

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ;
УНІВЕРСИТЕТ НІДЕ ОМЕРА ХАЛІСДЕМІРА (М. НІДЕ, ТУРЕЧЧИНА);
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА;
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ А. С. МАКАРЕНКА;
НІЖИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ;
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА;
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ» (М. ДНІПРО);
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК «ГЛУХІВ»
(МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ)

**«Актуальні питання дослідження історичної науки
й викладання предметів громадянської та
історичної освітньої галузі в умовах
реформування»**

Випуск 2

**Збірник наукових праць
за матеріалами
II Всеукраїнської науково-практичної конференції з
міжнародною участю
28 листопада 2023 року
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка**

м. Глухів
2023

— Випуск 2 —

УДК 373.5.016 : 94 (477):005.745(082)
А 43

*Рекомендовано до друку вченою радою Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
(протокол № 4 від 6 грудня 2023 р.)*

Редакційна колегія:

Гриценко Андрій Петрович, доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, голова редколегії

Ткаченко Наталія Миколаївна - доктор педагогічних наук, доцент, проректор з наукової роботи та міжнародних зв'язків Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Голуб Анжеліка Анатоліївна – асистентка кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка.

Мінченко Марина Василівна – асистентка кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка.

Мисник Світлана Олексіївна – старший викладач кафедри педагогіки, психології, соціальної роботи та менеджменту Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка.

Петренко Наталія Миколаївна, асистентка кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка.

А 43 **Актуальні питання дослідження історичної науки й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах реформування:** збірник наукових праць / [редкол.: А. П. Гриценко, голова; Н. М. Ткаченко, А. А. Голуб, М. В. Мінченко, С. О. Мисник, Н. М. Петренко]. – Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2023. – Вип. 2. – 350 с. : іл.

ISBN 978-966-376-127-5

Другий збірник наукових праць містить статті і повідомлення учасників Другої всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Актуальні питання дослідження історичної науки й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах реформування», присвяченої дослідженню актуальних аспектів дослідження вітчизняної та всесвітньої історії в умовах трансформацій та реформувань, а також представленню практичного досвіду пілотування навчально-методичних матеріалів у 5-х та 6-х класах Нової української школи у 2021-2023 навчальних роках та визначенню актуальних питань викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ.

Матеріали збірника наукових праць можуть скласти інтерес для дослідників історії та громадянської освіти, викладачів та науковців закладів вищої та фахової передвищої освіти, вчителів закладів загальної середньої освіти, методистів науково-методичних центрів професійного розвитку педагогічних працівників, здобувачів вищої освіти та широкого кола зацікавлених осіб, а також стати джерелом для подальших досліджень.

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори статей. Думка авторів не завжди співпадає з думкою редакційної колегії.

УДК 373.5.016 : 94 (477):005.745(082)
ISBN 978-966-376-127-5

© Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2023

Вступне слово

Ідея проведення подібного наукового заходу зародилася з розширенням Концепції нової української школи, як ключової реформи Міністерства освіти і науки України, до рівня базової середньої освіти. Основоположним у цьому плані став 2021 рік: 2 квітня наказом Міністерства освіти і науки України № 406 було затверджено новий Державний стандарт базової середньої освіти.

Паралельно серед науковців, методистів та практиків велася робота над підготовкою модельних навчальних програм для 5-6-х, а в 2023 році й 7-9-х класів у відповідності до Переліку модельних навчальних програм для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти Типової освітньої програми для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти, затвердженої 19 лютого 2021 року наказом № 235 Міністерства освіти і науки України.

Важливою віхою для нас науковців, що теоретично та практично здійснюють фахову підготовку майбутніх учителів навчальних предметів громадянської та історичної освітньої галузі, став початок 2021/2022 та наступних навчальних років. Учителі-практики пілотних закладів загальної середньої освіти в рамках інноваційного освітнього проекту першими почали працювати за новими модельними навчальними програмами. Вони надали ще більше практичних даних про цей інноваційний процес. Повномасштабне російське вторгнення в Україну, що триває вже майже два роки, безперечно, вплинула на діяльність і вчителів-практиків, і методистів, і науковців, однак, ще більш ствердила на думці, що всі ми на правильному шляху. Адже, зараз як ніколи, Україна потребує ефективних реформ та змін, перш за все для молодого покоління.

Друга Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання дослідження вітчизняної історії та викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ» проходить за партнерства науковців Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, Університету Нігде Омера Халісдеміра (Туреччина), Українського державного університету імені М. П. Драгоманова, Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Донбаського державного педагогічного університету та Національного заповідника «Глухів».

Ми висловлюємо слова щирої вдячності колегам, що підтримали та розвинули цю ідею. У нашій спільній конференції взяли участь понад дві сотні учасників (майже вдвічі більше, ніж торік), перш за все, з України, а також з Туреччини та Ізраїлю. Серед учених представлені матеріали 26 докторів наук й постдокторантів та 41 кандидата наук й докторів філософії. Важливий вклад до обговорення актуальних питань – це напрацювання 13 учителів-практиків. Про перспективи розвитку порушеної на конференції тематики свідчить участь 15 аспірантів та 84 здобувачів вищої освіти – майбутніх науковців та педагогів. Географія учасників конференції в Україні представлена 13 областями та м. Києвом.

Завдяки нашій спільній співпраці під час проведення Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні питання дослідження вітчизняної історії та викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ» відбулося обговорення достатньо важливих та актуальних аспектів дослідження вітчизняної історії в умовах трансформацій гуманітаристики, а також представлено практичний досвід пілотування навчально-методичних матеріалів у пілотних 5-х класах Нової української школи у 2021-2022 навчальному році та визначено актуальні питання викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ. Ми впевнені, що цей науковий захід в майбутньому стане традиційним. До зустрічі у листопаді 2023 року!

З повагою, Андрій Гриценко, доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, голова редколегії збірника.

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ І

«АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ»

Андрій Гриценко, Олександр Курок

ТРАДИЦІЯ ПРОВЕДЕННЯ НАУКОВО-ПРАКТИЧНИХ КОНФЕРЕНЦІЙ З ІСТОРІЇ У ГЛУХІВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА 13

Ольга Ніколаєнко

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА СЬОГОДНІ: ДОСЯГНЕННЯ І ВИКЛИКИ.....22

Мар'ян Мудрий

НЕ ВТРАТИТИ СУВЕРЕННОСТІ: ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ ПРО СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ІСТОРИЧНОГО ЗНАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ 27

Марина Траттнер

ДИГІТАЛІЗАЦІЯ, ПАЛЕОГРАФІЯ І МОВОЗНАВСТВО – НЕОДМІННІ СКЛАДОВІ ВІДРОДЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ 33

Antonina Kizlova

ORTHODOX VOTIVES WITH INSCRIPTIONS ABOUT HEALING FROM THE COLLECTION OF THE NATIONAL PRESERVE «KYIV-PECHERSK LAVRA».....34

Євген Букет

УКРАЇНСЬКІ ВІКІВІДЗНАКИ ЯК ЗАОХОЧЕННЯ ДО РЕДАГУВАННЯ ВІКІПЕДІЇ 37

Валентина Доброчинська

СТРАТЕГІЯ ВИЖИВАННЯ УЧИТЕЛІВ РІВНЕНЩИНИ В РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД (1939–1941 pp.).....44

Ігор Коляда, Анастасія Семененко

ШТРИХИ ДО ОСОБИСТОГО ПОРТРЕТУ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА: ПЛІТКИ, ДОМИСЛИ, ВЕРСІЇ 48

Віктор Прокопчук

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОПИСУ ДЖЕРЕЛ ЗА ДСТУ – 2015.....54

Андрій Гриценко, Віталій Гриценко

ДОСЛІДЖЕННЯ ГЛУХІВСЬКОГО ЄВРЕЙСЬКОГО КЛАДОВИЩА В РАМКАХ СПІЛЬНОГО УКРАЇНСЬКО-ІЗРАЇЛЬСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ПРОЄКТУ ВОСЕНИ 2023 РОКУ 57

Віра Назарова ЗБЕРЕЖЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО ЦВИНТАРЯ У М. ГЛУХОВІ ШЛЯХОМ ЙОГО ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ТА ЗНАЙОМСТВА ШИРОКИХ МАС З КУЛЬТУРОЮ ТА ТРАДИЦІЯМИ ЄВРЕЙСЬКОГО НАРОДУ ЗА ДОПОМОГОЮ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ЦИФРОВИХ ГУМАНІТАРНИХ НАУК	61
Степан Борчук, Василь Ільчишин ХУДОЖНИК О. КУРИЛАС: ПОРТРЕТИСТ ЛЕГІОНУ УСС	65
Наталія Ткаченко ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ	67
В'ячеслав Артюх ФОРУМИ «ПРОСВІТ» ГАДЯЦЬКОГО ПОВІТУ ДОБИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ	69
Олександр Грибенко ЗАКОНОДАВЧІ АКТИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ТА РОЗБУДОВИ ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ (ТРАВЕНЬ 1917 – КВІТЕНЬ 1918 РР): ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ	71
Крижанівський Віталій ЗАСЛУЖЕНИЙ ВЧИТЕЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ РСР М. Ф. МГЛИНЦЕВ (1868 - 1947) У СВІТЛІ МАТЕРІАЛІВ ЦДІАК УКРАЇНИ	75
Віталій Хоменко ДО ПИТАННЯ ВИСВІТЛЕННЯ ІСТОРІЇ РУСИ-УКРАЇНИ У ПРОГРАМІ ЗОВНІШНЬОГО НЕЗАЛЕЖНОГО ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ	77
Наталія Петренко РОЗБУДОВА СИСТЕМИ ОСВІТНІХ ПУНКТІВ ДЛЯ ДОРΟΣЛИХ В УСРР ПІД ЧАС ЛІКВІДАЦІЇ НЕПИСЬМЕННОСТІ В 20-х рр. ХХ ст.	80
Тетяна Ащаулова АНАЛІЗ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН ГЛУХІВСЬКОГО УЧИТЕЛЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ ЗА 1876- 1972 РР.	82
Богдана Карабін ВИДАТНІ ЗОЛОТОНІСЦІ В КРАСЗНАВЧИХ ПУБЛІКАЦІЯХ М. Ф. ПОНОМАРЕНКА	86
Анжеліка Голуб ГЛУХІВСЬКІ ЄВРЕЇ: ПОЯВА, ПРОБЛЕМИ УКОРІНЕННЯ, ОСОБЛИВОСТІ ПОХОВАЛЬНИХ ПЛИТ	88
Марина Мінченко НАГОРОДНИЙ ЛИСТ СТАРШОГО ТЕХНІКА-ЛЕЙТЕНАНТА СЕГАЛА ГЕРША (ГЕРШУ) ГЕРШОВИЧА	91

Андрій Клюєв ТОВАРНО-ГРОШОВІ ВІДНОСИНИ НА ЛІВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В ПЕРІОД ЗАНЕПАДУ ГЕТЬМАНЩИНИ (1701 – 1782 pp.)	92
Ярослава Кулібова ПОНЯТТЯ «СІВЕРЩИНА»: ІСТОРИКО-ЕВОЛЮЦІЙНЕ БАЧЕННЯ.....	96
Роман Гринчук ІСТОРІЯ ЕКОНОМІКИ ЖИТОМИРА У РОКИ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЗА МАТЕРІАЛАМИ «ІСТОРІЇ МІСТ ТА СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР: ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ».....	98
Едуард Поляков ГЛУХІВСЬКИЙ ТЕХНІКУМ МЕХАНІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	102
Ірина Кожем'якіна МІСТО – ГЕРОЙ ВАСИЛІВКА, ЖИТТЯ ВІД РОЗКВІТУ ДО ОКУПАЦІЇ.....	106
Єлизавета Лапчик ЄВРЕЙСТВО В УКРАЇНСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 – 1921 pp.....	109
Микола Гурець ПОДВИГ ЛЕГЕНДАРНОГО ВОЇНА	112
Олексій Остапчук ЛІТЕРАТУРНА ІДЕОЛОГІЯ ТА КОНТРОЛЬ: РОЛЬ ПИСЬМЕННИКІВ У ФОРМУВАННІ СВІДОМОСТІ В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ.....	114
Сергій Балабанов РОЗКОЛ РУП ЯК ПРИКЛАД ВНУТРІШНЬОПАРТІЙНОГО РОЗКОЛУ СЕРЕД ПАРТІЙ ПІДРОСІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ.....	116
Максим Комар ВІЙСЬКОВІ РЕФОРМИ ТА ВІЙСЬКОВЕ БУДІВНИЦТВО УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО.....	119
Наталія Ляшенко МЕЦЕНАЦТВО РОДИНИ ТЕРЕЩЕНКІВ	122
Дмитро Давиденко РОЛЬ ЗЕМСЬКИХ ШКІЛ ГЛУХІВСЬКОГО ПОВІТУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВОЇ НАРОДНОЇ ОСВІТИ.....	125
Наталія Давиденко, Світлана Цінько, Поліна Новикова НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В ІМЕНАХ: ГЕРОЙ-ЗАХИСНИК ІГОР БІЛЕВИЧ.....	126
Марія Самощенко ГЛУХІВЩИНА У ПЕРІОД УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1921 PP.	131

Денис Аторін РОСІЙСЬКО-ШВЕДСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ ТА УКРАЇНА НАПЕРЕДОДНІ ПОЛТАВСЬКОЇ БИТВИ 1709 РОКУ	133
Вадим Гриценко РОЛЬ ФЕДОРА САВИЧА У МУРУВАННІ ТРОЇЦЬКОГО СОБОРУ В ГЛУХОВІ	135
Діана Гринь ВНЕСОК О.М.ЛАЗАРЕВСЬКОГО У ДІЯЛЬНІСТЬ ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА НЕСТОРА-ЛІТОПИСЦЯ.....	140
Ельвіра Паюл СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛАЇВЩИНИ В РОКИ ПЕРЕБУДОВИ.....	145
Вадим Політай РУХ ОПОРУ ОКУПАЦІЙНОМУ РЕЖИМУ НІМЦІВ В УКРАЇНІ (1941-1944 рр.)	148
Андрій Пономаренко ПРОМИСЛОВІСТЬ МИКОЛАЇВЩИНИ У 1944-1991 рр.....	150
Віталій Гриценко РОЛЬ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ ГЛУХОВА В ЕКОНОМІЧНОМУ ТА КУЛЬТУРНОМУ РОЗВИТКУ МІСТА.....	151
Сергій Спашанський ІСТОРІЯ ПРОТЕСТАНТИЗМУ В УКРАЇНІ 1930-Х РР. (ЄВАНГЕЛЬСЬКІ ХРИСТІЯНИ І БАПТИСТИ, П'ЯТИДЕСЯТНИКИ, АДВЕНТИСТИ).....	158
Валерія Журба ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ	161
Віталій Гриценко РОЛЬ ДЕКАБРИСТА ОЛЕКСАНДРА БРИГЕНА В ПУБЛІКАЦІЇ «ІСТОРІЇ РУСІВ»	163
Іван Мурзін З ІСТОРІЇ МІСТА ДРУЖБА	166
Дмитро Сосновський МАСШТАБИ ЕПІДЕМІЇ «ІСПАНСЬКОГО» ГРИПУ ДРУГОЇ ХВИЛІ В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ 1918 РОКУ.....	167
Катерина Коротич СТАНОВЛЕННЯ МОВНОГО ЗАКОНУ: ВІД МИНУЛОГО ДО СЬОГОДЕННЯ.....	171
Максим Усок КАРПАТСЬКА СІЧ Й УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ РУХ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ	173

Дмитро Кмець
ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ОХОРОНУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ» ЯК
ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ КРОК У ЗАКЛАДЕННІ ПІДВАЛИН НОРМАТИВНО-
ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ ... 176

Олена Хмарук
ЗАСНУВАННЯ ТА РОЗВИТОК КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ СВЯТОГО
ВОЛОДИМИРА У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ 180

СЕКЦІЯ II
«АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НА
СУЧАСНОМУ ЕТАПІ»

Вячеслав Ціватий
ДОСЛІДЖЕННЯ І ВИКЛАДАННЯ ДИПЛОМАТИЧНОЇ ІСТОРІЇ (НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА
ВСЕСВІТНЬОЇ) В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ: МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНИЙ,
ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ТА ОСВІТНІЙ ДИСКУРСИ 181

Олена Чумаченко
ЗНАК ПРО ЛАЗАРЯ ЦВЕЙФЕЛЯ В ТЕЛЬ-АВІВІ (ІЗРАЇЛЬ) 185

Альона Бровко
ПОВСЯКДЕННІСТЬ ЯК РЕАЛІЯ КУЛЬТУРНОЇ ДІЙСНОСТІ РАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА В 20-30-Х РР. ХХ СТ. 188

Олексій Мозговий
РОЛЬ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ В ПАРТІЙНІЙ ПРОПАГАНДІ СРСР 191

Нікіта Поскрипко
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ У ВРЕГУЛЮВАННІ ПІРАНСЬКОЇ ПРОБЛЕМИ: УСПІХИ ТА
НЕВДАЧІ 194

Ірина Кожем'якіна
ВИННІСТЬ ПОЛЯКІВ У ЕТНІЧНОМУ НАСИЛЬСТВІ НАД УКРАЇНЦЯМИ:
ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИЧИН ВОЛИНСЬКОЇ ТРАГЕДІЇ 197

Олександр Лелюшкін
АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НА СУЧАСНОМУ
ЕТАПІ 200

Денис Фетищенко
ТРАНСАТЛАНТИЧНІ ВІДНОСИНИ ЄС – США В 1950 – 1990-х РОКАХ 203

Софія Іжук МІЖКОНФЕСІЙНЕ ПОРОЗУМІННЯ МІЖ ПРАВОСЛАВНИМИ ЦЕРКВАМИ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ 1941-1945 РР.	207
Ірина Козлова СТАНОВЛЕННЯ ЖІНОЧИХ ФЕМІНІСТИЧНИХ РУХІВ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТОЛІТТЯ)	211
Афанасієвська Анна-Марія СТАНОВЛЕННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ДЕРЖАВИ В ЯПОНІЇ.....	213
Микола Бакрив НАТО: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ, МЕТА ТА ЗАВДАННЯ	214
Олександр Парамошкін ТРИДЦЯТИЛІТНЯ ВІЙНА (1618-1648): ПРИЧИНИ, ЕТАПИ ТА НАСЛІДКИ	216
Анастасія Карепіна ПРИЧИНИ ПОЯВИ ТА НАСЛІДКИ «ЕКОНОМІЧНОГО ДИВА» ДЛЯ ЯПОНІЇ	218
Максим Алексеєнко ТРАНСФОРМАЦІЯ ВЕЙМАРСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ЯК ОБ'ЄКТИВНА ПРИЧИНА ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	220
Василь Росинець ВІЙСЬКОВО ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ САРМАТІВ ТА РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ II СТ.	224
Поліна Ворона КРОВОПРОЛИТТЯ ТА ТРАГЕДІЯ: АНАЛІЗ ВАРФОЛОМІЇВСЬКОЇ НОЧІ У КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ.....	226
Владислав Романенко ПІТТЕР ЛЕПП – СТАРШИЙ: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТУ МЕНОНІТСЬКОГО ПІДПРИЄМЦЯ	229
Ігор Обуховський РОЛЬ Ф. ПАУЛЮСА В ОПЕРАЦІЇ «БЛАУ».....	231
Владислав Федоров СУДОЧИНСТВО ЗА КОДЕКСОМ ЗАКОНІВ ЦАРЯ ХАММУРАПІ.....	234
Катерина Качинська ХАРАКТЕРНІ РИСИ ПЕРЕТВОРЕНЬ УРЯДУ ФІДЕЛЯ КАСТРО: ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ (1959-1961 рр.)	236

СЕКЦІЯ III
«АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИКЛАДАННЯ ПРЕДМЕТІВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ ТА АНАЛІЗ УПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛЬНИХ ПРОГРАМ В УМОВАХ НУШ»

- Світлана Моцак**
ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ У СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ АКАДЕМІЧНОМУ ДИСКУРСАХ 239
- Надія Воронова**
ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА: ВПЛИВ КУЛЬТУРНИХ РУХІВ НА ІСТОРІЮ 242
- Ігор Коляда, Ніна Загребельна, Софія Іжук**
ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ ПОНЯТЬ У 9 КЛАСІ: ТРАДИЦІЙНІ ТА ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ (НА ПРИКЛАДІ ТЕМИ «НЕПОВНОЛІТНІ ЯК УЧАСНИКИ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН») 246
- Ігор Коляда, Вікторія Шумило**
ІСТОРИЧНА ТА ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТИ У 5 КЛАСІ: ПІДХОДИ ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ (НА ПРИКЛАДІ ПІДРУЧНИКА «ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО», АВТОР. ВАСИЛЬКІВ І.).....251
- Ігор Коляда, Степан Борчук, Анастасія Семененко**
ВИКОРИСТАННЯ ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ПРАВОЗНАВСТВА В 10-МУ КЛАСІ.....255
- Ігор Коляда, Андрій Слупачик**
ЗАСОБИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО КІНОМИСТЕЦТВА: ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПРО ВІЙСЬКОВЕ МИСТЕЦТВО КОЗАЦТВА ПРИ ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У 8 КЛАСІ.....258
- Ігор Коляда, Людмила Дрогомирецька, Марія Шершень**
МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ВИВЧЕННІ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ У 9-МУ КЛАСІ.....262
- Ігор Коляда, Ігор Ільницький, Владислав Романенко**
МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ПОЛКОВНИКА ІВАНА БОГУНА НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У 8 КЛАСІ ЗАСОБАМИ ФІЗІОГНОМІКИ 266
- Ігор Коляда, Богдана Єрмоленко, Оксана Богомаз**
ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В 10-МУ КЛАСІ: СУЧАСНЕ УКРАЇНСЬКЕ КІНО ЯК ЗАСІБ НАВЧАННЯ.....270
- Ігор Федоров**
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ 274
- Роман Сахнов**
ІНТЕРАКТИВНІ ВПРАВИ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ НА ЗАНЯТТЯХ З ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ.....276

Віталій Гудима ВПЛИВ ВІЙНИ НА СПЕЦИФІКУ ВИКОРИСТАННЯ ВІДЕОІГОР У ОСВІТНЬО-ВІХОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	278
Олександр Атаманчук ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ	280
Катерина Маленко ОСНОВНІ МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ GOOGLE CLASSROOM В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ	282
Віктор Дерхо МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ ШКІЛЬНОГО ІСТОРИЧНОГО ЗМІСТУ	286
Оксана Матвіюк РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ЗАСОБАМИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ	289
Анна Харитоненко ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У РОБОТІ ВІХОВАТЕЛЯ ЗЗСО	293
Олександр Довбня ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ПРАВОВИХ ПОНЯТЬ	295
Антон Зенченко ФОРМУВАННЯ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ГРОМАДЯНСЬКИХ ТА СОЦІЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	298
Кирило Сафонов ПРОБЛЕМА ВИКЛАДАННЯ РОСІЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ НА УРОКАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	300
Ярослав Чуприна ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ЯК СКЛАДОВА НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ	303
Владислав Федоров СВІТОГЛЯД ТА ЙОГО РОЛЬ У БУТТІ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ	305
Андрій Новицький РОЛЬ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ У ПРОЦЕСІ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ	307
Анастасія Марцинюк ОЦІНЮВАННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ	312

Вікторія Наливайко
СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ПРЕДМЕТІВ
ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ШКОЛИ (НУШ).....316

Вікторія Рудіна
ПРИЙНЯТТЯ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЇ УКРАЇНИ: РОЛЬ ТА
ПЕРСПЕКТИВИ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ У ВИВЧЕННІ ІСТОРИЇ.....319

СЕКЦІЯ ІV
ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛЬНИХ ПРОГРАМ НУШ
ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ ДЛЯ 5-6-Х КЛАСІВ У
2022-2024 РОКАХ

Ніна Загребельна, Микола Яретик
КРАЄЗНАВЧИЙ МАТЕРІАЛ НА УРОЦІ ІСТОРИЇ УКРАЇНИ ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ
ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ СЕЛА
ШАБЕЛЬНИКИ ЗОЛОТОНІСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ).....321

Яніна Камбалова
РОЛЬ ШКІЛЬНОГО КУРСУ «КУЛЬТУРА ДОБРОСУСІДСТВА» В УМОВАХ НОВОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ ТА ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО
ВТОРГНЕННЯ.....324

Ольга Ананко
ВИКЛАДАННЯ ІСТОРИЇ УКРАЇНИ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРИЇ У ШКОЛІ, В УМОВАХ
РЕФОРМАЦІЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ (НУШ) 327

Павло Клапцуняк
УЧИТЕЛЬ - ВИКЛАДАЧ «ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ» В ЗЗСО: ВИКЛИКИ В УМОВАХ
РАШИТСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2014-2023 РР.....329

Єлизавета Сірик
МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ ДИДАКТИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ НА УРОКАХ ІСТОРИЇ
УКРАЇНИ. ІГРОВА ДІЯЛЬНІСТЬ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІСТОРИЇ.....333

Владислав Федоров
ЗМІСТ І СУТНІСТЬ ПРОГРАМИ СПРИЯННЯ ГРОМАДСЬКІЙ АКТИВНОСТІ
«ДОЛУЧАЙСЯ!».....335

ПРО АВТОРІВ 337

СЕКЦІЯ І

«АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ»

ТРАДИЦІЯ ПРОВЕДЕННЯ НАУКОВО-ПРАКТИЧНИХ КОНФЕРЕНЦІЙ З ІСТОРІЇ У ГЛУХІВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

Андрій Гриценко,
Олександр Курок

Наукова діяльність викладачів Глухівського педагогічного закладу вищої педагогічної освіти завжди була одним із наріжних каменів професійного розвитку. Найбільш ефективним проявом рівня професорсько-викладацького складу є бажання, можливість та ефективність проведення науково-практичних конференцій – регіонального та всеукраїнського рівня. Безперечно, такі наукові заходи з історії носять ще й роль певного узагальнення та зайвого стимулу до вивчення того чи іншого аспекту: з нагоди річниці подій чи персоналій та в контексті тої чи іншої суспільної тенденції.

Кафедру історії в Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка (під керівництвом доцента Валерія Івановича Белашова) було створено в 2010 році на базі кафедри соціально-економічних дисциплін, яка функціонувала до цього майже півтора десятиліття, під керівництвом Мечислава Йосиповича Заремського (1996 – 1998) та В. Белашова (1998 – 2010) [2; 9; 11; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 33; 37].

Утім перша конференція істориками кафедри суспільних наук тоді ще Глухівського державного педагогічного інституту імені С.М. Сергєєва-Ценського була проведена наприкінці жовтня 1992 року. Міжвузівська конференція «Історико-культурна спадщина Глухівщини» була присвячена 1000-літтю м. Глухова, яке помпезно було відзначено на початку вересня того ж року на державному рівні. До редакційної колегії збірника науково-практичної конференції [26] увійшли викладачі кафедри: В. Белашов (голова – завідувач кафедри), старші викладачі М. Гурець, В. Заїка, В. Борисенко та ін. [2; 3; 25; 37].

Також і наступна конференція «Історія і сучасність педагогічної освіти в Україні», що відбулася, через два роки, була присвячена ювілею На цей раз - 120-літтю Глухівського педагогічного інституту і 100 – річчю з дня народження його випускника О. Довженка [32; 41]. Вона також проходила практично в той же час - 25 – 26 жовтня 1994 року. Завідувачем кафедри суспільних наук в цей час працював кандидат економічних наук, доцент Микола Іванович Пустовий [25; 33].

Маючи вже певний досвід проведення таких наукових заходів історики педагогічного інституту восени 1995 року за співпраці з Глухівською міською радою народних депутатів організували та провели наукову конференцію, присвячену 250-річчю з дня народження композитора М. С. Березовського. До редакційної колегії збірника увійшли викладачі В. Белашов та В. Заїка. [2; 3; 35; 41].

У грудні 1996 року за співпраці з інститутом історії України НАН України фахівці кафедри соціально-економічних дисциплін (завідувач – М. Заремський [19-24; 37]) в стінах інституту організували та провели Всеукраїнську науково-освітню конференцію «Історіографічна спадщина науки історії України (погляд з кінця ХХ століття)». Ця перша для істориків вишу конференція всеукраїнського рівня була присвячена 300-річчю народження Якова Марковича, 130-річчю народження Михайла Грушевського та 60-річчю існування Інституту історії України НАН України [3; 34; 41].

Наприкінці травня 1998 р. кафедрою соціально-економічних дисциплін у Глухівському державному педагогічному інституті було проведено наукову конференцію «Глухів і Глухівщина в історії українського національного відродження (творча спадщина родини Марковичів)» [6] за співпраці з Інститутом держави і права ім. В. М. Корецького, Інститутом історії, Інститутом історіографії і джерелознавства ім. С. М. Грушевського НАН України. Збірник було видано за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора, академіка НАН України Юрія Сергійовича Шемшученка.

Вперше – дві конференції за один рік було проведено в 1999 році. Наприкінці листопада відбулася науково – практична конференція «Розвиток освіти і культури України в XVII - XIX ст.» [36]. Головою редакційної колегії збірника вже традиційно став доцент В. Белашов [2; 9; 16; 17].

Також це 1999 рік став проривним у розширенні наукової діяльності істориків на той час ще Глухівського державного педагогічного інституту. Протягом наступного десятиліття історики кафедри соціально-економічних дисциплін В. Белашов та В. Заїка працювали за сумісництвом науковими співробітниками Державного історико-культурного заповідника «Глухів» (з 2009 р. - Національного заповідника «Глухів») [2; 3; 33]. Частина праць доцента В. Белашова увійшла до джерельної бази проекту історико-культурного заповідника у місті Глухові. Вчений входив до складу редакційних колегій перших збірок матеріалів конференцій, проведених цим закладом у 2002-2009 роках [3; 9; 11; 16; 17; 18; 23; 25; 33]. Левину долю організаційних питань та публікацій в ці роки забезпечували історики Глухівського державного педагогічного університету. Перші чотири роки (з 2002 по 2005-й) конференція та відповідний збірник наукових праць мали назву «Збереження історико-культурних надбань Глухівщини» [3; 27; 28; 29; 30], в 2006 р. – відбулася зміна на «Історико-культурні надбання Сіверщини в контексті історії України» [31], але вже 2007 р. її змінили ще раз – на «Сіверщина в контексті історії України» [38]. З 2008 р. всеукраїнські науково-практичні конференції національного

заповідника «Глухів» носять вже звичну за півтора десятиліття назву: «Сіверщина в історії України» [39]. Співорганізатором наукового заходу традиційно виступає Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка. А до складу редакційної колегії входять науковці кафедри історії – доктор історичних наук, професор Олександр Іванович Курок, доктор педагогічних наук, доцент Андрій Петрович Гриценко, кандидат історичних наук, доцент Олена Анатоліївна Чумаченко та кандидат історичних наук Віталій Михайлович Крижанівський [40; 42].

Зі створенням 1 вересня 2010 р. кафедри історії та початку набору студентів за напрямом підготовки 6.020302 «Історія» (ОКР бакалавр) в 2011 р. новий завідувач кафедри кандидат історичних наук Ярослав Миколайович Гирич знову зосередив увагу на проведенні конференцій науковцями – істориками [4; 33].

Перша конференція під назвою «Взаємодія і взаємозв'язок Дніпровського Лівобережжя та Курського Посейм'я (археологія, історія, сучасність)» відбулася 9–10 червня 2011 р. Серед 63-х учасників лише 14 осіб представляли інші заклади та установи. Наступного 2012 року назву наукового заходу було змінено на «Історико-культурна спадщина Дніпровського Лівобережжя, Курського Посейм'я та Слобожанщини: минуле і сучасність». Розширення тематики і географічних меж давало можливість залучити ширше коло представників гуманітарних наук (етнологів, мистецтвознавців, краєзнавців, бібліотекарів, музейників, архівістів, географів, архітекторів, правників, екологів, правоохоронців тощо). Кількість учасників досягла 81 особи, 64 або 79% з яких вже представляли інші заклади та установи. Окрім того, конференцію, яка відбулася 24 лютого 2012 р., присвятили 285-річчю обрання Данила Апостола гетьманом Лівобережної України. Ця подія відбулася у Глухові, який за правління Д. Апостола продовжив залишатися гетьманською резиденцією [4, с. 120-122].

У 2013 р. конференція під тією ж назвою «Історико-культурна спадщина...», присвячувалася 95-й річниці обрання Павла Скоропадського Гетьманом Української Держави, який також пов'язаний з Глухівщиною (володів маєтками у селах Полошки та Дунаєць). До участі у заході вдалося залучити 124 учасники, 87 з яких представляли інші заклади і установи (70%), у тому числі 13 осіб - Росію, а 4 доповідачі – Білорусь. Про зростання рівня учасників свідчить факт участі в роботі конференції 8 докторів наук та 2 докторантів [4, с. 122-124].

За результатами роботи, як першої, так і другої конференції «Історико-культурна спадщина...» у 2012 та 2013 роках було видано збірник наукових праць, до якого, наприклад у 2013 р., увійшли статті 81 автора з України, які у свою чергу представляли 12 регіонів та 44 установи, а також 12 іноземних дослідників, що репрезентували 5 закладів. Окрім кількісного зростання числа учасників, розширилося тематичне спрямування виступів. Помітними були змістовно-інформаційні блоки, присвячені вітчизняній історії (період Гетьманщини, Української революції, Другої світової війни), історичній регіоналістиці (українсько-російське прикордоння), джерелознавство, краєзнавство, етнологія, історія повсякденності, військова історія [4, с. 124].

Таким чином, у 2011 – 2013 рр. на базі кафедри історії Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка (завідувач – Я. Гирич) відбулося три наукові конференції, присвячені вивченню взаємодії, взаємозв'язків та історико-культурної спадщини Дніпровського Лівобережжя, Курського Посейм'я

та Слобожанщини. Результати роботи науковців регулярно оприлюднювалися у збірниках матеріалів конференцій. Традиційно потужними були тематичні блоки, присвячені актуальним питанням славістики (полоністики), історіографії та джерелознавства, історії козацько-гетьманської доби, краєзнавству і транскордонному співробітництву. На сторінках збірника за три роки було опубліковано статті 200 авторів (у тому числі тези 47 студентів, 60 викладачів закладів вищої освіти, 27 аспірантів та 3 докторантів, серед яких 12 докторів наук, 32 доценти, 48 кандидатів наук), що представляли 12 областей України та 2 іноземні країни (20 росіян та 3 білоруси) [4, с. 126-129].

Сам голова редакційної ради цих збірників Я. Гирич звертав увагу, що науковому заходів вдалося вирости до конференції з певною міжнародною участю, до події, помітною на міжрегіональному і міждержавному науковому рівні. Поставлене організаторами завдання щодо налагодження міжвузівської та міждисциплінарної комунікації виконувалося, відбувалася популяризація як наукової роботи серед студентської молоді, так і власне Глухівського університету як одного з нових центрів історичної освіти [4, с. 129].

В 2014 році кафедрі історії очолила доктор історичних наук, професор Вікторія Іванівна Абакумова. Того ж року, структурний підрозділ було реорганізовано в кафедру історії, правознавства та методики навчання. В умовах соціальних змін та бойових дій на сході України конференції певний час не проводилися.

Наступна науково-практична конференція, що мала статус всеукраїнської відбулася через 9 років - у листопаді 2022 року (завідувач кафедри – А. Гриценко). До першого збірника наукових праць учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Актуальні питання дослідження вітчизняної історії та викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ» [1] (голова редакційної колегії – А. Гриценко, співголова – О. Чумаченко), увійшли статті та повідомлення присвячені актуальним аспектам дослідження вітчизняної історії в умовах трансформацій гуманітаристики, а також представлення практичного досвіду пілотування навчально-методичних матеріалів у пілотних 5-х класах Нової української школи у 2021-2022 н. р. та актуальних питань викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ [1].

Перша Всеукраїнська онлайн конференція «Актуальні питання дослідження вітчизняної історії та викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ» проходить за партнерства науковців Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, Донбаського державного педагогічного університету та Національного заповідника «Глухів».

У всеукраїнській науково-практичній конференції взяли участь 114 учасників, перш за все, з України, а також з Польщі та Ізраїлю. Серед учених представлені матеріали 9 докторів наук, 2 наукових співробітників та 34 кандидатів наук (якісний склад 39,5%). Важливий вклад до обговорення актуальних питань стали напрацювання 13 учителів-практиків. Про перспективи розвитку порушеної на конференції тематики свідчила участь 11 аспірантів та 42 здобувачів вищої освіти –

майбутніх науковців та педагогів. Географія учасників конференції в Україні була представлена 13 областями та м. Києвом [1, с. 3-4].

У квітні 2023 року в Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка було започатковано проведення всеукраїнської науково-практичної конференції «Глухівські історико-філософські читання пам'яті Валерія Белашова, Мечислава Заремського, Віктора Заїки та Юрія Коваленка». За редакцією А. Гриценка було видано збірник наукових праць [5], присвячених актуальним аспектам дослідження ролі особистості в дослідженні історичного минулого; філософії освіти та ролі філософа у закладі вищої освіти, а також освіти й сучасного історико-філософського виховання: знання, цінності та функції; гуманітарних парадигм науки: історія та філософія.

Ідея проведення подібного наукового заходу зародилася влітку 2022 року як дань пам'яті відомим науковцям, викладачам, що кожен багато десятиліть працював у Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка. Це – знатний історик, археолог, дослідник, прекрасний викладач та автор наукової концепції «Глухівського періоду в історії Гетьманщини», доцент Валерій Іванович Белашов (помер 20 липня 2022 року) [2; 9; 16; 17; 18; 23]. Також серед видатних викладачів кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського вишу, безперечно, автор ґрунтовних напрацювань з дослідження історії Глухівщини XVII - XX століття, які вже стали надбанням вітчизняної історіографії та визнаються дослідниками історії Глухівського краю Віктор Володимирович Заїка (помер 25 жовтня 2020 року) [3; 7; 8; 10; 12; 13; 14; 15]. Важливим представником філософської школи Глухівського закладу вищої педагогічної освіти також був кандидат філософських наук, доцент Мечислав Йосипович Заремський (помер 10 червня 2022 року) [19; 20; 21; 22; 24; 37]. Цей сумний список втрат знатних науковців та видатних людей вже 2023 року поповнив викладач кафедри Юрій Олександрович Коваленко – видатний український вчений, історик, археолог, учасник місії «Чорний тюльпан», краєзнавець, музикант, штаб-сержант Збройних Сил України, учасник російсько-української війни, що загинув 14 березня 2023 року в ході російського вторгнення в Україну [5, с. 3].

Перша Всеукраїнська науково-практична онлайн конференція «Глухівські історико-філософські читання пам'яті Валерія Белашова, Мечислава Заремського, Віктора Заїки та Юрія Коваленка» проходила за партнерства науковців Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, Українського державного університету імені М. П. Драгоманова, Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, Донбаського державного педагогічного університету, а також Національного заповідника «Глухів» та Національного заповідника «Гетьманська столиця» [5, с. 3].

У всеукраїнській науково-практичній конференції взяли участь 114 учасників. Серед учених представлені матеріали понад 20 докторів наук, понад 30 кандидатів наук, докторів філософії та наукових співробітників. Важливий вклад до обговорення актуальних питань – це напрацювання 12 вчителів-практиків. Географія учасників конференція в Україні представлена 11 областями та м. Києвом [5, с. 3].

Безперечно вже перші результати аналізу наукових матеріалів поданих до II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні питання дослідження

історичної науки й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах реформування», що проходить в листопаді 2023 року свідчать про перспективи розвитку такого важливого наукового напрямку діяльності науково-педагогічних працівників кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (завідувач – А. Гриценко), особливо в контексті до підготовки з відзначення 150-річчя з дня заснування Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, що відбудуватиметься в жовтні 2024 року.

Література

1. Актуальні питання дослідження вітчизняної історії й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ: збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А.П., голова, Чумаченко О.А., співголова та ін.]. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2022. Вип. 1. 234 с. : іл. URL : <http://46.201.250.252/handle/123456789/1852> (дата звернення: 10.11.2023).

2. Валерій Іванович Белашов (1949 - 2022) : біобібліогр. покажчик / Кафедра історії, правознавства та методики навчання Глухівського. нац. пед. ун-ту ім. О. Довженка ; [керівник вид. проєкту О. І. Курок ; уклад.: А. П. Гриценко, С. П. Жукова, О. А. Чумаченко, О. Ф. Белашова]. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2023. 68 с. : фото. («Видатні імена та події Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка»). URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/1959> (дата звернення: 10.11.2023).

3. Віктор Володимирович Заїка (1957-2020) : біобібліогр. покажчик / Кафедра історії, правознавства та методики навчання Глухівського. нац. пед. ун-ту ім. О. Довженка ; [керівник вид. проєкту О. І. Курок ; уклад.: А. П. Гриценко, О. Я. Заїка]. – Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2023. – 60 с. : фото. – («Видатні імена та події Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка»). URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/1957> (дата звернення: 10.11.2023).

4. Гирич Я. М. Історико-культурна спадщина україно-російського прикордоння: досвід трьох наукових конференцій / Я. М. Гирич // Історичні студії суспільного прогресу / [редкол. : Курок О. І. (гол.), Гирич Я. М. (заст. гол. ред.), Крижанівський В. М., Чумаченко О. А. (відп. ред.)]. – Випуск 2. – Глухів, 2014. – С. 120-130. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/240>

5. «Глухівські історико-філософські читання пам'яті Валерія Белашова, Мечислава Заремського, Віктора Заїки та Юрія Коваленка» / [редкол.: Гриценко А. П., голова, Чумаченко О. А., співголова та ін.]. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2023. Вип. 1. 174 с. : іл. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/1946> (дата звернення: 10.11.2023).

6. Глухів і Глухівщина в історії українського національного відродження (Творча спадщина родини Марковичів): [матеріали наукової конференції 28-29 травня 1998 р. м. Глухів] / За загальною редакцією Ю. С. Шемшученка; Упорядники: В. І. Акуленко, Н.В. Артикуч. Київ : Ін Юре, 1999. 234 с.

7. Гриценко А. Відомий історик, краєзнавець та громадський діяч. До річниці пам'яті. Глухівщина. 2023. № 43 (28113). 2 листопада. С. 4.

8. Гриценко А. Віктор Заїка – історик, науковець, викладач, журналіст, краєзнавець та громадський діяч Глухівщини [Віктор Заїка]. Глухів.city. 2023. 26 жовтня. URL: <https://hlukhiv.city/blogs/320995/viktor-zaika-istorik-naukovec-vikladach-zhurnalyst-krayeznavec-ta-gromadskij-diyach-gluhivschini> (дата звернення: 10.11.2023).
9. Гриценко А. Дослідник глухівського періоду в історії Гетьманщини. 20 липня минула річниця смерті доцента Глухівського національного педагогічного університету Валерія Івановича Белашова. Глухівщина. 2023. № 29 (28099). 27 липня. С. 2.
10. Гриценко А. Вийшло видання до 3-ї річниці смерті відомого глухівського історика [Віктора Володимировича Заїки]. Глухів.Info. 2023. 27 жовтня. URL: <https://hlukhiv.info/vyjshlo-vydannya-do-3-yi-richnytsi-smerti-vidomogo-gluhivskogo-istoryka/> (дата звернення: 10.11.2023).
11. Гриценко А.П., Курок О.І. До питання періодизації історії Глухівського державного педагогічного інституту на рубежі ХХ-ХХІ століть. Освіта і наука ХХІ століття : матеріали звітної наук.-практ. конф. викладачів. (м. Глухів, 4 трав. 2022 р.). 2022. С. 48-49.
12. Гриценко А. Дослідник «Срібного віку» Віктор Заїка. Сумський історичний портал. 2023. 5 листопада. URL: <https://history.sumy.ua/research/article/9780-hrytsenko-andrii-doslidnyk-sribnoho-viku-viktor-zaika.html> (дата звернення: 10.11.2023).
13. Гриценко А. Дослідник «Срібного віку». До 3-ї річниці з дня смерті відомого глухівського історика Віктора Заїки. Тиждень. 2023. № 44 (1273). 2 листопада. С. 4.
14. Гриценко А. Дослідник «Срібного віку» Віктор Заїка: До 3-ї річниці з дня смерті відомого глухівського історика. Глухів.Info. 2023. 26 жовтня. URL: <https://hlukhiv.info/doslidnyk-sribnogo-viku-viktor-zayika-do-3-richnytsi-z-dnya-smerti-vidomogo-gluhivskogo-istoryka/> (дата звернення: 10.11.2023).
15. Гриценко А. Краєзнавча діяльність історика Віктора Заїки. Перші краєзнавчі читання в пам'ять професора Лева Баженова: Матеріали всеукр. наук.-практ. конференції (м. Хмельницький, 02 червня 2023 р.) / [редкол.: Ю. В. Телячий (гол.), Н. І. Сарай (заступник гол.), С. В. Маркова (заступник гол.) та ін.]. Хмельницький: ХКТЕІ, відділ наукової роботи, 2023. С. 76 – 79. URL: Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут - Науково-методичні видання (xktei.km.ua) (дата звернення: 10.11.2023).
16. Гриценко А. Пам'яті Валерія Івановича Белашова (1949–2022). Сіверянський літопис. 2023. № 3. С. 141-142. URL: <https://sl-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/353/299> (дата звернення: 10.11.2023).
17. Гриценко А. Пам'яті Валерія Белашова, дослідника «Глухівського періоду в історії Гетьманщини». Глухів.city. 2023. 20 липня. URL: <https://hlukhiv.city/blogs/300863/pamyati-v-i-belashova-doslidnika-gluhivskogo-periodu-v-istorii-getmanshini> (дата звернення: 10.11.2023).
18. Гриценко А. Пам'яті видатного історика. До першої річниці смерті доцента Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка Валерія Івановича Белашова. Тиждень. 2023. № 29 (1258). 20 липня. С. 4. +++ 2023. № 30 (1259). 27 липня. С. 4.

19. Гриценко А. Пам'яті глухівського філософа [До 1-ї річниці смерті М. Й. Заремського]. Глухівщина. 2023. № 23 (2813). 8 червня. С. 2.
20. Гриценко А. Глухівський філософ. Пам'яті Мечислава Йосиповича Заремського. Тиждень. 2023. № 23 (1252). 8 червня. С. 4.
21. Гриценко А. Пам'яті глухівського філософа [До 1-ї річниці смерті М. Й. Заремського]. Глухів.Info. 2023. 10 червня. URL: <https://hlukhiv.info/pam-yati-gluhivskogo-filosofa/> (дата звернення: 10.11.2023).
22. Гриценко А. Презентація біобібліографічного покажчика «Мечислав Йосипович Заремський (1951-2022)». Глухівщина. 2023. № 24 (2814). 15 червня. С. 4.
23. Гриценко А. Пам'ять про дослідника дослідника «Глухівського періоду в історії Гетьманщини» [До річниці смерті Валерія Белашова]. Сумський історичний портал. 2023. 9 серпня. URL: <https://history.sumy.ua/research/article/9745-hrytsenko-andrii-pamiat-pro-doslidnyka-hlukhivskoho-periodu-v-istorii-hetmanshchyny.html?fbclid=IwAR0ELH4YrVwErzfiSgXUfei8osIamO1qS3E9AwzC8e1nDbmF-ZIFz9h1Aww> (дата звернення: 10.11.2023).
24. Гриценко А. Річниця смерті глухівського філософа [До 1-ї річниці смерті М. Й. Заремського]. Сумський історичний портал. 2023. 19 червня. URL: <https://history.sumy.ua/research/article/9711-hrytsenko-andrii-richnytsia-smerti-hlukhivskoho-filosofa.html> (дата звернення: 10.11.2023).
25. Гриценко А. П. Розвиток Глухівського педагогічного інституту у 1990 х роках. Сіверщина в історії України: збірник наукових праць. / І. В. Мошик (голова ред. кол.), С. І. Білокінь, Г. В. Боряк, С. Ю. Зозуля, Г. Д. Казьмирчук, Ю. О. Коваленко, С. І. Кот, В. М. Крижанівський, О. І. Курок, Н. О. Мірошніченко, К. М. Тищенко, О. А. Чумаченко, Т. В. Чухліб, М. А. Якименко, С. П. Жукова (відповідальний секретар); Національний заповідник «Глухів», Інститут історії України НАН України, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка. Ніжин, 2022. Вип. 15. С. 140 – 147. URL: https://nz-hlukhiv.com.ua/wp-content/uploads/sivershuna/sivershuna_2022.pdf (дата звернення: 10.11.2023).
26. Історико-культурна спадщина Глухівщини. Матеріали міжвузівської науково практичної конференції, присвяченої 1000-літтю м. Глухова. (27 - 28 жовтня 1992 р.). / Ред. кол. : Белашов В. І. (голова), Гурець М. П., Заїка В. В. та ін.; Глухівський державний педагогічний університет імені С. М. Сергєєва-Ценського. Глухів : Кралевецька райдрукарня, 1992. 113 с.
27. Збереження історико-культурних надбань Глухівщини : матеріали Першої наук.-практ. конф., (18 квітня 2002 р.) / Держбуд України, Глухівська міська рада, Державний історико-культурний заповідник у м. Глухові, Глухівський краєзнавчий музей ; ред. кол. В. І. Белашов, С. П. Жукова, В. В. Заїка, Ю. О. Коваленко. Глухів : РВВ ГДПУ, 2002. 103 с.
28. Збереження історико-культурних надбань Глухівщини (Матеріали Другої науково-практичної конференції; 17 квітня 2003 р.) / Держбуд України, Державний історико-культурний заповідник у м. Глухові ; ред. кол. : акад. НАН України, докт. юрид. наук, проф. Ю. С. Шемшученко (голова), докт. юрид. наук В. І. Акуленко, доц. В. І. Белашов, С. П. Жукова (відповідальний секретар), В. В. Заїка, докт. іст. наук, проф. Г. Д. Казьмирчук, Ю. О. Коваленко, канд. пед. наук, проф. О. І. Курок, докт. філолог. наук, проф. К. М. Тищенко. Глухів: РВВ ГДПУ, 2003. 122 с.

29. Збереження історико-культурних надбань Глухівщини (Матеріали Третьої науково-практичної конференції; 16 квітня 2004 р.) / Держбуд України, Державний історико-культурний заповідник у м. Глухові ; ред. кол. : акад. НАН України, докт. юрид. наук, проф. Ю. С. Шемшученко (голова), докт. юрид. наук В. І. Акуленко, доц. В. І. Белашов, С. П. Жукова (відповідальний секретар), В. В. Заїка, докт. іст. наук, проф. Г. Д. Казьмирчук, Ю. О. Коваленко, канд. пед. наук, проф. О. І. Курок, докт. філолог. наук, проф. К. М. Тищенко. Глухів : РВВ ГДПУ, 2004. 170 с.
30. Збереження історико-культурних надбань Сіверщини : Матеріали четвертої науково-практичної конференції (21 - 22 квітня. 2005 р.) / Держбуд України, Державний історико-культурний заповідник у м. Глухові ; ред. кол. : акад. НАН України, докт. юрид. наук, проф. Ю. С. Шемшученко (голова), докт. юрид. наук В. І. Акуленко, доц. В. І. Белашов, С. П. Жукова (відповідальний секретар), В. В. Заїка, докт. іст. наук, проф. Г. Д. Казьмирчук, Ю. О. Коваленко, канд. пед. наук, проф. О. І. Курок, докт. філолог. наук, проф. К. М. Тищенко. Глухів : РВВ ГДПУ, 2005. 236 с.
31. Історико-культурні надбання Сіверщини в контексті історії України. Матеріали п'ятої науково-практичної конференції (18 – 19 травня 2006 р.). Збірник наукових праць / Держбуд України, Державний історико-культурний заповідник у м. Глухові ; ред. кол. С. А. Слесарєв (голова), С. П. Жукова, Ю. О. Коваленко, доц. В. І. Белашов, В. В. Заїка, М. П. Гурець. Глухів: РВВ ГДПУ, 2006. 240 с.
32. Історія і сучасність педагогічної освіти в Україні. Матеріали міжвузівської науково - практичної конференції, присвяченої 120-літтю Глухівського педагогічного інституту і 100 – річчю з дня народження його випускника О. Довженка (25 – 26 жовтня 1994 року). Глухів, 1994. 97 с.
33. Курок О.І., Гриценко А.П. Традиції історико-філософської школи Глухівського університету: роль персоналій в її розвитку. «Глухівські історико-філософські читання пам'яті Валерія Белашова, Мечислава Заремського, Віктора Заїки та Юрія Коваленка»: збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А.П., голова, Чумаченко О.А., співголова та ін.]. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2023. Вип. 1. 174 с. С. 10-14.
34. Матеріали Всеукраїнської науково-освітньої конференції «Історіографічна спадщина науки історії України (погляд з кінця ХХ століття)», присвячена 300-річчю народження Якова Марковича, 130-річчю народження Михайла Грушевського, 60-річчю існування Інституту історії України НАН України (м. Глухів, грудень 1996 р.). Київ - Глухів: Інститут історії України НАН України, 1996. 104 с.
35. Матеріали наукової конференції, присвячені 250-річчю з дня народження композитора М. С. Березовського / Глухівська міська рада народних депутатів, Глухівський держ. пед. ін-т; [ред. кол.: В. І. Белашов, В. В. Заїка]. Глухів : [б. в.], 1995. 48 с.
36. Матеріали науково – практичної конференції на тему «Розвиток освіти і культури України в XVII - XIX ст.», 22 - 23 листопада 1999 року / ред. кол. В. І. Белашов [та ін.]; Глухівський держ. педагогічний ін-т ім. С. М. Сергєєва-Ценського. Глухів : [б. в.], 1999. 64 с.
37. Мечислав Йосипович Заремський (1951-2022) : біобібліогр. покажчик / Кафедра історії, правознавства та методики навчання Глухівського. нац. пед. ун-ту ім. О. Довженка ; [керівник вид. проекту О. І. Курок ; уклад.: А. П. Гриценко, І. М.

Заремська]. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2023. – 48 с. : фото. - («Видатні імена та події Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка»). URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/1958> (дата звернення: 10.11.2023).

38. Сіверщина в контексті історії України. Збірник наукових праць: матеріали шостої науково-практичної конференції (17 – 18 травня 2007 р.) / Держбуд України, Державний історико-культурний заповідник у м. Глухові ; ред. кол. С. А. Слесарев (голова), С. П. Жукова, Ю. О. Коваленко, доц. В. І. Белашов, В. В. Заїка, М. П. Гурець. Суми : Видавничий дім «Еллада», 2007. 214 с.

39. Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. Матеріали сьомої науково-практичної конференції (23 – 24 жовтня 2008 р.) / Міністерство регіонального розвитку та будівництва України, Державний історико-культурний заповідник у м. Глухові, Міністерство освіти і науки України, Глухівський державний педагогічний університет ім. О. Довженка ; ред. кол. С. А. Слесарев (голова), С. П. Жукова, І. В. Мошик, Ю. О. Коваленко, В. І. Белашов, В. В. Заїка. Суми : Видавничий дім «Еллада», 2008. 228 с.

40. Сіверщина в історії України: Збірник наукових праць / С. А. Слесарев (голова Ред. кол.), В. І. Белашов, С. П. Жукова, В. В. Заїка, С. Ю. Зозуля, Ю. О. Коваленко, І. В. Мошик; Національний заповідник «Глухів», Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Випуск 2. Матеріали Восьмої науково-практичної конференції «Сіверщина в історії України» (м. Глухів, 15 – 16 жовтня 2009 р.). Київ – Глухів : Аспект - Поліграф, 2009. 224 с.

41. Белашов В. І. Історіографічна традиція та джерельна база вивчення історії педагогічного університету імені Олександра Довженка (1874 – 2014 рр.). *Історичні студії історичного прогресу*: збірник наукових статей. Вип. 2. Глухів, 2014. С. 39-51.

42. Сіверщина в історії України: Збірник наукових праць / І.В. Мошик (голова), С.І. Білокінь , Г.В. Боряк, А.П. Гриценко, С.Ю. Зозуля, Г.Д. Казьмирчук, Ю.О. Коваленко , В.М. Крижанівський, О.І. Курок, Н.О. Мірошніченко, К.М. Тищенко , О.А. Чумаченко, Т.В. Чухліб С.П. Жукова (відповідальний секретар); Національний заповідник «Глухів»; Інститут історії України Національної академії наук України; Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка. Випуск 16. Наукове видання. Ніжин : Вид-во ПП Лисенко М.М., 2023. 211 с. URL: http://nz-hlukhiv.com.ua/wp-content/uploads/sivershuna/sivershuna_2023.pdf (дата звернення: 10.11.2023).

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА СЬОГОДНІ: ДОСЯГНЕННЯ І ВИКЛИКИ

Ольга Ніколаєнко

Київський міжнародний інститут соціології у січні 2023 р. провів опитування респондентів, присвячене значенню історії і пам'яті. Переважна більшість респондентів (більше двох тисяч осіб) відповіла про зростання їх інтересу до історії України як за останній рік, так і протягом останніх 10 років. На питання «Чи потрібна

державна політика у сфері історичної пам'яті» ствердно відповіли 85 % опитаних, а на питання чи достатньо держава займається історичною політикою більше половини (55 %) відповіли «недостатньо» [2]. Такі опитування дозволяють побачити зріз історичної свідомості населення, який вказує очевидність запиту суспільства на історичний гранд-нарратив і очікування, що покладаються на державу у його конструюванні.

Дослідники історичної пам'яті, цього напрямку історичних студій, що зародився ще сто років тому, зазначають, що особливої ваги і актуальності питання історичної пам'яті набувають у часи, коли відбуваються кардинальні зрушення, пов'язані з ідентифікацією спільноти. Українське суспільство переживає жахи війни і протистояння російській агресії, намагаючись апелювати до історії і пам'яті як чинників конструювання власної ідентичності, своєї докорінної відмінності від ворога, запоруки міцності і витривалості.

Багато вітчизняних науковців працюють в галузі *memory studies* і зробили вагомий внесок у розуміння формування історичної пам'яті українського суспільства, розуміння її особливостей і складнощів, протиріч і нашарувань, регіональних і локальних відмінностей тощо. Це вагомі дослідження Г. Касьянова, М. Рябчука, Л. Нагорної та ін.[3; 4; 5] І сьогодні не вщухають суперечки між науковцями щодо змісту шкільних програм чи підручників з історії, питання про трактування суперечливих чи багатоаспектних питань з вітчизняної історії. Регіональні і локальні відмінності пам'яті, маніпуляції нею політичними силами сьогодні нівелюються спільним травматичним досвідом переживання війни і нагальними проблемами, які консолідують спільноту.

Деякі науковці достатньо позитивно оцінюють «поліфонію», різноголосся пам'яті, зазначаючи, що саме існування в науковому публічному дискурсі різних оцінок версій історичних подій, переведення їх в площину наукових дискусій свідчить про демократичність академічної історії, «зрілість» науковців, готових аргументовано відстоювати свої позиції. Однак подекуди, аргументи, витягнуті з наукової дискусії і поставлені на службу політичним «експертам», слугують «яблуком розбрату» у формуванні цілісного уявлення про минуле.

Порівняння з опитуваннями про «великих українців» минулих років надають впевненість у зміні поглядів українців на своїх героїв [5, 137-139]. Найбільш «позитивно» оцінюють діяльність таких історичних осіб респонденти Михайло Грушевський (90 %), Данило Галицький (80 %), Ярослав Мудрий (87 %), В'ячеслав Чорновіл (86 %). Негативно оцінюють таких осіб в історії України Йосипа Сталіна, Володимира Леніна, Катерину II та інших, які пов'язані з насадженням колоніального статусу країні. Позитивно оцінюють опитані діяльність таких суперечливих постатей як Степана Бандера (84 %), Роман Шухевич (67 %), Симон Петлюра (64 %), чий «рейтинг» попередньо не був таким високим.

Деякі дані в оцінці історичних осіб можуть викликати занепокоєння. Так серед опитаних 44% не знають таку постать як Олена Теліга, 34 % - Андрея Шептицького, 30 % - Миколу Ватутіна, 21 % – Левка Лук'яненка. Причиною таких «прогалин» є, скоріш за все, вікові особливості (менш за всіх знають постать М. Ватутіна респонденти 18-39 років, а Олену Телігу - респонденти від 40 років) і локальна пам'ять [2, с.59]. Але на позір виникає складна ситуація, коли утвердження національної ідентичності відбувається поза вшануванням моральних авторитетів, яким би могли стати як Андрей Шептицький, так і Олена Теліга [7, с.6]

Хотілось би звернути увагу на ще один історичний аспект опитування, пов'язаний із баченням минулого України. 64 % респондентів погоджуються з тим, що Україна була колонією російською імперією. У відповідях а це питання виявляються такі особливості: більшою мірою погоджуються з цим твердженням жителі західних регіонів країни (у західних областях з цим погоджуються 69 %, у південних – 58 %) , більш зрілого віку (у опитаних 18-29 років з цим погоджуються лише 39 %, віком 50-59 років – 78 %) і ті, хто цікавиться історією (погоджуються з твердженням 68 % респондентів, які значною мірою цікавляться історією, і 53 % тих, хто не цікавиться)[2, с.26].

Продовженням бачення колоніального минулого є ставлення до перейменування вулиць, міст чи площ, названих на честь російських діячів, до якого позитивно ставляться 55 % респондентів і 42 % - негативно. При цьому літні люди, старше 60 років, більш стримано відносяться до цього - 44 % опитаних, тоді, коли в категорії віком до 60 років цей процес позитивно сприймають 59 % опитаних.

Зіставлення цих даних дозволяє побачити поміркованість у переосмисленні імперського минулого України. Тобто, навіть за умови визнання 64 % респондентів колоніального статусу України, лише трошки більше половини - 55 % позитивно ставляться до зникнення топонімів, пов'язаних з утвердженням російських діячів у вітчизняному просторовому ландшафті. Приходить усвідомлення, наскільки міцно колоніальна свідомість присутня в нашій ідентичності, що спричиняє запитання, як усвідомлення колоніального минулого конвертувати в громадську позицію несприйняття зверхності культури колонізатора.

Постколоніальні студії, розвинуті на заході, поширюються в українському історичному дискурсі завдяки працям М. Рябчука, С. Трояна та ін. [5, 6]. Серед класичних творів постколоніальних студій українською мовою вийшли і праці Е. Саїда, Ф. Фанона, Е. Томпсон, окремі частини творів Г. Бгабга в «Хрестоматії» М. Зубрицької тощо. Вітчизняні науковці доводять колоніальний характер російської культури, що виявився «іншуванні» українців, відмові у праві на власний голос і спробі бути почутими, привласнення як територій, так і населення в російських наративах, провінціалізацію і тривіалізацію української культури, її певну «етнографічну» екзотичність, що перетворює її у меншовартісну і другорядну в порівнянні з «високо розвинутою» культурою колонізатора. «Постколоніальні окуляри» сьогодні дозволяють відчитати колоніальний дискурс не тільки в літературних текстах, але і в міському просторі закарбованому в топонімічних назвах, в будівлях, пам'ятниках, меморіальних дошках, ритуалах і святах.

З початком широкомасштабної агресії витравлення російського наративу відбувається і за допомогою влади, яка здійснює топонімічні зміни і демонтує пам'ятники згідно прийнятому закону про «Засудження та заборону пропаганду російської імперської політики і деколонізацію топонімії», що набув чинності 27 липня 2023 р.[1] Задля реалізації цього закону в УІНП була створена експертна комісія з істориків-фахівців, які повинні затвердити список діячів, топонімічних назв, власних назв товарів, знаків, що просувають російський наратив і повинні бути усунені з культурного простору, а також виробити рекомендації для місцевої влади щодо заміни символів імперської присутності [8].

Але ці напрацювання, що стали знаковими для інтелектуалів і були сприйняті і пропрацьовані українськими науковцями, поки що не стали частиною громадської свідомості. До процесу деколонізації долучаються різноманітні організації,

установи, громадські і культурні діячі. Фахові історики не тільки застосовують постколоніальний дискурс до вітчизняної історії у своїх дослідженнях, але активно виступають у медіа, дають інтерв'ю, виступають «трансляторами» своїх ідей [9].

Однак, згідно опитуванню, впродовж останнього року респонденти для вивчення історії України використовували відео на You-tube (53 %), соцмережі, серед яких Tik-Tok, Instagram, Telegram (37 %), телевізійні передачі (35 %), книги (29 %), аудіо ресурси, такі як подкасти, радіо (14 %) та ін. Жінки частіше використовують соціальні мережі і телевізійні передачі, чоловіки – відео на you-tube і інші інтернет-ресурси. Соціальні мережі і відео на you-tube найчастіше використовують молоді люди, і з кожною віковою категорією цей показник зменшується. Для респондентів старше 60 років провідним ресурсом знань з історії є телевізійні передачі. Цікаво, що книги слугують джерелом знань в більшій мірі для людей з більш високим рівнем освіти і кращим фінансовим становищем [2, с.10-12]. Отже, відеоматеріали і поширення їх через інтернет і соцмережі стає принципово важливим чинником формування знань з історії. Ці дані ставлять виклик перед українським суспільством, коли вітчизняний антиколоніальний контент повинен не тільки протистояти російській інформаційній пропаганді, але й формувати історичні уявлення.

На жаль, формат опитування не дозволяє встановити, яка форма сприйняття інформації є переважаючою у переглядах – ролики, інтерв'ю, експертна думка, витримки з фільмів тощо, а також, скільки часу відводиться на такий перегляд – від декількахвилинних роликів Tik-Tok до інтерв'ю, що може тривати більше години.

Інтерв'ю істориків, які аналізують сучасні події, вписуючи їх в історичний контекст, або роз'яснюють історичні явища чи процеси загальнодоступною, не науковою, для користувачів мовою, перетворюючи наукові концепції і досягнення в історичне знання, виконують важливе завдання не тільки популяризації історії, але й фахової аналітики актуальної інформації, реалізують запит суспільства на об'єктивне висвітлення минулого, підвищують статус інтелектуалів та їх думки в соціумі. Зовсім інше значення мають короткотермінові ролики, які в спрощеній формі подають інформацію, часто запозичену із шкільних підручників, що «виринає» подію з контексту, а отже, не дозволяє побачити її сповна у всій глибині і багатогранності. Фрагментарність контенту поєднується з обмеженістю аксіологічної складової цього формату, що є, здебільшого, однозначною і однобокою.

Отже, історична пам'ять українців на сучасному етапі російської війни проти України є актуальною проблемою, пов'язаною не тільки з радикальними змінами в житті нації, але й з формуванням нової європейської ідентичності українців. Дані соціологічного опитування стосовно історичної пам'яті – оцінки історичних діячів, подій, процесів, визнання «знакових» історичних дат, ставлення до минулого і до меморіальної політики держави – засвідчують як позитивні тенденції у формуванні пам'яті українців на сучасному етапі, так і вказують на деякі ризики, викликані інформаційною модернізацією суспільства. В суспільстві зростає інтерес до історії, затвердилась однозначна оцінка трагедії голодомору (91 % респондентів визнали його геноцидом українського народу), негативне сприйняття діячів тоталітарного чи колоніального режиму, досягнута консолідація в оцінці діяльності окремих історичних постатей, цивілізаційне ставлення до демонтажу пам'ятників (55 % респондентів вважають, що демонтовані артефакти, що мають мистецьку цінність,

потрібно зберігати в музеях, чи всі перенести до музеїв) тощо. Однак деякі фактори - тенденція до збільшення ваги історичних знань, отриманих через соцмережі, що транслюють спрощену і не завжди фахову характеристику і оцінку минулого, лакуни в знаннях про національних діячів, що демонструють відсутність ґрунтовних історичних знань і розуміння внеску окремих осіб в розвиток вітчизняної культури.

Сигнальним показником, що вимагає реакції як наукової спільноти, так і держави, є дані опитування стосовно діяльності Українського інституту національної пам'яті – провідного закладу, відповідального за меморіальну політику держави. Лише 32 % респондентів «частково знайомий з діяльністю цієї установи, і то лише з новин», стільки ж «взагалі не чули», і приблизно така ж кількість – 33 % «щось чули, але не знайомі з таким інститутом» [2, с. 41]. Потужна науково-просвітницька робота, яку проводить інститут з закладами освіти, результати роботи фахових міжнародних комісій стосовно узгодження окремих питань спільного минулого, взаємодія з центральними і місцевими органами влади залишається, на жаль, поза увагою громадськості. І хоча 68 % респондентів, які обізнані з діяльністю цієї організації, цілком або частково довіряють інформації від УІНП, для впливу на формування пам'яті українського суспільства цього недостатньо. Такі дані, скоріше, вимагають трансформації інформаційної політики інституції, спрямованої на посилення комунікативної складової, що і забезпечило би фаховий підхід до формування історичної пам'яті спільноти.

Література

1. Закон про «Засудження та заборону пропаганду російської імперської політики і деколонізацію топонімій» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>
2. Історична пам'ять. Аналіз соціологічного опитування. Аналітичний звіт. Січень 2023. р. https://www.kiis.com.ua/materials/news/20230320_d2/UCBI_History2023_rpt_UA_fin.pdf
3. Касьянов Г. Past Continuous: Історична політика 1980-2000-х. Україна та сусіди. К: Laugus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. 420 с.
4. Нагорна Л. В. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ: ІПЕНД імені І. Ф. Кураса, 2012. 328 с.
5. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності: історичні причини та політичні наслідки. К: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України. 252 с.
6. Троян С. Постколоніальні студії: Україна в постколоніальних дослідженнях. Postkolonializm – Tożsamość – Gender. Europa Środkowa, Wschodnia i Południowo-Wschodnia/ pod redakcją Agnieszki Matusiak. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2014. S. 61 – 74.
7. Удод О. Історична пам'ять в Україні та європейські цінності. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. 2009. Вип. 15 (2). С. 3-10.
8. <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/ekspertna-komisiya-rozpochala-svoyu-robotu>
9. <https://localhistory.org.ua/videos/>
10. <https://uamoderna.com/history/chy-bula-ukraina-rosiyskoiu-koloniieiu/>

НЕ ВТРАТИТИ СУВЕРЕННОСТІ: ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ ПРО СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ІСТОРИЧНОГО ЗНАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Мар'ян Мудрий

I. Що таке гуманітаристика

Визначення гуманітаристики (гуманітарних наук) як галузі знань досі викликає дискусії. Причини цього різні. Деякі з них закорінені в минулому, коли наукові стандарти (можливість спостерігати, вимірювати і класифікувати) пов'язували винятково з природничими і технічними напрямками. А деякі зумовлені сучасним повсякденним скепсисом щодо критеріїв науковості й практичності гуманітарного знання. Утім, сучасні глобалізаційні виклики щоразу нагадують, що розв'язання багатьох проблем, із якими зіткнулося людство, потребує не лише технологічного, а й гуманітарного підходу. Тільки через гуманітаристику можна прийти до розуміння природи і людини як мети, а не як засобу.

Передусім з'ясуємо, що відрізняє гуманітарні науки від природничих. По-перше, це домінування наративів, адже ненаративні компоненти, як-от умовиводи чи класифікації, у гуманітаристиці є лише одним з елементів; науковість гуманітарного знання багато в чому визначає пояснювальна здатність наративів, оскільки пояснення – найважливіша функція науки. По-друге, гуманітарні теорії можуть створювати не лише свій предмет дослідження, а й об'єкт, ґрунтуються на філософських ідеях і тісніше пов'язані з соціокультурною практикою. І по-третє, це дуже різні сенси вживання терміна «метод» – на позначення послідовності дій, сукупності вимог, дослідницької теорії чи підходу з однією або кількома ідеями, а також парадигмальна різноманітність, яка часто сягає позанаукового знання [1].

Сучасні гуманітарні науки здобували суспільний статус у гострій конкуренції, з одного боку, із природничими й технічними науками, а з другого – із античною (по суті, ренесансною) освітньою традицією, яка на перше місце ставила вивчення латинської і давньогрецької мов, літератури та мистецтва. І навіть щоб вийти з тіні античності, гуманітарні науки деякий час наслідували методологію природничиків. Тяжіння до натуралізму, що проявилось у Просвітництві, у XIX ст. сформулювало позитивістський ідеал науки. Тож показниками науковості вважали: об'єктивність (істинність), узагальнення та теоретичність, переведення якісних характеристик у кількісні (математизація), пояснення причинності, передбачення, практичну застосовність наукових знань (технологічність) [6].

У певному сенсі й історія як наука своїм становленням завдячує позитивізму. Заявивши про претензії на об'єктивність (істинність), історики розійшлися тоді з філологами. Література залишила за собою світ почуттів і мрій. Утім, місце історії в класифікаціях наук і досі складно визначити однозначно. В українській мові паралельно використовують два терміни – «гуманітарні науки» та «соціальні (суспільні) науки». Попри відмінність у смислових відтінках, їх часто вживають як синоніми або поєднують у понятті «соціогуманітарні науки». Фактично предметне поле історії значно ширше від традиційного гуманітарного знання, у

фокусі якого культура, духовність, мораль (залежно від того, що вважати найважливішою ознакою людини і людського світу).

На місце історії серед гуманітарних і соціальних наук указують традиційні методологічні питання, на які доводиться відповідати історикам: про рівень узагальнень та індивідуалізації висновків, про спрямованість досліджень на вивчення окремого, часткового (осіб, груп) чи цілого (суспільства, культури), про роль інтерпретацій та співвіднесення в них об'єктивного і суб'єктивного, про роль цінностей. Історія надає емпіричні факти, які використовують під час творення соціологічних, політологічних, культурологічних та інших наукових теорій. Крім того, вона не дає забувати, що суспільство та його структурні елементи не лише функціонують, а й змінюються, мають процесуальний характер [9, с. 50].

Від середини 1990-х років у західноєвропейській гуманітаристиці та соціальних науках помітні суттєві переміни, пов'язані з вичерпанням творчого потенціалу нарративізму. Представники так званої постгуманітаристики критикують та/або відкидають центральну позицію людини у світі. Неантропоцентрична гуманітаристика спирається на ідею симбіотичних відносин спільнот, складених із людських та не-людських форм життя, базованого на взаємозалежностях сплетіння людей та речей [2; 3]. Її емансипаційні цінності спрямовуються на визволення природи і речей з-під панування людини. У центрі постає проблема «композиції спільного світу», де об'єднано людей і не-людей (Бруно Латур).

II. Навіщо суспільству гуманітарні знання

У певному сенсі призначення гуманітарних і природничих знань однакове. Це – прояв властивої для людини здатності пізнавати й перетворювати себе і світ. Як природничі знання відображає актуальний стан вивченості матерії – природного матеріалу, із якого складається Всесвіт, так і гуманітарне (чи соціогуманітарне) знання віддзеркалює конкретний стан розуміння людиною власної сутності й можливостей. Не треба забувати, що гуманітарії (зокрема, філософи й літератори) були творцями ідей, які анонсували дивовижні технічні винаходи. Отож, звертатися до гуманітарного знання змушує людей не тільки виховний, а й економічний інтерес. Мистецтво й гуманітарні науки, стверджує американська дослідниця і педагог Марта Нусбаум, формують атмосферу відповідального й обачного управління, культуру творчих новацій [13].

Вочевидь у пошуках сенсів гуманітарного знання (як наукового, так і позанаукового) доречною точкою опори буде тріада із запитань від Іммануїла Канта, актуальних і для природничиків, і для гуманітаріїв: «Що я можу знати?», «Що я маю робити?», «На що я можу сподіватися?». Ідеться про комплекс запитань, які характеризують межі людського пізнання, взаємовідношення світу й людини. Тож у цьому сенсі гуманітарні науки – це галузі досліджень, предметом яких є людина як суспільна (культурна, моральна, духовна) істота та все нею створене. Очевидно, мали рацію ті мислителі ХІХ ст., які окреслювали гуманітарні науки як науки про мінливий світ людських творінь.

Тому-то й назви гуманітарних наук неодноразово змінювали (ідеться про західну інтелектуальну традицію): «науки про культуру», «науки про дух», «моральні науки» – залежно від того, що вважали найважливішою ознакою людини і людського світу. Хай там як, навіть у період стрімкої економічної

модернізації, яка спиралася на наукові відкриття і технічні винаходи, не бракувало голосів, які підкреслювали переваги гуманітарного знання: мовляв, фокусуючи увагу на людині, воно дає змогу проникати в сутність речей, тоді як природничі науки здатні досягнути тільки форму і склад досліджуваного об'єкта. Та й самі прихильники виразного розмежування гуманітарного та природничого знання визнавали, що «науки про дух» є самостійною системою, яка водночас є частиною цілісної системи знань про світ [5].

Не випадково у ХХ ст. тоталітарні режими передусім намагалися знищити гуманітаристику, яка давала людині змогу ширше подивитися на своє суспільство й порівняти його з іншими, зокрема в контексті політичного устрою і стилю правління. Гуманітарне знання дає людині ключ до розуміння себе, свого оточення, локальної спільноти, світу загалом, а також – що важливо – розуміння багатьох систем доведення. Історія, зокрема, щоразу нагадує про рухомість історичного горизонту, про неможливість досягнення ідеального суспільного устрою, про потребу відмови від моністичної парадигми мислення й необхідність урахування всієї сукупності сил, які діють у суспільному житті.

У первинному розумінні призначення гуманітаристики – акумулювати людський досвід задля покращення життя, удосконалити суспільні відносини та й саму людину, звільнити її від залежностей з огляду на расу, стать, клас, етнічне походження чи цінності, які вона визнає. І хоча протягом останніх двох століть це просвітницьке бачення зазнало низку перетворень, сучасна гуманітаристика надалі залишається емансипаційною. Ідея «визволення» (вивільнення індивідуальної та спільнотної суб'єктності) аж ніяк себе не вичерпала. А надто в Центрально-Східній Європі гуманітаристика є необхідною для того, щоб «вчити мислити, особливо мислити критично і захищатися від догматизму, для зміцнення індивідуальності та почуття впливу особи та груп на зміни, що відбуваються довкола» [4].

III. Майбутнє історії як науки та академічної дисципліни

У 2012 р. популярна суспільно-політична інтернет-газета «Українська правда» опублікувала інтерв'ю з Евою Доманською, професоркою історії в Університеті імені Адама Міцкевича в Познані та Стенфордському університеті [4]. Інтерв'ю вийшло під промовистою назвою: «Історія може колись зникнути з університетів, як зникли алхімія чи астрологія». Таку свою думку дослідниця пояснювала тим, що інституціалізація фаху історика та його підтримка з боку держави була зумовлена потребами модерного націоналізму. Історія, твердила вона, зможе зберегти свою суверенність, якщо уникне надмірної заангажованості та уподібнення з ідеологією та дискурсом влади. Продовження життя історії як академічної дисципліни дослідниця вбачала в осучасненні освітніх програм на історичних факультетах університетів.

Гуманітаристика як галузь наукового пізнання давно вже перестала бути сферою лише творчої самореалізації інтелектуалів. Її становлення та існування тісно пов'язані з так званим соціальним замовленням. Причому ця тенденція з часом стає виразнішою [9]. В останнє десятиліття в Україні підготовка здобувачів вищої освіти здійснюється за переліком галузей знань і спеціальностей, який був затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. [11] Відповідно до цієї постанови до галузі знань «Гуманітарні науки» віднесено спеціальності: «Релігієзнавство», «Історія та археологія», «Філософія»,

«Культурологія», «Філологія». У 2023 р. Міністерство освіти і науки України підготувало проєкт нового переліку галузей знань і спеціальностей [12]. Його розробку пояснено потребою наблизити організацію українського освітнього простору до міжнародних стандартів.

У проєкті, про який ідеться, традиційні гуманітарні спеціальності віднесено до галузі знань «Мистецтво та гуманітарні науки». Таке «зближення» мистецтва і гуманітарних наук, як можна прогнозувати, дасть змогу подолати очевидну закостенілість багатьох уявлень про зміст і форму гуманітарної освіти в Україні, але, з другого боку, майже напевно посилить у гуманітаристиці позиції позанаукового знання. У проєкті виразно проступає намір його розробників задовольнити суспільний запит на популярні версії соціогуманітарного знання. Галузь знань «Соціальні та поведінкові науки» запропоновано перетворити на «Соціальні науки, журналістика та інформація» (сюди потрапила, зокрема, і культурологія). Якщо ці зміни ухвалять, майбутнє історії як науки буде проблематичним, а вже напевно одним із найскладніших буде питання про те, як істориків зберегти свою професійну ідентичність.

Українська історіографія щойно в останнє чвертьстоліття набула позитивної динаміки в освоєнні загальних методологічних підходів і застосуванні конкретних наукових методик, які визначали розвиток світової (по суті, західної) історіографії в ХХ ст. Тож нагальні потреби й української історіографії, й історичної освіти, і сучасного українського суспільства в цілому, треба думати, полягають не так у наблизенні історієписання до мистецьких канонів (хоча й над цим варто працювати, адже можна тільки захоплюватися умінням історика зображати людей, суспільства і ситуації багатомірними, емоційно насиченими), як у розвитку соціогуманітарного знання, зокрема застосуванні соціокультурного підходу в історичних дослідженнях – розуміння історії як єдності культури та соціальних відносин (соціальності) [7; 8].

Історія – це завжди певний конструкт. Утім, конструювання образів минулого може відбуватися по-різному: від теорії до відкриття нових фактів або навпаки, коли теорію використовують для узгодження відомих фактів. Другий варіант (а він доволі поширений) провадить до наростання кризових явищ в історіографії та дидактиці історії. Гуманітарії (історики передусім) часто-густо опиняються в ситуаціях, коли найкращою (найбезпечнішою) позицією є пристосування до суспільно-політичних реалій та уникнення прямих відповідей на гострі питання сьогодення і його перспектив. Так з інструмента досягнення свободи гуманітаристика може перетворюватися на спосіб «втечі» від неї.

Парадоксально, але гуманітарне знання, первісним призначенням якого було вивільнити людину від залежностей, сьогодні навпаки за певних обставин може додавати людині проблем. Трапляється навіть, що, підлаштовуючись і змінюючи позиції залежно від суспільно-політичних умов, гуманітарії фактично беруть участь у дегуманізації суспільства [10]. Щоб цього не сталося, потрібні зміни в організації та змісті освіти. Ось тільки деякі з орієнтирів, які потрібно взяти до уваги, проєктуючи реформу освітньої галузі (на прикладі історичної науки та освіти): 1. Міждисциплінарні студії (зорієнтованість на комплексний аналіз об'єктивного та суб'єктивного, мікро- і макроструктур); 2. Системний підхід (розгляд історичних подій, явищ і процесів цілісно; подолання фрагментації історичного знання); 3. Контекстуальність (утвердження розуміння, що кожен

історичний факт набуває значення у зв'язку з іншими фактами); 4. Повернення уваги до текстів (гуманітарне знання залежить від рівня розвитку читацької компетентності); 5. Підвищення інституційної ефективності, розвиток інтелектуальних середовищ (спільнот), формування культури діалогу (виховання діалогічного мислення).

Злам ХХ–ХХІ ст. ознаменувався суттєвим зростанням запиту на соціально-гуманітарне знання, що знайшло відображення в понятті «публічний поворот». Перспективи гуманітаристики як галузі знань пов'язані з тим, чи зможуть історики, філософи, філологи, релігієзнавці, культурологи налагодити діалог із суспільством, створити популярні версії своїх наук. Залученість гуманітарного знання до публічного дискурсу ніби додає йому легітимності та практичного сенсу. Сьогодні гуманітаристика знаходиться в активному пошуку нових форм побутування. На перший план вийшли питання способів трансляції знань і типу мовлення. Виник навіть термінологічний новотвір «популярна гуманітаристика» – поєднання простої форми викладу з новаторським змістом. Розвивається цифрова гуманітаристика. Публічний поворот уже великою мірою творить обличчя сучасної науки, зокрема історії.

IV. Підсумкові міркування

Гуманітарне знання, попри розмови про кризу, залишається осердям інтелектуального життя суспільства, має вплив (інколи навіть вирішальний) на його розвиток, адже дає змогу актуалізувати й осмислювати зв'язок між минулим і теперішнім та проєктувати майбутнє. Гуманітаристика допомагає людині віднайти нові форми відносин зі світом, а в більш практичному вимірі забезпечує трансформацію наукового способу мислення, яке ще й досі залишається в полоні ранньомодерного природничого ідеалу науковості. Входячи у життя людини, гуманітарне знання здатне наповнювати його новими смислами, робити інтенсивнішим. У сучасній Україні перспективи гуманітаристики полягають у зв'язку із соціальними науками. А з-поміж гуманітарних і соціальних наук особливе місце займає історія, яка постачає фактичний матеріал для обох галузей знань і водночас розвиває власні субдисциплінарні напрями в межах соціокультурного підходу.

Соціогуманітарні студії не вичерпуються академічним виміром і розвиваються в публічній сфері. Однак соціальне замовлення, яке останнім часом стало для науки орієнтиром, зрештою як і те, що вихід представників академічної гуманітаристики (і науки загалом) на публічне поле дедалі частіше прочитується як громадянський обов'язок, може бути палицею на два кінці. Закликаючи до відкритості, не можна забувати про ризики, які може спричинити наповнення публічного простору позанауковим знанням. Популярна наука дуже вразлива до всіляких зловживань. Тож в основі сучасної гуманітаристики має лежати уявлення про людину не тільки як про активну, а й відповідальну істоту. І тут важливо зауважити, що лавиноподібний попит на різні форми публічної філософії, соціології, історії тощо так чи інакше пов'язаний зі зростанням у світі соціальної напруженості. А відповідь на питання, чи є гуманітаристика частиною цієї напруженості, чи навпаки її запереченням, залишається відкритим.

Література

1. Афанасьєв О. І. Гуманітарні науки і гуманітаристика. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія.* 2014. Т. 22. Вип. 24 (2). С. 9–14.
2. Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле / пер. з польс. та англ. В. Склокін; наук. ред. В. Склокін, С. Троян. Київ: Ніка-Центр, 2012. 264 с.
3. Доманська Е. Куди прямує сучасна гуманітаристика? *Український гуманітарний огляд.* 2012. Вип. 16–17. С. 116–131. URL: <https://cutt.ly/mwRtRkeY> (дата звернення: 05.11.2023).
4. [Доманська Е.] Ева Доманська: «Історія може колись зникнути з університетів, як зникли алхімія чи астрологія». Неочікувано про історію, її майбутнє та кінець постмодернізму – розмова з польською професоркою. *Історична правда.* 14 квітня 2012 р. URL: <https://cutt.ly/3wRtRL0V> (дата звернення: 05.11.2023).
5. Кириленко К. Розмежування «наук про природу» та «наук про дух» у філософії початку ХХ століття як підґрунтя формування єдності гуманітарного та природничого знання. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія».* 2020. Вип. 41. С. 173–185.
6. Лісовий В. С. Гуманітарні науки. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2023. URL: <https://cutt.ly/dwRtEZ1g> (дата звернення: 05.11.2023).
7. Нариси з соціокультурної історії українського історієписання: субдисциплінарні напрями / О. Удод, Я. Верменич, О. Ковалевська, О. Ясь; упоряд. текстів й наук. апарату С. Блащук, Н. Пазюра. Київ: Генеза, 2018. [Т. 1]. 288 с.
8. Нариси з соціокультурної історії українського історієписання: субдисциплінарні напрями – 2 / О. Удод, С. Блащук, Я. Верменич, О. Ковалевська, О. Ясь; упоряд. Н. Пазюра. Київ: Генеза, 2019. [Т. 2]. 288 с.
9. Панафідіна О. Динаміка «соціальних замовлень» та становлення гуманітаристики (на прикладі історичної науки). *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Філософія.* 2007. Вип. 350–351. С. 48–52.
10. Посохов С. Дегуманізація суспільства чи криза гуманітаристики: що первинне з точки зору ризиків? *Новий Колегіум.* 2018. № 2. С. 22–25.
11. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти (постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266). URL: <https://cutt.ly/gwRtTgYt> (дата звернення: 05.11.2023).
12. Проект нового переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої та фахової передвищої освіти. Опубліковано 8 серпня 2023 р. URL: <https://cutt.ly/0wRtTINx> (дата звернення: 05.11.2023).
13. Nussbaum M. C. Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities. Princeton: Princeton University Press, 2010. 160 p.

ДИГІТАЛІЗАЦІЯ, ПАЛЕОГРАФІЯ І МОВОЗНАВСТВО - НЕОДМІННІ СКЛАДОВІ ВІДРОДЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ

Марина Траттнер
(м. Стокгольм, Швеція)

Під час роботи над книгою «Скарби шведських архівів» шведсько-українська команда архівістів, істориків, юристів, художників і каліграфів зіткнулася з низкою проблем пов'язаних з опрацюванням джерел 17-18 століть. По-перше, велика частина матеріалів цього періоду була або знищена в Україні окупантами, або вивезена за межі країни. І порівняти знайдені в шведських архівах документи з оригіналами в Україні було неможливо. По-друге, певну кількість відомих джерел, яку залишили в Україні, інтенсивно опрацювали російські пропагандисти, підлаштовуючи тексти документів, переклади або їхню інтерпретацію під російську пропаганду, спрямовану на те, щоб переписати українську незалежну історію, перетворити її на славетну історію «юго-западної росії» і нав'язати українцям комплекс меншовартості. Цілі томи архівних документів публікували після ретельної цензури і всі зміни документували. Цей процес частково описаний у книзі Олега Журби «Київська археографічна комісія 1843-1921: нарис історії і діяльності. По-третє, було не так багато спеціалістів, які знали на новій латині або середньовічній латині, шведській мові або староукраїнській мові. До того ж, періодично з'являлися історики, які написали свої докторські дисертації, базуючись на російській пропаганді, і активно критикували знайдені джерела. Були також ті, хто не визнавав українську історію до періоду Козаччини або монополізував певні теми і не дозволяв іншим істориками досліджувати їх. Весь цей досвід нашої команди насправді є дуже цінним, тому що він виявив проблеми, які гальмують або унеможливають Відродження української історичної науки. Тож яким чином ми можемо перетворити проблеми на рішення і можливості?

Знищені в Україні або вивезені з України архіви можна частково відновити з документів в закордонних архівах. Співпраця нашої команди з Держархівом Швеції призвела до того, що ми ідентифікували 30 000 сторінок документів, пов'язаних з історією України. В книзі «Скарби шведських архівів», яку можна безкоштовно завантажити онлайн, ми створили віртуальну карту різних розділів архіву, в яких зберігаються ці документи. Ще частина документів доступна на окремій сторінці, присвяченій політичній історії України, яку створили на сторінці Держархіву Швеції. Інформацію про важливі події можна відтворити з публікацій у шведських газетах з 1645 року і до сьогодні. Мільйони книг, газетних статей та стародруків відскановані у французьких і німецьких архівах.

Маніпульовані джерела можна відновити і опублікувати в оригінальному вигляді. Завдяки тому, що зараз відкриваються архіви, які були недоступні раніше, ми можемо детально проаналізувати деструктивну роботу російського пропагандистського апарату. Збережені томи документів, в яких детально описується, як росіяни переписували нашу історію. Все це варто ретельно дослідити, знайти оригінали українських джерел, відновити їх і опублікувати в Україні.

Документи, які публікувалися латиною з короткими анотаціями або без них, потрібно перекласти дослівно і опублікувати повністю. Щоб українські історики мали можливість повноцінного використання джерел. Якщо у істориків до того ж, є можливість пояснити важливість тих чи інших документів для історії України – вони мають робити це і всюди популяризувати українську історію. Документи, написані іншими мовами, потрібно перекладати українською мовою і публікувати переклади в Україні.

Документи, які написані староукраїнською мовою, лежать «мертвим вантажем» в архівах і онлайн-архівах. Те, що зберігається і сканується все одно не доноситься до широкого загалу, тому що в Україні майже немає спеціалістів, які можуть розчитувати джерела 16-17 століть. Потрібно відроджувати палеографію і вчити дітей, можливо, навіть у школах, у вигляді ігор, розчитувати наші давні документи, щоб налагодити зв'язок поколінь і донести до молоді мудрість наших пращурів.

Знання іноземних мов і навички роботи з документами відкриють для українських істориків цілий світ джерел, пов'язаних з Україною. Якщо вони досліджуватимуть документи і повідомлятимуть українською або іншими мовами про це, то вони зможуть повноцінно інтегруватися в міжнародні дискусії з різних питань і відстоювати незалежний голос своєї власної історії.

Знання того, як штучний інтелект шукає джерела, зможе допомогти всім, кого цікавить історія України, знаходити значно більшу кількість важливих для нас джерел.

ORTHODOX VOTIVES WITH INSCRIPTIONS ABOUT HEALING FROM THE COLLECTION OF THE NATIONAL PRESERVE «KYIV-PECHERSK LAVRA»

Antonina Kizlova

Small votive offerings, such as miniature metal or wax figurines, and a wide array of exquisite jewellery, have been a prevalent means of showing reverence to Christian sacred objects within various denominations, including Catholic, Orthodox, Greek Catholic, and Armenian traditions. Numerous devoted individuals, representing diverse social strata, bestowed these offerings. The continuation of this practice was influenced not only by the internal regulations of the Church but also by government policies [For example: 12, p. 206–207]. It is important to highlight the unique aspects of votive offerings in this context. However, when the origin of a museum object is uncertain, it can sometimes be challenging to discern its cultural and religious affiliation from its ancient forms. Furthermore, associating a votive offering with a specific denomination on Ukrainian soil can pose a significant challenge [13, p. 193]. One of the reasons votive offerings were given to sanctuaries was the belief in healing. Based on the materials from the 19th century, there appears to be the existence of two distinct definitions: «исцѣленіе» (healing) and «выздоровленіе» (recovery), which suggests that the concepts themselves were clearly distinguished at that time. If healing (based on numerous descriptions of such miracles indicating the sudden recovery of the sick

individual) meant an abrupt return to health, it is quite plausible to consider that by «recovery», they meant a gradual healing process, particularly from an illness where the chances of independently overcoming the crisis are low [3, с. 120].

The collection of the National Preserve «Kyiv-Pechersk Lavra» includes 5 votive offerings dated to the 19th century with inscriptions indicating healing [5; 6; 7; 8; 9].

Three of them, featuring figures carved in high relief with distinct facial features and clothing details, characterized by relief wavy edges and inscriptions made in a similar style with a needle punch, have old tags indicating they come from Pryluky [5; 6; 7], while one, although lacking such a tag [8], is stylistically and technically similar to all three.

Among the modern museum collection of votive offerings of the Poltava Local Lore Museum named after Vasyl Krychevsky, there are specimens crafted in the same technique and style. As proved by I. Vlasenko and O. Parasochka, one of these pendants (PKMVK 3195, M 299) depicting a saint with a cross in the left hand and an inscription in Old Slavic language («1824 года сей привѣсъ вѣтменень за исцѣленіе отъ одра болѣзни раби Божія Маріи во оставленіе грѣховъ (In the year 1824, this pendant was dedicated for the healing from the sick bed by the servant of God Maria for the forgiveness of her sins) is derived from the collections of Ya. Ryzhenko from Pryluky [2, с. 433, X]. Most likely, the ex-votos from the collection of the National Reserve «Kyiv-Pechersk Lavra» [5; 6; 7; 8] initially come from the same collection. The paths they took to arrive in Kyiv require separate investigation.

These same authors suggest that the votive offering originates from the Trinity Monastery of Hustynia [2, с. 433, X]. In the monastery from the 17th century, the Orthodox prayers revered the Hustynia icon of the Mother of God [11, с. 270] as miraculous, so this origin is very probable.

The affiliation of the donors of the last of the mentioned votives [9] to the Orthodox faith is presumed by the language used in the inscriptions, which are written in Cyrillic script.

The purpose of this work is to characterize the connection between the form of these votives and the inscriptions on them.

On the silver plate with an image of a swaddled baby in a halo, there is an inscription that reads: «1816 года сей привѣсъ вѣтменен за исцѣлен. отъ одра болѣзни новорожденного младенца раба Божія Феодора (In 1816, this votive offering was dedicated for the healing from the sick bed of a newborn baby servant of God Theodore)» [6]. Hence, it follows that the mention of «sick bed» does not necessarily imply that the sick person was bedridden, as newborn infants cannot stand at all.

The figure of the woman «Сія превѣска отѣмѣнена во исцѣленіе отъ одра болѣзни раби Божіи Надежди 1827 года: ав. 18: дня (This votive offering is dedicated to the healing from the sick bed of the servant of God Nadezhda in 1827: August, 18th)» [5], especially in the clothing style, is somewhat similar to the icon of Saint Nadezhda painted in the late 19th century [10], which requires further investigation. However, it is impossible to determine the type of illness based on the votive offering.

The silver plate with an image of eyes and an inscription: «Сеи глаза вѣтменен за исцѣленіе от одра болѣзны раба Божія Младенца Николая (These eyes are dedicated for the healing from the sick bed of the servant of God infant Nicholas)», – is dated by the jeweller's hallmark to the year 1841 [8]. There is no basis to equate these eyes with the symbol of the All-Seeing Eye [1] because they are depicted quite

realistically. Therefore, there is no direct correlation between the ex-voto shape and the illness.

The inscription «За исцѣленіе от болѣзѣни раби Божия Матрони и чади ея младенцовъ Марію: Никифора: Иоанна (For the healing from illness of the servant of God Matrona and her children Maria, Nikifor, and Ivan)» on the a 19th-century silver plaque with the depiction of a woman and three children [7] in the case where they all fell ill and recovered simultaneously may indicate an infectious disease.

Notably, none of the figures have a halo, although each child is holding an attribute typically depicted in icons of saints: Mary holds a scroll, Nikifor holds a cross, and Ivan holds a branch [7]. This requires further investigation.

On the silver plate with an image of a swaddled baby in a halo, there is an inscription that reads: «1816 года сей привѣсъ втѣменен за исцѣлен. отвѣдра болѣзни новорожденного младенца раба Божія Феодора (In 1816, this votive offering was dedicated for the healing from the sick bed of a newborn baby servant of God Theodore)» [6]. Hence, it follows that the mention of «sick bed» does not necessarily imply that the sick person was bedridden, as newborn infants cannot stand at all.

The multifaceted symbol of the heart in various variations of votive offerings is perhaps one of the most common across all Christian denominations. It can signify one of the conditions of repentance, the emblem of the Sacred Heart of Jesus or fervent love for God. It may also be a symbol of love or a direct reference to the afflicted organ for which healing is sought [4, с. 29–30]. This concerns a 19th-century silver heart-shaped votive with an engraved inscription: «Прѣ Богорѣисцѣли отъ сердцабіенія рабу твою Анисію (Oh, Blessed Virgin, heal your servant Anisia from tachycardia)» [9]. So in this case, there is a direct connection between the nature of the illness and the form of the pendant offered to request healing.

Therefore, in the case of votive offerings with inscriptions about healing from the collection of the National Preserve «Kyiv-Pechersk Lavra», only in one case, the form of the votive offerings directly correlates with the specific health condition for which healing is sought: a heart-shaped votive is connected to a plea for healing from tachycardia. The rest of the votive offerings, which do not show such relatedness, considering their common origin, in combination with the aforementioned pendant kept in Poltava, allow us rather to trace the tendency to insert variable information (primarily dates and names) into a set phrase within a specific workshop. However, the specific features of illnesses based on the form of these pendants are not clearly traced.

References

1. Арістова А. В. Всевидюще око. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/Всевидюще_око (дата звернення: 12.11.2023).
2. Власенко І. О., Парасочка О. Г. Вотивні підвіски-таблички у колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. *Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: збірник наукових статей*. Полтава: Арбуз, 2019. С. 430–436, X.
3. Кізлова А. А. *Православні святині Києва у духовному та суспільному житті киян (кінець XVIII – перші десятиліття XX ст.)*. Дис. ... к. і. н. 07.00.01. – Історія України. Київ, 2010. 192 с.

4. Кізлова А., Крайня О. Повсякдення та емоційний світ вірян у символах і образах вотивів з колекції Національного заповідника «Києво-Печерська лавра». *Forum wschodnie. Rocznik interdyscyplinary*. № 10. 2022. С. 25–40.
5. КПЛ-М 394. Вота срібна карбована, 1827 р. Україна.
6. КПЛ-М 610. Вота срібна штампована, 1816 р. Україна.
7. КПЛ-М 615. Вота срібна штампована, XIX ст. Україна.
8. КПЛ-М 670. Вота срібна штампована, Україна, 1841 р.
9. КПЛ-М 7206. Вота металева штампована XIX ст.
10. «Святая мученица Надежда», 1892 г. URL: <http://surl.li/mrtyb> (дата звернення: 12.11.2023).
11. *Сказания о земной жизни Пресвятой Богородицы с изложением пророчеств и преображений, относящихся к Ней, учения Церкви о Ней, чудес и чудотворных икон Ея, на основании Священного Писания, свидетельств св. отцев и церковных преданий*. Москва: Ефимов, 1904. 378 с.
12. Kizlova A., Onoprienko N. Christian Votive Crafts in Pre-Soviet and Post-Soviet Ukraine. *Res humanitariae*. № XXX. 2022. P. 206–217. DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/rh.v30i0.245961> (дата звернення: 12.11.2023).
13. Krainia O. Votive Offerings in Churches in Ukraine: the Suppression and Revival of the Tradition. *Res humanitariae*. № XXX. 2022. P. 190–205. DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/rh.v30i0.2460> (дата звернення: 12.11.2023).

УКРАЇНСЬКІ ВІКІВІДЗНАКИ ЯК ЗАОХОЧЕННЯ ДО РЕДАГУВАННЯ ВІКІПЕДІЇ

Євген Букет

Вікіпедія — глобальна, вільна та багатомовна інтернет-енциклопедія, найстаріший і найбільший проект Фонду Вікімедіа – найпопулярніший довідник в Інтернеті. Інтенсивний процес її розвитку триває в усьому світі вже понад два десятиліття [16, с. 101]. Вікіспільнота, як класичний клуб за інтересами чи товариство, досить швидко перейняла і принципи гейміфікації, притаманні для подібних спільнот, розробивши внутрішні правила, персоніфікацію, сленг тощо.

Важливою складовою внутрішнього життя вікіспільноти є заохочення користувачів до редагування, яке з часу створення Вікіпедії здійснюється здебільшого віртуальними засобами. Одним із різновидів заохочень є віківідзнаки, про які піде мова в цій статті, що поширені в усіх мовних версіях енциклопедії. Різні Вікіпедії мають розгалужений набір усіляких орденів чи «барнстарів» [13]. Зокрема, категорія «Awards associated with Wikipedia» на Вікісховищі має понад 1100 файлів та понад 60 підкатегорій [15]. Проте, в українській Вікіпедії досі набір віківідзнак дуже обмежений і не централізований [13].

Перший нагородний Шаблон:100¹ для користувачів, які зробили понад 100 редагувань започаткував 9 серпня 2006 року Користувач:Hasgone. 21 серпня того ж

---

¹ Шаблон:100 був вилучений з Вікіпедії 15 січня 2014 року адміністратором Ykvach, натомість існує аналогічний Шаблон:За 100 редагувань, створений 2 лютого 2010 року.

року аналогічний шаблон для тих, хто зробив 1000 редагувань, створив Андрій Бондаренко (Користувач:А1) – український композитор і піаніст, громадський діяч, член Національної спілки композиторів України, згодом – співзасновник і перший голова правління ГО «Вікімедіа Україна», кандидат мистецтвознавства.

Перші українські віртуальні віківідзнаки виглядали як золоті зірки Героя України з колодкою, на якій зображений тризуб. Характерною є і назва файлу на Вікісховищі, який був використаний Hasgone та А1 для нагородних шаблонів – «ВікіГерой України». Його створив 22 січня 2006 року зі світлини відповідної української державної нагороди Користувач:Lumijaguaaгі з Фінляндії для відзначення в різних мовних версіях користувачів, які зробили «значний внесок у покращення статей, пов'язаних з Україною, у Вікіпедії» [12].

Модифіковані шаблони 100 і 1000 стали складовою першої серії українських віртуальних віківідзнак. 30 березня 2007 року Користувач:Аlex К розробив кілька подібних за зовнішнім виглядом до Відзнаки «Залізний хрест» Армії УНР віртуальних нагород, які відрізнялися кольорами відповідно до кількості редагувань: «залізний» (100), «бронзовий» (1000), «срібний» (5000), «золотий» (10000). Проте, на жаль, ідея розміщення цих нагород на сторінках редакторів Вікіпедії не стала популярною, хоча до сьогодні не скасована.

Значно більшу популярність отримала ідея використовувати як заохочення вікіпедистів згущівку (за аналогією з тим, що в радянському союзі згущене молоко було дефіцитом та делікатесом, входило до святкових продуктових наборів, які розподілялися за талонами та списками). Вікі-нагороду «Згущівка» започаткував 29 червня 2007 року Андрій Макуха (Користувач:Амакуha), а 6 серпня на службовій сторінці «Вікіпедія:Згущівка»² він описав 5 номінацій цієї віртуальної відзнаки, а саме:

— Звичайна згущівка. Ця нагорода — найуніверсальніший засіб показати людині, що її внесок вами добре оцінюється, і ви її морально підтримуєте у подальшій праці.

— Іриска. Нагорода для тих, хто добре доводить справи до «кондиції»: для редагувальників, вікіфікаторів, просто критиків та загалом усіх тих, хто чудове робить ще кращим.

— Згущівка з кавою. Нагорода для особливо невтомних та невпинних Вікіпедистів, які без втрати якості долають особливо великі ділянки роботи, та, можливо, інколи міняють сон на редагування Вікіпедії...

— Згущені вершки. Нагорода за видатний внесок до Вікіпедії, коли звичайна згущівка вже не відповідає мірі вашої вдячності.

— Імпортна згущівка. Нагорода за значний внесок до іншомовних Вікіпедій на теми української культури й суспільства, а також за переклад статей та іншу міжмовну діяльність в українській Вікіпедії [2].

---

² Ця сторінка присвячена нагородам, якими користувачі української Вікіпедії можуть почастивати один одного на знак поваги до чужих зусиль та результатів кропіткої праці. Якщо вам подобається внесок іншого користувача до УкрВікі — не баріться додати до його сторінки обговорення одну з наступних банок згущівки та пояснити, з чим пов'язаний такий ваш прояв підтримки та симпатії. Можливо саме завдяки вашій увазі та віртуальному смаку солодкого, у цього користувача виникне додаткове натхнення, і він напише ще з десяток вибраних статей. --Амакуha 21:43, 29 червня 2007 [2].

11 березня 2009 року Користувач:Tomahiv на сайті «Вікімедіа Україна» запропонував майбутній організації надсилати вікіпедистам справжню згущівку³, проте рішення правління ГО «Вікімедіа Україна» щодо щомісячної нагороди ««Згущівка поштою» у формі баночки якісної згущівки з логотипом Вікіпедії і з червоним бантиком» було ухвалене аж 20 червня 2011 року [5].

Саму ж нагороду в фізичній формі почали вручати з квітня 2011 року у Вікіпедії [7, с. 58] і з квітня 2013 у інших проєктах Фонду Вікімедіа (Вікіцитати, Вікіновини, Вікіпідручник і Вікімандрі). Нагородження відбувалося у двох номінаціях: найбільший баланс доданого тексту за місяць серед новачків і найбільший баланс доданого тексту за місяць серед неновачків [6]. З 2020 року концепцію проєкту було змінено з метою відзначення більшої кількості дописувачів Вікіпедії. Загалом з 2007 року було вручено понад 1200 різних «згущівок», з них майже 400 як фізичні банки згущеного молока від ГО «Вікімедіа Україна».

Тим часом «Згущівка», попри популярність, від початку свого існування не задовольняє потреб вікіспільноти в заохоченні редакторів Вікіпедії. Її періодично пропонують замінити на більш український продукт, як от, борщ⁴, вигадують альтернативні віртуальні відзнаки. Користувачам «хотілось би бачити систему тематичних нагород за участь у вікітижнях, вікіпроєктах, значний внесок в певній галузі/інші заслуги. Вони, ясна річ, мають створюватись і поширюватись не централізовано, а природним чином за ініціативою окремих вікіпедистів» [13].

15 грудня 2007 року, коли «Згущівка» ще не була проєктом регіонального відділення Фонду Вікімедіа в Україні, Користувач:Атакуша започаткував віртуальну нагороду «Герой ЧВЗ» для користувачів, які запропонували цікаві факти для проєкту «Чи ви знаєте?», що згодом були опубліковані на головній сторінці Вікіпедії. Ця нагорода є, мабуть, найпопулярнішою із тих, що підтримуються лише спільнотою редакторів. Нею відзначено понад 300 користувачів Вікіпедії [14].

2 серпня 2010 року той же Користувач:Атакуша започаткував шаблон віртуальної нагороди «Гарного настрою» Єдиною умовою для її вручення є внесок до Вікіпедії, бодай щонайменший⁵.

14 січня 2011 року Користувач:Perohanych отримав започатковану користувачем Shulha вікі-нагороду «Золотий Мазепин дзвін» – «За видатні досягнення у прославленні україномовної Вікіпедії»⁶.

27 січня 2013 року за визначні результати досягнуті під час Тижня патрулювання, користувачі Yakudza, Babizhet та Base (як власник BaseBot) вперше

---

³ Чи буде вікіпедистів «Вікімедіа Україна» тішити час від часу справжніми згущівками? --Tomahiv 12:55, 11 березня 2009 [4].

⁴ Може варто додати нагороду Вікіборщ? Ми вже давно не у радянському союзі, де згущівка була дефіцитом та делікатесом. Я не проти згущівки, просто натякаю, що статус змінився --Alex Blokha 21:46, 10 квітня 2023 [13].

⁵ Нагорода створена для вжитку у найрізноманітніших можливих ситуаціях для підняття загального настрою спільноти та налаштування вікіпедистів на конструктивний лад. В уявній «ієрархії» нагород посідає найнижче місце. Однак, не найменш приємне! --Атакуша 18:30, 2 серпня 2010 [10].

⁶ Під враженням від прориву нашої Вікіпедії у новини провідних телеканалів я започаткую найвищу вікі-нагороду у галузі зв'язків з громадськістю — Золотий Мазепин дзвін. І нагороджую ним пана Пероганича, чийми зусиллями досягнуто небаченого раніше успіху. Я навіть не знаю кільканадцять тисяч доларів коштувало б «замовити» таку новину на провідних телеканалах. Цим дзвоном також відзначається його невтомна праця із написання повідомлень для преси впродовж 2010 року, які, можливо, заклали певну основу цього успіху. Дякую! --Shulha 14:40, 14 січня 2011 [11].

відзначені віртуальним орденом «Заслужений патрульний», який започаткував в українській Вікіпедії Користувач: Geohem [3].

6 серпня 2019 року Користувач:Buruneng започаткував віртуальну нагороду «Заслужений поліпшувач» за «героїчне поліпшення статей Вікіпедії» [9].

Також серед Вікіспільноти широко розповсюджена система віртуальних зірок-подяк за участь у тематичних тижнях.

З 21 грудня 2011 року [8] (конкурс «Французька осінь») ГО «Вікімедіа Україна» започаткувала відзначення переможців різноманітних конкурсів, тематичних тижнів та інших заходів грамотами, сувенірами та призами. З 2019 року організація щорічно нагороджує найактивніших користувачів «малих» вікіпроектів українською мовою замість «Згушівки поштою» також пам'ятними сувенірами і невеликими призами. Саме ця форма заохочення вікіпедистів є пріоритетною у регіонального відділення Фонду Вікімедіа в Україні впродовж останнього десятиліття. Хоча, 30 січня 2012 року Правління ГО «Вікімедіа Україна» «Враховуючи визначний внесок у розвиток української Вікіпедії та інших проектів Фонду Вікімедіа, з нагоди 8-ї річниці української Вікіпедії» нагородило ювілейною медаллю «З нагоди 20-ї річниці незалежності України» наступних користувачів: MaryankoD, Deineka, Gutsul, Білецький В.С., Kamelot, Alex K, Albedo, Oleksii0, Turzh/IgorTurzh, Maksym Ye [17].

Вікіпедія – є визначним явищем української культури, найбільшою енциклопедією українською мовою, яка коли-небудь існувала. Ще 2014 року в українських архівістів виникло бажання зберегти україномовну Вікіпедію як унікальний документ, що створений українцями і 12 травня 2017 року вона була передана до Національного архівного фонду [18]. Тож і позавікіпедійні спільноти неодноразово відзначали активних редакторів Вікіпедії своїми подяками і відзнаками за їх внесок у створення цього інформаційного ресурсу.

Проте, першою не віртуальною нагородою, що була заснована інституцією громадянського суспільства спеціально, аби щороку відзначати активістів, які впродовж багатьох років редагують вільну інтернет-енциклопедію Вікіпедію, став «Вікімеч» імені Олега «Raider» Ковалишина.

Вручення відзнаки ініціював Інститут Національного Розвитку (громадська організація, складова Азовського руху) на чолі з його директором Миколою Кравченком – кандидатом історичних наук, ідеологом Азовського руху, учасником російсько-української війни від 2014 року. Микола «Крук» Кравченко був редактором української Вікіпедії з липня 2019 року. Він вважав, що «всі війни нашого часу – гібридні. Чим більш інформаційною стає епоха, тим більш важливою у війні стає невійськова складова. Перемога в головах може наблизити Перемогу на фронті швидше, ніж власне бойові дії. Отже, сьогодні диванні війська – це також війська. Прикро, що головнокомандування не надає інформаційному виміру війни належного значення в системі державної безпеки. Інформаційний фронт на державному рівні до сих пір не вважається фронтом. Тут справи набагато гірші, ніж справи на передовій ООС. Втім, цей факт має спонукати нас не до скиглення, а до наступу в інформаційній площині. Україні для перемоги потрібні скоординовані зусилля цілих колективів. Тому, творімо інформаційні добробати! Мобілізацію на інформаційний фронт починаємо з вікіпедистів!» [19].

Нагорода носить ім'я Олега «Raider» Ковалишина (його вікі-нік збігається із фронтовим позивним) – вікіпедиста і добровольця батальйону «Донбас», який загинув 23 травня 2014 року в бою під Карлівкою. Загинув у 2014 у дуже

символічний день – 23.V., в День Героїв. Ініціатори відзнаки зосередили увагу на категоричному несприйняттю Олегом Ковалишиним «русского міра» в усіх його проявах і вибраний символ «Вікімеч» якнайкраще відображає це. Микола Кравченко так висловився про Олега Ковалишина: «Я зробив перше нагородження силами ветеранського середовища, в т.ч. спільно з людьми, які знали Олега вживу і ще задовго до Вікіпедії. Його ціннісна система, як і світогляд кожного добровольця, базувалася передусім на національних інтересах. Я це розумію як доброволець, що так само як і Олег був на Сході навесні-2014» [19].

5 червня 2021 року першими лауреатами відзнаки «Вікімеч» стали:

- Юрій Пероганич (Користувач:Perohanuch), ініціатор створення і співзасновник ГО «Вікімедіа Україна»;
- Андрій Бондаренко (Користувач:A1), ініціатор музичних вікі-проектів, співзасновник ГО «Вікімедіа Україна»;
- Олексій Юрченко (Користувач:OlexaYur), співзасновник ГО «Вікімедіа Україна» і ветеран російсько-української війни;
- Євген Букет (Користувач:Jbuket), голова оргкомітету першого фотоконкурсу «Вікі любить Землю»;
- Ігор Туржанський (Користувач:IgorTurzh), ініціатор проведення Вікітижнів;
- Віктор Семенюк (Користувач:visem), адміністратор Української Вікіпедії та організатор численних «Вікіекспедицій»;
- Володимир Білецький (Користувач:Білецький В.С.), внесок якого найбільше вплинув на відвідуваність української Вікіпедії;
- Леонід Панасюк (Користувач:Леонід Панасюк), один з найрезультативніших дописувачів Української Вікіпедії, який створив статтю про О. Ковалишина [22].

10 червня окрема відзнака була передана родині загиблого бійця. Представники Інституту Національного Розвитку на чолі з Миколою Кравченком та вікіпедисти зустрілися з мамою Олега Ковалишина – Галиною Григорівною і сестрою Ольгою. «Згадували про Raidera, його життєву позицію, клуб історичної реконструкції, до якого він належав, внесок у Вікіпедію. Для родини дуже важливо, що Олега Ковалишина пам'ятають; що він загинув не даремно. Для нас теж важливо, щоб подвиг його і перших добровольців пам'ятали. Адже вони змінили історію. Завдяки їхній жертвості ми нині маємо змогу будувати країну вільних людей» [23].

Микола Кравченко, який був ветераном полку «Азов», 24 лютого 2022 року став до лав Збройних Сил України, займався організацією київської територіальної оборони, зокрема, відповідав за будівництво західної лінії оборони Києва. Але сталося так, що, супроводжуючи іноземних журналістів на Київщині, 14 березня Микола Кравченко загинув внаслідок ворожого обстрілу з БМ-21 «Град». Сталося це в селі Горенка Бучанського району. 10 жовтня 2022 року він став лауреатом «Вікімеча» посмертно. Відзнаку, за підписом в.о. директора Інституту Національного Розвитку Данііла Ковалю, отримала його дружина Ольга Кравченко. Після загибелі чоловіка вона очолила один з відділів Азовської патронатної служби.

Також лауреатами відзнаки «Вікімеч» імені Олега «Raider» Ковалишина 2022 року стали вікіпедисти-військовослужбовці ЗСУ:

- Ігор Маковський (Користувач:Mcoffsky), член правління ГО «Вікімедіа Україна»;
- Антон Обожин (Користувач:Tohaomg), член правління ГО «Вікімедіа Україна»;

— Федір Шандор (Користувач:ФФ_Шандор), доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціології та соціальної роботи Ужгородського Національного Університету, депутат Закарпатської обласної ради VIII скликання⁷;

— Роман Когут (Користувач:RomaKogut), Володимир Гула (Користувач:Augustus-ua)⁸, Користувач:Fed4ev (відмовився від отримання) [24].

2023 року до співзасновників відзнаки «Вікімеч» імені Олега «Raider» Ковалишина долучилося Київське обласне об'єднання ВУТ «Просвіта» імені Тараса Шевченка (голова – Євген Букет). Згідно з положенням про нагороду до засновників у майбутньому можуть долучатися й інші громадські організації національно-патріотичного спрямування. Подання на відзначення надсилаються засновникам у довільній формі як самими номінантами, так і будь-якими зацікавленими у відзначенні активних редакторів Вікіпедії особами та організаціями. Переможців визначає журі, яке формує засновники нагороди. Одна особа може стати лауреатом відзнаки «Вікімеч» лише один раз. Відзнака може надаватися в тому числі й посмертно.

Імена лауреатів «Вікімеча» були названі 21 листопада – в День Гідності та Свободи. Ними стали:

— Ярослав Стефанко (Користувач:Стефанко1982);

— Сергій Шевченко (Користувач:Mediafond);

— Андрій Гриценко (Користувач:Андрій Гриценко).

Посмертно лауреатом став український громадський діяч, прозаїк, поет, перекладач і редактор Вікіпедії Володимир Вакуленко (Користувач:Вакуленко-К. Володимир), тіло якого було знайдене під №319 у братській могилі в звільненому від росіян місті Ізюм на Харківщині.

Отже, започаткування відзнаки «Вікімеч» імені Олега «Raider» Ковалишина учасниками російсько-української війни за внесок у перемогу України в війні інформаційній, стало видатною подією в історії вікі-руху в Україні. Це своєрідна подяка громадянського суспільства нашої держави українським вікіпедистам, які роблять, на думку номінаторів, великий внесок в інформаційну боротьбу з окупантами, створюючи через українську Вікіпедію інформаційний контент про українців для світу і про світ для українців.

Кількість нагороджених різними віківідзнаками

Назва відзнаки	Кількість нагороджених станом на листопад 2023 року	Період, коли вручалася нагорода
«Вікімеч» імені Олега «Raider» Ковалишина	8 (2021), 6 (2022), 4 (2023)	3 2021 року
«Гарного настрою»	12	2010 – 2013
«Герой ЧВЗ»	319	3 2007 року
«За 100 редагувань»	43	3 2006 року

⁷ У звіті про роботу депутата за період грудня 2021 – грудня 2022 року Федір Шандор зазначив: «Вважаю особливою заслугою усієї команди-однодумців своє лауреатство – відзнаку Інституту Національного Розвитку «Вікімеч» імені Олега «Raider» Ковалишина 2022 року «За внесок у Перемогу України в інформаційній війні»» [20]

⁸ Військовослужбовець з Івано-Франківщини Володимир Гула на позивний Август загинув у дорожньо-транспортній пригоді 25 вересня 2023 року в Кіровоградській області, коли на час відпустки повертався додому [21].

«За 1000 редагувань»	7	3 2006 року
«За 5000 редагувань»	3	3 2007 року
«За 10000 редагувань»	4	3 2007 року
«Заслужений патрульний»	28	2013 – 2015
«Заслужений поліпшувач»	3	2019
«Згущівка». Звичайна	338	2007–2011
«Згущівка». Іриска	103	2007–2011
«Згущівка». З кавою	114	2007–2011
«Згущівка». Вершки	246	2007–2011
«Згущівка». Імпортна	33	2007–2011
«Згущівка поштою»	106 (2011 – 2016), 69 (2020), 92 (2021), 85 (2022), 44 (2023)	3 квітня 2011 року
«Золотий Мазепин дзвін»	2	2011

Література

1. Шаблон: 1000. URL: <https://uk.wikipedia.org/w/index.php?curid=52873> (дата звернення: 11.11.2023).
2. Вікіпедія: Згущівка. URL: <https://uk.wikipedia.org/w/index.php?title=Вікіпедія:Згущівка&oldid=864522> (дата звернення: 11.11.2023).
3. Вікіпедія:Проект:Тематичний тиждень/Тиждень патрулювання. URL: <https://uk.wikipedia.org/w/index.php?curid=1474738> (дата звернення: 11.11.2023).
4. Вікімедіа Україна. Ідеї. Згущівки. URL: <https://ua.wikimedia.org/wiki/Ідеї#Згущівки> (дата звернення: 11.11.2023).
5. Вікімедіа Україна. Рішення Правління №23 Про матеріальне забезпечення щомісячної нагороди «Згущівка поштою». URL: https://ua.wikimedia.org/wiki/Рішення_Правління_№23_від_20.06.2011 (дата звернення: 11.11.2023).
6. Вікімедіа Україна. Згущівка поштою/Архів. URL: https://ua.wikimedia.org/wiki/Згущівка_поштою/Архів (дата звернення: 11.11.2023).
7. Вікі любить пам'ятки 2012. Київ : Український пріоритет, 2012. 64 с.
8. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Contest_French_Autumn_2011_-_14.jpg (дата звернення: 11.11.2023).
9. Шаблон: Заслужений поліпшувач. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Шаблон:Заслужений_поліпшувач (дата звернення: 11.11.2023).
10. Шаблон: Гарного настрою. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Шаблон:Гарного_настрою (дата звернення: 11.11.2023).
11. Золотий Мазепин дзвін Юрію Пероганичу. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Вікіпедія:Кнайпа_\(різне\)/Архів_5#Золотий_Мазепин_дзвін_Юрію_Пероганичу](https://uk.wikipedia.org/wiki/Вікіпедія:Кнайпа_(різне)/Архів_5#Золотий_Мазепин_дзвін_Юрію_Пероганичу) (дата звернення: 11.11.2023).
12. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:ВікіГерой_України.jpg
13. Створення знаку Вікізгущівки. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Кнайпа_\(пропозиції\)/Архів_41#Створення_знаку_Вікізгущівки](https://uk.wikipedia.org/wiki/Кнайпа_(пропозиції)/Архів_41#Створення_знаку_Вікізгущівки) (дата звернення: 11.11.2023).
14. Вікіпедія: Проект: Чи ви знаєте / Дошка пошани. URL: <https://uk.wikipedia.org/w/index.php?curid=230506> (дата звернення: 12.11.2023).

15. Нагороди, пов'язані з Вікіпедією. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Awards_associated_with_Wikipedia (дата звернення: 12.11.2023).
16. Білецький В.С., Онкович Г.В., Онкович А.Д., Балабанова К.Є. Вікідидактика: контент-аналіз просування нових складників медіаосвіти в соціальній мережі Фейсбук. *PR и СМИ в Казахстане = Қазақстандағы PR және БАҚ: ғылыми еңбектер жинағы : сб. науч. тр.* Сост. и гл. ред. Л. С. Ахметова. Алматы : КазНУ им. Аль-Фараби, 2022. Вып. 22. С. 101 – 115.
17. Вікімедіа Україна. Рішення Правління №45 від 30 січня 2012. URL: https://ua.wikimedia.org/wiki/Рішення_Правління_№45_від_30_січня_2012 (дата звернення: 12.11.2023).
18. Українська Вікіпедія передана до Національного архівного фонду. URL: https://uk.wikinews.org/wiki/Українська_Вікіпедія_передана_до_Національного_архівного_фонду (дата звернення: 12.11.2023).
19. Кравченко Микола. Нотатки Крука. Київ : Рейнсхаус, 2023. 480 с.
20. Звіт про роботу депутата Закарпатської обласної ради VIII скликання ШАНДОРА Федора Федоровича. Звітний період: грудень 2021 – грудень 2022 року. URL: <https://zakarpatt-rada.gov.ua/zvit-pro-robotu-deputata-zakarpatskoi-oblasnoi-rady-viii-sklykannia-shandora-fedora-fedorovycha/> (дата звернення: 12.11.2023).
21. Каразуб Ірина. Їхав додому у відпустку. У ДТП загинув військовий із Франківщини Володимир Гула. URL: <https://suspilne.media/581123-ihav-dodomu-u-vidpustku-u-dtp-zaginov-vijskovij-iz-frankivsini-volodimir-gula/> (дата звернення: 12.11.2023).
22. Перша українська віківідзнака. URL: https://uk.wikinews.org/wiki/Перша_українська_віківідзнака (дата звернення: 12.11.2023).
23. Вікімеч передано родині Ковалишиних. URL: https://uk.wikinews.org/wiki/Вікімеч_передано_родині_Ковалишиних (дата звернення: 12.11.2023).
24. У Києві вдруге вручили «Вікімечі». URL: https://uk.wikinews.org/wiki/У_Києві_вдруге_вручили_«Вікімечі» (дата звернення: 12.11.2023).

СТРАТЕГІЯ ВИЖИВАННЯ УЧИТЕЛІВ РІВНЕНЩИНИ В РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД (1939–1941 рр.)

Валентина Доброчинська

Радянська окупація західноукраїнських земель восени 1939 р. і приєднання їх до УРСР утвердили тоталітарний режим, складовою якого були ідеологічний контроль, репресії й боротьба з національно-духовними цінностями. Ці зміни торкнулися усіх сфер суспільного життя, у тому числі й шкільництва. Реорганізація освіти полягала у впровадженні комуністичної ідеології, що становила серцевину радянської системи навчання і виховання, не допускаючи проявів політичного плюралізму та релігійної свідомості [6, с. 107].

У Ровенській області, створеній 4 грудня 1939 р., впродовж першого навчального року працювало 1115 реорганізованих шкіл (172427 учнів), із яких початкових – 817; семирічних – 256; середніх – 42. Українською мовою діти навчалися у 935 закладах [1, арк. 2]. Із січня 1940 р. в освітніх закладах області

працювало 3388 учителів (2450 осіб у початковій школі (1–4 класи) та 938 учителів 5–10 класів), частина з яких прибула з центральних і східних областей УРСР [10, с. 98–99].

Атмосфера шкільного повсякдення учителів була просякнута відчуттям непевності в завтрашньому дні, щоденним страхом, боязню фізичної розправи, що стало звичним явищем в умовах сталінської диктатури. Місцеве населення Рівненщини неоднозначно зустріло прихід «червоних визволителів», особливо стримано й насторожено до них ставилась інтелігенція. Зміну політичного режиму відтворила в спогадах Наталя Іщук (рідна племінниця першого міністра закордонних справ УНР О. Шульгина): «Пам'ятаю день у вересні 1939 року в Рівному на Волині. Тоді ми побачили через вікно, як проходить якась військо у зношених шинелях, понуре і мовчазне... Впродовж неповних трьох тижнів вивезено з Рівного усе з склепів на схід у тягарових автах. Пригадую розбиті великі вітрини, де був склеп з чеським взуттям, а також розбиту елегантну цукерню з різнобарвною халвою, у приміщенні із дзеркалами і круглими столиками для гостей. ... Життя було сірим і мовчазним. У місті відбувалися мітинги партійців, на які мусили йти всі. Коли згадувалося ім'я Сталіна, всі мусили плескати в долоні» [12].

З перших днів партійне керівництво запустило потужну пропагандистську кампанію, спрямовану на утвердження більшовицької політичної свідомості, водночас намагаючись прибрати все, що нагадувало польську державу. Приміром, радянська влада через обласний відділ освіти зобов'язала керівників усіх шкіл зняти польські вивіски та державну символіку. Першим радянським святкуванням стала демонстрація з відзначення 7 листопада 22-ї річниці, так званої «великої жовтневої соціалістичної революції», що проходила за звичним сценарієм, до якого залучали й учнівську молодь. Ідеологічному вишколу підлягали всі вчителі, починаючи з адміністрації навчальних закладів. У жовтні 1939 р. директори шкіл переглянули радянську кінострічку «Молоді капітани», а 5 грудня – в день ухвалення сталінської конституції, вчителі проводили тематичні виховні бесіди з учнями та їхніми батьками. У навчальному процесі впроваджували зміни: з'явилися нові предмети та термінологія (урок замість лекція, завпед та ін.); ввели нову систему оцінювання; скасували релігійні дисципліни [10, с. 98], які були обов'язковим предметом в усіх польських школах. Колишнім учителям релігії – законовчителям, попередній педагогічний стаж не зарахували [3, арк. 4–5]. Ці категорії педагогів переорієнтувалися на викладання інших предметів. Приміром, колишній священник Рівненської приватної української гімназії Ф. Шумовський, щоб мати заробіток у 1939–1941 рр. викладав російську та українську мови в різних закладах області [11, с. 176].

Нововведенням стало запровадження атеїзму, що непросто давалося як місцевим учителям, так і учням, котрі виховувалися у сім'ях, із глибокими релігійними традиціями, незалежно від віросповідання. На уроках української мови, природознавства та географії вчителі шукали слушні моменти для проведення антирелігійного виховання, а задля отримання належного результату на батьківських зборах вчителі спілкувалися із батьками учнів. Процес атеїзації промовисто описала вчителька рівненської української школи № 1 Надія Шульгина-Іщук: «Політичний нагляд над учнями мала так звана “комсорг”, яка підслухувала розмови та доносила. Коли учні перед Різдом заспівали колядку, то вона кинулась до них і почала допитуватись, хто почав та хто співав. До одного учня причепились,

що він обвів олівцем дні Великодня у своєму кишеньковому календарі. На перший день Великодня всіх учнів і вчителів відправили на “суботник” чистити якісь брудні вулиці. До кожного з нас, старих вчителів, були приставлені приїжджі учні (діти присланих партійних), які мали за нами слідити і на нас доносити» [13].

Траплялися випадки, коли вчителі звільнялися із світоглядних міркувань, не бажаючи виконувати директиви щодо атеїстичного виховання. Відомий випадок трапився у Сарненському районному відділі освіти Ровенської області, куди звернулася вчителька із заявою про її звільнення за власним бажанням «через неможливість проводити антирелігійну роботу через особисті переконання» [7, с. 3-4].

Особливий контроль радянські шкільні інспектори приділили реорганізованій приватній українській гімназії – середній українській школі №1. У Польщі цей навчальний заклад був одним із кращих у Волинському воєводстві, адже тут працювали всі вчителі з університетською освітою. А в нових політичних умовах, кожна перевірка закінчувалася критичними зауваженнями на адресу закладу. Недоліками вважали недостатню кількість виховних ідеологічних і антирелігійних заходів; несприйняття окремими вчителями радянської п'ятибальної системи оцінювання; незадовільну роботу вчителів із батьками учнів. Запроваджували соціалістичні змагання між вчителями, класами та учнями. У школі створили піонерську (240) та комсомольську організації (40 осіб із яких 25 приїжджі). Вчителі працювали у щоденній виснажливій напрузі, бо директор і завпед контролювали проведення уроків, зошити, класні журнали, учнівські щоденники, підготовку вчителя до уроку, поурочні плани. Керівництво щодня перевіряло не менше 2-х уроків, із письмовим аналізом кожного відвіданого уроку. Як згадувала Н. Шульгіна-Іщук: «Формальних вимог до учителів було сила: треба було писати плани і на чверть шкільного року, і на кожний тиждень і на день. Я маючи щодня шість годин лекцій, мусіла поправляти контрольні роботи учнів, зовсім не мала часу, що часом по три доби підряд не лягала спати» [13]. Органи НКВС знали про родинне оточення Н. Шульгіної-Іщук, часто викликали для «нічних бесід», а також і її чоловіка – вчителя Романа Іщука. Щоб не викликати зайвих підозр, Надія Яківна самовіддано працювала, що й підтвердили в радянській характеристиці, зазначивши, що вона «... відмінно знає свій предмет і справу викладання. Успішність 100 %» [2, арк. 38].

Утвердження тотального контролю у шкільництві відбувалось із метою наведення «залізної дисципліни й більшовицького порядку». Запізнення учителя на декілька хвилин на урок каралось доганою, або усним попередженням, проте здебільшого застосовували матеріальні стягнення. Усе це фіксували в спеціальних журналах контролю за вчителями, які щодня заповнювала шкільна адміністрація – директор і завпед. Приміром, вчителька української мови СШ № 4 м. Ровно Е. Луцик запізнилась на урок (1 год), то з неї у судовому порядку відрахували 25% заробітної плати, й окрім того, додатково присудили 3 місяці примусових робіт. За 14 прогулів учителя цієї ж школи вчителя Блажка засудили до 6 місяців примусових робіт із відрахуванням 25% зарплатні в державний бюджет [4, арк. 16, 33, 34]. Така ситуація характерна для тих закладів, очільниками яких були приїжджі вчителі. На противагу цим школам, місцеві директори, зокрема В. Лешнер (директор чеської СШ № 17) приховав від інспектора спізнення на урок учителя, за що не мав довіри від міського

відділу освіти: «Лешнер має свої педагогічні принципи і не можна його переконати, що вже час помиритися з фактами і вимогами радянської педагогіки» [4, арк. 35].

У західних областях України групи НКВС розгорнули широкомасштабні політичні репресії. У поле зору чекістів потрапляли й національно свідомі українці, котрих радянська влада відносила до «буржуазних націоналістів», серед яких були українські вчителі [9, с. 100]. Систематичні карально-репресивні методи породжували у соціумі страх фізичної розправи не лише над собою, а й над членами родини. Радянська влада репресувала цілу родину вчителя, колишнього директора Рівненської української приватної гімназії Я. Бичківського, котрого розстріляли в Дубенській в'язниці [11, с. 139].

Показові репресії відбилися на настроях вчителів, які відчували небезпеку за свою проукраїнську позицію і діяльність в українських громадських товариствах до 1939 р. Великий ризик відчували від спілкування з учнями й колегами, які доносили НКВД, намагаючись прислужитися новій владі й стати кандидатом у члени комуністичної партії. Так, рівненський учитель М. Гуцуляк, відчувши страх за безпеку рідних, реалізував стратегію виживання через зміну свого місця проживання – залишив новозбудований будинок й переїхав у Галичину. Пізніше він зауважив, що скористався порадою старшого колеги зі східних областей України: «... коли такий страх прийде, треба змінити обов'язково місцевість і тоді на один рік буде спокій, а по році НКВД знову зголоситься до вас» [8, с. 190]. Як пізніше стало відомо, слова радянського колеги з великим життєвим досвідом, виправдалися на новому місці проживання М. Гуцуляка.

Отже, в умовах короткотривалого сталінського режиму в західних областях України відбувалось становлення радянського тоталітаризму, котрий регламентував усі сфери суспільного й приватного життя людини. Важлива роль відводилась освіті, яка мала виховати нового громадянина СРСР. Уніфікація освітньої системи за радянським взірцем і насадження комуністичної ідеології були неприйнятними для значної частини вчителів Рівненщини. На практиці вони обирали свою стратегію виживання – приховати свої настрої, пристосовуватись до нових умов задля уникнення щоденного психологічного тиску й репресивних дій радянської влади.

Література

1. Державний архів Рівненської облсті (далі – ДАРО). Ф. Р-2. Оп. 2. Спр. 3а. 54 арк.
2. ДАРО. Ф. Р.2. Оп. 2. Спр. 8. 78 арк.
3. ДАРО. Ф. Р-2. Оп. 2. Спр. 16. 58 арк.
4. ДАРО. Ф. Р-2, оп. 2, спр. 42. 57 арк.
5. ДАРО. Ф. Р-2. Оп. 2. Спр. 125. 31 арк.
6. Баран В. К., Сорока Ю. М., Токарський В. В. Сталінські репресії на західних землях України в 1939–1953 рр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2022. 296 с.
7. Білоусов О. Про деякі моменти комуністичного виховання в школі. *Червоний прапор*. 1940. 21 листоп. С. 3–4.
8. Гуцуляк М. Про близьке здалека. *Ванкувер*. 1976. 299 с.
9. Доброчинська В. Періодичні видання Волинської та Ровенської областей (1939–1941) як джерело до вивчення трансформації освіти. *Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича*. Чернівці. 2020. № 1. С. 97–103.

10. Доброчинська В. Радянізація в освітньому просторі Рівненщини (1939–1941 рр.). *Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича*. Чернівці. 2021. № 2. С. 96–105.

11. Доброчинська В. Рівненська українська гімназія (1923–1939 рр.) : культурно-освітній феномен на тлі доби. Вид. 2-ге. Рівне: ПП «Формат-А». 2023. 224 с.

12. Спогади Наталії Іщук-Пазуняк. Машинопис. Матеріали приватного архіву Дори Винницької і Марії Іщук-Варварів (США), надані автору, 2015 р.

13. Шульгіна-Іщук Н. Про українську гімназію в Рівному на Волині. Історія її заснування та праця (До сторінок історії українського шкільництва). Машинопис. Матеріали приватного архіву Дори Винницької і Марії Іщук-Варварів (США), надані автору, 2015 р.

ШТРИХИ ДО ОСОБИСТОГО ПОРТРЕТУ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА: ПЛІТКИ, ДОМИСЛИ, ВЕРСІЇ

Ігор Коляда

Анастасія Семененко

Олександр Довженко, відомий у світі як видатний кінорежисер та письменник, у творах якого є місце і для особистих переживань. Однією з найбільш яскравих та цікавих сторінок його життя є його взаємини з жінками, яка, як виявляється, не менш захоплююча, ніж його кіноповісті. Історія цих стосунків і по сьогодні живиться плітками, версіями, домислами.

1917 рік змінив життя Олександра Довженка, 22-річного фахівця, красеня, який однаково легко й захоплено викладав кілька предметів. Природно, що на талановитого хлопця заглядалися всі молоденькі вчительки. Одна з них, Варя, виявилася найсміливішою – й запросила Олександра в гості. Ось як описав першу зустріч Варвари Крилової і Довженка письменник Іван Семенчук: «Зустрілися вони несподівано в дверях. Довженко стрімко крокував із класу. Мабуть, з уроку малювання: на пальцях правої руки сліди крейди – старанно витирав картою хустинкою. Незнайомка виходила з учительської» [9, с.68]. І це лише одна з дещо літературно прикрашених версій з історії взаємин О. Довженка і Варвари Крилової.

Достовірним є те, що О. Довженко був глибоко захоплений талантом, красою та душевною глибиною Варвари. «Він вважав її своєю музою, що надихала його на нові творчі звершення. З її боку це було щире та глибоке почуття до великого митця, яке вона не приховувала. Втім, їхні стосунки були непростими та не довгими, але вони підтримували потім дружні стосунки», – зазначив український поет Сергій Осока [5].

Ці стосунки мають і свої драматичні колізії. Так, навесні 1917-го року вони взяли цивільний шлюб, але, на жаль, він не був довготривалим. Влітку Олександр їде до Києва шукати роботу, де вирувало тоді політичне і культурне життя, а Варвара залишилася в Житомирі, чекаючи на виклик чоловіка. З Києва Довженко закидав Варвару листами. За існуючою версією він невдовзі захворів і вирушив лікуватися до батьків у Сосницю (Чернігівська область). Там, на Десні, Довженко відпочиває,

купається, допомагає по господарству та набирається сил. Але йому не вистачало його коханої, і він писав їй листи, які збережені в його «Щоденнику»: «...ти ще тихенько спиш, моя маленька дівчинко, й, можливо, бачиш мене уві сні. Коли ти спиш, я люблю тебе найдужче. Мені тоді здається, що ти не дружина мені, а моє дороге чарівне дитя. Я цілую тихенько, ніжно-ніжно твоє тепле рученя подумки... 5 1/2 година ранку. Твій Олександрик» [3].

Біографи та письменники, переказуючи різні плітки, припускають, що Варвара в цей період закохалася в іншого, зробивши дуже боляче Довженку. В останньому листі вона написала: «Я тебе люблю, але дружиною твоєю бути не можу. Не лай мене і не плач за мною». І він, дізнавшись про суперника, мчить до своєї коханої, але вже було пізно, бо вона разом з новим чоловіком їде закордон, спочатку вони вирушили до Праги, але згодом переїхали до Берліну. Вони проживали щасливо до моменту, поки Варвара не захворіла на туберкульоз кісток і в такий відповідальний та складний момент її коханець йде від неї та покидає на чужині. У цей час Олександр Довженко працює у торговому представництві УСРР у Берліні. Дізнавшись про місце перебування Варвари, за існуючою версією, він вирушає до своєї коханої. Довженко пробачив їй зраду. 17 липня 1923 року вони оформлюють офіційний шлюб за радянськими законами [4, с.46]. Хоча, як зазначають біографи, Варвара отримала пошкодження коліна у 1925р., необачний удар веслом по коліні - запалення суглобів - неправильний діагноз і шкідливе лікування від туберкульозу, а як наслідок - інвалідність (не згиналася нога).

Подружжя Довженків у 1923 р. повернулося в Україну, Олександр поринув з головою в малярство і журналістику, а Варя в театр, вчилася на драматичних курсах, сам Лесь Курбас пророкував їй неабияке сценічне майбутнє. Та фатальний випадок з коліном зламав усі плани, а згодом і перевернув долю Олександра і Варвари. Довженко-чоловік прагнув допомогти своїй дружині, але життєві обставини внесли свої корективи у їхнє подружнє життя. Довженко ходив похмурий, похнюплений, замкнутий в собі. Друзі його намагалися розважити, але без особливого успіху.

Спокусившись пропозицією Ю.Яновського, свого друга, О.Довженко вирішує спробувати свої сили у кіномистецтві. Так, Олександр опиняється в Одесі, у «Голлівуд на березі Чорного моря». Довженко провів в Одесі близько трьох років. Починає знімати свої фільми. «Фільм «Звенигора» приніс молодому режисерові визнання. Зарубіжна критика назве цей фільм «великим досягненням радянської кінематографії», - зазначає Сергій Осока [5].

Одеса дарує нове захоплення юному серцю. Балерина Іда Пензо. У неї, балерину й акторку німого кіно (знялася у фільмі Довженка «Сумка дипкур'єра» і фрагменти з нею фігурують у стрічці В.Домбровського), були закохані двоє друзів – О.Довженко і Ю.Яновський. Та ця ніжна й зворушлива дружба-любов так і не переросла в щось інше – сама Іда не змогла надати переваги комусь одному.

Згадуючи ті листопадові дні 1925-го, запальні «симпозіуми» на комунальному килимі, Микола Бажан наголошував, що для Довженка то була пора «життєвого перелому», ускладнена ще й великим сімейним лихом — хворобою дружини Варвари, тяжкою необхідністю обом робити вибір... І він свій вибір зробив на користь Одеси, кіно.

Працюючи на кінофабриці, Довженко писав своїй дружині Варварі ніжні, пройняті щирим коханням, листи. А вона не відповідала. І, певне, по-іншому б склалися їх подальші стосунки, якби в житті Майстра не з'явилася Олена, або ще як її називав

сам Довженко, Олеся Михайлівна Чернова. Кінознавець з Москви Ірина Геращенко допускає, що скоріш за все зустрілись вони в Одесі на зйомках фільму Довженка «Сумка дипкур'єра». Що саме приваблювало Довженка в цій жінці, на скільки глибокі були почуття його до неї - судити сьогодні важко. Проте їх взаємини, без сумніву, були щирими і залишили в душі Майстра певний слід. Вони зустрічалися вряди-годи, листувалися. Збереглося близько двох десятків листів, які написав Довженко Олесі Черновій і які вона не втратила, передала кінознавцеві Ірині Геращенковій, а та опублікувала їх в московській газеті «Екран и сцена».

В своїх листах Довженко називає Олесю «солнышком», «чудной девочкой», «Лелей растрепанной», турбується про її здоров'я та скаржиться на те, що немає її поруч, і він не може говорити так, щоб все зрозумілим було з півслова.

А тим часом дружина Варвара після довгого мовчання, певне, відчувши тривогу, писала: «Нема тебе, Сашо, нема тебе, мій чудовий, єдиний, неповторний. Де ти? Де, мій любий? Стомилася я по тобі, о як стомилась. Не кохаєш ти мене, розкохав...». Довженко, усвідомлюючи те, що сталося і боляче сприймаючи його сам, у листі до неї писав: «Варю! Мені дуже важко тобі писати. Тому я безкінечно і непоправно перед тобою винен. Це я знаю і відчуваю скрізь і щоднини. Ніякого впливу тут немає. Винен я один. Це я дуже добре знаю, і для мене ясно, що в мене наявна безсумнівна психічна травма. Прийде час, і я тобі це добре поясню. Яке дивне життя. Як повинна бути ти незрівнянно вища мене» [10].

«Прийшовши одного разу додому, Довженко не застав дружини і зрозумів, що повернувся в пусту квартиру. На столі в кришталевій вазі побачив троянди, небесно-білі, його улюблені. Під вазою помітив складений учетверо аркуш паперу. Розгорнув — обпікся тужливими прощальними жіночими словами», - подає опоетизовану версію розлучення Варвари і Олександра поет Сергій Осока [5]. «Дорогий, рідний, коханий мій! Я прощаюся з тобою. Я їду назавжди від тебе. Розумію все-все. Найперше — те, що жити разом ми не можемо. Ти йдеш у велике мистецтво. Ти віддаєш йому всього себе. Тобі потрібен друг у житті, тобі потрібна натхненниця. Коли приходиш додому стомлений, вкрай виснажений — маєш спочити душею. Твоє серце не повинна ранили жіноча милиця. О ні! Не тривожся за мене, любий мій. Залишаю тебе свідомо. Не хочу, щоб недуга моя травмувала твою душу. Адже ти не зможеш творити, працювати по-справжньому. Я житиму до останнього подиху з тобою в серці своєму, в спогадах, думках, у снах. І стежитиму за твоєю красивою ходою. Вірю і знаю, що ти створиш багато прекрасного, доброго й вічного. Ти закохався, Сашко... Повір: од щирого, хоч і зболеного серця, відкидаючи в ім'я тебе ревності й біль, хочу, щоб вона стала істинним твоїм другом, твоїм натхненням. А в мене одне-однісіньке прохання до тебе: хочу жити під твоїм прізвиськом. Прощай. Хай іде до тебе добро й щастя із Землі, з Неба, з Води! Твоя навіки Варвара Довженко», - з книги «Довженко без гриму» [4, с.43].

Ось так. Через деякий час Довженко розлучився із дружиною Варварою.

Але не склалося в нього з Олесею Черновою. Знову самотність, душевна спустошеність. Саме тоді в життя Майстра втручається Юлія Сонцева, відома актриса по німих фільмах «Аэлита» та «Папиросница из Моссельпрома». В Одесі вона побачила кінострічку Довженка «Звенигора» і сказала собі: людина, котра поставила такий фільм, геніальна. А потім вони познайомилися на кіностудії. Це було у 1928 році. За рік почали жити разом.

Так, новим коханням в житті Довженка стала акторка - Юлія Солнцева. Саме ці стосунки стануть особливо важливими для Довженка, оскільки вони

супроводжуватимуть його упродовж всього його життя. «Юлія відмовляється від кар'єри актриси і стає асистентом Довженка», – згадується в спогадах Ю. Солнцевої про Довженка [2, с.179].

Юлія стала активно допомагати Олександрю і навіть якимось впливати на характер митця. «Солнцева, на жаль, внесла відчутні зміни до характеру, поведінки, смаків, помислів і, головне, у творчість свого чоловіка, знаменитого митця і великої людини... Ми зіткнулися з досить ворожою до нас (членів знімальної групи фільму “Земля”) особою, яка, як виявилось з часом, ненавиділа нас, я б сказав, великодержавною ненавистю російської шовіністки...», - припускав актор Петро Масоха [7, с.135]. Письменник Юрій Яновський, який, за деякими свідченнями, теж упадав свого часу за «проклятою Юлькою», писав: «Солнцева, зневажаючи і ненавидячи українську культуру, весь час тягне Довженка у бік російської культури, відштовхує його від українських письменників і взагалі від українців, а Довженко «цілком під її черевиком» [7, с.139]. І хто нині може сказати про щирість цих слів, а може це заговорила чоловіча образа, що вибираючи між ним і Сашком, Юлія обрала Сашка. «Яновський був у захопленні від Довженка, а Довженко від Яновського, — згадував Олександр Грищенко. — Вони були такими щирими друзями, однодумцями, побратимами, що навіть обоє безтямно закохалися в красуню Юлію Солнцеву, яка приїхала з Москви зніматися в якихось фільмах. Солнцева обрала собі Довженка. Юра Яновський стоїчно пережив цей інтимний крах» [11].

У 1933 році з'явилася постанова про арешт Олександра Довженка. На той час вони жили в Києві. За однією з версій, саме Юлія Солнцева через свої таємні канали в НКВС, дізналася про загрозу й постановила: урятувати чоловіка будь-якою ціною! До Москви вони добиралися по Каспію – обхідними шляхами. Прибули таємно. Солнцева негайно почала діяти. Передусім вона домоглася зустрічі з головою спілки письменників СРСР О. Фадєєвим. Чи то умовляннями, чи то якимись обіцянками, чи просто жіночими чарами вона змогла добитися у Фадєєва обіцянки влаштувати зустріч Довженка із «батьком народів» Сталіним. «Сталін, вирішує надати шанс на життя Олександрю Петровичу, це було дивним рішенням, знаючи методи та політику ватажка, хоча фільм був не простим, пропагандистського характеру, назву отримав – «Аероград». Довженко був радий і цьому, тому що найголовніше - життя було врятоване. А разом – і майбутнє українського кіно. Тож, хай і несвідомо, але Солнцева таки робила свої пожертви на олтар українського мистецтва», – припускає Ю. Шаповал [7, с.131].

На зйомках того ж таки “Аерограду” в 1934 році склалося так, що Довженко мешкав у комфортному будинку, а Солнцева не побажала там оселитися й залишилася в наметі. Наодинці з молодим актором Михайлом Сидоркіним. Ось що він пише: “І довго, довго розмовляли, лежачи в ліжку. Вона сказала мені, що не хоче переїжджати до Довженка, тому що він і Тіссе їй дуже набридли і вона відчуває себе набагато краще без них. Взагалі Юлія – дивна жінка. Тепер, коли всі пішли, вона раптом стала дуже милою і привабливою. Я запитав: “Чому?” А вона сказала: “Я навмисне при них стерва. Так краще працювати”. Я, звичайно, не погодився. Потім вона довго розповідала мені про свої романи...” [1].

Ці стосунки були складними і неоднозначними, з одного боку це була цілковита підтримка, вони працювали разом над багатьма проектами, Солнцева часто була його основною опорою в креативному процесі. В їхніх спільних роботах відчувається особлива гармонія і взаєморозуміння, що відображає глибоку духовну спорідненість

двох творців. А іноді були непорозуміння, але це нормально для стосунків. У їхньому сімейному житті насправді аж надто багато білих плям. Очевидці твердять, що подружжя спілкувалося на «ви» – навіть за зачиненими дверима: «Олександр Петровичу! Ви дозволяєте їм говорити з собою таким панібратським тоном! Знайте ж урешті собі ціну! Та Вас ніхто поважати не буде!» – «Досить тягнути мене на цей ідіотський п'єдестал! Ви мене хочете пересварити з усім світом!» [1]. Розмови в такому дусі через зачинені двері часто чули ті, хто були більш-менш наближеними. Часто разом зі звуками розбитого скла... Переказували пліткарі.

У 1944 р. Довженко потрапив у тривалу опалу – через «Україну в огні». Довженко у розмові з агентом «Філософом зізнається: «Наказ Сталіна № 217 продиктував мені мій сценарій. Намальовані мною типи нашої армії та постаті дезертирів вирости з цього наказу. Щодо розпаду колгоспного ладу, то я показав його не повною мірою і, тим не менш, цей бік у сценарії засудили. Що було б, якби я написав всю правду!? – зазначається у справі-формулярі [6]. Спочатку його прибрали з посади художнього керівника Київської кіностудії. Потім – вимушений переїзд до Москви, тотальний і невсипущий цензурний контроль за кожним його словом. Перед ним зачинилися разом усі «високі» двері. Стукати ще і ще йому не дозволяв характер. Стукала Солнцева – прохала в московських видавництвах давати чоловікові перекладати з української. Вона жалілась, що Олександр не давав їй спати ночами, бо постійно думав про роботу. Довженко писав у щоденнику: «Я вмру в Москві, так і не побачивши України! Перед смертю попрошу Сталіна, аби, перед тим, як спалити мене в крематорії, з грудей моїх виїняли серце і закопали його в рідну землю, у Києві, десь над Дніпром, на горі» [3, с.339].

Олександр Петрович, як стверджують сучасники і деякі біографи митця, кохав свою колишню жінку, але справжньою музою для його творчості стала Юлія. У 1952 році він писав про Солнцеву в своєму щоденнику: «Я так люблю мою Юлію, якби й не любив ще ніколи за двадцять п'ять років родинного з нею життя. Я безупинно говорю їй найніжніші слова. Милуюсь нею, весь переповнений до неї глибокою ніжністю... Так, я люблю її, мою Юлію, і з того щасливий. Хто послав мені любов? Пречиста вода великої Ріки мого народу! Се її цілюща волога оповила, омила мене, її вічно дівоча українська ласка і бездоганна чистота її багато-щедрих фарб» [3]. Але якщо дивитися на їхню історію кохання, то виникає ряд запитань до цієї цитати: «Що – правда? Що – вигадка? Що – гра?». З такої часової відстані вже не розгадати. 22 вересня 1955 р. судова колегія Московського обласного суду винесла рішення про розірвання шлюбу Варвари Крилової, першої Довженкової дружини, з Олександром Петровичем [7, с.131].

Перший день зйомок «Поєми про море» – фільму за власним сценарієм, вимріяного протягом багатьох років, фільму після тривалої перерви – був призначений на 25 листопада 1956 року. Напередодні Довженко працював у саду. Потім почав збиратися в місто й раптом йому стало зле. Наступного дня знімальну групу в приміщенні “Мосфільму” замість ділового, нервового й цілеспрямованого Довженка чекав його портрет, прикрашений жалобною стрічкою. У труні Олександр Довженко лежав, одягнений у вишиванку, оточений квітами та яблуками. Поряд стояли два снопи української пшениці. Іван Козловський співав журливих українських пісень... Піаніст Леонід Коган грав бетховенське «Адажіо». Юлії Солнцевій ледве вдалося добитися місця для поховання на Новодівочому кладовищі. Пізніше племінник Олександра Довженка Тарас Дудко кілька разів говорив про те, буцім є підстави підозрювати

замовне вбивство. Убивство, яке вчинила Юлія Солнцева за наказом КГБ [7, с.140]. Ще одна з пліток чи версій, які потребують пояснень мотивації їхньої появи.

Юлія пережила свого геніального чоловіка більше як на тридцять років. Усе життя ревно оберігала Довженків архів, не підпускаючи нікого, ніби стояла на чатах якоїсь дивної (а може, страшної) таємниці. Вона завершила роботу над фільмом «Поема про море». Через десять років по його смерті вона поставила й «Україну в огні» – виразний, скупий на слова й багатий на деталі фільм. «Юлія Солнцева. З одного боку – дружина і найближчий товариш Олександра Петровича на знімальному майданчику та в житті, а з іншого – жорстка і самовладна спадкоємиця творчого спадку чоловіка, яка на півстоліття засекретила велику частину архіву митця, куди входять листування, записи, щоденники», – пише публіцист С. Тримбач, стосунки у якого також були не безхмарними із дружиною митця [5].

Олександр Довженко і жінки — це не просто особиста сторінка життя митця, а величезний джерело натхнення для його творчості. Його переживання, емоції, почуття — усе це знайшло відображення в його творах, що має допомогти глибше зрозуміти внутрішній світ генія. У Олександра Довженка була складна історія кохання у житті. Він дуже кохав свою першу дружину Варвару Крилову, кохання, за свідченнями сучасників, до якої він проніс через усе життя. Він любив, а іноді й ненавидів, як припускають деякі і передають версії інші, Юлію Солнцеву. Це кохання вплинуло не тільки на творчість Довженка, але і на саму особистість митця. А ще була Олена Чернова, Іда Пензо та ті невідомі, які захоплювали уяву митця, допомагаючи витворювати неперевершені літературні та кінообрази.

Література

1. Безручко О. «Повість полум'яних літ Олександра Довженка: розсекречені документи». URL: http://archive-ktm.ukma.edu.ua/show_content.php?id=990 (дата звернення 28.10.2023)
2. Полум'яне життя: Спогади про Олександра Довженка. Київ, 1973. С. 117 (дата звернення 25.10.2023)
3. Довженко О. Господи, пошли мені сили "Щоденник", кіноповіді, оповідання, фольклорні записи, листи, документи. Харків, 1994. 276 с.
4. Довженко без гриму. Листи, спогади, архівні знахідки, упоряд. і коментарі В. Агєєва, С. Тримбач, Комора, Київ, 2014. 187 с.
5. Осока С. Зрадливе кохання Олександра Довженка. URL: https://na-skryzhalyah.blogspot.com/2017/05/blog-post_6.html (дата звернення 28.10.2023)
6. ГДА СБУ, спр. С-836, т. 3, ч. 2, арк. 5.
7. Шаповал Ю. «Непрощений Олександр Довженко і комуністичні спецслужби», Польща, 2019. 354 с.
8. Панасенко Т. «Олександр Довженко», Фоліо, 2012. 128 с.
9. Семенчук І. «Син Зачарованої Десни», 1997. 147 с.
10. Студьонова Л. «Вертатись хочу на Вкраїну». URL <https://siver.com.ua/forum/65-581-1> (дата звернення 28.10.2023)
11. Панченко В. «Голлівуд» на березі Чорного моря. URL: <https://tyzhden.ua/hollivud-na-berezi-chornoho-moria/> (дата звернення 28.10.2023)

**БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОПИСУ
ДЖЕРЕЛ ЗА ДСТУ – 2015**
Віктор Прокопчук

Питанню бібліографічного опису джерел, порядку його створення за Держстандартом України 2006 року вже була присвячена стаття «Бібліографічний опис джерел і порядок його створення», 2022 року вміщена в збірнику наукових праць «Актуальні питання дослідження вітчизняної історії й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ» [6]. Для кращого розуміння проблеми, порушеної у цій статті, та сприйняття змін, введених Держстандартом України 2015 року нагадаємо деякі засадничі положення, що стосуються бібліографічного опису взагалі.

Бібліографічний опис (БО) – сукупність зафіксованих у певному порядку бібліографічних даних про окремих документ, його частину чи групу документів. У залежності від об'єкта бібліографування розрізняють **три види** бібліографічних описів: *монографічний* – складається на окремо виданий документ – книгу, окремих том або випуск серіального видання; *зведений* – бібліографічний опис багатотомного, серіального видання; *аналітичний* – опис частини документа – розділу чи глави твору, окремої статті наукового збірника, журналу чи газети. Об'єктом бібліографування є **документ** - матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно-, фотоплівці, оптичному диску або іншому носіїві.

З метою забезпечення компактності БО використовується *скорочення слів* (крім прізвищ авторів і назви документа) відповідно до правил «ДСТУ 3582-97. Інформація та документація. Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила» [1]. Скороченню підлягають назви місяців: січень - січ., янв.; лютий – лют., фебр.; березень – берез., март; квітень – квіт., апр.; травень – трав., май; червень – черв., июнь; липень – лип., июль; серпень – серп., авг.; вересень – верес., сент.; жовтень – жовт, окт.; листопад – листоп., нояб.; грудень – груд., дек. І ще одна особливість: у БО використовуються *умовні розділові знаки*, які вживаються за правилами бібліографічного опису, передбаченими згаданим Держстандартом.

Бібліографічний опис складається зі слів, словосполучень та числівників, які називають елементами БО. Елементи об'єднують у групи, які прийнято називати *областями бібліографічного опису* (може зустрітись і раніше вживаний термін - «зона БО»). Таких областей у повному БО є вісім, п'ять із них **обов'язкові** (область назви і відомостей про відповідальність; область видання; область специфічних відомостей; область вихідних даних; область фізичної характеристики), а три – **факультативні** (область серії; область приміток; область міжнародного стандартного номера книги та умов доступності). За ДСТУ – 2006 область від області відділяється крапкою і тире (. –). У залежності від комбінації обов'язкових і факультативних областей, повноти їх застосування створюються: **повний БО**, складається з обов'язкових і факультативних областей і використовується при формуванні бібліотечних каталогів, картотек, списків використаних джерел і літератури в бакалаврських, магістерських, дисертаційних і монографічних працях;

розширений - з обов'язкових та кількох факультативних областей; *короткий* – використовується здебільшого в системі бібліографічних посилань.

Читачеві, якого зацікавить порушена проблема, варто було б знайти попередню статтю і, прочитавши її, нагадати порядок формування кожної області бібліографічного опису за ДСТУ – 2006, щоби краще зрозуміти зміни й особливості бібліографічного опису джерел та посилань на них, введені ДСТУ – 2015.

Мета цієї статті – проаналізувати інновації у формуванні бібліографічних посилань, а отже – описі джерел, передбачені ДСТУ 8302: 2015 [4].

Для оформлення наукової роботи дослідники користуються й іншими стандартами, зокрема: ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила; ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила та ін. Однак ДСТУ – 2015 є останнім у цьому ряду, дає трактування понятійно – термінологічного апарату, встановлює види бібліографічних посилань, правила та особливості їх складання й розміщення в тексті. Його розробник – Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова». Введений в дію з 1 липня 2016 року.

Бібліографічне посилання – це сукупність бібліографічних відомостей про цитований, розглядуваний або згадуваний у тексті документа інший документ, що є необхідними й достатніми для його загальної характеристики, ідентифікування та пошуку.

Держстандарт України – 2015 за місцем розташування в документі фіксує три види бібліографічних посилань.

Внутрішньотекстове бібліографічне посилання подається безпосередньо в тексті створюваного документа в круглих дужках у повній чи короткій формі в залежності від того, яку частину відомостей про об'єкт посилання автором вже наведено в тексті. Наприклад: (*Історичні студії суспільного прогресу. 2014. №2. С.20-26*) або (*Вступ до медичної геології. Київ, 2011. Т.2. С.42*).

Підрядкове бібліографічне посилання розміщують внизу сторінки, відмежовують від основного тексту горизонтальною рисою. Його використовують, якщо всередині тексту його розмістити неможливо або небажано, щоби не переобтяжувати текст та не ускладнювати його читання.

У наукових виданнях у разі кількох посилань на одні ті ж самі документи для уникнення повторного подання однакових бібліографічних записів використовують **позатекстове** бібліографічне посилання у вигляді, як правило, бібліографічного списку в кінці тексту статті, бакалаврської, магістерської, дисертаційної роботи, монографії [4, с. 3-6].

Для пов'язування підрядкових і позатекстових посилань з певною частиною основного тексту використовують **знак виноски** – умовну позначку у вигляді арабських цифр (порядкових номерів) чи астериска (зірочки).

ДСТУ – 2015 вніс у бібліографічний опис цитованих, розглядуваних або згадуваних у тексті створюваного документа інших документів **низку інновацій**. Здебільшого це скорочення деяких елементів в описі бібліографічних посилань або деяке їх перегрупкування, розраховані на краще сприйняття наукового матеріалу. Назвемо основні із них.

У заголовку бібліографічного запису можна подавати відомості і про двох чи трьох авторів, при цьому їх імена вже не повторюють у відомостях про відповідальність (за навскісною ризикою). Якщо авторів чотири і більше, тоді після однієї похилої ризики зазначають **одне прізвище і «та ін.»**.

Замість крапки і тире (. -), якою розділяють області бібліографічного опису, у бібліографічному посиланні рекомендовано застосовувати тільки **крапку**. (Було: Історичні студії суспільного прогресу. – Глухів: РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2014. – №2. – 134 с. Стало: Історичні студії суспільного прогресу. Глухів: РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2014. №2. 134 с.).

Після назви можна **не зазначати загального позначення матеріалу** («Текст», «Електронний ресурс», «Карти», «Ноти» тощо).

У вихідних даних дозволено **не подавати** найменування (ім'я) видавця.

В описі бібліографічного посилання дозволено **не наводити відомостей про серію та міжнародний стандартний номер (ISBN, ISMN, SSSN)**.

У внутрішньотекстовому та підрядковому бібліографічних посиланнях на статтю журналу, збірника дозволено зазначати **тільки відомості про ідентифікований документ і номер сторінки**, якщо в тексті статті є відомості про автора і назву. Напр.: «У статті Анни Мироненко «Ретрансляція традицій Глухівської співацької школи у віддзеркалені камерного духовного хору...»; у підрядковому посиланні: Україна і світ. 2022. С.63-67.

У бібліографічних посиланнях на документ у формі аналітичного бібліографічного опису дві навскісних ризики (//) можна замінювати **крапкою**, а відомості про ідентифікуючий документ (його назву) **виділяти курсивом**. Напр.: Артемова Л. Уродженці Глухова М. Березовський та Д. Бортнянський – основоположники вітчизняної музичної культури. *Україна і світ*. 2022. С. 13-17.

Відомості, запозичені не з титульної сторінки документа, дозволено **не брати у квадратні дужки**.

Якщо в тексті є посилання на таку саму книгу того самого автора, але видану в іншому році, після прізвища автора зазначають відомості про рік її виходу та сторінки, на яких подано об'єкт посилань, розділяючи ці відомості знаком «**кома**». [Іванченко Н. О., 1995, с. 52]; [Іванченко Н. О., 2009, с. 38].

У підрядковому посиланні на електронний ресурс віддаленого доступу за наявності в тексті бібліографічних відомостей про документ, на який посилається дослідник, дозволено **зазначати тільки електронну адресу**, вживаючи замість слів «Режим доступу» аббревіатуру «URL» (Уніфікований покажчик ресурсу) або «URI» (Уніфікований ідентифікатор ресурсу). Приклад. У тексті: «Маніфест ІФЛА про internet: прийнято сесією Ради ІФЛА 23 серпня 2002 р.»; У підрядковому посиланні: URL:<http://archive.org/III/misc/im-ua.pdf> (дата звернення: 02.08.2023).

Якщо документ повністю наведений у списку використаних джерел, у тексті **довгі назви можна скорочувати**, позначаючи видалення знаком «**три крапки**».

Довгу електронну адресу **можна переносити** на наступний рядок, обов'язково залишаючи останнім у першому рядку знак «навскісна ризика» («**/**»).

У бібліографічному посиланні на архівний документ відомості про об'єкт посилання від пошукових даних **відокремлюють знаком «дві навскісних ризики» («**//**»)**. Напр.: Матеріали Ради народних комісарів УНР // ЦДАВО України. Ф.1061. Оп.1. Спр. 8-12. Копія. При цьому елементи пошукових даних відокремлюють **крапкою**.

Врешті всі тонкощі опису бібліографічних посилань подати в статті не можливо. Кожен дослідник має мати в своєму користуванні принаймні названі раніше три Держстандарти України [1; 2; 5] і в разі потреби звертатися до них, аби довідковий апарат наукової праці - бібліографічний опис джерел, оформлення посилань - не тільки засвідчували науковий рівень дослідження, культуру його оформлення, а й давали читачеві можливість легко знайомитись з колом використаних джерел з дослідницької проблеми та їх ідентифікувати.

Література

1. ДСТУ 3582-97 Інформація та документація. Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила. Київ: Держстандарт України, 1998. 25 с.
2. ДСТУ ГОСТ 7.1: 2006 Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання. Київ: Держспоживстандарт України, 2007. 17 с.
3. ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. 15 с.
4. ДСТУ 8302:2015 Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. 2-ге вид. Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2016. 16 с.
5. ДСТУ 8302:2015 Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. https://kubg.edu.ua/images/stories/podii/2017/06_21_posylannia/dstu_8302.pdf (дата звернення 28.10.2023)..
6. Прокопчук В.С. Бібліографічний опис джерел і порядок його створення. *Актуальні питання дослідження вітчизняної історії й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ: зб. наук. пр. / [редкол.: Гриценко А. П., голова, Чумаченко О. А., співголова та ін.]. Глухів: ГНПУ ім. О. Довженка, 2022. Вип. 1. С.14 -19.*

ДОСЛІДЖЕННЯ ГЛУХІВСЬКОГО ЄВРЕЙСЬКОГО КЛАДОВИЩА В РАМКАХ СПІЛЬНОГО УКРАЇНСЬКО-ІЗРАЇЛЬСЬКОГО НАУКОВО- ДОСЛІДНОГО ПРОЄКТУ ВОСЕНИ 2023 РОКУ

Андрій Гриценко,
Віталій Гриценко

Виконання спільного українсько-ізраїльського науково-дослідного проекту «Збереження культурної спадщини єврейського кладовища в Глухові Сумської області як єдиного єврейського некрополя на сході України засобами цифрової гуманітаристики» (науковий керівник – доктор педагогічних наук, доцент Андрій Гриценко), затвердженого відповідними нормативними актами міністерства освіти і науки України значно активізувало увагу до вивчення історії цього старовинного некрополя. Партнерами з Ізраїлю виступили науковці Інституту єврейських досліджень імені Шехтера (м. Єрусалим) в особі директора закладу та наукового керівника проекту професора Дорона Бара.

Загалом реалізація, запланованого на два роки проєкту допоможе вирішити питання фізичного збереження єврейського кладовища у Глухові шляхом дослідження єврейської спадщини студентами й аспірантами Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, а також створення веб-сайту та бази даних з об'єднанням електронних фотографій надгробків, їх геоданих, відомостей про поховання та надгробки.

У попередні роки кандидат історичних наук В. Назарова у ході дисертаційного дослідження виявила понад 1 тис. надгробків. Однак, не були зафіксовані їх геодані, точні розміри та матеріали. У травні 2022 р. армія Росії завдала ракетного удару по цвинтарю. Тому, учасниками проєкту (наукові співробітники, аспіранти та студенти кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка) у вересні – листопаді 2023 року провели розвідку та провели безпосереднє вивчення надгробків єврейського кладовища.

В ході першого підготовчого етапу ще в травні – липні 2023 року учасниками проєкту було вивчено праці краєзнавця М. Часницького, який у 2009 та 2011 роках опублікував дві книги «Глухов. Євреї. Память жива. Страницы истории еврейской общины» [8] та «Євреї. Глухов и Сумщина» [9], відповідно. Також значна інформація була опрацьована з наукових та науково-популярних публікацій дослідниці В. Назарової (зокрема, її дисертаційне дослідження на тему «Надгробки ХІХ – початку ХХ ст. єврейського цвинтаря міста Глухова як об'єкти культурної спадщини») [4; 5; 6; 7], яка представляє ізраїльську дослідницьку групу, що бере участь у проєкті.

Євреї проживають у Глухові, з перервами, з часу Великого князівства Литовського. Це підтверджує також знайдене археологами наприкінці ХІХ ст. кладовище. Однак, на ХVІІІ ст. припадають приклади численних гонінь російською імперською владою. Лише 1794 р. євреї вперше отримали право легального проживання в деяких губерніях, зокрема Київській, Чернігівській та Новгород-Сіверській. Так вони принесли, зокрема, на Глухівщину свою культуру, мову та традиції. У цей час у місті в кагалі (невелика єврейська громада) вже проживало 342 особи [3, с. 64–73; 5, с. 204–209]. Тобто, на відміну від Поділля, Галичини, Буковини чи Одещини на півночі нинішньої Сумщини не існувало великих хасидських осередків. До того ж, негативно впливала спеціальна податкова політика Російської імперії. У другій половині ХІХ ст. єврейська громада у Глухові вже налічувала 2644 людини (чоловіків – 1325 та жінок – 1319) [2].

Ще більше ускладнилося життя євреїв у першій половині ХХ ст.: революції з погромами, Друга світова війна з Голокостом та вимушена міграція у великі міста, внаслідок боротьба з релігією). Перша світова війна скоротила кількість глухівських євреїв із 6 тисяч до 2500, а далі це число невпинно зменшується [1].

Від так, це привело до поступового зникнення у радянському суспільстві традиційного єврейського способу життя, його соціальної структури і культурної складової, спричинили масову асиміляцію та втрату знання єврейської мови. Відповідно, були втрачені практично всі матеріальні пам'ятки єврейської культури та мистецтва – синагоги, сувої та книги. Чи не єдиними матеріальними свідченнями існування цієї нації залишилися поодинокі єврейські кладовища. Саме кам'яні надгробки та намогильні плити з традиційним різьбленим декором

та епітафіями на івриті, представляють значну цінність з точки зору джерел історії, генеалогії, літератури і мистецтва [1].

Серед інших єврейських кладовищ цвинтар у Глухові вирізняється масовістю збережених 1 040 намогильних плит. Утім, до початку виконання нами науково-дослідних робіт була можливість прочитати імена лише 352 похованих осіб або третина. Із них 268 або 76,1%, які померли у радянський період. Тобто було відомо імена лише 84 похованих раніше 1917 року. Це лише 8% від усіх поховань. Під час виконання дисертаційного дослідження В. Назаровою було проведено часткова фіксація надгробків кладовища та проведено аналіз списків похованих [1; 2; 7].

Від так, головне завдання на 2023 рік з продовженням виконання робіт на наступний рік, це максимальне відтворення написів на існуючих похованнях ХІХ та початку ХХ століть, які можливо прочитати та потім перекласти. Важливим аспектом стало виявлення раніше невідомих поховань. Зокрема, лише в осінній період (на жаль, не надто сприятливий для фізичної роботи на кладовищі) нами було виявлено майже два десятки нових поховань (загальна кількість відомих поховань тепер сягає 1059). А загалом прочитано та розшифровано із нововиявлених та тих, що вже були внесені до списку раніше понад три десятки похованих. Всі вони померли до радянського періоду.

Зокрема, під номером 1052 було виявлене та ідентифіковане поховання Рахлін Голди, яка померла 5 лютого 1921 року.

Поряд (№ 1053) похована дівчиця Сара Естер Донька р. Песах Бурштинський. Померла 16 ава. Рік 5675. (27.07.1915)

Епітафія: «Хай буде її душа зав'язана у вузлі життя»

Івритом це має такий вигляд:
הבתולה שרה אסתר בת ר פסה בורשטינסקי
נפטרה טז ואב שנת תרעה תנצבה

Цікавим стало нововиявлене поховання під № 1054. Тут написано:

дівчина [ім'я відбито] донька р. Моше Бабад, онука гаона нашого Реббе р. Хашеля - глави рабинського суду Кракова. Померла напередодні новомісячного адар [30 швата] 5676 року (04.02.1916).

Хай буде її душа зав'язана у вузлі життя на місці з душами....

Також завдяки співпраці з ізраїльськими колегами розшифрували вже знайдені поховання. Наприклад, Луїза Марківна Лазарева, яка померла 25 серпня 1866 року.

Також були вперше прочитані імена двох братів Моїсея та Цві-Герша Фішкіни, які стали жертвами єврейського погрому в Глухові, здійсненого більшовиками 22-23 лютого 1918 року.

Таким чином кількість похованих в період до 1919 року зростає до 110, а відсоток уведених до наукового обігу похованих зріс до 10,5%. Отже число відомих імен похованих на кладовищі в дорадянський період зросло майже на третину.

Важливим результатом уважної діяльності та плідної співпраці стало розшифрування точних дат народження та смерті відомого єврейського письменника Цвейфеля Лазаря Давидовича.

Отже, зібрані історичні дані мають історичну, наукову, екологічну та хронологічну цінність і дають можливість визначити особливості розвитку глухівської єврейської громади, її найбільш відомих представників, носіїв єврейських традицій та культури за радянської доби.

У подальшому, навесні 2024 року наш науково-дослідні роботи набудуть подальшого дослідження повалених та розбитих надгробків, їх підняття та опрацювання одержаної інформації з метою фізичного й інформаційного збереження кладовища як єврейської спадщини України, а також популяризації цієї тематики серед населення.

Література

1. Гриценко А., Назарова В. Поховання 1922-1991 рр. Глухівського єврейського цвинтаря в контексті історії єврейської громади міста. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. 2022. № 35. С. 104–112.

2. Гриценко А. П., Ткаченко Н. М., Голуб А. А. Історія Глухівського єврейського цвинтаря: традиції поховань та особливості надгробків. *«Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)»*: журнал. 2023. № 11 (17) С. 1091 – 1101. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/7383> (дата звернення: 12.11.2023).

3. Зайцева Н.О. Глухівські надгробки. *Сіверщина в історії України: збірник наукових праць*. 2013. Вип. 6. Глухів: ТОВ «Віо-поліграфісти». С. 53–55.

11. Назарова В.В. Єврейські погроми в Глухові у 1918–1919 роках. *Сіверянський літопис*. 2019. Вип. 1. С. 178–184.

12. Назарова В.В. Історія виникнення і розвитку єврейської общини міста Глухова. *Сіверщина в історії України*. 2019. Вип. 12. С. 203–211.

13. Назарова В.В. Історико-культурне значення надгробків єврейського цвинтаря м. Глухова. *Часопис української історії*. 2019. Вип. 40. С. 135–141.

14. Назарова В.В. Надгробки ХІХ – початку ХХ ст. єврейського кладовища міста Глухова як об'єкти культурної спадщини: дис. канд. іст. наук: 26.00.05. Київ, 2019. 222 с.

15. Часницький М. М.. Глухов. Евреи. Память жива. Страницы истории еврейской общины Глуховщины. Киев: Атопол, 2009. 317 с.

16. Часницький М. М. Евреи. Глухов и Сумщина. Страницы истории евреев Глуховщины и Сумщины. Киев: Золоті ворота, 2011. 380 с.

ЗБЕРЕЖЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО ЦВИНТАРЯ У М. ГЛУХОВІ ШЛЯХОМ ЙОГО ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ТА ЗНАЙОМСТВА ШИРОКИХ МАС З КУЛЬТУРОЮ ТА ТРАДИЦІЯМИ ЄВРЕЙСЬКОГО НАРОДУ ЗА ДОПОМОГОЮ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ЦИФРОВИХ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Віра Назарова
(м. Нагарія, Ізраїль)

Єврейський цвинтар у м. Глухові (Сумська область, Україна) є єдиним єврейським некрополем на сході України, де збереглася значна кількість надгробків ХІХ – початку ХХ століття, багато з яких становлять історичну та художню цінність. У зв'язку з руйнуванням надгробків під впливом антропогенних та природних факторів уже багато років стоїть питання збереження окремих надгробків та глухівського єврейського цвинтаря загалом. Для вирішення цих проблем необхідна розробка та подання до відповідних органів державної влади пропозиції щодо збереження могил відомих людей та самого єврейського цвинтаря міста Глухова як об'єктів культурної спадщини та внесення їх до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Одночасно з цим завдання збереження цвинтаря необхідно вирішувати, використовуючи міждисциплінарний підхід та сучасні інноваційні методи. Мета цієї статті - познайомити з проектом збереження єврейського цвинтаря м. Глухова шляхом його популяризації та знайомства широких мас з культурою та традиціями єврейського народу за допомогою використання технологій цифрових гуманітарних наук.

Перше згадування Глухівського єврейського цвинтаря в науковій літературі було зроблено в 1879 році у статті історика Ф. М. Уманця «Село Уланів» [1]. Спроби дослідження некрополя було здійснено краєзнавцем Я. А. Кривком на початку 1990-х років, але вони не були опубліковані. У 2006 році єврейською громадою міста проводилася робота з розшифрування написів на надгробках та складання списків похованих (цікавість представляли лише імена та дати смерті). Завдяки цьому дослідженню було ідентифіковано 352 поховання. Ці списки були опубліковані в книгах М. М. Часницького «Глухів. Євреї. Память жива» [2] та «Євреї. Глухів та Сумщина» [3]. У цих виданнях були зроблені перші спроби опису сучасного стану і деяких поховань глухівського єврейського цвинтаря. Цінна інформація щодо порядку поховання на єврейському цвинтарі м. Глухова була знайдена В. В. Назаровою на сторінках газети «Чернігівські губернські відомості» та опублікована в 2014 р. у збірці матеріалів та документів «Історія та генеалогія губернських глухівських» [5]. Цим же автором у 2019 році було опубліковано низку статей, що описують єврейський цвинтар міста Глухова, його історію, особливості, роль в єврейській громаді, історико-

культурне значення надгробків глухівського єврейського цвинтаря, короткі біографії представників єврейської громади міста, надгробки некрополі, а також розглядався різьблений декор надгробків глухівського єврейського цвинтаря та його художня цінність [6; 7; 8; 9].

У рамках науково-дослідних робіт Центру пам'ятознавства НАН України та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури «Актуальні проблеми збереження нерухомих пам'яток України з урахуванням регіональних особливостей України» (державний реєстраційний № 0115U002874), та «Культурна спадщина у формуванні України ХХІ століття» (державний реєстраційний № 0113U000393) В. В. Назаровою у 2019 році було проведено дисертаційне дослідження на тему «Надгробки ХІХ – початку ХХ ст. єврейського цвинтаря міста Глухова як об'єкти культурної спадщини». Внаслідок цієї роботи на єврейському цвинтарі м. Глухова було виявлено 1040 надгробків різного ступеня безпеки. З них 282 об'єкти - це постаменти або фрагменти пам'ятників, 758 надгробків (мацев) дійшли до нашого часу в задовільному стані або з незначними ушкодженнями (з них написи та орнаменти 49 надгробків частково втрачені, 9 надгробків лежать на землі вниз тією стороною, що містить тексти та орнаменти, 17 надгробків глибоко увійшли в ґрунт, повністю або частково приховуючи епітафії та орнаменти). З-поміж останніх виділено 438 надгробних плит ХІХ - початку ХХ ст., при цьому найбільш ранні надгробки датовані 1824 та 1826 роками. За видовою приналежністю всі 438 надгробків 1824-1921 років з єврейського цвинтаря є пам'ятками історії, 44 надгробки – пам'ятники монументального мистецтва. У дисертації на здобуття кандидата історичних наук надгробки також розглядалися як невід'ємна частина такої типологічної групи пам'яток історії як поховання - 438 надгробків встановлені на 438 похованнях періоду 1824-1921 рр. Тобто кожен поховальний об'єкт складається з могили та намогильного пам'ятника. Виділено та досліджено в окрему типологічну групу об'єктів культурної спадщини глухівського єврейського цвинтаря, що належать до пам'яток історії, – поховання відомих діячів – членів єврейської громади Глухова. В рамках цього дослідження було встановлено, що як мінімум 18 похоронних об'єктів мають важливе історико-культурне значення. Тут поховані єврейський письменник, публіцист і педагог Л. Цвейфель, А. Русаков - дід радянського живописця та графіка А. Русакова, духовні рабини Менахем-Нохум-Довід Гесельов та Ізраель-Дов-Бер Нохімов Шум'яцького та ін. Не менший інтерес становлять могили жертв погромів 22-23 лютого 1918-го та листопада 1919 року. Епітафії на всіх надгробках глухівського цвинтаря є носіями мови, звичаїв та традицій єврейського народу і, згідно з міжнародною Конвенцією про охорону нематеріальної культурної спадщини 2003 р., належать до пам'яток нематеріальної культурної спадщини. Вони є пам'ятками єврейської епіграфіки, що збільшує цінність надгробків як пам'яток історії.

Єврейський цвинтар м. Глухова непогано вивчено останніми роками і вже робилася спроба збереження його джерельної цінності шляхом застосування цифрових технологій. У 2009-2010 роках у рамках проекту «Кам'яний архів» генеалогічного порталу «Єврейське коріння» [4] проводилося часткове фото зйомка надгробків, уточнення раніше складених громадою списків та документація деяких епітафій. Результати цієї роботи були внесені до бази даних, яка зберігає електронні зображення надгробків єврейських цвинтарів колишньої межі єврейської осілости та може бути підмогою у пошуку того чи іншого поховання. Однак, робота над цим проектом

охопила лише третину єврейського некрополя м. Глухова і була орієнтована насамперед на збереження інформації генеалогічного характеру.

В даний час, у рамках спільної роботи дослідників з Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (м. Глухів) та Інституту єврейських досліджень імені Шехтера (м. Єрусалим, Ізраїль), знову пропонується вирішити питання збереження глухівського єврейського скарбу єврейської спадщини, застосовуючи комп'ютерні технології та методологію традиційних для подібного дослідження гуманітарних наук.

Вирішення поставленого завдання пропонується здійснити за рахунок: 1) залучення до роботи студентів та аспірантів навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка – майбутніх викладачів, здатних прищепити молодим поколінням ставлення до єврейської спадщини України як до своєї власної; 2) застосування цифрових технологій, що дозволяють не лише зберегти оцифровані зображення надгробків, а й використовувати за допомогою комп'ютерних інструментів нові можливості для інформаційного пошуку, аналізу даних та їхньої візуалізації. Об'єднавши комп'ютерні науки з методологіями гуманітарних наук, пропонується показати глухівський єврейський цвинтар загалом як феномен єврейської культури, що радикально відрізняється від української. В рамках проекту пропонується створити сайт з повною інформацією про єврейський цвинтар м. Глухова та базу даних усіх поховань цього некрополя. Відмінною рисою даного проекту має стати принципово нове вирішення питання організації бази даних. Нова якість даних та їх структура (геодані, епітафія, орнамент, інформація про поховане та ін.) дозволять отримувати, аналізувати та наочно демонструвати результати пошуку у вигляді таблиці або карти цвинтаря (за бажанням). Це дозволить порушувати нові питання та використовувати нові підходи у вивченні цвинтаря. Завдяки з'єднанню різних типів даних та їх візуалізації, буде можливість створити наочне уявлення про цвинтар та єврейські похоронні традиції (жіночі та чоловічі ділянки, ділянки для коенів, ділянки для неодружених юнаків та дівчат тощо). Подібна візуалізація сприяє глибшому аналізу даних, їх популяризації та, як результат, фізичному збереженню цвинтаря як єврейської спадщини України.

За основу для цієї роботи пропонується взяти дисертаційне дослідження В. В. Назарової «Надгробки ХІХ – початку ХХ ст. єврейського цвинтаря міста Глухова як об'єкти «культурної спадщини» та її опубліковані наукові праці з цієї теми. Метою досліджень В. В. Назарової не було зафіксувати геодані надгробки, їх розміри, матеріали та спосіб виконання орнаменту. Також не стояло завдань перевести тексти всіх епітафій в текстовий формат і зробити їх доступними різними мовами.

Таким чином перед українськими та ізраїльськими колегами в рамках даного проекту виокремлено низку завдань, які повинні уточнити, доповнити або розвинути дослідження, що раніше проводилися, та забезпечити цілі та завдання планованого проекту.

Робочі завдання проекту потрібно розділити на три основні групи: 1) збирання всієї необхідної інформації (фотографії надгробків цвинтаря, фіксування геоданих кожного надгробка, матеріал, наявність орнаменту та його символів, спосіб виконання різьблення, розшифрування текстів епітафій та переклад їх на українську, російську та англійську) мови, збирання відомостей про поховані); 2) розробка сайту та пошукової системи, а також 3) розробка уроків і лекцій, в яких як демонстраційний матеріал застосовуватиметься створені в ході роботи над проектом сайт і пошукова система.

У жовтні 2023 р. у рамках першого етапу робіт вже було здійснено підйом і очищення кількох повалених або повністю надісланих надгробків, епітафії яких раніше прочитати не було можливим. У ході цієї роботи було розшифровано 4 епітафії, які раніше не піддавалися прочитанню, та виявлено 5 раніше невідомих поховань. Серед них надгробок члена родини Бабад – нащадка відомого польського рабина Хашеля, голови єшиви та рабинського суду м. Кракова, а також кілька могил жертв єврейського погрому 22 - 23 лютого 1918 року. Також у ході першого етапу робіт над цим проектом були вперше точно встановлені дати народження та смерті письменника Л. Цвейфеля. Детальна розповідь про ці та інші результати спільного українсько-ізраїльського дослідження не є метою цієї статті. Матеріали цієї роботи будуть опубліковані окремо. Однак, навіть найперші результати цієї роботи свідчать про її актуальність та історико-культурну значущість.

У ході реалізації цього проєкту буде створено принципово нову базу даних, яка, з одного боку, може зберігати електронні зображення надгробків глухівського єврейського цвинтаря та бути підмогою у пошуку того чи іншого поховання, а з іншого – даватиме інструменти для подальшої дослідницької роботи, аналізу даних та наочної їх демонстрації. Така «розумна» база даних дозволить порушувати нові питання та використовувати нові підходи у вивченні цвинтаря та його популяризації. Завдяки з'єднанню різних типів даних та їх візуалізації стане можливим створити наочне, доступне, добре запам'ятовується уявлення про єврейський цвинтар, культуру та традиції єврейського народу, а також отримати новий інструмент для подальшої дослідницької роботи. Все це в сукупності, а також участь у спільному українсько-ізраїльському проєкті студентів та аспірантів – майбутніх педагогів-істориків, дозволить прищепити майбутнім поколінням знання та поважне ставлення до єврейської спадщини України, тим самим забезпечивши йому найнадійніший захист та фізичну безпеку.

Література

1. Уманец Ф. Село Уланов. *Древняя и новая Россия*. Ежемесячный исторический иллюстрированный сборник. Выпуск № 8. Санкт-Петербург, 1879. С. 286-305.
2. Часницкий М. М. Глухов. Евреи. Память жива... Страницы истории еврейской общины Глуховщины. Киев: Атопол, 2009. 317 с.
3. Часницкий М. М. Евреи. Глухов и Сумщина. Страницы истории евреев Глуховщины и Сумщины. Киев : Золоті ворота, 2011. 380 с.
4. Генеалогический портал «Еврейские корни». Проект «Каменный архив». URL : http://forum.j-roots.info/searchdb_form.php
5. Назарова В. В. История и генеалогия глуховских евреев в заметках Черниговских губернских ведомостей. Можайск, ОАО «Можайский полиграфический комбинат», 2014. 400 с.
6. Назарова В. В. Еврейское кладбище города Глухова, его история, описание, особенности и роль в еврейской общине. *Духовно-нравственное воспитание*. 2019. № 3. С. 69 - 77.
7. Назарова В. В. Фрагменти біографій найяскравіших представників єврейської общини м. Глухова ХІХ – початку ХХ століття, чії надгробки на могилах збереглися на глухівському єврейському кладовищі. *Сіверянський літопис*. 2019. № 2. С. 89 - 96.

8. Назарова В. В. Історико-культурне значення надгробків єврейського цвинтаря м. Глухова. *Часопис української історії*. 2019. Випуск 40. С. 135 - 141.

9. Назарова В. В. Резной декор надгробий єврейского кладбища г. Глухова, его символы, семантика и художественная ценность. *Українська некрополістика в контексті сучасного історіографічного процесу*. Матеріали третіх наукових читань. Глухів-Ніжин: ПП «Лисенко М.М.», 2019. С. 97 - 113.

ХУДОЖНИК О. КУРИЛАС: ПОРТРЕТИСТ ЛЕГІОНУ УСС

Степан Борчук
Василь Ільчишин

Утворення масових товариств і об'єднань «Просвіта», «Сокіл», «Січ», «Січові стрільці» було обумовлене бурхливим піднесенням українського національного руху наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Провідну роль у них відігравали патріотична інтелігенція, студентство, селянська молодь, які прагнули наслідувати традиції українського козацтва й продовжити боротьбу за незалежність і соборність українських земель.

Організований у 1914 р. окремий структурний підрозділ австрійської армії Легіон Українських Січових стрільців потребував координаційного центру для національного, культурного та освітнього розвитку українських воїнів. Таким центром стала «Пресова квартира» УСС, створена у 1915 р. при Коші на Закарпатті в с. Замкова Паланка [3, с. 312-324].

«Пресова квартира Українських Січових Стрільців при запасному курені» у своїй діяльності керувалася Статутом Пресової квартири – «Правильник». У «Правильнику» було визначено таку структуру керівництва (старшини) Пресової квартири, яка складалася з чотирьох членів: «голови, містоголови, писаря і господаря», та зазначено обов'язки кожного з них. Згідно з документом, голову Пресової квартири призначала Українська бойова управа у погодженні з комендантом Запасного куреня УСС. Членів старшини Пресової квартири підбирав голова у погодженні з комендантом Запасного куреня і подавав Українській Бойовій управі на затвердження [1].

Представники керівництва мали об'єднувати тих стрільців, які мали творчі здібності, та приєднувати їх до діяльності Пресової квартири, створюючи відповідні умови для праці. Згодом із залучених членів формувалися окремі відділи товариства. Щомісяця члени товариства збиралися на т. зв. «сходини», де провідники окремих відділів подавали звіти старшині. Кожен з учасників міг за бажанням належати до декількох відділів [1].

Пресова квартира постійно змінювала свою дислокацію разом зі стрілецькими куренями. Незважаючи на це, налагоджений випуск стрілецьких видань у польових умовах відрізнявся якістю та різноманітністю. Серед них вагоме місце займали сатиричні видання, такі як «Самохотник», «Республіканський самохотник», «Бомба», «Самопал» та інші, що були насичені високохудожнім ілюстративним матеріалом. Це пояснюється тим, що при Пресовій квартирі працювали професійні

художники-графіки, такі як Ю. Буцманюк, Л. Гец, І. Іванець, О. Курилас, О. Сорохтей та інші [3, с. 312-324].

Митці працювали в польових військових умовах і це тільки додавало більшої виразності та правдивості їхній творчості, а також сприяло розвитку таланту молодих художників [3, с. 312-324].

Мистецьке угруповання УСС, яке діяло під час Першої світової війни, було для мобілізованих представників галицької інтелігенції тим середовищем, у якому, попри військовий час, продовжувало вирувати творче життя, зберігалось і підтримувалося відчуття національної самоцінності, розвивалися практично усі жанри мистецької творчості. Історико-суспільний контекст діяльності угруповання був визначальним фактором для формування специфіки творчого доробку його представників. Художники, які працювали в осередках художнього життя Легіону Українських Січових стрільців – Пресовій квартирі та Артистичній горстці – О. Курилас, І. Іванець, Ю. Буцманюк, О. Сорохтей, Л. Гец та ін., і водночас брали безпосередню участь у військових діях, ставили перед собою першочергове завдання задокументувати у творах образотворчого мистецтва події Першої світової війни у взаємозв'язку з українськими національно-визвольними ідеями та возвеличити звитягу воїнів УСС. Цей факт зумовив і своєрідну жанрову диференціацію їхньої творчості, – виокремилися твори на батальну тематику (найбільш ефективна форма відображення військового життя), портрет, пейзаж, сцени побуту (можливість зберегти на полотні щоденні моменти польового життя) та карикатура (специфічний жанр, пов'язаний з самвидавом Пресової квартири, в межах якого була змога виявити особливості побуту у стрілецькому середовищі у влучній гумористичній формі) [3, с. 312-324].

Очоловав прифронтову групу художників Осип Курилас, який народився 7 липня 1870 року в селі Острові, що в передмісті Щирця на Пустомитівщині. Родина батька – Петра Куриласа була багатодітною, батько – дякував і вчив дітей у народній школі. Бажаючи, аби юний Осип продовжив його справу, батьки віддали його на навчання до дяківської бурси. Однак тяга до малювання взяла своє, і у 1886 р. хлопець вступив до Львівської художньо-промислової школи. Тут майбутній художник вивчав техніку рисунка і малярства, закони композиції, історію мистецтва, а також українську, німецьку та польську мови. Заради підробітку малював на замовлення ікони та портрети міщан з фотографій. Через чотири роки міг поступати до Академії мистецтв, однак на це у родини не знайшлося коштів. Усе ж у 1898 році мрія Осипа збулася, і отримавши допомогу від старшого брата, який жив у Хорватії, він таки вступив до Краківської академії мистецтв. Тут малював картини, ілюстрації, а також до 35-річчя творчої діяльності намалював найзнаменитіший портрет Миколи Лисенка і зробив для нього різьблену раму. У 1903 році художник здійснив подорож Західною Європою (Відень, Дрезден, Прага, Будапешт), де відвідував картинні галереї. У 1906 р. Осип Курилас одружився з Валерією Скорхан (полькою за походженням). Однак з часом повернувся у рідний Щирець, де жив до початку Першої світової, поки не пішов добровольцем у лави січових стрільців. Був очільником мистецького відділу Пресової квартири. У цей час створив десятки портретів, жанрових картин, листівок і малюнків, які зображують та оспівують подвиги січовиків. У той час Курилас створює десятки портретів своїх побратимів та багато картин, в яких оспівує стрілецький героїзм. Зокрема в 1917 році створив портрет Олени Степанів. Також ілюструє сатиричні журнали «Самохотник»

«Бомба» та інші, малює шаржі і карикатури. Восени 1918 року Осип Курилас брав участь у львівській виставці УСС. Цю виставку відвідав митрополит УГКЦ Андрей Шептицький. На початку 1919 року разом із дружиною переїхав до Станіслава (Івано-Франківська), тут йому доручено було розробляти проекти січової шапки, одностроїв, відзнак. У травні повернувся до Львова. Також Курилас є автором різного роду святкових поштівок. На початку 1920-х років Курилас вів рисунок у художній школі, створеній Олексою Новаківським при допомозі митрополита Андрея Шептицького. А 1935 року, після смерті Новаківського, очолив школу. У ті роки здебільшого малює ілюстрації для книжок і часописів. Також ілюструє багато шкільних підручників. Помер художник в 25 червня 1951 року. Похований на Личаківському кладовищі [2].

Отже, творчість художника-портретиста О. Куриласа стала важливим доробком у збереженні пам'яті про події Першої світової війни та з метою увіковічення героїчних подвигів українського стрілецтва для майбутніх поколінь.

Література

1. Михалевич Віктор. Сатирична графіка художників Пресової квартири УСС О. Куриласа та О. Сорохтея. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/34901/1/V_Mykhalevych_Aktualni_pitanya_3_34.pdf (дата звернення: 12.11.2023).

2. Осип Курилас: січовий стрілець з фахом художника. URL: <https://dyvys.info/2021/02/14/osyp-kurylas-sichovyj-strilets-z-fahom-hudozhnyka/> (дата звернення: 12.11.2023).

3. Рожак-Литвиненко. Портрет митців у творчості мистецького угруповання Українських січових стрільців. *Культура України*. Сер. Мистецтвознавств: зб. наук. пр./ Харків. дер. ак. Культури, за заг. ред. В.М. Шейка. Харків: ХДАК, 2016. Вип. 53. 372 с.

ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ

Наталія Ткаченко

Культурно-історична спадщина - це ключовий елемент розвитку історичної свідомості, впливовий чинник формування української національної ідентичності та утвердження цінностей у суспільстві.

Культурна спадщина характеризується як «сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів матеріальної і духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення» [1, с 434]. Ці автентичні надбання уособлюють етнокультурну самобутність, відбивають внесок держави та її народів у розвиток світової цивілізації.

Історико-культурна спадщина, відображаючи досвід, норми, цінності різних поколінь, є відтворенням багатовікової історії розвитку суспільства. Як результат взаємовпливу різних культур протягом тривалого історичного періоду утворилося неповторне історико-культурне середовище – все те, що нас оточує та є надбанням нашого минулого. Різноманітні суспільства, події та впливи сформували місце, в

якому ми живемо, і продовжуватимуть формувати його в майбутньому. Значну частину багатокультурного надбання вже було втрачено внаслідок війн, цілеспрямованого винищення за часів імперської політики, тоталітарного режиму, під тиском ідеології і політичних репресій.

З початку повномасштабного вторгнення росії в Україну невідомі обстріли наразі заподіяли значної шкоди культурній спадщині України, що відповідно до положень Міжнародного права є воєнним злочином. Як повідомляє Міністерство культури та інформаційної політики, станом на 25 грудня 2022 року було зруйновано 1189 об'єктів культурної інфраструктури України. За інформацією міжнародної преси, «попередній список культурних втрат ЮНЕСКО на кінець березня 2022 року нараховував 29 релігійних об'єктів, 16 історичних будівель, 4 музеї та 4 пам'ятники» [6]. Крім того, ЗМІ поширюють інформацію про те, що росія вивозить музейні експонати з окупованих територій на Півдні України. В окупованому росією Криму, за даними представника Президента України в АР Крим, наданими ЮНЕСКО [3], здійснюються чисельні несанкціоновані археологічні розкопки, знахідки від яких вивозяться до росії або продаються на чорному ринку. Безліч культурних пам'яток в Україні на сьогодні залишаються під загрозою знищення.

Такі дії держави-агресора мають на меті позбавити суверенну країну її права на чітко виражену ідентичність. Як українці, так і зарубіжні однодумці докладають зусиль для збереження нашої культурної спадщини: оцифровують пам'ятки, створюють спеціальні платформи для дослідження національних надбань.

Так за ініціативи фахівців латвійського технічного університету за допомогою технологій 3D-сканування та фотограмметрії вдалося перенести такі культурні пам'ятки в мережу, як школу та пожежну частину у Харкові, Вознесенську церкву, юнацьку бібліотеку в Чернігові, зруйнований Ірпінський міст і безліч інших пам'яток. Це, перш за все дозволить людям по всьому світові дізнатися правду про руйнацію, яку принесла росія, а також з метою розроблення реставраційних програм цих споруд.

На Львівщині компанією «Skeiron» за фінансової підтримки благодійників, зокрема, польського інституту «Polonika» оцифровано понад 35 пам'яток архітектури: церкви, монастирські комплекси та дерев'яні будівлі. Ще 10 об'єктів перебувають в роботі. Оцифровують пам'ятки для того, щоб мати змогу відтворити, якщо споруди будуть зруйновані внаслідок ракетних обстрілів росіян.

До збереження української культурної спадщини долучилися Google та Netflix. Так, завдяки спільним зусиллям Мінкульту та Google наприкінці 2022 року було запущено онлайн-платформу «Україна – поруч» (Ukraine is here) [2], метою якої є дослідження мистецтва, культури, архітектури та історії України

Волонтерський проєкт «Збережемо українську культурну спадщину онлайн» (SUCHO) [5] згуртував понад 1300 бібліотекарів, архівістів, дослідників та програмістів, щоб ідентифікувати та архівувати об'єкти, цифровий контент та дані в установах культурної спадщини України, які знаходяться під загрозою.

На збереження культурної спадщини однієї з найбільших національних меншин України спрямовано і проєкт «Збереження культурної спадщини єврейського кладовища в Глухові Сумської області як єдиного єврейського некрополя на сході України засобами цифрової гуманітаристики», що виконується Глухівським НПУ ім.О.Довженка на замовлення МОН України відповідно до паспорту бюджетної програми «Виконання міжнародних наукових та науково-технічних програм і

проектів». Науково-дослідною роботою передбачено створення веб-сайту з повною інформацією про єврейський цвинтар м. Глухова та бази даних усіх поховань цього некрополя, що уможливить не лише збереження електронних зображень надгробків для інформаційного пошуку, аналізу одержаних даних та їхньої візуалізації, а й сприятиме популяризації глухівського єврейського цвинтаря як феномену єврейської культури, яка співіснувала й розвивалась разом з українською.

Безперечно, ефективне збереження, відновлення використання культурно-історичної спадщини потребує обґрунтованої державної політики та чіткої діяльності всіх органів влади у взаємодії з інституціями громадянського суспільства. Проте, молоде покоління має усвідомити, що стан їхнього довкілля та культурної спадщини, що формує його неповторний соціокультурний образ, є важливим обов'язком кожного, а не лише влади. Охорона культурної спадщини в Україні є надзвичайно важливою, оскільки вона є не лише свідченням минулого, а й ключем до майбутнього миру та єдності. Спадщина є основою української ідентичності, яка дає населенню відчуття причетності [4].

Література

1. Акуленко В. І., Шемшученко Ю .С. Культурна спадщина. *Юридична енциклопедія*. К.: Укр. енциклопедія, 2001. Т. 3. С. 434.
2. «Україна – поруч» (Ukraine is here). URL: <https://artsandculture.google.com/project/ukraine> (дата звернення: 12.11.2023).
3. Follow-up to decisions and resolutions adopted by the Executive Board and the General Conference at their previous sessions, part I: Programme issues, E. Follow-up of the situation in the Autonomous Republic of Crimea (Ukraine). PARIS, 10 September 2021. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000378910> (дата звернення: 12.11.2023).
4. In the face of war, UNESCO's action in Ukraine. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000384454> (дата звернення: 12.11.2023).
5. Saving Ukrainian Cultural Heritage Online (SUCHO). URL: <https://www.sucho.org/about> (дата звернення: 12.11.2023).
6. World heritage at risk amid Ukraine war, U.N. cultural agency says. Reuters, April 1, 2022. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/world-heritage-risk-amid-ukraine-war-un-cultural-agency-says-2022-04-01/> (дата звернення: 12.11.2023).

ФОРУМИ «ПРОСВІТ» ГАДЯЦЬКОГО ПОВІТУ ДОБИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ

В'ячеслав Артюх

Важлива роль товариства «Просвіта» в привнесенні української ідеї у свідомість широких народних мас та укріплення етнічного фундаменту української нації в часи Української революції (1917–1921 рр.) беззаперечна. Товариства «Просвіт» розпочали масово виникати на землях населених українським етносом відразу після Лютневої революції 1917 р. І на території Полтавської губернії вони

створювалися найактивніше. Так, лише у Гадяцькому повіті у березні-квітні було засновано 27 просвітянських осередків, на кінець травня їх уже було 35 [4, с. 3].

З'їзди «Просвіт» самих різних рівнів були вагомим чинником організації всієї їх культурно-освітньої роботи. Рішення, що ухвалювалися на таких з'їздах активізували роботу просвітянських осередків на території волостей, повітів, губерній.

На Гадяччині у 1917 р. було проведено два повітових з'їзди. Перший відбувся уже 18 червня 1917 р. На нього делегували своїх представників осередки 23 «Просвіт». На з'їзді був зачитаний Перший Універсал Центральної Ради і висловлена йому всебічна підтримка. Проблемою великої ваги постало питання про необхідність координації діяльності між окремими «Просвітами» та їх співпраці. Тому на цьому з'їзді було проголошено про створення «Спілки Просвіт» Гадяцького повіту.

Другий з'їзд, відбувся 29 жовтня [4, с. 3] і 17 його делегатів прийняли статут повітової «Спілки Просвіт», один із пунктів якого, між іншим, проголошував, що «з'їзд збирається що-два місяці на нараду для вирішення всіх справ, що торкаються просвітнього життя у повіті» [1, с. 2]. Цікава доповідь була присвячена досвіду роботи зразкових «Просвіт» Галичини та впровадженню його в роботу «Просвіт» Гадяччини.

Наступні повітові з'їзди проходили вже за советської влади у 1920 (два) та 1921 рр. І перший з'їзд «Просвіт» після переходу влади до більшовиків відбувся вже 8 лютого 1920 р.

На ньому спочатку зі звітом виступив представник підвідділу позашкільної освіти Гадяцького відділу народної освіти. Потім були звіти з місць про роботу сільських «Просвіт». У післяденікінський період знову гостро постала проблема боротьби з неграмотністю. Тому одним із питань, яке розглядалося на цьому з'їзді було відновлення роботи шкіл для дорослих. Обговорювалися також питання про необхідність побудови Народних Домів, про роботу театрів, хорову та книжкову справи. Інші питання: про відновлення роботи повітової Спілки «Просвіт», про дитяче виховання, про ставлення «Просвіт» до політичних справ, про Гадяцьку «Просвіту» та про Шевченківське свято [2, арк. 156]. Але коштів у цей складний період для вирішення просвітянських проблем і реалізації їх пропозицій у новій повітової влади не було.

Наступний з'їзд представників культурно-просвітніх організацій Гадяцького повіту відбувся 8–9 травня 1920 р. У його рішеннях зазначалося, що «Просвіти» є самодіяльними культурно-просвітніми організаціями, які «якнайширше проводять свою працю по освіті українського народу і розвитку української культури» [2, арк. 141зв.]. Так, представник Саївської «Просвіти» (Капустинська волость) Юрко Сай наголошував, що «Просвіта» безпосередньо організовується самим сільським населенням і працює для цього населення. На його думку: «ніхто, ні влада, ні правління не може нав'язати роботу в «Просвітах», бо це не буде мати ніякої користі. Само населення є організатор цих «Просвіт» і йому треба давати те, чого воно бажає» [2, арк. 137зв.]. На це завідувач Гадяцького повітового відділу народної освіти Семен Клочко-Жовнір відповів, що «... Відділ Освіти тільки допомагає в даннім разі, тим більше тим «Просвітам», де в осередку панує сільська буржуазія» [2, арк. 138зв.].

Крім того, представник від «Просвіти» м. Гадяча письменниця Олена Пчілка (Косач) зробила закид новій більшовицькій владі у відсутності свободи слова й висловила сподівання, що «Просвіта» буде тією організацією, де можна почути вільне слово, а діяльність її буде багатогранною [2, арк. 138]. Потрібно наголосити, що Олена Пчілка брала найактивнішу участь і в організації всіх цих з'їздів, і їх роботі.

Мабуть тому, що більшовики, прийшовши до влади, на Гадяччині ще не почували себе впевнено констатувалася ідея про залежність діяльності підвідділу позашкільної освіти Гадяцького відділу повітової освіти від постанов просвітянських з'їздів. Цей підвідділ свою просвітню діяльність повинен був провадити лише через «Просвіти», а на просвітянські з'їзди подавалися звіти про виконану роботу [2, арк. 141].

Останній повітовий з'їзд «Просвіт» Гадяччини був проведений 24 квітня 1921 р. На нього прибули 66 делегатів від сільських «Просвіт». В цей час ці організації вже були під повним керівництвом більшовицької політосвіти й тому не дивно, що і відкрив зібрання, й був обраний його головою завідувач Гадяцької повітової політосвіти Іван Гук. На з'їзді чітко проходила основна думка, що відтепер «Просвіти – це класовий орган і вони «єсть засіб влади для проведення високих ідей комунізму». Постало й питання про волосні та повітову спілку «Просвіт» на чолі з керівним органом, відповідно, волосним і повітовим бюро. Тепер до такого бюро обов'язково повинні входити крім трьох просвітян ще й один представник від комсомолу (а якщо такої молодіжної більшовицької організації в селі немає, то комнезаму) та один представник від відділу народної освіти.

З'їзд завершився співом «Інтернаціоналу» та «Заповіту» [3, арк. 22–23зв.]. (до речі, попередній повітовий з'їзд, 9 травня 1920 р., завершувався лише співом «Заповіту» та вигуками «Слава!») [2, арк. 161]. Рішення цього гадяцького повітового з'їзду – гарний приклад остаточного «завоювання» «Просвіт» більшовиками.

Література

1. Газета Гадяцького земства. 1917. № 112. 2 грудня. С. 3.
2. Державний архів Полтавської області (далі - ДАПО). Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25.
3. ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 84.
4. «З'їзд «Просвіт» Гадяцького повіту». Газета Гадяцького земства. № 105. 6 листопада. С. 4.

ЗАКОНОДАВЧІ АКТИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ТА РОЗБУДОВИ ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ (ТРАВЕНЬ 1917 – КВІТЕНЬ 1918 РР): ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Олександр Грибенко

Лютнева революція 1917 року розбудила віками пригноблений 35-мільйонний український народ, сприяла зростанню його національної свідомості. Рух за досягнення національно-територіальної і національно-культурної автономії,

провідником якого виступала українська інтелігенція, вимагав нових форм і методів діяльності. Після лютневих подій в Києві було створено два політичних осередки, які претендували на провідну роль – Товариство Українських поступовців (ТУП) та українські соціал–демократи (УСДРП). Згодом, єдиним органом стала Українська Центральна Рада на чолі з М. Грушевським [1, с. 24]. У перші тижні існування УЦР представництво в ній затверджувалося за територіальним принципом [2, с. 317].

6 – 8 квітня 1917 року в Києві проходив Всеукраїнський Національний конгрес, на якому розглядалося питання національно-державного будівництва. 8 квітня 1917 року Національний конгрес схвалив пропозицію М. Грушевського про формулу виборів до складу Ради: від губерній Київської, Волинської, Полтавської, Катеринославської, Харківської, Херсонської – по 4 особи; від губерній Чернігівської і Таврійської, Кубані та Холмщини – по 3; від губерній, де українці становили меншість населення – по 1, від Харкова, Одеси, Катеринослава, Петрограда, Москви – по 2. Встановлювалась і квота для українських політичних партій: від автономістів-федералістів і соціалістів-федералістів – по 5, від соціал-демократів – по 4, від радикалів-демократів та соціалістів-революціонерів – по 3, від самостійників – 1. Склад Центральної Ради було обрано в кількості 115 осіб.

28 червня 1917 року УЦР провела «самоорганізацію». Встановлювалось, що її склад збільшився до 568 осіб, 212 із них репрезентували Всеукраїнську раду селянських депутатів, 132 – Всеукраїнську раду військових депутатів, 100 – Всеукраїнську раду робітничих депутатів, 27 – Український Генеральний Військовий Комітет, 52 – губернії, 1 – духовенство, по 5 осіб від спілки вчителів, студентів, кооператорів [3, с. 10].

З перших днів національно–демократичної революції в Україні проходив процес формування республіканської форми правління. Вищим законодавчим органом до скликання Українських Установчих Зборів (вибори до них розпочалися наприкінці 1917 року) вважалась сама УЦР., яка з березня 1917 року поступово перетворювалась в центр українського політичного життя, представляла інтереси спочатку переважно українців, а згодом і національних меншин, які мешкали на території УНР. В управлінні державою доби УЦР відчутні прагнення до класичного розподілу влади. Як парламентський представницький орган, Українська Центральна Рада, поступово утверджувалася як законодавчий орган. У структурі У. Ц. Р. виділяються такі ланки: Загальні збори, Комітет (Мала Рада), Президія, Пленум, Голова, комісії і партійні фракції. Формою роботи українського революційного парламенту були пленуми. [4]. Одним із перших офіційних документів, який сприяв визначенню організаційної структури українського парламенту, був «Наказ Українській Центральній Раді». Цей наказ датується 23 квітня 1917 року й фактично закріплював існуючу структуру. [5, с. 1-2].

У зв'язку зі створенням вищого виконавчого органу – Генерального Секретаріату, Комітет УЦР був реорганізований згідно з «Постановами Комісії по реорганізації Комітету Центральної Ради», ухваленими на зборах У. Ц. Р. 29 червня 1917 року». Згідно з цією постановою були внесені значні зміни щодо складу Комітету: 22 члени від фракцій, 9 від Президії і 9 від Пленуму Української Центральної Ради, тобто 40 осіб. Цей нормативно – правовий акт повинен був сприяти регламентуванню порядку роботи структурних ланок революційного парламенту, зокрема і її Комітету. Робота Комітету повинна була проходити у такій формі, як «збори». Збори Комітету поділялися на чергові та надзвичайні. [6, с. 6-7].

У законодавчій діяльності У.Ц.Р. простежується два етапи: перший – *дожовтневий (квітень – жовтень 1917 року)*, який мав політико-декларативний характер і полягав у розробці власного проекту державності; другий – *післяжовтневий (жовтень 1917 – квітень 1918 року)*, який мав законодавчий характер.

10 червня 1917 року УЦР, приймає перший законодавчий акт – Декларацію під назвою «Універсал до українського народу на Україні й поза Україною суцього». [7]. Він став важливим кроком до об'єднання українського народу на платформі загальних інтересів нації. У Другому універсалі, прийнятому 3 липня 1917 року, було офіційно заявлено, що: «Тимчасовий уряд, визнаючи за кожним народом право на самоврядування і відносячи остаточне встановлення форми його до Установчих Зборів, закликає, в згоді з ним творити нове життя в Україні на добро всієї революційної Росії». [8, с. 164 – 166].

15 липня 1917 року на засіданні УЦР був розроблений «Статут Генерального Секретаріату» [9]. 4 серпня 1917 року Тимчасовий уряд замінив «Статут» на «Тимчасову інструкцію Генеральному Секретаріатові» [10; 11]. За цією «Інструкцією» Генеральний Секретаріат перетворювався на місцевий орган Тимчасового уряду [12].

Після жовтневих подій у Петрограді розпочався другий етап законодавчої діяльності, змістом якого стало формування власної правової системи.

3 листопада 1917 року була проголошена «Відозва Генерального Секретаріату до громадян, урядових і громадських установ», яка стала початком нової політики між УНР і Росією [13]. На засіданні Генерального Секретаріату 7 листопада 1917 року був прийнятий Третій універсал. За цим нормативно-правовим документом проголошувалося утворення Української Народної Республіки. Вся влада в Україні до Установчих зборів передавалася У.Ц.Р. та її Генеральному Секретаріату і поширювалася на дев'ять губерній України. [14, с. 36 – 38]. 25 листопада 1917 року У. Ц. Р. ухвалила Закон «Про виключне право Української Центральної Ради видавати законодавчі акти УНР», згідно з яким «до формування Російської Федеративної Республіки і утворення її Конституції виключне і неподільне право видавати закони для Української Народної Республіки належить Центральній Раді», а «право видавати розпорядження в обсязі урядування на основі законів належить Генеральним Секретарям Української Народної Республіки».

9 січня 1918 року був затверджений Четвертий універсал, у якому декларувалося: «Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, суверенною державою Українського народу...» [10, с. 79 – 83].

В галузі державного будівництва найвагомішим з огляду на стратегічні завдання став Закон від 11 листопада 1917 року «Про вибори до Установчих зборів Української Народної Республіки». Цей найбільший за обсягом закон (183 статті, два розділи, 13 глав) докладно регламентував порядок підготовки й проведення виборів. [15, с. 7 - 8]. Цей Закон встановлював пропорційну систему виборів, докладно регулював організацію їх проведення.

Наступним етапом розбудови української державності стало юридичне визначення правового статусу громадянина УНР. Так 2 – 4 березня 1918 року був прийнятий закон «Про громадянство Української Народної Республіки» та «Про реєстрацію громадянства УНР» [16, с. 5 - 6].

Відносно судової системи, 10 листопада Мала Рада затвердила законопроект, у

якому зазначалося, що «Суд на Україні твориться іменем Української Народної Республіки». 23 грудня на засіданні Малої Ради було обговорено та затверджено Закон «Про умови обсадження і порядок обрання суддів Генерального і Апеляційного судів» [17], згідно з яким усі судді обиралися Українською Центральною Радою більшістю в 3/5 голосів з числа осіб, які могли навіть не мати вищої юридичної освіти. 23 грудня був затверджений Закон «Про упорядкування прокурорського нагляду на Україні». За цим законом почала діяти прокуратура Генерального суду. 29 листопада 1917 року на засідання Генерального Секретаріату було винесено законопроект про створення Генерального Суду УНР. 2 грудня він був ухвалений Центральною Радою, згідно цим: «Генеральний Суд складається з трьох департаментів: цивільного, карного, адміністративного» [18].

З поваленням У. Ц. Р. закінчився перший етап відродження української державності, який охопив шлях від вимоги національно – територіальної автономії до проголошення повної незалежності України.

Література

1. Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року: Док. і матеріали /Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2003. 1024 с.
2. Українська Центральна Рада: поступ націєтворення та державобудівництва (ред. В. І. Сергійчук). Київ: Українська Видавнича Спілка, 2002. 358 с.
3. Конституційні акти України. 1917 – 1920 рр.: невідомі конституції України /Д. Б. Яневський, В. І. Крюков. Київ: Філософська і соціологічна думка, 1992. 269 с.
4. Перші загальні збори Української Центральної Ради 8 квітня 1917 року. *Вісті з Української Центральної Ради у Києві*. 1917, квітень. № 4.
5. Наказ Українській Центральній Раді, прийнятий на Загальних Зборах 23 квітня 1917 року. *Вісті з Української Центральної Ради у Києві*. 1917, травень. № 5.
6. Постанови Комісії по реорганізації Комітету Центральної Ради, ухваленими на зборах Центральної Ради 29 червня 1917 р. *Вісті з Української Центральної Ради у Києві*. 1917. вересень. № 15–16.
7. І універсал Української Центральної Ради. ЦДАГОУ. Ф. 5. Комісія з історії громадянської війни при ЦК КП(б)У. Оп. 1. Од. зб. 8. Арк. 3зв.
8. Українська Центральна рада: Документи і матеріали. У 2 т. – Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. /Упорядн.: В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький та ін. Київ: Наукова думка, 1996. 590 с.
9. Тимчасова інструкція Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні. *Вісті з Української Центральної Ради*. 1917. № 20. С. 8.
10. Грибенко О. М. Нормативно-правова державотворчих процесів 1917 – 1918 рр.: хрестоматія з дисципліни «Актуальні питання української революції 1917 – 1921 рр.». У 2-х томах. Глухів: ГНПУ ім. О. Довженка. 2017. 266 с.
11. *Нова Рада*. 1917. № 90. 18 липня. С. 2.
12. Президія Центральної Ради. Ухвала засідання Малої Ради. 4 липня 1917 р. *Вісті з Української Центральної Ради у Києві*. 1917, жовтень. № 17
13. Відозва Генерального Секретаріату до громадян, урядових і громадських установ. ЦДАВОУ. Ф. 1063. Генеральний Секретаріат Української Народної Республіки. Оп. 3. Од. зб. 1. Арк. 63.
14. Грибенко О. М. Історія української державної влади: У 2-х томах

«Нормативно-правова державотворчих процесів 1917 – 1918 рр.: хрестоматія. Суми: Університетська книга, 2019. Т. 1. 266 с.

15. Загірня М. Про виборче право. Київ, 1997. 32 с.

16. Бодрухин В.М. Нариси з історії української державності (XX століття). Луганськ: СНУ, 2001. 140 с.

17. Закон «Про умови обсадження і порядок обрання суддів Генерального і Апеляційного судів». ЦДАВОУ. Ф. 1115. Українська Центральна Рада. Оп. 1. Од. зб. 5. Арк. 11.

18. Законопроект «Про створення Генерального Суду УНР». Протокол засідання Центральної Ради № 1 від 2 грудня. ЦДАК. Ф. 317. Прокурор Київської судової палати. Оп. 3. Од. зб. 1. Арк. 98, 99.

ЗАСЛУЖЕНИЙ ВЧИТЕЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ РСР М. Ф. МГЛИНЦЕВ (1868 - 1947) У СВІТЛІ МАТЕРІАЛІВ ЦДАК УКРАЇНИ

Віталій Крижанівський

Серед неординарних випускників Глухівського учительського інституту 1896 р. доцільно відмітити постать Миколи Федоровича Мглинцева. Микола Федорович народився 25. 12. 1868 р. в селянській родині в с. Михайлівка (Лебединський повіту, Харківської губернії; нині – село Сумського району Сумської області). Закінчив Лебединське повітове училище та впродовж 4 років викладав у Груньському початковому училищі (нині – село Охтирського району, Сумська обл.). У 1893 – 1896 рр. навчався в Глухівському учительському інституті. 1. 08. 1896 р. – 1904 р. – помічник учителя, учитель (від 1. 05. 1899 р.) Чернігівського 3-кл. міського училища, 1900 – 1904 рр. – учитель географії Чернігівського Олександрівського міського ремісничого училища, 1904 – 1909 рр. – учитель географії 3-кл. торгівельної школи. 1909 – 1912 рр. – викладач Холмської учительської семінарії, 11. 10. 1911 р. – 1912 р. – учитель природознавства та географії (за наймом) в Холмській приватній, з урядовими правами жіночій гімназії ім. Н. Саватєєвої; 1912 р. – на 1913 р. – учитель-керівник Лодзинської учительської семінарії. У 1918 – 1947 рр. – учитель географії, завідувач Седнівським вищим початковим училищем (за радянських часів – загальноосвітньою школою, Чернігівська губ., Чернігівська обл.). 1945 р. – удостоєний звання «Заслужений учитель Української РСР». Помер у 1947 р. у м. Седнів. 2005 р. на могилі педагога було відкрито пам'ятник. У Седнівському районі 2010 р. засновано спеціальну премію ім. Миколи Мглинцева.

Дружина, Галина – медик, та донька, Галина, померли на початку 1920-х рр. від тифу. Син, Мглинцев Лев Миколайович (1897 – 1938). На 1938 р. – директор школи в с. Брусилів (Чернігівський р-н.). Заарештований 8. 02. 1938 р. За постановою «трійки» при НКВС по Чернігівській обл. від 21. 04. 1938 р. за службу в денікінській армії застосована ВМП. Розстріляний 8. 05. 1938 р. Реабілітований 11. 09. 1989 р. [1, с. 75 – 76].

В Центральному державному історичному архіві України (м. Київ) у Фонді 707 (Київський навчальний округ) зберігаються 2 документи (Додаток А: Документ № 1 Прохання М. Мглинцева до очільника Київського навчального округу, 28 листопада

1912 р.; Документ № 2 Лист очільника Варшавського навчального округу до очільника Київського навчального округу, 23 січня 1913 р.), які дозволяють реконструювати чернігівський та польський періоди життя освітянина, які не отримали належного висвітлення в історіографії [2; 3].

Література

1. Крижанівський В. М. Випускники Глухівського учительського інституту (1874 - 1906). Біографічний словник. Глухів, 2019. 136 с.
2. Центральний державний історичний архів України (м. Київ) (далі – ЦДІАК України). Ф. 707. Оп. 229. Спр. 195. Арк. 6.
3. ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 229. Спр. 195. Арк. 2 – 3.

Додаток А № 1

1912 р., листопада 28. Прохання М. Мглинцева до попечителя Київського навчального округу про працевлаштування на теренах України

Прошение

Мой единственный сын, недавно перенесший крупозное воспаление легких, не может жить вместе со мной в г. Лодзи, вследствие вредных климатических условий, и я вынужден был оставить его в г. Холме, где я раньше был преподавателем русского языка в Холмской учительской семинарии. Жена же моя учится на курсах в г. Киеве. Такие ненормальные условия моей семейной жизни, весьма тягостные для меня в нравственном и материальном отношении, вынуждают меня искать другой должности, могущей облегчить мое семейное положение.

Поэтому я осмеливаюсь почтительнейше просить Ваше Превосходительство о предоставлении должности инспектора народных училищ в одной из губерний вверенного Вашему Превосходительству учебного округа. При этом считаю необходимым доложить Вашему Превосходительству, что на должность инспектора народных училищ я имею нравственное и юридическое право. Я окончил Глуховский учительский институт и имею многолетний педагогический опыт: 4 года я был сельским народным учителем, 8 лет учителем в Черниговском городском трехклассном училище, 5 лет – штатным учителем в Черниговской торговой школе, 3 года штатным учителем в Холмской учительской семинарии и в настоящее время состою учителем-руководителем Лодзинской учительской семинарии. Последняя моя должность, по штату 7 класса, соответствует должности инспектора-руководителя учительских семинарий Привислянского края.

1912 года ноября 28 дня.

Учитель-руководитель Лодзинской учительской семинарии (подпись)

г. Лодзь

ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 229. Спр. 195. Арк. 2 – 3, машинопис, оригінал, автограф М. Мглинцева; вх. номер. 377, 12 січня 1913 р.

№ 2

1913 р., 23 січня. Лист попечителя Варшавського навчального округу попечителю Київського навчального округу щодо професійних якостей М. Мглинцева та можливості його працевлаштування в Україні

Вследствие отношения от 14 декабря минувшего года, за 64538/19369, имею честь препроводить при сем Вашему Превосходительству рапорт Инспектора народных училищ Лодзинского района, от 2 сего января за № 1, на имя Начальника Лодзинской учительской

дирекции, в коем приведен отзыв об учителе-руководителе Лодзинскоѣй учительскоѣй семинариѣй Мглынцеве.

К сему имею честь присовокупить, что Н. Мглынцев всегда добросовестно исполнял свои обязанности и что с моей стороны не встречается препятствий к перемещению его на службу во вверенный Вам округ, по окончании учебного года.

Попечитель округа (подпись)

Правитель канцелярии (подпись)

ЦДІАК України, Ф. 707. Оп. 229. Спр. 195. Арк. 6, машинопис, оригінал; вих. номер. 1067, м. Варшава; вх. номер 28 січня 1913 р., № 798; містить надпис: «Вакансий нет».

ДО ПИТАННЯ ВИСВІТЛЕННЯ ІСТОРІЇ РУСИ У ПРОГРАМІ ЗОВНІШНЬОГО НЕЗАЛЕЖНОГО ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Віталій Хоменко

Протягом тривалого часу історію українців писали історики тих держав, які контролювали українські етнічні території. Зрозуміло, що переважно ці вчені були заангажованими і здебільшого не були зацікавленими об'єктивно висвітлювати історію підкореного народу. Політична доцільність, прямі владні вказівки, кар'єрні прагнення, відверті маніпуляції та фальсифікації зумовлювали появу викривлених уявлень про минуле українців.

Особливо до цього доклалися російські історики часів імперії Романових. Для переважної більшості з них українців не існувало, вони були частиною російського народу. Відтак, українська історія поступово ставала частиною російської. У перші роки існування більшовицького «совєтського» проекту російської державності ситуація для вивчення історії України стала дещо кращою. Адже українці нарешті отримали право на власну історію. Але дуже швидко Союз Радянських Соціалістичних Республік став, власне, державою росіян. Оновлений російський націоналізм, поєднавшись з комуністичною ідеологією, залишив для українців лише роль «молодшого брата» росіян. Минуле знову почали переробляти за російськими лекалами.

Здавалося, що після відновлення української незалежності у 1991 р. вітчизняні вчені отримають гарні можливості написати історію своєї Батьківщини, використовуючи лише наукову дослідницьку методологію. На жаль цей процес не виправдано затягнувся. Цілий комплекс об'єктивних та суб'єктивних чинників є цьому причиною.

Але сучасний стан української історичної науки дозволяє нам об'єктивно поглянути на наше минуле. Вважаємо, що не треба боятися переписувати історію. Потрібно позбавлятися історичних міфів, накиннутих нам уявлень, визначень, термінів, власних імен, які мають стати частиною історіографічної науки. Українцям потрібна власна історія. Тут важливо зауважити, що вона повинна базуватися на історичних джерелах, тобто, бути максимально наближеною до того, як все було насправді.

Зважаючи на все вищесказане, спробуємо, наприклад, поглянути на Програму зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання з історії України (Далі – програма ЗНО). Вона була затверджена Міністерством освіти і науки України ще в 2018 р. і відтоді чомусь не змінювалася. Наголошуємо, що сучасна молодь сприймає інформацію з програми як об'єктивну реальність, що саме так як у ній написано і було в реальності. На нашу думку, у цій програмі можна знайти помилки, неточності та недоречні історіографічні конструкції. Відтак, у молодого покоління формується викривлена картина нашого минулого.

У цій розвідці звернемо увагу лише на тему 3 «Русь-Україна (Київська держава)». Вже сама її назва є штучним та неісторичним конструктом. Подібним чином може формуватися думка, що була ще якась інша Русь. Цікавим виглядає й уточнення, що це саме Київська держава, нібито могла бути й ще якась Русь-Україна, але вже не Київська. Натомість, з джерел відомо, що держава русів мала назву «Русь» або «Руська земля» [0; 0]. Така назва теми 3 програми ЗНО була б доцільною й історично обгрунтованою.

Неприйнятною вважаємо й згадку у цій же темі про об'єднання північних та південних руських земель князем Олегом у 882 р.. Зважаючи на історіографічні інтерпретації багатьох російських та деяких українських дослідників, під північними руськими землями маються на увазі території навколо Новгород. Але у руських літописах під руськими землями розуміли виключно території навколо Києва, Чернігова, Переяслава. А от Новгород, Ростов, Суздаль, Рязань, Смоленськ і навіть Галич і Володимир до Русі не належали. На думку сучасних українських істориків, під терміном руська земля у джерелах розуміли «1) території Київ. д-ви 10—13 ст. та її наступників у 13—15 ст.; 2) істор. ядра Русі в Середньому Подніпров'ї; 3) населення відповідних регіонів» [0]. Звісно, вчені дискутувати про це можуть, але на ЗНО мають виноситися достовірні відомості.

Крім того, у цій темі вживається некоректна назва грецької держави – «Візантія». Зауважимо, що офіційною назвою є «Імперія ромеїв», держави-сусіди також часто називали її «Римською імперією», «Ромейською імперією». У руських літописах вживалися назви: «Християнське царство», «Грецьке царство». І лише з XVIII ст. склалася історіографічна традиція за якою найпоширенішими назвами вказаної держави стали «Візантія» та «Візантійська імперія» [0], але, як вже зрозуміло, вони далекі від об'єктивності. Було б доречно писати у програмі ЗНО офіційну назву держави – «Імперія ромеїв», а поряд у дужках за бажанням можна вказати і її історіографічний варіант.

Ще однією проблемою є хронологія історичних подій IX-X ст.. Дослідники впевнені, що виклад подій та дати вказаного періоду «не можуть служити надійним історичним джерелом» [0]. Безумовно літописці щось знали про діяльність руських князів, але дуже часто довільно розставляли й датували відомі їм факти. Наприклад, похід русів на Константинополь у 860 р. був, але, швидше за все, Аскольд його не очолював, договір з греками не підписував і невідомо чи взагалі він був князем Києва [0].

Походу князя Олега на Константинополь 907 р. напевно взагалі не було. А в 911 р. була підписана русько-грецька угода, але без військових дій [0]. Зауважимо, що відомості про це подають лише руські літописи. Натомість, наприклад, походи князя Ігоря у 941 та 944 рр. підтверджуються і руськими й іноземними джерелами.

Проблематичним є й датування запровадження християнства на Русі саме у 988 р. [0].

Звісно, що усі перелічені дати можна уміщувати до програми ЗНО, але обов'язково потрібно додавати, що більшість з них відомі нам саме з «легендарної частини» «Повісті временних літ».

Цікавим питанням є й прізвиська руських князів. Так, згаданий у темі 3 київський князь Володимир Великий у руських літописах ніколи так не називався. Він відомий у них як Володимир Святославович [0]. Подібна ситуація і з його сином князем Ярославом Мудрим. Сучасники називали його Ярослав Володимирович, а «прізвисько "Мудрий" стали вживати в історіографії з 2-ї пол. 19 ст.» [0]. Тобто, знову спостерігаємо, що сформована у набагато пізніші часи історіографічна традиція, яка віддає перевагу прізвиськам, суперечить історичним джерелам. Галицький князь Ярослав Володимирович вже традиційно згаданий з прізвиськом «Осмомисл». Потрібно зауважити, що так його називали лише у «Слові о полку Ігоревім» [0]. На нашу думку, доречніше у програмі ЗНО вказувати ім'я та по батькові князя, а прізвиська вказувати поряд у дужках.

Цікавим є й питання авторства «Повісті временних літ», яке приписується ченцю Нестору. Як автор літопису він вперше згадується лише з сер. XV ст., але сучасні дослідження свідчать, що ймовірніше автором був або ігумен Сильвестр або інший, на жаль, невідомий нам чернець Печерського монастиря [0].

Вважаємо, що минуле потрібно досліджувати виключно на основі скрупульозної роботи з історичними джерелами та зважаючи на той історичний контекст, коли відбувалися ті чи інші події. Згадані вище приклади лише з однієї теми 3 програми ЗНО вказують на потребу переосмислення підходів до відображення нашого минулого в програмах, посібниках та підручниках з навчальної дисципліни «Історія України». Наголошуємо, що всі вищеперераховані назви територій та держав, прізвиська, дати, події можуть мати місце в науковій літературі для істориків-фахівців. Але наша молодь має вчити історію України, а не історію уявлень про історію України та сформовані за кілька століть історіографічні традиції.

Література

1. Арістов В. Ю. Аскольд і Дір. URL: http://www.history.org.ua/?termin=askold_i_dir (дата звернення: 11.11.2023).
2. Галушка А. А. ХРЕЩЕННЯ РУСИ 987–989. *Енциклопедія історії України*: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2013. 688 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Khreschennia_Rusi (дата звернення: 12.11.2023).
3. Котляр М. Ф. Візантія. *Енциклопедія історії України*: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2003. 688 с.: іл.. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Vizantiia> (дата звернення: 13.11.2023).
4. Котляр М. Ф. Володимир Святославич Святий. *Енциклопедія історії України*: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. 2003. 688 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Volodymyr_Sv (дата звернення: 13.11.2023).
5. Котляр М. Ф. Договори Київської Русі з Візантією. *Енциклопедія історії України*: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во "Наукова думка", 2004. 688 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Dogovory_KR_z_Vizantieyu (дата звернення: 12.11.2023).

6. Котляр М. Ф. Русь. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Rus> (дата звернення: 11.11.2023).

Котляр М. Ф. ЯРОСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ. *Енциклопедія історії України*: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во "Наукова думка", 2013. 688 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Yaroslav_VO (дата звернення: 13.11.2023).

Котляр М. Ф. Ярослав Мудрий, Ярослав-Георгій Володимирович. *Енциклопедія історії України*: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. 2013. 688 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Yaroslav_M (дата звернення: 13.11.2023).

Толочко О. П. Повість временних літ. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Povist_vremenykh (дата звернення: 13.11.2023).

Толочко О. П. Руська земля URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ruska_zemlia (дата звернення: 11.11.2023).

РОЗБУДОВА СИСТЕМИ ОСВІТНІХ ПУНКТІВ ДЛЯ ДОРΟΣЛИХ В УСРР ПІД ЧАС ЛІКВІДАЦІЇ НЕПИСЬМЕННОСТІ В 20-х рр. ХХ ст.

Наталія Петренко

Ліквідація неписьменності в 20-х рр. ХХ ст. в Україні була однією з важливих соціальних і культурних ініціатив періоду радянської влади. Влада розпочала широкомасштабну кампанію з боротьби з неписьменністю. Основною метою цих заходів було надати можливість дорослим громадянам отримати початкову освіту та оволодіти грамотою.

Була проведена значна робота у створенні матеріальної бази, де неписьменні могли отримувати освіту. Навчання неписьменних здійснювалося через спеціально створені навчальні заклади, які забезпечували основні навички грамотності для широких верств населення [1, с. 90].

У перші роки проведення кампанії з ліквідації неписьменності існували три основних типи навчальних установ: лікнепи, школи для малописьменних та гуртки індивідуально-групового навчання. Найпоширенішими були державні школи ліквідації неписьменності двох рівнів, які діяли у великих селах та містах. Перший рівень – школи грамоти – де дорослим відводилось близько 6 місяців для навчання читати та рахувати, а підліткам – близько 7 з половиною місяців [2, арк. 328]. Школи другого рівня надавали малописьменним можливість навчатися за програмою початкової школи протягом 6-9 місяців. Також існували школи для дорослих від товариства «Геть неписьменність!» та інших громадських організацій, Третім типом були гуртки, де особи, які вже володіли грамотою, навчали неписьменних. Ці гуртки створювалися у віддалених селах і хуторах, де відсутні були культурно-освітні заклади [4, с. 58].

Мережу таких навчальних закладів становили установи, в яких безпосередньо здійснювався навчальний процес:

- лікнепи або ж школи грамоти;
- школи для малописьменних;
- гуртки поодинокі-групового (індивідуально-групового) навчання;

- недільні школи;
- хати-читальні.

Лікпунки або ж школи грамоти. Лікпункти виступали основними навчальними закладами у процесі боротьби з неписьменністю серед населення та забезпечували перший рівень освіти для дорослих. Ці установи приймали на навчання дорослих і підлітків, які не володіли навичками читання і письма, а також тих, хто володів буквами, але не мав навичок читання [5, с. 74].

Школи малописьменних. Лікпункти другого рівня освіти приймали на навчання випускників шкіл грамоти або тих, хто володів базовими освітніми знаннями. Школа малописьменних вважалася другим рівнем в системі загальної освіти для дорослих. Основною метою цієї установи було формування у дорослих, які мали обмежені навички читання, письма, рахунку та роботи з книгою, газетою та картою. Ці навички були необхідні для розуміння питань соціалістичної будівництва та активної участі у ньому [2, арк. 328].

Гуртки поодинок-групового (індивідуально-групового) навчання. Ці гуртки організовувалися в віддалених селах та хуторах, де населення, що бажало отримати освіту, було дуже обмеженим за чисельністю. Для навчання на цих гуртках залучали грамотних людей, які діяли відповідно до ленінського принципу «Грамотний навчи неграмотного». У зв'язку з критичною нестачею вчителів для ліквідації неписьменності, особливо в сільській місцевості, цей принцип набував буквального значення. Такі вчителі передавали елементарні знання невеликому колу осіб або навчали одну людину під час індивідуальних занять [3, арк. 80].

Недільні школи. Як навчальні заклади, вони існували ще й в дореволюційний період, пропонуючи освіту переважно релігійного спрямування та базові навички у сфері арифметики та письма [2]. Однак з середини 1920-х років недільні школи стали використовуватися як пункти для боротьби з неписьменністю та підвищення рівня освіченості населення в містах. Деякі з них працювали три рази на тиждень за програмою шкіл для малописьменних, а інші функціонували у форматі гуртків як додаткова можливість для дорослих учнів поліпшити свої знання.

Хати-читальні. Ці установи слугували додатковими навчальними ресурсами, які допомагали закріпити знання дорослих та запобігти повторній появі неписьменності. Радянська влада вважала, що для повного усунення неграмотності недостатньо лише шкіл, тому активну роль у цьому процесі повинні відігравати також хати-читальні. Вони були призначені не тільки для осіб шкільного віку, молоді або дорослих учнів, але й мали за мету розширити свій вплив на всі категорії сільського населення [2, арк. 328].

Слід відзначити, що мережа лікпунктів була розгалуженою, і такі освітні заклади для дорослих різного типу знаходилися у кожному населеному пункті. Ця система була добре обдуманною і спрямована на те, щоб охопити найширший можливий загал.

Боротьба з неписьменністю і малограмотністю була однією з основних складових соціальної політики держави та заходом для підвищення культурного рівня населення. Це стало пріоритетним напрямком діяльності як партії, так і Радянського уряду. Усі аспекти роботи у сфері ліквідації неписьменності перетворилися на поле боротьби та політичного протистояння, спрямованого на зміцнення влади більшовицького режиму на місцях та формування певних уявлень у суспільній свідомості.

Система пунктів боротьби з неписьменністю охопила різні верстви дорослого населення за соціальним статусом та віком. Сам процес навчання в установах був

супроводжуваний втручанням правлячої партії, що було обумовлено основною метою кампанії з ліквідації неписьменності.

Література

1. Антонюк Т. Розвиток освітньої системи в УСРР (20-ті – початок 30-х років). *Український історичний журнал*. 2004. № 6–7. С. 90-96.
2. ДАСО. Ф. Р-5601. Оп. 1. Спр. 1211. 412 арк.
3. ДАСО. Ф. Р-5601. Оп. 1. Спр. 697. 120 арк.
4. Молоткіна В. Ліквідація неписьменності в Україні в умовах непу. *Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей: Переяслав-Хмельницький державний педагогічний інститут ім. Г. С. Сковороди*. Київ-Переяслав-Хмельницький, 1999. Вип. VII. С. 57-60.
5. Тимчук Л. Освіта дорослих у навчальних закладах системи ліквідації неписьменності в Україні (20-30-ті роки ХХ століття). *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III (24). 2015. Вип. 48. С. 73–76.

АНАЛІЗ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН ГЛУХІВСЬКОГО УЧИТЕЛЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ ЗА 1876- 1972 РР.

Тетяна Ащаулова

Науковий керівник:

Андрій Гриценко

У статті розглянуто навчальні плани за різні роки існування Учительського інституту. Проаналізовано методичну базу, кількість годин всіх предметів які викладалися.

Ключові слова: Глухівський учительський інститут, педагогічний університет, навчальний план, дисципліни, положення.

Глухівський учительський інститут має довгу та цікаву історію свого існування. У різні роки, тогочасна влада змінювала його статус та функціонування, відповідно до таких рішень змінювалась методика та спектр начальних дисциплін та годин викладання.

Варто зазначити, що спочатку інститут мав статус закладу середньої освіти. Та підпорядковувався головному навчальному документу: «Інструкції відповідного обсягу і методів викладання навчальних предметів 1876 р.» [1; 8]. Документ був дуже важливим для тодішніх закладів вищої освіти, адже в той час відомих нам власних навчальних програм просто не існувало. З'явилися типові навчальні програми вже у 1876 році [6; 7].

Відповідно до регламенту, студенти інституту навчалися три роки. На цей період було заплановано вивчення наступних навчальних дисциплін: історія, закон Божий, математика географія, співи природознавство, педагогіка, космографія, фізика та креслення, російська мова. Натомість у вихованців була можливість обрати напрямки навчання (гуманітарні чи математичні). Відповідно до їх вибору вираховували кількість навчальних годин, також на це впливав і курс на якому навчався студент [8; 9]. Гарним прикладом цього може слугувати така

дисципліна, як історія. На першому курсі ця дисципліна займала три години, а на другому та четвертому вже дві на кожному. Лідером з найбільшої кількості годин була математика - це 16 год. та російська - 13 год. [6; 7].

У 1917 році учительський інститут здобуває статусу - вищого навчального педагогічного закладу. Саме такий статус, став поштовхом для навчання у закладі не лише чоловіків, а і жінок, які мали право навчатися на рівних правах та не мали обмежень [8; 11; 12]. Тоді навчальний заклад мав лише три відділення: літературно-історичне, фізико-математичне та загально-географічне.) [1, с. 5]. Так, як власного навчально плану інститут не мав, викладачі створили його та мали змогу офіційно затвердити Чернігівською колегією Губернського відділу народної освіти. Важливу роль розвитку та удосконалення освітнього процесу Глухівського учительського інституту відіграла українізації, що супроводжувала період національно-визвольних змагань у 1917-1921 роках та, в подальшому, в першій половині 1920-х років вже за радянської влади [11].

Власне сам навчальний план інституту дуже чітко описував мету закладу. Відповідно до навчальних відділень було закріплено такі навчальні дисципліни, представлені нами в таблиці 1.

Таблиця 1:

№	Назва дисципліни	Години
1.	Загальна психологія	3 год.
2.	Експериментальна психологія	2 год.
3.	Логіка	2 год.
4.	Етика	2 год.
5.	Історія філософії	2 год.
6.	Історія культури	2 год.
7.	Вступ до біології	3 год.
8.	Теорія виховання та навчання	2 год.
9.	Історія розвитку педаг. думок	3 год.
10.	Право та конституція Радянської республіки	1 год.
11.	Школознавство	2 год.
12.	Історія соціалізму	1 год.
13.	Політична економіка	2 год.
14.	Статті з філософії та математики	1 год.
15.	Практика	16 год.

тощо.) [12; 13].

З 1920 року в закладі вищої освіти Глухова існували лише два інститути: професійної освіти та соціального виховання. Натомість вони були розділені на наступні відділення: індустріально-технічне, сільськогосподарське та історико-літературне.

Виховний план вже Інституту народної освіти (1921-1924 рр.) відповідав освітньому законодавству і був спрямований на виховання всебічно розвиненої особистості. У навчальному закладі викладалися такі предмети: історія культури, вступ до філософії, релігієзнавство, логіка, історія літератури, політична економіка, основи марксизму [1; 11; 12]. Саме викладачі професійно-технічних шкіл і середніх шкіл були підготовлені відповідно до основ цих дисциплін.

У 1930 році, відповідно до рішення Других партійних зборів було скасовано стару освітню систему та введено певні нововведення. А саме, була спрощена система освіти, зведена до семирічних політехнічних шкіл. У цей період в Україні створюються соціалістичні навчальні заклади для підготовки вчителів семирічної школи. Тому, влітку 1930 року було прийнято рішення про створення такого ж інституту у Глухові. Відповідно до цього інститут нараховував три факультети: Технічно-математичний, агробіологічний та історичний [12].

Тривала перебудова системи освіти. Відповідно до наступної постанови ЦК КП(б)У від 25 серпня 1932 року було змінено структуру семирічних шкіл. Ці школи були замінені на 10-річні школи, тобто учні навчалися 10 років замість семи.

Після вересня 1933 року інститут змінив статус навчального закладу. І отримав офіційну назву – педагогічний. Тому в його складі було створено вже п'ять факультетів: історичний, агробіологічний, математичний, мовно-літературний та фізико-математичний [4; 8].

Навчальний план було видозмінено відповідно до нового статусу. Термін навчання знову тривав три роки. Студенти у визначені часові рамки повинні були опанувати всі предмети, які були передбачені новою програмою навчання, яка була розрахована на чотири роки. Тому за таких умов випускники які перебували на третьому році, часто навчалися у неділю. Наприклад, розклад недільних занять був таким (представлені нами в таблиці 2):

Таблиця 2

Назва предмету	I	II	III	Загальна кількість
Закон Божий	2	2	1	5
Російська мова, церковне читання	5	5	5	15
Арифметика, математика	5	4	2	11
Геометрія	2	2	1	5
Історія	3	2	1	6
Географія	2	2	1	5
Природознавство	5	5	1	11
Креслення, малювання	5	4	1	10
Педагогіка, дидактика	-	2	2	4
Спів	2	2	2	6
Гімнастика	1	1	1	3

[10].

Період з 1954 по 1972 рік був переломним для існування інституту. У 1954 році інститут поновив свій статус і став технікумом освіти і виховання. Разом з цим почала значно розширюватися навчально-методична база, модернізувалися аудиторії, кабінети, лабораторії тощо. Навчальні заклади стали приділяти більше уваги дослідженням з психології, педагогіки, історії педагогіки, шкільної гігієни, організації навчальної практики студентів вищих навчальних закладів тощо, вдосконалилася їхня науково-дослідна робота, вчителі почали урізноманітнювати її форми. Залучення до наукової роботи та самостійної творчості [1; 3].

Враховуючи вищевикладене, можна побачити, що навчальний план цього закладу був спрямований на систематичну підготовку всебічно розвинених викладачів, вчителів. Найпопулярнішими дисциплінами за дослідний період виявилась математичні та мовні. Велику роль також відігравала психологія та

філософія. Тому, варто зазначити і те, що учительський інститут випускав студентів з чітким поясненням важливого місця освітніх галузей, практик та різних методів навчання.

Література

1. Альманах університетської слави: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка (1874-2019) / гол. ред. Курок О. І. Суми, ПВП «Видавничий будинок «Еллада», 2019. 196 с.
2. Белашов В. І. Історіографічна традиція та джерельна база вивчення історії педагогічного університету імені Олександра Довженка (1874 – 2014 рр.). *Історичні студії історичного прогресу*: збірник наукових статей. Вип. 2. Глухів, 2014. С. 39-51.
3. Белашов В. І., Гурець М. П., Заїка В. В. та ін. Глухівський державний педагогічний інститут (1874 – 1994 рр.). Суми : Мрія, 1994. 79 с.
4. Белашов В. І. До історії заснування першого в Україні Глухівського учительського інституту. *Історія і сучасність педагогічної освіти в Україні*. Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції, присвяченої 120-літтю Глухівського педагогічного інституту і 100 – річчю з дня народження його випускника О. Довженка (25 – 26 жовтня 1994 року). Глухів, 1994. С. 10 - 12.
5. Белашов В. І. Історіографічна традиція та джерельна база вивчення історії педагогічного університету імені Олександра Довженка (1874 – 2014 рр.). *Історичні студії історичного прогресу*: збірник наукових статей. 2014. Вип. 2. С. 39 - 51. URL: http://issp.gnpu.edu.ua/sites/default/files/doc/8_0.pdf (дата звернення: 01.11.2023).
6. Гриценко А.П., Ащанулова Т.А. Порівняльна характеристика соціального статусу та рівня життя викладачів Глухівської чоловічої гімназії та Глухівського учительського інституту в 1870-х – 1900-х роках. *Сумський історико-архівний журнал*. 2022. № XXXIX. С. 26-32. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2022.i39.p.25 (дата звернення: 01.11.2023).
7. Гриценко, А. П., & Колієнко, А. А. (2023). Глухівський учительський інститут: філософські засади заснування та функціонування. *Культурологічний альманах*, (2), 157–162. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.2.21> (дата звернення: 01.11.2023).
8. Задорожна-Княгницька Л.В. «Провінційний університет для бідних» : Глухівський учительський інститут 1874–1917 років / Л. В. Задорожна-Княгницька. *Українознавство*. 2008. № 4. С. 174–178.
9. Крижанівський В. М. Історія в системі навчальних дисциплін Глухівського учительського інституту (1874–1914 рр.). *Сіверщина в історії України*: Зб. наук. пр. К.: Глухів, 2017. Вип. 10. С. 310 - 312
10. Курок О. І., Гриценко А. П. Організація фахової підготовки майбутніх педагогів у Глухівському учительському інституті в 1870-х роках. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*, 50 (3). 2022. С. 12 – 24.
11. Курок О., Гриценко А., Крижанівський В., Чумаченко О. Глухівський інститут в 1917– 1924 рр.: між дерусифікацією та українізацією. *Сіверянський літопис*. 2023. № 1. С. 37–43. DOI: <https://doi.org/10.58407/litopis.230105> (дата звернення: 01.11.2023).
12. Сапитон Г. Л. Глухівському учительському інституту - 75 років (1874-1949 рр.). Лист Сагарева від 10 листопада 1948 року. С. 32.
13. Щомісячник Глухівського учительського інституту / ред. М. С. Григоревський. Київ: Типографія, 1912. 435 с.

ВИДАТНІ ЗОЛОТОНІСЦІ В КРАЄЗНАВЧИХ ПУБЛІКАЦІЯХ

М. Ф. ПОНОМАРЕНКА

Богдана Карабін

Науковий керівник:
Віталій Крижанівський

У системі сучасної історичної та педагогічної науки, останнім часом можна спостерігати збільшення інтересу до краєзнавства. Це зумовлено як і новими педагогічними реаліями, що вимагають від сучасного вчителя опанування актуальними освітніми технологіями, так і поглибленим дослідженням регіональної історії, що передбачає і вивчення досвіду педагогів попередніх поколінь. Таким чином, важливо буде розглянути краєзнавчий доробок педагога та краєзнавця Золотоніського краю Михайла Федоровича Пономаренка (1920-2010), присвячений видатним уродженцям Золотоніщини.

Спеціального дослідження краєзнавчих розвідок М. Ф. Пономаренка в українській історіографії наразі немає. Дана тема ґрунтується на аналізі архівних матеріалів з особового фонду краєзнавця, що зберігається у Державному архіві Черкаської області та газетних публікаціях дослідника з фондів Черкаської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Т. Шевченка [4] та дослідження подібних праць з життєпису відомих українських краєзнавців [1; 2; 3].

В ході дослідження нами розглянуто публікації Михайла Федоровича Пономаренка у районних та обласних газетах. Краєзнавець тісно співпрацював з редакціями газети «Світлий шлях», «Колгоспні лани», «Прапор Леніна», «Серп і молот», «Молодь Черкащини», «Черкаська правда» [4].

Найбільше уваги М. Ф. Пономаренко приділяв висвітленню у своїх працях діяльності місцевих письменників та поетів. Так, у статті «Поет із Золотоніщини» краєзнавець приділив увагу педагогічній діяльності та творчості золотоніського поета І. С. Дробного [4, арк. 50]. Також доробок М.Ф. Пономаренка містить і матеріали присвячені відомому прозаїку радянської доби Івану Ле, уродженцю с. Мойсинці (Золотоніський повіт), це стаття «На батьківщині Івана Ле» [6]. В матеріалах «С.Д. Склярєнко про Піщану» М.Ф. Пономаренко описує відгуки про перебування письменника в с. Піщана (Золотоніський район) та яке враження воно на нього справило, і як відобразилося на його поезії. Також поету присвячена і стаття «С. Д. Склярєнко в Золотоноші» [9; 10]. В співавторстві з І. Воропай було опубліковано статтю М.Ф. Пономаренка «Син землі» про І. П. Копила [12]. Не оминув увагою краєзнавець і життєвий та творчий шлях поета К. Білиловського, про що йдеться в статті ««Кесар Білиловський» [13].

Разом з тим М. Ф. Пономаренко не оминув і біографії відомого українського художника І. М. Шувльги, який є уродженцем с. Кропивна (Золотоніський район), що відображено в публікації «Художник із Кропивни». Окрім загальної інформації про освіту та діяльність художника, автор зазначає і про період його проживання в Золотоноші у 20-х рр. ХХ ст. За словами М. Ф. Пономаренка в цей час спадщина І. М. Шувльги поповнилася полотнами на шевченківську тематику, портретами подружжя Мірошніченків та вчителя П. Л. Адамовича. Також зазначено, що 1926 р. художник організував Золотоніську філію Асоціації художників Червоної України, найбільш відомими її випускниками стали митці Т. М. Луценко та Д. П. Єлічев [7].

Більшість зазначених публікацій згодом лягли в основу ґрунтовної праці М. Ф. Пономаренка «Літературна Золотонощина». Вперше дана робота була представлена на поетичному вечорі організованому в Золотоніській санаторній школі-інтернаті, де краєзнавець брав участь у складі літературного об'єднання «Златоград», про що йдеться у повідомленні С. Черкаського «Вечір поезії» [22]. З цієї ж тематики М. Ф. Пономаренко написав свій відгук на біографічний довідник «Письменники Радянської України», де виділив зазначені в ньому постаті, що мали зв'язки із Золотонощиною, це М. Терещенко, С. Скляренко, Іван Ле, Т. Коломієць, М. Драй-Хмара, В. Собко [8].

Окрім художників та письменників, М. Ф. Пономаренко звертав увагу і на відомих науковців із золотоніським корінням. Так у статті «Фольклорист Ф. І. Лавров» та «Ф. І. Лавров на Золотонощині» краєзнавець описує життєвий шлях та аналізує праці відомого радянського фольклориста Ф. І. Лаврова, який родом із с. Вереміївка, (Золотоніський повіт) [11; 15]. А в публікаціях «Історик, археолог, нумізмат» та «Історик із Золотоноші – учень славетного Антоновича» він аналізує біографію та діяльність історика В. Г. Ляскоронського [16; 21]. Досить цікавою є стаття «Творець школи лінгвістів» в якій краєзнавець описує життєвий і професійний шлях С. Тодорського, уродженця Золотоноші, який був одним з перших випускників богословського факультету Києво-Могилянської академії першої половини XVIII ст. [18]. Окремим ґрунтовним дослідженням М. Ф. Пономаренка є діяльність іншого уродженця Золотоноші сходознавця О. П. Баранника. Тема висвітлена в матеріалі «Знавець чотирнадцяти мов» [5]. Об'єктом дослідження краєзнавця була і біографія хіміка О. Баха, що опубліковано в статтях «Учений із Золотоноші» та «Геній народжується в броні» [14; 17]. Цікавою є публікація М.Ф. Пономаренка «Дочка вченого», де він приділяє увагу біографії доньки М. О. Максимовича Ольги, яка народилася коли фольклорист уже проживав на хуторі Михайлова Гора [19].

Отже, проаналізувавши доробок М. Ф. Пономаренка присвячений видатним уродженцям Золотонощини можна сказати, що вони займають важливе місце в його краєзнавчій спадщині й просвітницькій діяльності. А сам Михайло Федорович був одним із перших серед краєзнавців другої половини XX ст., хто активно займався актуальними питаннями біографічних досліджень на Золотонощині.

Література

1. Гриценко А. Віктор Заїка – історик, науковець, викладач, журналіст, краєзнавець та громадський діяч Глухівщини [Віктор Заїка]. *Глухів.city*. 2023. 26 жовтня. URL: <https://hlukhiv.city/blogs/320995/viktor-zaika-istorik-naukovec-vikladach-zhurnalist-krayeznavec-ta-gromadskij-diyach-gluhivschini>
2. Гриценко А. П. Славна праця краєзнавця Володимира Петровича Задка (до 95-річчя від дня народження та 15-річчя смерті). *Дунаївщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій* : збірник науково-краєзнавчих праць / [редкол.: Прокопчук В.С., голова, Баженов Л.В., співголова; Адамський В.Р. та ін.]. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2022. – Вип. 9. – 388 с. : іл. С. 311-315.
3. Гриценко А. Фондатор краєзнавства Глухівщини. До 120-річчя з дня народження викладача Глухівського педагогічного інституту та видатного краєзнавця Якіма Кривка. *Глухівщина*. 2023. № 38 (28108). 28 вересня. С. 5.

4. Праці Пономаренка М.Ф. ДАЧО (Державний архів Черкаської області). Ф. Р-5428. Оп. 1. Спр. 47. 96+4 арк.
5. Пономаренко М. Знавець чотирнадцяти мов. *Прапор Леніна*. 1970, 21 березня.
6. Пономаренко М. На батьківщині Івана Ле. *Прапор Леніна*. 1970, 5 квітня.
7. Пономаренко М. Художник із Кропивни. *Прапор Леніна*. 1978, 18 серпня.
8. Пономаренко М. З літературної географії Золотоніщини. *Прапор Леніна*. 1971, 10 серпня.
9. Пономаренко М. С. Д. Скляренко про Піщану. *Прапор Леніна*. 1971, 31 серпня.
10. Пономаренко М. С. Д. Скляренко в Золотоноші. *Прапор Леніна*. 1971. 25 вересня.
11. Пономаренко М. Фольклорист Ф. І. Лавров. *Прапор Леніна*. 1978, 14 березня.
12. Пономаренко М. Син землі. *Прапор Леніна*. 1978, 12 грудня.
13. Пономаренко М. Кесар Білиловський. *Прапор Леніна*. 1979, 21 квітня.
14. Пономаренко М. Учений із Золотоноші. *Прапор Леніна*. 1979, 30 жовтня.
15. Пономаренко М. Ф. І. Лавров на Золотоніщині. *Прапор Леніна*. 1980, 18 грудня.
16. Пономаренко М. Історик, археолог, нумізмат. *Прапор Леніна*. 1985, 19 листопада.
17. Пономаренка М. Геній народжується в броні. *Прапор Леніна*. 1987, 21 березня.
18. Пономаренко М. Творець школи лінгвістів. *Златокрай*. 1993, 18 травня.
19. Пономаренко М. Дочка вченого. *Вісник Золотоніщини*. 1999, 3 квітня.
20. Пономаренко М. Письменник із Золотоноші. *Вісник Золотоніщини*. 2002, 23 листопада.
21. Пономаренко М. Історик із Золотоноші – учень славетного Антоновича. *Вісник Золотоніщини*. 2003. 2 лютого. С. 2.
22. Черкаський С. Вечір поезії. *Прапор Леніна*. 1970, 10 березня. С. 3.

ГЛУХІВСЬКІ ЄВРЕЇ: ПОЯВА, ПРОБЛЕМИ УКОРІНЕННЯ, ОСОБЛИВОСТІ ПОХОВАЛЬНИХ ПЛИТ

Анжеліка Голуб

Науковий керівник:
Андрій Гриценко

У тезах висвітлено інформацію про виникнення єврейських громад у м. Глухові (Сумщина). Проаналізовано значення етнічної спільноти для населеного пункту (економічний та культурний аспекти). Звернуто увагу на елементи та особливості надгробних пам'ятників глухівського єврейського кладовища (XIX–XX ст.).

Ключові слова: євреї, етнічна спільнота, історичне краєзнавство, Глухів, кладовище, надгробки, пам'ятники.

Україна в ХХІ ст. продовжує боротьбу за свою незалежність і територіальну цілісність. У цих умовах важливо в молоді виховувати громадянську свідомість, толерантність, розуміння причин і наслідків історичних подій, повагу до культурної спадщини. Формою пізнання рідного краю (від цілого регіону до невеликого села) є історичне краєзнавство. Його першочергове призначення полягає в збереженні та популяризації подій минулого [4, с. 126–127].

Перша поява єврейських громад на Глухівщині (нині – Сумська область) відноситься до часів Великого князівства Литовського. Відомо, що в ХVІ ст. територіально євреї заселяли Смоленщину, Сіверщину та білоруські землі. Чимало євреїв перебувало в самому м. Глухові, адже наприкінці ХІХ ст. дослідники вже віднайшли старе, доволі масштабне кладовище цієї етнічної спільноти. Цікавим фактом є те, що в 1618 р. за Деулінським перемир'ям місто увійшло до складу Речі Посполитої. Майже відразу королевич Владислав видав наказ про заборону проживання євреїв на території Чернігівського воєводства, куди належав вищезгаданий населений пункт. Він вважав, що євреї заважали економічному розвитку краю, торгівлі та ремеслам.

У часи Української козацької держави (ХVІІ ст.) представники семітської народності записувались до козацьких полків, могли вільно торгувати своєю продукцією. У 1708 р. Петро І видав указ, у якому йшлося про те, що євреї мали право тільки приїздити до Києва та продавати свою продукцію оптом. Осілих євреїв поки не чіпали, але недовго. Гетьман І. Скоропадський взагалі зневажливо ставився до них і пропонував наступне: «...велимо весь його жидівський маєток розграбувати, зневажити й з применшенням здоров'я, геть за кордон оголеного вигнати» [5, с. 64–66].

На початку ХVІІІ ст. представники етнічної спільноти попри заборони проживали в Глухові, торгували, відкривали шинки, де продавали алкогольні напої та заробляли непогані кошти. Далі був указ Катерини І 1727 р. про негайне вигнання євреїв із України. Переважно залишитись змогли ті, хто мав кошти відкупитись. Інших поступово депортовували. 1794 р. вперше на законодавчому рівні євреї отримали право проживання в Київській, Чернігівській та Новгород-Сіверській губерніях. На 1800 р. їх вже нараховувалось у Глухові 342 людини (170 чоловіків і 172 жінки). Єврейські громади називались кагалами, котрі очолювали старійшини. Від 9 грудня 1804 р. за особистим розпорядженням Олександра І представникам семітської народності мали присвоїти прізвища, так як до цього часу їх ідентифікували тільки за ім'ям і по-батькові.

Євреї в Глухові активно займались торгівлею на базарах, мали шинки та крамниці. Торгували худобою, хлібом, цукром, борошном, алкоголем, утримували поштові станції, цілі заїжджі двори. Важкою фізичної працею майже не займались. Часто вони були кравцями, аптекарями, шевцями, годинникарями, майстрами золотих і срібних прикрас. На 1860-ті рр. цієї етнічної спільноти налічувалось у місті 2644 представників (чоловіків – 1325; жінок – 1319). Щодо культурного життя, то євреї навчали своїх дітей грамоті, відвідували молитовні школи, котрих було тут дві, синагогу [5, с. 67–78].

Не менш цікаво зупинитись на прикладах єврейської монументальної культури – поховальних плитах. Надгробки цієї етнічної спільноти вирізняються своїми особливостями. Різьблення на кам'яних стелах були індивідуальні та оригінальні. Пам'ятники не мали включати зображення людей. Вік, професійну та релігійну

приналежність, риси характеру демонстрували за допомогою сюжетних орнаментів. Для асоціацій з конкретним покійним євреєм використовували зображення біблійних мотивів, тварин, речей побуту тощо. Майстри з XVIII ст. почали ставити клейма на свої роботи. На глухівському єврейському цвинтарі навіть зараз можна побачити широкий комплекс образотворчої символіки такого роду [3, с. 53–55; 5, с. 139–140].

Усього на кладовищі близько 1040 надгробків, із яких 758 у задовільному стані. Ніші для тексту досить часто робили трохи заглибленими. Найпоширенішим символом поховальних єврейських плит були Зірки Давида (шестикутні зірки). На надгробках, особливо жіночих, наявні мінори – ліхтарі з сімома свічками (могла бути й одна зламана свічка). Це також символ юдаїзму, котрий трактується як жіноче благочестя. Дотримуємось думки, що це більше нагадування для живих про запалення свічок на релігійні свята та щосуботи. Часто мінори зображували деревом, у якого гілки закінчувались лампадками [2, с. 1097-1099].

Представники тваринного світу уособлювали різноманітні характеристики людей: лев – сильний, птахи – про необхідність звільнення душі померлого, олень – краса. На глухівському єврейському цвинтарі левів вирізьблено 24 рази, птахів – 4, а оленя – в одиничному екземплярі. Відмітимо, що портрети людей, як вже зазначалось, не зображали, але могли показати руки. На досліджуваному кладовищі таких орнаментів 7 і саме на чоловічих надгробках. Це підтверджує той факт, що вони були священнослужителями, належали до релігійно-кастових коенів (нащадків роду першого єврейського священника Аарона). Квітучі рослини символізували клопітку і результативну діяльність померлого. На єврейському цвинтарі Глухова таких 15 стел. На 10 пам'ятниках наявні пальмові гілки (лулави), котрі означали звільнення душі та подальше відродження єврейського народу. Є плити з зображення сувоїв Тори (11). Дерева життя з відрубаними гілками означали осиротілих дітей, скінченність життя [1, с. 107–110; 5, с. 141–154].

Таким чином, євреї в Глухові, що на Сумщині, почали з'являтися із XVI ст. З цього часу й до кінця XIX ст. вони зазнавали жорстких утисків влади, часто були депортовані за кордон. Попри це, у 1800 р. їх уже нараховувалось у місті 342 людини, а в 1860-х рр. – 2644. Вагому роль вони відіграли в економічному та культурному житті Глухова. Займались здебільшого торгівлею, були кравцями, аптекарями, шевцями, годинникарями, майстрами золотих і срібних прикрас. Поховання єврейської спільноти вирізнялось своєю неповторністю, зокрема особливим орнаментом надгробок, які й нині збереглись у межах населеного пункту.

Література

1. Гриценко А.П., Назарова В.В. Поховання 1922 –1991 рр. глухівського єврейського цвинтаря в контексті історії єврейської громади міста. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. Т. 35. С. 104–112.

2. Гриценко А. П., Ткаченко Н. М., Голуб А. А. Історія Глухівського єврейського цвинтаря: традиції поховань та особливості надгробків. *«Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)»*: журнал. 2023. № 11 (17) С. 1091 – 1101. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/7383> (дата звернення: 12.11.2023).

3. Зайцева Н.О. Глухівські надгробки. *Сіверщина в історії України: збірник наукових праць*. 2013. Вип. 6. Глухів: ТОВ «Віо-поліграфісти». С. 53–55.

4. Лісовська О.В. Історичне краєзнавство як засіб формування історичної пам'яті та духовності українського народу. *Уманська старовина*. 2016. Вип. 2. С. 125–130.

5. Назарова В.В. Надгробки ХІХ – початку ХХ ст. єврейського кладовища міста Глухова як об'єкти культурної спадщини: дис. канд. іст. наук: 26.00.05. Київ, 2019. 222 с.

НАГОРОДНИЙ ЛИСТ СТАРШОГО ТЕХНІКА-ЛЕЙТЕНАНТА СЕГАЛА ГЕРША (ГЕРШУ) ГЕРШОВИЧА

Марина Мінченко

Сегал Герш (Гершіа) Гершович – співробітник Глухівського учительського інституту радянської доби. Його життєвий та професійний шлях на основі матеріалів відомчого архіву Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (далі – ВА ГНПУ) був окреслений В. Крижанівським [1, с. 317]. Важлива інформація про особливості військової служби Г. Сегала в роки Другої світової війни міститься в документах Центрального архіву Міністерства оборони російської федерації, а саме: наказі керуючого артилерією 2-ї гвардійської армії про нагородження особистого складу частини артилерії армії №45/н від 1 листопада 1944 р. та нагородному листі Г. Сегала [2].

Сегал Герш (Гершіа) Гершович народився у грудні 1920 р. у м. Глухів у робітничій родині. За національністю єврей, тому закінчив єврейську семирічку. Безпартійний. Відомо про місце і дату призиву: Глухівський РВК, Українська РСР, Сумська область, Глухівський район; липень 1941 р. Сегал Герш (Гершіа) був у званні старшого техніка-лейтенанта, капітана, у військовій частині на посаді керівника 88-й гвардійський стрілковий полк 33-ої гвардійської стрілкової дивізії. Приймав участь з липня 1942 р. у бойових діях Сталінградського, Південного, Прибалтійського фронтів. Був нагороджений орденами «Отечественной войны» II ступеня, «Красной Звезды».

Далі наводимо фрагмент з нагородного листа про бойовий подвиг.

<...> В боях по освобождению Литовской ССР с 26. 07 по 31. 08.1944 года, тов. Сегал в сложной боевой обстановке, под постоянным огнем воздействием противника организовал бесперебойное снабжение дерущихся подразделений вооружением и боеприпасами. Тов. Сегал путем посещения боевых подразделений, под обстрелом противника, проводит осмотры состояния вооружения и непосредственно в боевых порядках под его руководством проводится ремонт выведенного боевыми действиями оружия.

За бесперебойную организацию обеспечения наступающих подразделений вооружением и боеприпасами, за способствование успешному выполнению подразделениями полка заведений Командования тов. Сегал достоин Правительственной награды – ордена Отечественной война 2-й степени. <...>

Нагородний лист датований 1944 р., містить підписи командира 88-го гвардійського полку гвардії майора Монштейна, командира 33-ої гвардійської стрілкової Севастопольської дивізії гвардії генерал-майора Введенського, керівника артилерією 11-ої гвардійської СКрК гвардії полковника Ярошенка, командира 11-го гвардійського стрілкового краснознаменного корпусу гвардії генерал-майора Арушаняна.

З 1946 по 1973 рік Г.Сегал працював в Глухівському учительському інституті – викладачем фізичної культури. В 1952-1953 рр. – в.о. завідувача кафедри фізичного виховання [1, с. 317].

Література

1. Крижанівський В. М. Матеріали до біографічного словника «Науково-педагогічні працівники Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка, 1952 – 1991 рр.» (літери «С, Х, Ш, Ю»). *Історичні студії суспільного прогресу*, 2017. Вип. V. С. 311–333. URL: <https://issp.gnpu.edu.ua/sites/default/files/doc/023krbio05.pdf> (дата звернення: 07.11.2023).

2. Центральний архів Міністерства оборони рф. Ф. 33. Оп. 686196. Д. 2979. Л. 193, 198, 198 об.

ТОВАРНО-ГРОШОВІ ВІДНОСИНИ НА ЛІВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В ПЕРІОД ЗАНЕПАДУ ГЕТЬМАНЩИНИ (1701 – 1782 рр.)

Андрій Ключев

Науковий керівник:
Олена Чумаченко

Після поразки І. Мазепи та знищення Петром I Батурина дедалі більшого значення набуває новий політичний центр Гетьманщини – Глухів. Починається «Глухівський період» в історії України, який охоплює майже все XVIII ст. [1, с. 89].

Ще до початку «Глухівського періоду» в Україні почався процес витиснення західно-європейської монети грошовими одиницями (срібною та мідною копійкою, денгою, рублем, єфимком, севським чехом), які карбувалися у Московському царстві в період царювання Олексія Михайловича та його наступників. У ході запровадження грошової реформи Петром I в 1698-1718 років відбулася фактична інкорпорація Гетьманщини до складу Російської імперії. Російський карбованець талерного типу та десятинна грошова система в 20-40 років XVIII ст. в цілому витіснили західноєвропейські гроші з ринку України [1, с. 89]. Це вказано у численних писемних документах XVIII ст., в яких зафіксували асортимент монетного господарства Гетьманщини. Про це свідчать документи Глухівської генеральної канцелярії, гетьманського генерального скарбу, документи полкових канцелярій, переписи населення, записи російських урядовців про збір грошових податків. Велику роль у дослідженні грошового обігу вказаного періоду відіграли козацькі літописи, зокрема писемні Самійла Величка [6] та щоденники генерального

підскарбія Якова Марковича [12] і генерального хорунжого Миколи Ханенка [14]. Значний вклад у дослідження грошового обігу даного періоду зробив М. Котляр, який у своїй монографії «Нариси історії обігу і лічби монет на Україні у XVI- XVIII ст.», спираючись на десятки історичних писемних джерел XVIII ст. визначив номінали українського грошового господарства, співвідношення між ними, описав систему лічби та обігу монет на Лівобережжі. Важливе місце серед джерел для вивчення грошового обігу Гетьманщини в дослідженні посідають видані В. Романовським підсумки перепису населення Лівобережжя та його праці «Документ до історії державного скарбу давньої Гетьманщини» [13].

Значне місце у дослідженні грошового обігу початка XVIII ст. належить літописам С. Величко, який зазначав: «...после баталии Полтавской за шведом монету старовечную польскую зо всей Малой России, то есть левы, орлянки, чвертки, полталярки, орты, тимфы, шестаки, шаги, чехи, осмаки и ляцкие зо всей Малой России вывел и выгубил, только талеров да червонных памятка осталася; а на ту мест свою медною и сребною дробною и твердую, красным кунштом изданною наполнил Малую Россию монетою» [1, с.90; 6].

Матеріали скарбів та писемні документи свідчать про різке зростання монастирського та церковного землеволодіння. У 1729 - 1730 рр. за даними «Генерального слідства про маєтності» у 9 полках монастирям належало 305 маєтків і 11073 дворів селян. Це близько 1/5 усіх тогочасних орних земель Гетьманщини [1, с. 91].

В. Романовський вважав, що запровадження оренди у цей період було необхідністю, оскільки державний апарат Гетьманщини був досить слабким, крім того «введення правильних зборів у Гетьманській скарб ускладнювалося неперервними війнами, загальним розоренням і відсутністю досвідченого апарату контролю та управління...». Перед гетьманським урядом існувало два шляхи для утримання охочого війська: організація «побору», тобто встановлення прямих податків на посполітих та перехід на систему «відкупів» [13, с. 91].

На відкуп згідно із гетьманським універсалом 1678 року розробленим на з'їзді козацької старшини в Батурині, віддавали горілчаний, винокурний, дьогтярний та тютюновий промисли. Було заборонено продавати вино і горілку в роздріб на кварта, а також дьоготь і тютюн на ринку. Орендаторами на початку XVIII ст. часто ставали козацькі старшини, вони брали в оренду: млини, землю, промисли, виробництво заліза, горілки, тютюну. Великі статки на відкупках нажили такі із старшин: Маркевичі, Холодовичі, Крижанівські, Стожки та інші [2; 3; 4].

Таким чином огляд козацьких літописів, щоденників генеральної старшини першої половини XVIII ст. дозволив нам отримати інформацію про основні грошові й лічильні одиниці, курси монет, що були присутні на грошовому ринку Гетьманщини в першій - третій чвертях XVIII ст. На основі нашого дослідження ми підтримуємо думку М. Котляра про те, що монетний обіг та лічба монет на Лівобережній Україні у XVIII ст. поступово зливаються з загально російськими, а російська десяткова система, яка базувалася на срібному рублі, до кінця століття виживає західноєвропейські талери та їхні фракції з Українського ринку [8; 9].

Про грошовий обіг досліджуваного періоду свідчать скарби, знайдені на території Сіверщини. У своїй праці «Скарби монет як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1748-1781р.р.)» О. А. Бакалець проаналізував 61 скарб на території Чернігівщини та 26 скарбів XVIII ст. на території Сумської області [1,

с.32]. Автор описав скарб, знайдений в 1897р. в селі Козел, Михайло-Коцюбинського району Чернігівської області. В ньому нараховувалось 460 срібних монет вагою 18 фунтів 52 золотники (7кг 400г), в тому числі 16 талерів карбування Голландської республіки, Священної Римської імперії та Іспанських Нідерландів. Останні представлені у комплексі патагонами Брабанту 1647р., 1648 р., 1654 р., 1655 р., 1/4 патагона 1659 р., 1/2 патагона 1623 р., 1626 р., 1638 р., 1645 р., 1650 р., 1653 р., 1657 р. (Філіпа IV), патагонами 1667р., 1674 р., 1691 р., 1692 р., 1/4 патагона 1695 р. у скарбі також присутні 5 талерів Голландської республіки (Гельдерну 1668 р. та 1/2 талера Голландії 1693 р., західної Фризії), 2 рейхсталери Священної Римської Імперії (м. Кйольна 1670 р. та м. Майнца 1664 р.). Найстаріша монета Козелецького скарбу - німецький талер м. Майнца 1604 р., наймолодша – Голландський талер м. Утрехта 1693 р.

У грошовому обігу Чернігівщини середини другої половини XVII ст. переважають срібні гроші середніх номіналів Речі Посполитої, Московського царства, прибалтійських володінь Швеції, Пруссії, Бранденбургу, Священної Римської Імперії та левендальдери Голландської республіки. Про це відчать скарби із Чернігівщини: Коропський скарб 1968 р., який містить 7617 російських, польських, західно-європейських срібних монет (в тому числі 39 талерів); Серединківський скарб 1988 р. - 411 срібних західноєвропейських монет, серед яких є один талер Голландської республіки 1641 р., з міста Гельдерна; Роїщенський скарб 1961 р.- 615 польських білонних солідів; Дніпровський скарб 1963 р. - 280 західноєвропейських білонних дрібних монет; Ярославський скарб 1956 р. – 100 польських білонних та срібних монет від шостока до соліда; Певецькі скарби 1957 р., перший з яких складався із 56 низькопробних польських срібних монет різних номіналів та мідних солідів часів Яна II Казимира, другий – з 27 західноєвропейських монет, серед яких один талер Голландської республіки 30-х років XVII ст. [1, с. 36].

Про грошовий обіг того часу свідчить і пустогородський скарб, знайдений у 1968 р. в садибі Л. Журавля. Скарб нараховував 7617 західноєвропейських та російських монет срібних монет XVII ст., серед яких – 7560 (99,25%) копійок Московського царства часів правління Федора, Івана V та Петра I (до 1698 р.) Олексійовичів. Вага кожної з них становить близько 0,41- 0,42 г, що є характерною ознакою копійок 70-90-х р. XVII ст. У скарбі міститься 39 (0,51%) західноєвропейських талерів переважно левендальдерів Голландської республіки та 18 (0,24%) срібних коронних ортів часів правління Сигізмунда III. Другий пустогородський скарб був знайдений у 1982 році, який налічував 386 рублів періоду 1721 - 1777 років. Третій скарб було знайдено у 1987 році. Він налічував 180 рублів і одну полтину [4; 5; 7]. Всі три скарби були знайдені в межах однієї садиби і передані до органи Міністерства внутрішніх справ.

Автор у своїх дослідженнях з 2012 року по 2022 рік проаналізував 46 скарбів, які були знайдені на території Сіверщини. Дослідження проводилися одноосібно та в співавторстві з О. А. Бакальцем та В. І. Белашовим. Під час копання льоху в селі Обложки (16 км південно-західніше від Глухова) у 1968 році знайдено горщик, у якому налічувалося близько 230 срібних карбованців початку середини XVIII ст. [4; 5; 7]. Скарб налічував рубльові монети імператорів: Петра I, Петра II, Анн Іоанівні, Іоанна Антоновича, Єлизавети Петрівни, Катерини II. Дві найцінніші монет скарбу: рубель 1740 р. Іоанна Антоновича (Спб), рубель 1741 р. з поясним портретом

Єлизавети Петрівни (Спб). Знайдені скарбові монети спочатку було передано до шкільного музею, зараз його долю встановити не вдалося.

Аналіз скарбів дає нам можливість стверджувати, що до кінця XVIII ст. російська грошова система витіснила європейську монету на території Сіверщини.

Література:

1. Бакалець О. А. Скарби монет як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1748 - 1781рр.). Київ: Вд. «Стилос», 2012. 378 с.
2. Белашов В. И. Глухов забытая столица гетьманской Украины. Київ : Украина, 1992. 192 с.
3. Белашов В. И. Глухів столиця гетьманської і Лівобережної України; посібник для учбової та наукової роботи студентів та учнів шкіл. Глухів : Глухівська районна типографія, 1996. 117 с.
4. Белашов В. И. Глухів – столиця гетьманської України (1708 –1782 рр.): (від перших поселень до сучасності. Суми: ТОВ «ВПІ Фабрика друку», 2019. 419 с.
5. Белашов В. И., Бакалець О. А., Ключев А. М. Монетно-речові скарби глухівського петропавлівського монастиря другої половини XVII – XVIII ст. *Історичні студії суспільного прогресу*. Вип. 5. Глухів: ГНПУ, 2017. С. 109–124.
6. Величко С. Летопись событий в Юго-Западной России в XVII в. Т. II. Київ, 1851. 560 с.
7. Ключев А. М. Топографія знахідок монетно-грошових скарбів XVII – XVIII ст. на території Глухівського району. Сіверщина в історії України. Вип. 11. Глухів-Київ: УТОПІК, 2018. С. 96–104.
8. Котляр М. Ф. Нариси історії обліку і лічби монет на Україні XIV-XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1981. 240 с.
9. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. Київ : Наукова думка, 1971.
10. Котляр М. Ф. Нариси історії і лічби монет на Україні XIV – XVIII ст. Київ, 1981. 134 с.
11. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. Київ, 1971. 152 с.
12. Маркович Я. Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717 1767 г.). Київ, 1893. Т. 1. 60 с.
13. Романовский В. Документ до історії державного скарбу. Т. 3 Український археографічний збірник. Київ, 1930. 78 с.
14. Ханенко М. Дневник генерального харужаго Николая Ханенка 1727-1753г. Київ, 1884. С. 3.

ПОНЯТТЯ «СІВЕРЩИНА»: ІСТОРИКО-ЕВОЛЮЦІЙНЕ БАЧЕННЯ

Ярослава Кулібова

Науковий керівник:

Андрій Гриценко

Сіверщина — історико-географічний регіон, який недостатньо досліджений. Нині немає розвідок, де було б узагальнено й систематизовано дані про топографію Сіверської землі. У науковій літературі «немає навіть певної думки щодо її розташування — у різних за характером працях вона, відповідно, локалізується: в Подесенні; в міжріччі Сожу й Десни; в Деснянсько-Сейминському міжріччі; в басейні Десни та верхів'ях Оки; в районі Путивля та Брянська» [3, с. 28].

Сіверщина — це неповторна культурна й географічна територія, яка знаходиться в Українському Поліссі, яка має глибокі історичні корені й живається на позначення північного регіону України.

У енциклопедії історії України поняття «Сіверська земля» — «історична область, що включала басейн середньої та нижньої Десни, Посем'я й нижче Посожжя; до складу С. з. належали такі міста, як Брянськ, Гомель, Дроків, Курськ, Мглин, Морівськ, Новгород-Сіверський, Почеп, Путивль, Радогощ, Рильськ, Стародуб, Трубчевськ, Чернігів» [2, с. 571].

За однією з версій, поняття «Сіверщина» виникло в Середньовіччі на позначення частини території Київської Русі — великого державного утворення, яке панувало на значній частині Європи, де жили східнослов'янські племена. У цей час, поняття «Сіверщина», «Сіверська Русь» й «Сіверські землі» почали використовуватися для позначення територій на Півночі Європи, які розташовувалися біля річки Сіверський Донець. Ця територія охоплювала частини у сучасній Україні, Білорусі, Росії. У цей період Сіверщина була однією з найбільш розвинутих і цивілізованих областей, де розташовувалися важливі промислові міста, такі, як Чернігів і Глухів

Існує думка, що поняття «Сіверщина» з'явилося саме в XI столітті, коли Київська Русь була розділена на окремі князівства. Тоді ці землі ввійшли до складу Київської землі, яку очолював князь Володимир Мономах. Він заснував місто Сіверськ, звідки й походить назва регіону. Згадки про поняття «Сіверщина» можна знайти й у хроніках Київської Русі. Наприклад, у літописі «Повість минулих літ» згадується про рабовласницьку знать, яка проживала на території Сіверщини. Також уже в хроніках XII століття читаємо згадки про Сіверщину як територію, що розташовувалася на південному заході Київської Русі [1].

У XIII столітті, після воєнної операції війська монголо-татар під проводом хана Батия та падіння руської столиці — Києва, Сіверська земля втратила своє політичне значення й почала залежати від Золотої Орди. Однак, продовжувала відігравати важливу роль в розвитку культури та мистецтва. Тут з'явилися літературні школи, які сформували основи української літератури та мови.

Як культурно-етнографічний район, Сіверщина почала формуватися тільки з XIV століття, коли Галицько-Волинським князем став Юрій Львович. У цей період тут почали з'являтися нові центри культури й освіти, наприклад, Новгород-Сіверський.

Пізніше, в XV-XVI століттях, під назвою Сіверщина стали розуміти всю територію, що розташована на північ від Києва — це сучасні Чернігівщина, Сумщина, Київщина та частина росії.

Згодом Сіверщина стала поширеною назвою для вказівки на північну частину України, а також окремий територіальний устрій. Наприкінці XVII – на початку XVIII століття, в період існування Речі Посполитої, було створено Сіверське воєводство, яке згодом було розділене на окремі повіти. Такий устрій існував до 1793 року, коли Польща була поділена між Російською й Австрійською імперіями, Пруссією.

У XIX столітті поняття «Сіверщина» використовувалося для позначення окремого провінційного підрозділу російської імперії, до якого входили такі міста, як: Київ, Чернігів, Суми. Згодом, після розпаду московського царства, Сіверщина стала територією Київської губернії.

У Радянському Союзі поняття «Сіверщина» широко використовували в пресі та наукових працях для позначення північних регіонів Української Радянської Соціалістичної Республіки. Крім того, це поняття активно застосовували в політичному дискурсі для враження єдності цих земель, які об'єднала спільна історична та культурна спадщина.

Починаючи з 1991 року, після того, як Україна стала незалежною державою, «Сіверщина» була замінена назвою «Східне Полісся». Така зміна назви була зумовлена бажанням української влади витіснити радянську номенклатуру та підкреслити самобутність українського народу. Зараз «Сіверщина» — територія, яку займають Конотопський та Шосткинський райони Сумської області; Корюківський, Ніжинський, Новгород-Сіверський та Чернігівський райони Чернігівської області.

Сучасне використання поняття «Сіверщина» є достатньо різноманітним. Його вживають як географічний термін для позначення північних земель України, також в історичних та культурних дослідженнях.

Сіверщина має свої етнографічні особливості, які відрізняють її від інших регіонів України. Тут розташовані старовинні села та міста, де збереглися традиції та звичаї минулих поколінь. У цьому регіоні можна знайти дерев'яні церкви, хутірські двори та інші архітектурні пам'ятки. Сіверщина зараз славиться своїми народними ремеслами, такими як: вишивка, гончарство, різьбярство. Крім того, Сіверщина — багатонаціональним регіон, де живуть українці, росіяни, євреї, білоруси та інші етнічні групи, що й сприяло формуванню багатокультурного середовища, розмаїттю національних традицій.

Отже, поняття «Сіверщина» має давню історію, яка пов'язана з культурним розвитком північної частини України. Воно стало символом ідентичності й самобутності сіверського народу, визначає особливості його культури, мови, традицій та способу життя.

Література

1. Герасько М. Особливості побудови житла на Чернігово-Сіверщині. *Етнічна історія народів Європи*. 2013 № 40. С. 37-41.

2. Енциклопедія історії України : у 10 т. / за ред. кол. В. А. Смолій. Київ : Наук. Думка, 2012. Т. 9. 929 с.

3. Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського: монографія. Київ : НАН України, 1998. 243 с.

ІСТОРІЯ ЕКОНОМІКИ ЖИТОМИРА У РОКИ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЗА МАТЕРІАЛАМИ «ІСТОРІЇ МІСТ ТА СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР: ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ»

Роман Гринчук

Науковий керівник:
Андрій Гриценко

Вигнання фашистської окупаційної влади на початку 1944 року з Житомирщини відразу дозволила переорієнтувати розвиток економіки регіону на мирні рейки, перш за все, через потребу відновлення економічного потенціалу області. Безперечно, основна увага була зосереджена на розвитку економіки обласного центру. Адже значний спад виробництва, нерівномірність між промисловою та сільськогосподарською продукцією в УРСР позбавили можливості швидко поновлювати власні технічні засоби під час німецько-радянської війни [10].

Важливим джерелом до вивчення окресленої наукової проблеми безперечно є фундаментальна праця вітчизняних дослідників 1960-1970-х років – «Історія міст та сіл Української РСР», створена за ініціативи першого секретаря ЦК Комуністичної партії України Петра Шелеста [8]. Колосальний енциклопедичний довідник "Історія міст і сіл УРСР", що умістив у 26-ти томах понад 2 360 авторських аркушів у вигляді 10 160 статей і довідок та понад 9 тис. ілюстрацій був створений зусиллями 100-тисячного авторського колективу, в якому були представлені як науковці, так краєзнавці – активні дослідники регіональної історії [2 - 6]. В усіх цих томах витримана єдина схема відбору та розташування матеріалу, застосовані єдині критерії оцінок, не вільні, однак, від догматизму комуністичної ідеології [7, с. 7; 9].

Доволі ґрунтовно було досліджено історію Житомирської області у відповідному шостому томі цього фундаментального видання. Зокрема, велика увага приділена розвитку обласного центру, особливо актуальній темі відновлення економіки Житомира у післявоєнний період. Авторським колективом науковців Г. П. Булкіним, З. Д. Вахбрейтом, О. М. Іващенко, О. О. Павловим було створено ґрунтовну історичну довідку обсягом 0,8 друкованих аркуша під назвою «Житомир у роки післявоєнного відновлення народного господарства». Безперечно дане історичне джерело має важливе значення для вивчення історії економіки Житомира у роки післявоєнного відновлення.

Тут ми подаємо деякі аспекти аналізу даної теми без змін. «Як тільки місто було визволене від окупантів, житомиряни розгорнули наполегливу боротьбу за відбудову народного господарства. Дорогоюказом в їх боротьбі була постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 21 серпня 1943 року «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від окупантів»... Лише в Житомирі гітлерівці знищили 113 тис. радянських громадян і понад 10 тис. вивезли на німецьку каторгу... зруйнували музичну й панчішну фабрики, меблевий комбінат, 17 промислових артілей, залізничний вузол, спалили будинки облвиконкому і

міськради, педінституту, міської лікарні, музей і багато інших споруд. З 500 торговельних точок, що діяли до війни, залишилося 150... [1, с. 111].

...На початку 1944 року відновили свою роботу мотороремонтний завод, електростанція, обласна друкарня, в серпні — музична фабрика, у вересні — повстяна, 1945 року стали до ладу панчішна фабрика і та інші підприємства й промислові артілі. 1946 року радянський уряд виділив 11 млн. карбованців на відбудову ремонтного заводу. Місто поступово очищалося від захаращення, уламків зруйнованих будинків. Розпочалися відбудова і ремонт житлового фонду, водокачки, тротуарів. Зусиллями трудящих почалося озеленення міста.

Після вигнання окупантів зразу ж відновилися заняття в 10 школах, де навчалось понад 4 тисячі учнів, а через рік, тобто в 1945 році, ще 11, які додатково прийняли 4,5 тис. дітей [1, с. 111-112].

У вересні 1944 року відчинилися двері педагогічного інституту ім. Ів. Франка, а в травні 1945 року облвиконком прийняв постанову про відновлення навчання на всіх факультетах сільськогосподарського інституту. 1944 року відкрилась обласна бібліотека, в якій збереглося 70 тис. книг. Відновили свою роботу клуби і краєзнавчий музей. На кінець 1944 року в місті налічувалося 11 тис. радіоточок. У січні 1944 року прийняли глядачів кінотеатри ім. ВЛКСМ та ім. Ів. Франка. Тоді ж розпочав свій сезон музично-драматичний театр.

Трудящі міста водночас подавали допомогу фронту своєчасним і якісним виконанням замовлень для військових частин, збиранням коштів на танкову колону «Радянська Житомирщина» і теплого одягу для воїнів тощо. Житомиряни відремонтували приміщення під госпіталі, передали для обслуговування поранених 5,5 тис. штук посуду, багато білизни і 4,5 тис. книг.

Спираючись на перші успіхи, партійна організація піднімала маси на дальшу боротьбу за відбудову народного господарства. Велику мобілізуючу роль у цьому відіграв четвертий п'ятирічний план на 1946 - 1950 рр. В місті розпочалася боротьба за кращі виробничі показники. Житомир вступив у змагання з Вінницею і Бердичевом. Соціалістичне змагання розгорнулося між заводами і фабриками, цехами і змінами, між окремими робітниками. 1947 року, коли ленінградці звернулися до трудівників країни з закликом достроково виконати післявоєнну п'ятирічку, колективи підприємств міста палко підтримали цей патріотичний почин. Вони також підхопили почин москвичів за рентабельну роботу і збільшення надпланових нагромаджень. Сотні робітників фабрик і заводів, залізниці систематично перевиконували свої виробничі завдання. В роки четвертої п'ятирічки 1062 стахановці виконували щороку 5—7 річних норм. Поліпшилася і якість промислової продукції, знизилась її собівартість, збільшилась економія сировини, палива та електроенергії. Завдяки цьому п'ятирічку було виконано достроково. В 1950 році обсяг промислової продукції міста становив 129,3 проц. до рівня 1940 року.

Водночас з відбудовою промисловості відновлювалося і комунальне господарство. Відремонтовано й споруджено нові будинки, упорядковано вулиці, бульвари і сквери. Кількість населення зросла з 53 тис. чоловік у січні 1945 року до 76 тис. у січні 1950 року, зріс робітничий клас. На панчішній фабриці, наприклад, уже було 918 робітників, на меблевому комбінаті - 860.

Розгорталася радянська торгівля. Були відкриті універмаг, меблеві, книжкові, парфюмерні і продовольчі магазини [1, с. 112].

У 1946 - 1950 рр. стали до ладу більшість медичних закладів, в яких працювало 467 лікарів, серед них нині заслужені лікарі УРСР окуліст міської лікарні С. М. Тер-Арютунянц, головний лікар, педіатр міської дитячої лікарні Т. Ф. Лаврентьева і терапевт міської лікарні Б. А. Шульман [1, с. 112 - 113].

1950 року в місті діяло 32 школи, де навчалося близько 14 тис. учнів, тобто більше, ніж до війни. У цих школах працювало 579 досвідчених учителів. У трьох технікумах і чотирьох училищах, що відновили свою роботу у післявоєнний період, навчалося 2 тис. юнаків і дівчат. 1949 року педагогічне училище реорганізовано на трирічний учительський Інститут іноземних мов. 1952 року на його базі створено педагогічний інститут. 1955 року цей навчальний заклад на правах факультету приєднано до педагогічного інституту ім. Ів. Франка. 1950 року в трьох вузах — педагогічному, сільськогосподарському та іноземних мов — навчалося 2 тис. студентів.

Успішне завершення відбудови промисловості створило умови для дальшого розвитку економіки міста. Цьому сприяло зміцнення енергетичної бази міста. 1959 року Житомир підключено до Кременчуцької енергосистеми, що дало можливість повністю забезпечити його електроенергією.

За роки п'ятої п'ятирічки реконструйовано й розширено авторемонтний завод, меблевий комбінат та інші підприємства, оснащено новою, досконалішою технікою панчішну фабрику і фабрику музичних інструментів. І в наступні роки тривало переобладнання старих підприємств. Лише в 1959—1963 рр. здійснено технічну реконструкцію на 23 підприємствах. За ці роки сконструйовано та змонтовано 150 поточкових конвейєрних ліній, встановлено понад дві тисячі автоматів і напівавтоматів. У 1966—1970 рр. здійснено комплексну механізацію 15 цехів і діляниць, введено в дію понад 150 автоматичних, напівавтоматичних поточково-механізованих і конвейєрних ліній. Це дало можливість розширити асортимент і поліпшити якість продукції. Лише 1970 року розпочато випуск понад 150 нових зразків виробів, у т. ч. комбінованих вимірювальних приладів, щитів і диспетчерських пультів. Завдяки цьому з кожним роком підприємства міста нарощують свої виробничі потужності. Фабрика музичних інструментів щороку випускає по тисячі баянів та гармоній. На одне з найбільших підприємств міста перетворюється панчішна фабрика (з 1969 року «Комсомолка»).

1956 року в місті розпочалося будівництво заводу «Електровимірник». Минуло небагато часу, і підприємство стало випускати прилади високої точності (ампервольтметри, деталі до транзисторів, частотоміри, підсилювачі тощо). 1959 року почав діяти завод «Щитавтоматика». Щити та пульти, виготовлені на цьому підприємстві, можна зустріти на електростанціях Сибіру, в цехах металургійних комбінатів Уралу, Закавказзя, на підприємствах братніх соціалістичних країн. 1960 року на базі ремонтного заводу виріс великий завод «Автозапчастина», який виготовляє деталі 40 найменувань.

На хуторі Хінчанка, що розташований на східній околиці міста, в 1959 – 1961 рр. зведено першу чергу текстильного велетня Полісся - Житомирського льонокомбінату, а через два роки стала до ладу друга черга підприємства. В просторих світлих цехах встановлено понад 1300 ткацьких верстатів, 38 тис. прядильних веретен, сотні одиниць технологічного устаткування... Неподалік льонокомбінату стали до ладу завод силікатної цегли (1964 р.), паперова фабрика (1962 р.) та завод залізобетонних виробів (1964 р.) [1, с. 113].

Отже, за повоєнні роки невпізнанно змінився виробничий комплекс міста. З'явилися нові галузі промислового виробництва: текстильна, паперова, електроприладобудування. Тепер у місті (1973 рік) діє 138 підприємств, на яких працює 57 тис. чоловік. Річна валова продукція промислових підприємств Житомира в 1970 році становила 400 млн. крб., що в 39 разів більше, ніж у 1940 році... [1, с. 113 - 114].

Важливу роль у підвищенні продуктивності праці відіграв рух винахідників та раціоналізаторів. Якщо в 1964 році у виробництво впроваджено близько 1200 рацпропозицій, які дали річний економічний ефект 600 тис. крб., то в 1970 році відповідно — 2345 і майже 2 млн. карбованців. 1971 року на підприємствах міста діяли 25 конструкторських бюро на громадських засадах, 76 комплексних творчих бригад при первинних організаціях товариства раціоналізаторів і винахідників, що об'єднували понад 600 інженерно-технічних працівників та кваліфікованих робітників. На меблевому комбінаті заслуженою повагою користується ударник комуністичної праці столяр Я. В. Головачов. На його рахунку 156 раціоналізаторських пропозицій. Я. В. Головачов нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора та удостоєний звання заслуженого раціоналізатора УРСР... [1, с. 114].

...З кожним роком розвивається міський транспорт. 1 травня 1962 року пущено першу чергу тролейбуса по маршруту центр—вокзал, а нині довжина тролейбусних маршрутів досягла 34,6 км. Крім того, діє три трамвайні лінії довжиною 20,1 км і 75 міських та приміських автобусних маршрутів. Міський транспорт щодня перевозить понад 210 тис. пасажирів [1, с. 114].

...У 1951 - 1972 рр. широкого розмаху набуло житлове будівництво. Лише протягом 1966 - 1970 рр. побудовано 439,5 тис. кв. метрів житла... [1, с. 114].

Отже, інформація зібрана науковцями та краєзнавцями в 1960-1970-ті роки для фундаментального енциклопедичного видання «Історія міст і сіл Української РСР» дає колосальний матеріал для вивчення різних аспектів історії України та, зокрема, історії економіки Житомира в радянський період.

Література

1. Булкін Г. П., Вахбрейт З. Д., Іващенко О. М., Павлов О. О. Житомир у роки післявоєнного відновлення народного господарства. *Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Житомирська область* / Ред. кол. тому: Чорнобривцева О. С. (гол. редкол.), Булкін Г. П., Бутич І. Л., Василевський А. Ф., Вахбрейт З. Д., Гудима Н. Г., Денисенко Г. І., Зайцев В. М., Іващенко О. М., Матящук В. О., Москвін П. П., Новик М. К. (відп. секр. редкол.), Павлов О. О., Павловський А. А., Ремезов О. П. (заст. гол. редкол.), Чекарев Л. М. АН УРСР. Інститут історії. Київ : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. С. 111 - 120.

2. Гриценко А. П. Славна праця краєзнавця Володимира Петровича Задка (до 95-річчя від дня народження та 15-річчя смерті). *Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій* : збірник науково-краєзнавчих праць / [редкол.: Прокопчук В.С., голова, Баженов Л.В., співголова; Адамський В.Р. та ін.]. Дунаївці; Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2022. Вип. 9. С. 311 - 315.

3. Гриценко А. Фундатор краєзнавства Глухівщини. Який внесок Яким Кривко зробив для нашого краю? *Глухів.city*. 2023. 21 вересня. URL:

<https://hlukhiv.city/articles/313598/fundator-kraeznavstva-gluhivschini-yakij-vnesok-yakim-krivko-zrobiv-dlya-nashogo-krayu> (дата звернення: 08.11.2023).

4. Гриценко А. Фундатор краєзнавства Глухівщини. До 120-річчя з дня народження викладача Глухівського педагогічного інституту та видатного краєзнавця Якіма Кривка. *Глухівщина*. 2023. № 38 (28108). 28 вересня. С. 5.

5. Гриценко А. Фундатор краєзнавства Глухівщини. До 120-річчя з дня народження викладача Глухівського педагогічного інституту та видатного краєзнавця Якіма Кривка. *Глухів.Info*. 2023. 19 вересня. URL: <https://hlukhiv.info/fundator-kraeznavstva-gluhivshhyny/> (дата звернення: 08.11.2023).

6. Гриценко А. Фундатор краєзнавства Глухівщини». [До 120-річчя з дня народження викладача Глухівського педагогічного інституту та видатного краєзнавця Якіма Кривка]. *Сумський історичний портал*. 2023. 16 жовтня. URL: <https://history.sumy.ua/research/article/9768-hrytsenko-andrii-fundator-kraeznavstva-hlukhivshchyny.html> (дата звернення: 08.11.2023).

7. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Житомирська область / Ред. кол. тому: Чорнобривцева О. С. (гол. редкол.), Булкін Г. П., Бутич І. Л., Василевський А. Ф., Вахбрейт З. Д., Гудима Н. Г., Денисенко Г. І., Зайцев В. М., Іващенко О. М., Матяшук В. О., Москвін П. П., Новик М. К. (відп. секр. редкол.), Павлов О. О., Павловський А. А., Ремезов О. П. (заст. гол. редкол.), Чекарев Л. М. АН УРСР. Інститут історії. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. 752 с.

8. Кралюк П. Українізація від Петра Шелеста. Він намагався утверджувати українську ідентичність. *Радіо Свобода*. Суспільство. 2020. 8 червня. <https://www.radiosvoboda.org/a/30656654.html> (дата звернення: 08.11.2023).

9. Макухін І. Історія міст і сіл УРСР [Сумська область]. *Сумський історичний портал*. 2013. 18 квітня. <https://history.sumy.ua/research/books/646-istoriia-mist-i-sil-ursr-sumska-oblast.html> (дата звернення: 08.11.2023).

10. Сидоров К. С. Особливості відбудови МТС Житомирщини в 1943–1945 рр. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. 2013. № 12. С. 61 - 65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnui_2013_12_14 (дата звернення: 08.11.2023).

ГЛУХІВСЬКИЙ ТЕХНІКУМ МЕХАНІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Едуард Поляков

Науковий керівник:
Андрій Гриценко

Глухівський агротехнічний фаховий коледж Сумського національного аграрного університету (далі – СНАУ) сьогодні належить до числа найстарших навчальних закладів України. Більше ста років цей професійний навчальний заклад забезпечує навчання фахівців у галузі механізації та електрифікації сільського господарства, не втрачаючи актуальності свого існування від кінця XIX століття до сьогодні. Його багата історія вписана в історію рідного міста, краю, держави. Є в ній щасливі та гіркі сторінки, але без них не можна досягнути значення Глухівського

коледжу СНАУ не лише в системі навчальних закладів агротехнічного спрямування, а й у житті міста Глухова. Такою сторінкою є історія коледжу у роки Другої світової війни.

У 1929 році професійно-технічну школу у місті Глухів, що займалася підготовкою техніків-механіків з холодної обробки металів, було реорганізовано у технікум механізації сільського господарства. До 1941 року у ньому було підготовлено 660 техніків-механіків та 50 техніків-технологів для первинної обробки конопель [1, с. 213]. У такому статусі навчальний заклад зустрів 1941 рік, що приніс кардинальні зміни у життя радянських людей. Друга світова війна не обійшла стороною місто Глухів, захоплення якого мало стратегічне значення для армії Вермахту, відкриваючи шлях для просування німецьких військ у курському напрямку.

У 1941 році технікум закінчили 92 випускники, але після отримання освіти їм не довелося працювати у галузі сільського господарства. Початок війни змусив учорашніх випускників взяти до рук зброю. Німецькі війська підійшли до Глухова на початку серпня 1941 року. Для його захисту було виділено вкрай малі сили: один саперний батальйон Харківського військового округу та одна стрілецька рота. Німецький військовий напір стримати було неможливо, не допоміг 22-й моторизований полк НКВС, направлений для підкріплення. Вже 6 вересня сапери почали підривати мости на підступах до міста та в самому місті, а 7 вересня армія Вермахту увійшла до Глухова. Почався важкий період німецької окупації, що тривав з 7 вересня 1941 по 30 серпня 1943 року. У ці складні роки місто зазнало жахів війни: голоду, погноблення, бомбардувань. Багато викладачів, випускників та учнів навчального закладу направились на фронт, 54 з них не повернулися з боїв Другої світової війни. серед них директори довоєнного періоду Г.І. Ковальов та І.В. Бурлаков.

Важким був період не просто для навчання, а й для існування закладу. На базі майстерень технікуму вже у перші дні Другої світової було розпочато ремонт автомобілів для фронту і тракторів, що мало важливе стратегічне значення. У цій ситуації ремонт і збереження техніки стали критичною необхідністю з точки зору військового зусилля та ефективності, адже вони були ефективнішими за нове виробництво в умовах початку жорстокої війни, що дозволило промисловості зекономити час і ресурси. Трактори і автомобілі у цей період стали важливими для транспортування військ, забезпечення логістики та перевезення матеріалів. Ремонт цих транспортних засобів надавав можливість підтримувати фронт і підтримувати бойові операції. Такі ремонтні роботи стали бути частиною загальної мобілізації ресурсів для підтримки оборони країни під час війни, адже технікум, забезпечуючи їх певний час власними силами, звільнив у країні робочі руки для інших виробничих процесів. Робота з ремонтом техніки у майстернях дозволяла зберігати та передавати технічні навички і досвід в умовах війни, сприяла забезпеченню армії та фронту необхідними транспортними засобами і збільшувала загальну готовність до оборони країни.

В цей же період на курсах було підготовлено 25 жінок-комбайнерів. Така підготовка велась прискореними темпами, маючи на меті мобілізацію робочої сили та забезпечення продовольчої безпеки. Велика частина чоловічого населення була призвана на фронт, що призвело до нестачі робочої сили в сільському господарстві та промисловості. Для збереження виробництва продовольства та

забезпечення армії необхідними ресурсами було вирішено залучити жінок до аграрних робіт. Жінки-комбайнери були навчені використовувати комбайни, які в цей час стали важливими машинами для збирання зернових культур, що дозволяло значно збільшити швидкість та ефективність збирання врожаю порівняно із традиційними методами. Комбайни дозволяли замінити велику кількість ручної праці, що було особливо важливим у відсутності чоловічої робочої сили. Залучення жінок-комбайнерів відіграло важливу роль у збереженні економічної стабільності та продовольчої безпеки країни під час війни. Після війни цей досвід також вплинув на перегляд стереотипів стосовно ролі жінок у суспільстві і праці.

Роки окупації стали важкими для Глухівського технікуму, адже постраждали його приміщення та будівлі. У цей період фашисти завдали серйозної шкоди його освітньо-виробничій інфраструктурі Глухівського технікуму. Вони практично знищили навчально-виробничу базу, вивезли частину обладнання до Німеччини, частково зруйнували будівлі та спалили всі меблі. Більша частина книг була знищена, а ливарний цех зруйновано. Руйнування виробничих потужностей навчального закладу мало заставити глухівчан зменшити опір окупантам. Через знищення ливарного цеху зменшилися можливості виробництва, необхідні для ведення оборонної праці. Спалення книг відбувалося на окупованих територіях скрізь і було спрямоване на придушення культурної ідентичності українського народу. Здійснивши під час окупації та відступу вивезення обладнання до Німеччини, армія спрямувала використання цих ресурсів у власних виробничих потужностях фашистського режиму. Завдані збитки, завдані Глухівському коледжу під час Другої світової війни, пізніше були оцінені у суму 825 тисяч рублів [3].

30 серпня 1943 року в ході Чернігівсько-Прип'ятської операції радянські війська звільнили місто від німецьких загарбників. Найменування Глухівських отримали 70 гвардійська стрілецька дивізія, 226 стрілецька дивізія, 23 танкова бригада, 1 гвардійська артилерійська дивізія прориву [1, с. 230]. Не зважаючи на звільнення, місто потрапляло у вересні 1943 року під бомбардування та обстріли з повітря. У таких умовах важко було починати повернення до відновлення та звичайного життя, але глухівчани намагалися робити все, щоб навести лад у рідному місті. Попри всі складнощі, Глухівський технікум у 1943 році відновив свою роботу і продовжувався набір студентів, це був одним з перших технікумів України, що почав свою роботу у час, коли ще йшли жорстокі бої з ворогом на території України.

У цей час гостро відчувала нестача викладачів, що воювали. У жовтні 1943 році для керівництва Глухівським технікумом з фронту був відкликаний заступник директора з навчальної частини Микола Іванович Майський. Для повноцінної роботи потребував оновлення не лише технікум, а й усе місто, що пережило окупацію. До відновлювальних робіт залучили не тільки співробітників та викладачів, а й учнів. Вони ремонтували навчальні корпуси та гуртожитки, працювали на відбудовчих роботах у місті. Відсутність робочої сили та обмежені ресурси змушували використовувати свої власні зусилля для відбудови. Це було особливо актуальним, оскільки відновлення розпочалося у воєнний час та тривало після нього. Участь у таких роботах відбувалася безперервно, що дало змогу відбудови технікуму та загальної міської інфраструктури. Після окупації у

Глухові склалася критична ситуація з матеріалами для опалення приміщень: торф та дрова доводилося завозити за 10-15 км від міста. Техніки для цього не було взагалі, тому підвезення палива виконували на конях, що також ускладнювало процес.

Вживши у горнилі Другої світової, технікум зміг відновитися та розпочати роботу у швидкі терміни. Вже у лютому 1944 року розпочався набір учнів на 1-й курс, а вже з березня заняття розпочали дві набрані групи, кількість кожної з яких складала 70 осіб. За спогадами вступника 1944 року Миколи Кубана, його група самостійно обрала приміщення для занять, зупинившись на кабінеті математики. Студенти особисто здійснювали прибирання, приймали участь у виготовленні парт та лав з дошок. Скло власноруч вставляли у вікна, коли вже розпочались заняття. Для облаштування гуртожитку студенти виготовляли матраци, наповнюючи спеціально пошиті великі мішки соломомою. Не зважаючи на велике фінансове навантаження, учні завзято відносились і до роботи, і до навчання. У цей період термін навчання складав три роки. Навчальний процес стикався із такими складнощами, як відсутність приміщень, навчально-технічної бази, нестача викладацького складу.

На базі технікуму було організовано курси голів колгоспів, водіїв, бригадирів. Організація цих курсів була спрямована на надання необхідних кваліфікацій та знань для ефективного ведення господарської діяльності в сільському господарстві. Цьому сектору були потрібні кваліфіковані працівники, яких не вистачало. Технікум зміг у швидкі терміни допомогти отримати фахові навички людям, що почали розбудову сільського господарства.

У 1944 році Глухівський технікум отримав у розпорядження навчально-дослідне господарство «Іванівка», що у довоєнні роки належало сільськогосподарському інституту. На його базі було розпочато заняття учнів та співробітників тваринництвом, а також вирощування зерна та овочів. Вирощену продукцію постачали до їдальні технікуму, а також здавали на користь держави. Спеціалісти та учні навчального закладу змогли отримувати врожаї, що були у 2-3 рази вище за показники по Глухівському району, застосовуючи у своїй роботі провідні досягнення агрономії тих часів [3].

Справжнім проривом було спорудження першої в районі високовольтної електролінії від технікуму до учбового господарства для забезпечення ферми електроенергією силами викладачів, співробітників та учнів технікуму. Пізніше вони спорудили міській ретранслятор телепередач. У 1945 році було відкрито відділення електрифікації, викладачі та співробітники якого надавали допомогу з впровадження електроструму у виробництво під час електрифікації сіл.

Переможний 1945 рік приніс зміни і у життя Глухівського технікуму. До складу педагогічного колективу на той час входило 16 викладачів та інструкторів, кількість студентів сягала 203 учня, щорічний прийом було збільшено до 180 чоловік. Трохи пізніше, у 1948 році відбувся перехід навчального закладу на чотирирічне навчання. Збільшилась аудиторій до 20, гуртожиток зміг прийняти 95 учнів. З'явилась техніка у кількості одного автомобіля ГАЗ-АА, трьох тракторів (СІЗ-НАТІ, ХТЗ, «Інтернаціонал») та одного комбайна «Комунар» [3]. Так Глухівський технікум почав повертатися до мирного життя.

Про тяжкі, але славні часи в історії Глухівського технікуму під час другої світової війни сьогодні нагадує музей славетного командира Сумського

партизанського з'єднання Сидора Ковпака, який відкрився при Глухівському технікумі механізації у 1971 році. Глухівський технікум пережив зміни та реорганізації, дві світові війни. Сьогодні під час повномасштабної війни в Україні він продовжує працювати, надаючи освіту у дистанційній формі.

Література

1. Белашов В. Глухів – столиця Гетьманської України (1708—1782 рр.): від перших поселень до сучасності. Суми: ТОВ «ВПП «Фабрика друку», 2020. 419 с.
2. Вечерський В. Гетьманські столиці України. Київ: Наш час, 2008. 318 с.
3. Глухівський коледж СНАУ. URL: <http://gati.snau.edu.ua> (дата звернення: 08.11.2023).
4. Глухів. *Чернігівщина*. Енциклопед. довідник. Київ: УРЕ, 2010. 467 с.
5. Черановська Т. Глухів – гетьманська столиця. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua> (дата звернення: 08.11.2023).

МІСТО – ГЕРОЙ ВАСИЛІВКА, ЖИТТЯ ВІД РОЗКВІТУ ДО ОКУПАЦІЇ

Ірина Кожем'якіна

Національна ідентифікація людини починається зі знання своєї історії. Хоча зараз історія змінила свій хід, ми не маємо права забувати, якою ціною здобувається свобода. Війна продовжується, і з нових підручників з історії України наступні покоління дізнаватимуться, як відстоюється незалежність.

Василівка – місто районного підпорядкування, розташоване на березі вже колишнього Каховського водосховища, за 50 кілометрів від Запоріжжя. Довоєнне населення міста - 14 тисяч осіб. Село засноване наприкінці XVIII ст. запорізькими козаками і кріпаками-втікачами. У 1784 році воно стало власністю генерал-майора Попова. Порівняно з сусідніми селами Василівка розвивалася швидше, бо була розташована біля переправи через річку Карачекрак, на шляху до Криму. Після повалення самодержавства був час активного селянського руху у Василівці, а на початку січня 1918 року влада в містечку повністю перейшла до волосної Ради. Селяни Василівки активно долучались до громадсько-політичного життя. За передвоєнні роки змінився загальний вигляд Василівки. Зникли землянки і халупи. У червні - липні 1941 року близько тисячі чоловіків призовного віку пішли на фронт. Понад два роки тривала окупація Василівки. За післявоєнні роки Василівка, яка 1957 року стала містом районного підпорядкування, розрослася і покрасивішала. Більшість вулиць забруковано, центральні - заасфальтовано і обсаджено деревами та кущами, прокладено тротуари, водопровід [1].

Василівка після 2000-х – це сучасне місто з розвинутою соціальною сферою, сучасними промисловими підприємствами, закладами культури та освіти, туристичними об'єктами. Далеко за межами міста відомий «Василівський елеватор», завод «Оліс», ВАТ «Василівський авторемонтний завод», «Василівський завод технологічного обладнання», «Міда» та ін. Тут є один з найвідоміших туристичних об'єктів: пам'ятка національного значення – історико-архітектурний музей-заповідник «Садиба Попова» [2].

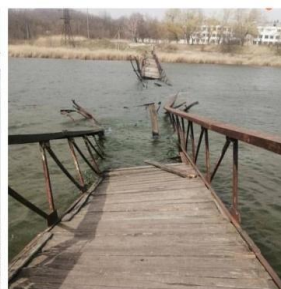

Рис.1 Архівні фото міста

Рис.2 Фото міста до початку війни

Повномасштабне вторгнення 2022 року розгорнуло нову сторінку в історії міста. 28 лютого 2022 року, за повідомленням міської ради Василівки, до міста почали підступати військові угруповання Російської Федерації. 1-2 березня 2022 року під час обстрілів постраждала ЗОШ №1, практично повністю знищена єдина міська лікарня інтенсивної терапії. Виникли проблеми з тепло-, електро- та водопостачанням. Місто обстрілювали з градів, артилерії, а також наносили ракетні удари. Мешканці ховалися в укриття, у місті зникли світло та зв'язок. Люди жили під обстрілами 5 днів.

Після закінчення активних бойових дій та фактичного початку російської окупації, люди вийшли з підвалів і побачили нову Василівку – зруйнована інфраструктура та історичні пам'ятки, пограбовані аптеки та магазини, люди стояли в чергах за їжею від двох та більше годин. Мізерна гуманітарна допомога від Василівської ради була практично вся розграбована василівськими колаборантами та місцевими жителями, що перейшли на сторону окупанта.

Рис.3 Руйнування жилого фонду

Рис.4 Руйнування інфраструктури

У травні-червні 2022 року Василівка стала кінцевим пунктом, в якому перебували люди перед виїздом на вільну територію. Проте, якщо на початку окупанти пускали достатню кількість машин, то вже ближче до вересня окупанти ввели одноденні перепустки на виїзд з окупації. А пізніше – взагалі закрили дорогу через Василівку. Про знущання окупантів над людьми на блокпостах можна написати окремий підручник. Люди могли тижнями жити без їжі, води та нормального туалету. Жінки народжували дітей в машинах. У черзі на виїзд з окупованої території померло 10 осіб.

Рис.5 Руйнування у Садибі Попова

Рис.6 Черги з автівок на виїзд

Законна влада Василівки, знаючи про те, що почнеться війна, втекла з міста в перші дні повномасштабного вторгнення. Людей залишили напризволяще. За весь час окупації влада згадала про людей у соціальних мережах лише двічі. Станом на вересень 2023 року, ситуація в місті залишається складною. Медикаментів високої якості в місті не залишилось, з їжею та сама ситуація. Руйнування в місті окупантами не відбудовуються, через них залізничний міст не підлягає відновленню, а рух дорогами дуже ускладнений через дірки та ями. Також, окупанти стабільно чинять провокаційні обстріли міста з метою дискримінації ЗСУ. Люди почуваються у небезпеці щоденно, російська армія перевіряє мобільні телефони на вулицях. Також, окупанти самовільно заселяються у пусті квартири містян та розграбовують майно. Український мобільний зв'язок відсутній давно. Примусової паспортизації наразі немає. Зараз у місті залишається приблизно 2 тисячі осіб.

Так зараз виглядає сучасна історія чарівного міста, яке раніше було однією з візитівок на шляху до моря. Відома за межами Запорізької області “летюча тарілка” зараз частково постраждала від обстрілів. Садиба Попова - унікальна архітектурна споруда, також частково зруйнована, проте основні будівлі все ще цілі. Садиба має унікальну кладку каменю – будівель з такою кладкою всього 3 на цілий світ. Василівська Лиса гора та плавні – наразі це частково замінована територія, на якій, до того ж, російська армія розташувала своє озброєння. В додатку до всього ця

територія також постраждала від російського екоциду на Каховській ГЕС, місцева флора та фауна переживає біологічну катастрофу.

Література

1. Історія міст і сіл української РСР [Запорізька область]: веб-сайт. URL: <http://ukrssr.com.ua/zapor/vilnyanskiy/vasilivka-vasilivskiy-rayon-zaporizka-oblast> (дата звернення 01.10.2023).
2. Запорізька обласна універсальна наукова бібліотека : веб-сайт. URL: <https://zounb.zp.ua/resourse/zaporizkyu-kray/mista-i-sela/vasilivka> (дата звернення 01.10.2023).

ЄВРЕЙСТВО В УКРАЇНСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 – 1921 рр.

Єлизавета Лапчик

Українська революція 1917-1921 років висунула на передній план демократичне розв'язання національного питання та вироблення моделі захисту національних меншин. Російська влада протягом багатьох років намагалася впливати на взаємини українців із євреями в імперії Романових, оскільки порозуміння цих двох народів створювало багато проблем для Петербурга. Але, незважаючи на такі несприятливі умови, Центральна Рада здійснила реальну спробу забезпечити права іноетнічного населення, заклавши таким чином правові основи демократичної етнополітики.

Тому актуальним у контексті цієї теми є вивчення проблеми взаємин влади з національними меншинами, зокрема з єврейською та її ролі в Українській революції.

На початку ХХ століття в Україні мешкало майже 2/3 всього єврейського населення Російської імперії, в той час як у самій Росії – 1/5, а у Білорусії – 1/7 їх частина [2, с. 116]. Євреї становили більшість у таких містах, як Житомир, Вінниця, Умань, Проскурів, Новоград-Волинський, Коростень, Овруч, Бердичів та інших [6, с. 148].

Аналіз етнічного складу Центральної Ради дає такі результати: 75% її членів репрезентували українські організації, 14% - російські, 6% - єврейські, 2,5% - польські. Єврейські партії отримали 50 місць (з 822) в Центральній Раді і п'ять місць (з 55) в її виконавчому органі – Малій Раді (їх зайняли представники Бунду, ПоалейЦіон, Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії (Фарейнікте), Фолкспартейта сіоністів) [3, с. 4].

У квітні 1917 р. відбувся Всеукраїнський національний конгрес, в якому взяли участь і представники єврейських організацій. Майже тисяча його делегатів, які представляли регіони України, одноголосно схвалили основи політики Центральної Ради. Голова Ради об'єднаних єврейських організацій Києва Г. Биховський свій вітальний виступ завершив словами захоплення і подяки лідеру українського руху М. Грушевському та всьому українському народу.

Спектр питань, якими переймалися представники єврейських партій і організацій включав як загальнодержавні питання (політичні, економічні, військові), так і суто єврейські національні проблеми – законодавче вирішення питань єврейської громади, статусу єврейської мови, освіти, проблеми створення окремих єврейських частин і болуче питання єврейських погромів. Єврейські організації Києва, Одеси, Катеринослава, Харкова та інших міст визнали Центральну Раду єдиною законною владою. Євреї не лише надавали кошти для сприяння діяльності УНР, а й пропонували свою військову допомогу [2, с. 116].

Володимир Винниченко, згадуючи перше засідання Малої Ради з представниками національних меншин, писав, що єврейські партії «прийняли у свою свідомість Центральну Раду як свій орган і виступили в ньому, як рівні його члени, з рівними правами, політичними і національними» [3]. Всеукраїнський з'їзд рабинів, що відбувся в Одесі в травні 1918 р., навіть ухвалив рішення про накладання «херему» (прокляття) на радянську республіку [7, с. 34].

Бунд та інші єврейські соціалісти виявили значну зацікавленість при обговоренні Закону про національно-персональну автономію, який був прийнятий 9 (22) січня 1918 року. Згідно цього закону, кожна з національностей, що населяла Україну, отримувала право на «національно-персональну автономію, тобто право на самостійну організацію свого національного життя, що здійснювалося через органи Національного Союзу, влада якого поширюється на всіх його членів, незалежно від місця поселення в УНР». Цей закон давав можливість кожному громадянину УНР, керуючись національною самосвідомістю, обирати, яку роль в його житті повинна відігравати та чи інша національна культура. Кожна національна община мала право на підтримку з боку держави [3, с. 4].

Українські політичні діячі, які боролися за національне, культурне та державне відродження власного народу, позитивно ставилися до аналогічних прагнень євреїв. Оскільки згода між українцями й євреями значно посилювала позиції українських самостійників, то закономірно, що російська влада була зацікавлена в тому, аби перетягнути євреїв на свій бік у війні проти українців. Для реалізації свого задуму, росіяни проводили пропаганду, яка працювала над конструюванням образу «хохла-погромника». Боротьба українців за власну державність змальовувалася як «суцільний погром», «бешкет» та «пекло анархії». Образ армії УНР подавався як зграя антисемітів-погромників, що підносило російську окупацію у ранг «порятунку людства» від «бандитів-українців» [3, с. 5]. Слід визнати, що до єврейських погромів долучилися усі ворогуючі сторони. Але, незважаючи на те, що підрозділи російських Червоної та Добровольчої армії брали безпосередню участь у погромах на території України, російські пропаганді надзвичайно ефективно вдалося перекласти тягар вини й відповідальності на українців. Між тим, якраз тільки українська влада – уряд Української Народної Республіки та петлюрівська Директорія, – на офіційному рівні намагалися протидіяти погромам.

По-перше зауважимо, що у складі українських урядів завжди існував орган у єврейських вправах – зокрема, так зване Міністерство єврейських справ. По-друге, євреї як громадяни України дістали такі самі права, як і представники інших націй. По-третє, український уряд був готовий фінансувати різноманітні єврейські національні проекти (зокрема, у військовій галузі – створення

єврейських частин). По-четверте, він був єдиним, хто виплачував великі компенсації постраждалим від погромів єврейським родинам. Зрештою, уряд УНР займався розслідуванням погромних ексцесів, а також пошуком і покаранням винних у них [5].

Глобальна небезпека погромів полягала в тому, що вони були спрямовані не лише на пограбування майна євреїв, а й на знищення самої єврейської громади на території України. На жаль, до погромів долучилися також і українські селяни, які розглядали єврея одним із винуватців політики військового комунізму, покладаючи на євреїв провину у соціальних негараздах, наприклад, у відсутності в селі міських товарів: сірників, мила, керосину, цвяхів тощо. Адже саме ці товари склали торговельно-асортиментну основу єврейських крамниць у містечках Правобережної України. Товарний дефіцит призводив до широкого розвитку чорного ринку з його фантастичними цінами, а це мало наслідком прагнення звести рахунки з «незалежними» євреями. Крім того на погромні настрої впливали і руйнування традиційного довоєнного сільського укладу, в якому євреї займали роль дрібних кустарів: столярів, шорників, шевців та ін. Унаслідок бойових дій, традиційні форми господарської діяльності євреїв були зруйновані, значна частина євреїв вимушена була займатися посередницькою торгівлею, що також не сприяло міжетнічному порозумінню [1, с. 101].

За час з 1917 по 1921 роки відбулося 1520 погромів, що мали місце в 911 населених пунктах колишньої смуги осілості. Погроми коштували єврейському народу 200 тис. вбитих і близько 700 тис. поранених, залишивши сиротами і інвалідами 300 тис. дітей. За підрахунками ж єврейського історика Шимона Дубнова, в Україні в той період було вчинено 887 великих і 349 менших за розмірами погромів [4, с. 150].

Незважаючи на такий перебіг подій, євреї все-таки не залишались осторонь української визвольної боротьби і були залучені до лав Армії УНР. У реєстрах УНР та в часописах періоду українсько-більшовицької війни містяться списки мобілізованих або загиблих бійців, серед яких нерідко зустрічаються єврейські прізвища і це не було якимось винятковим явищем в українському війську. Однак їхні імена спеціально не афішували і не піднімали на щит, як елемент політичної боротьби. Цьому є просте пояснення. Буремний 1917 рік хоча і приніс в Україну подвійну революцію: національну та соціальну, проте саме цього року народилось політичне українство. На позначення зросійщених українців і представників інших національностей, які стали на службу новій державі у березні 1917 року, виник спеціальний термін – «мартовські українці». Поряд з цим в історії української визвольної боротьби 1917-1921 років є чимало прикладів, коли євреї підтримували молоду українську армію фінансово.

За умовами Брестського миру, укладеного між Німеччиною, Туреччиною, Австро-Угорщиною та Болгарією з одного боку і УНР – з іншого, на початку березня 1918 року до Києва ввійшла німецька армія разом із українським військом. Свою вірність політиці Центральної Ради єврейські депутати продемонстрували 20 березня, коли вищий законодавчий орган України святкував першу річницю своєї діяльності. Лідер сіоністів Ногум Сиркін, виступаючи на святковому засіданні, зазначив, що Київ стане зразком міжнаціональних відносин, і висловився проти тих, хто заважає діяльності Центральної Ради. Бундовець Рафес – до речі, потім активний більшовик, у своєму виступі відмітив,

що пишається участю його партії у діяльності Центральної Ради. З іншого боку, переворот гетьмана П. Скоропадського викликав негативну реакцію не лише з боку українських сил, а й з боку єврейських партій [3, с. 4].

Отже, Українська революція не була справою лише українців. Звичайно, євреї були серед різних політичних таборів. Однак у період, коли світові єврейські провідні кола шукали шляхів для реалізації ідеї створення власної єврейської держави, українцям на коротку мить вдалося створити таку державу і вибороти свою незалежність. І кожен раз, коли вестимо мову про державотворчість, не слід забувати, що творцями української незалежності, окрім українців та інших етносів, були й представники інших національностей, зокрема й єврейської.

Література

1. Доценко В. О. Єврейський погромний рух в Україні в 1917 – 1918 рр. *Наукові праці історичного факультету ЗНУ*. 2014. Вип. 38. С. 100 – 103.

2. Макаренко Т. П. Єврейські погроми в добу Української революції. *Наукові праці історичного факультету ЗНУ*. 2013. Вип. 35. С. 116 – 119.

3. Найман А. Евреи и УНР. *Еврейский обозреватель*. 2017. №4/292. С. 4 –5.

4. Орлянський В. С. Євреї України в 20-30-ті роки ХХ сторіччя: соціально-політичний аспект. Запоріжжя, 2000. 240с.

5. Тинченко Я. Союз тризуба та зірки Давида. Український тиждень. 2013. № 49 (317). URL: <https://tyzhden.ua/soiuz-tryzuba-ta-zirky-davyda/> (дата звернення: 05.11.2023).

6. Устименко В. М. Єврейські організації і партії в суспільно-політичному житті України за доби Центральної Ради. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр.* Київ, 2009. Вип. 4. С. 147 - 182.

7. Шпак Д. О. Витоки опозиційного руху етнічних меншин на Півдні Української РСР. *Молодий вчений*. 2015. № 4 (19). С. 34 – 37.

ПОДВИГ ЛЕГЕНДАРНОГО ВОЇНА

Микола Гурець

На Вознесенському цвинтарі міста Глухова, біля Вознесенської церкви, похований легендарний воїн – Микола Іванович Жужома (1922-1981 рр.) Герой Радянського Союзу, кавалер найпочеснішої нагороди у Сполучених Штатах Америки – ордену Срібної Зірки, Народний Герой Югославії, крім цього, володар ще семи орденів і шістнадцяти медалей... У вересні минуло 40 років як він пішов із життя... [2, с. 2].

Якщо підняти архіви країн антигітлерівської коаліції, дуже мало знайдеться воїнів, яких можна поставити поряд.

Тисячі фронтових доріг пройшов старшина М. І. Жужома, звільняв Україну, Угорщину, Югославію, штурмував рейхстаг...

Був одинадцять разів поранений, із них чотири смертельних, сім контузій... Після одного артнальоту його засипало землею, а до звання Героя Радянського Союзу М. І. Жужому було представлено 1944 року посмертно. Навіть був випадок, коли осколком від снаряда пробило каску і її не могли досвідчені лікарі зняти з голови в кількох госпіталях...

Коли його вважали загиблим, він повертався у свій полк та завзято бив ворога зі своїм танковим взводом.

Пам'ятною для нього залишилася бойова операція у Західній Пруссії з визволення американських та канадських десантників у 1944 році, які потрапили в оточення. Вони чинили фашистам запеклий опір, але закінчувались боєприпаси, продукти,

медикаменти і було багато поранених...

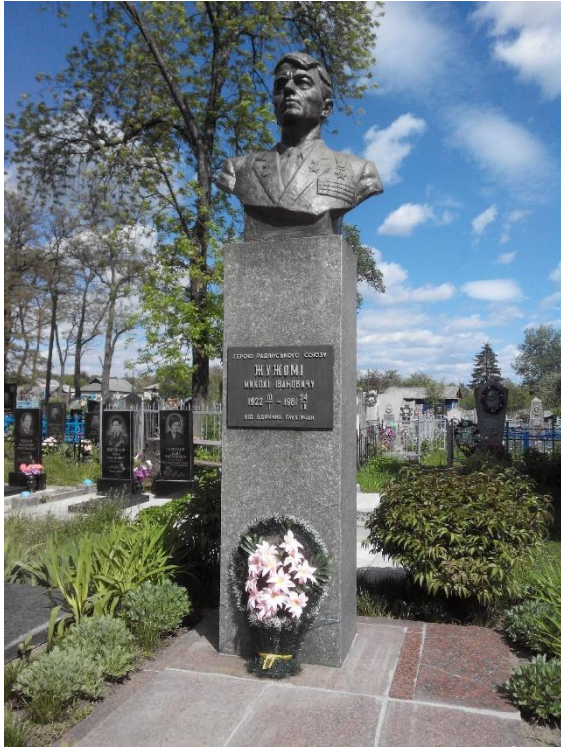
Пам'ятна розповідь героя про цю подію:

—Я в той час командував танковим взводом у складі другої окремої винищувальної протитанкової дивізії, - згадував М. І. Жужома. — Було поставлене завдання – допомогти американцям вийти із котла. Для цього створили ударну групу, куди включили і наш взвод. Бій був дуже важким, але завдання ми виконали. Правда, я знову був поранений... [1, с. 5; 2, с. 2].

Микола Жужома першим зі своїм взводом пробився до десантників. Вибуховою хвилею перевернуло його підбиту самоходку і допомогу йому самому вже надавали американські лікарі. Під вогнем з оточення виводили людей, а коли випала нагода, за ними прилетіли літаки США. Вже у Москві «всесоюзний староста» М. І. Калінін вручив йому за визволення десантників третій орден Червоної Зірки, а посол США від імені Президента урочисто вручив високу нагороду за воїнську доблесть – орден Срібної Зірки. «Всім, хто побачить цю нагороду – вітати», - зазначалось у посвідченні до нагороди...

Слід сказати, що ставлення тодішньої влади до легендарного воїна мало б бути кращим. Йому було наказано відмовитись від звання Народного Героя Югославії, від подарунків, що надходили зі США, після війни він займав скромну посаду – працював начальником відділу кадрів Глухівського пенькозаводу. Його молодший колега по роботі М. Г. Голуб згадує його як дуже скромну, добру і чуйну людину. У

Глухові є вулиця Миколи Жужоми. Він є почесним громадянином міст Глухів та Черкаси. Його ім'я носив Глухівський лицей-інтернат з посиленою військово-фізичною підготовкою КЗ Сумської облради; в цьому лицейі є музей присвячений легендарному воїну. Можливо, сьогодні варто повернути ім'я славного героя цьому лицейу [2, с. 2].

Минуло багато років... Сьогодні американці займають важливу позицію у відстоюванні суверенітету нашої держави, по суті, – зміцнюють військове партнерство з Україною. Настав час активізувати пошукову роботу зі встановлення імен звільнених нашими воїнами американських і канадських десантників та їх нащадків, налагодити дружні стосунки, а, можливо, і розробити проєкт підготовки глухівських кадетів за програмами американських військових закладів, а в Глухові

організувати та провести наукову конференцію із залученням провідних істориків, присвячену М. І. Жужомі та інші заходи по його вшанування.

Література

1. Вертіль О. «Усім, хто побачить цю нагороду, - привітати»: ім'я Миколи Жужоми назавжди вписане в історію минулої війни не тільки на Батьківщині, а й у низці країн світу. *Урядовий кур'єр*. 2012. № 80. С. 5.

2. Гурець М. З нагоди 100-річчя Миколи Жужоми. *Глухівщина*. 2022. № 2. 13 січня. С. 2.

ЛІТЕРАТУРНА ІДЕОЛОГІЯ ТА КОНТРОЛЬ: РОЛЬ ПИСЬМЕННИКІВ У ФОРМУВАННІ СВІДОМОСТІ В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ

Олексій Остапчук

Науковий керівник:
Олександр Курок

У вислові британського письменника Террі Пратчетта «Перо, може бути, не сильніше меча, проте друкарський верстат важчий за облогову зброю. Декілька слів здатні змінити все», відображено важливий аспект впливу письма та слова в контексті радянської ідеології, яка на той час охоплювала всі сфери життя та культури Радянського Союзу, у тому числі й літературну.

У контексті радянської ідеології «перо» ставало не просто інструментом літературного творчості, але і важливим засобом формування і утвердження ідеологічних поглядів. Слово, висловлене через літературний твір, перетворювалося

на ідеологічний засіб, спрямований на вплив на маси та формування свідомості суспільства.

У радянські часи літературні твори несли на собі велику відповідальність, оскільки вони виступали як засіб виховання та впливу на громадян. Слова письменників стали не лише засобом вираження індивідуальних думок, але і інструментом, що визначав культурний ландшафт та норми суспільства.

У цьому контексті вислів Пратчетта підкреслює, що «декілька слів здатні змінити все», наголошуючи на силі літературного твору як засобу впливу. Друкарський верстат, як символ літературного виробництва, стає важчим за облогу зброю, що вказує на вагу та значущість слова у формуванні світогляду і ідентичності суспільства в умовах радянської ідеології.

Усі сфери, піддані можливій ідеологічній обробці, перебували під строгим контролем радянської влади. Зокрема, літературні діячі активно включалися в інституції, створені для нагляду та ленінсько-сталінського керівництва творчістю з метою втілення ідеологічних принципів. Однією з таких установ була Спілка письменників Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), заснована у 1932 році.

На момент 1982 року Спілка нараховувала 8815 членів, і вона виконувала функцію ефективної системи контролю і впливу на літературний процес. Її керівництво встановлювало жорсткі ідеологічні рамки для творчості, визначало "правильні" теми та підходи, які мали знаходити відображення у літературних творах. Спілка письменників функціонувала як ідеологічний фільтр, відкидаючи твори, що не відповідали офіційній радянській ідеології [1].

Інституційний апарат Спілки забезпечував, що літературна продукція відповідала визначеним нормам та ідеологічним пріоритетам. Такий підхід не лише обмежував творчу свободу письменників, але і робив їхню творчість засобом доктринального втілення ідеології, виключаючи альтернативні чи критичні погляди. В результаті, Спілка письменників стала важливим інструментом контролю над культурною сферою, де кожен літературний витвір підлягав ретельній перевірці та санкціонуванню відповідно до прийнятих ідеологічних норм.

Кожна республіка СРСР мала власну спілку письменників, що функціонувала в межах конкретної республіки та відображала особливості її культурного та ідентичного розвитку. У зв'язку з цим, у 1934 році була утворена Спілка письменників України, яка опікуючись літературною сценою в межах Української РСР, відіграла значущу роль у формуванні та контролі над літературною сферою в рамках Радянської України.

На 1 січня 1983 року, чисельність членів Спілки письменників України становила 1029 осіб, що свідчило про впливовість та широкий охоп літературної спільноти в умовах соціалістичної системи. Зазначена організація, аналогічно до центральної Спілки письменників СРСР, виконувала ключову роль у формуванні та управлінні літературним процесом, сприяючи втіленню ідеологічних принципів радянського режиму на місцевому рівні [2].

Діяльність Спілки письменників України полягала у встановленні ідеологічних критеріїв для літературної творчості, визначенні "правильних" тем і підходів, які відповідали вимогам соціалістичної ідеології. Така інституційна участь сприяла витісненню альтернативних або критичних голосів, а літературні

твори, що не відповідали певним стандартам, могли бути вилучені з публікації чи навіть заборонені. Таким чином, Спілка письменників України виконувала не лише роль об'єднуючої літературної спільноти, але і інструмент соціального контролю та формування ідеології в контексті радянської системи.

В ідеологічно насиченому середовищі Радянського Союзу особлива увага приділялася літературі, оскільки літературні твори мали потужний вплив на суспільство та могли визначати свідомість громадян. Письменники, які відповідали ідеологічним критеріям, ставали своєрідними національними героями та оточувались поклонінням. Створені ними літературні образи служили праобразами ідеального громадянина Радянської держави.

Літературні твори, які відповідали ідеологічній лінії, ставали сценаріями будівництва комунізму та підтримували ідеологію радянського режиму. Письменники виступали як важливі агенти ідеології, сприяючи формуванню «правильних» поглядів та цінностей серед читачів. Їхні твори використовувалися для поширення та пропаганди комуністичних ідеалів, створюючи образ ідеального громадянина Радянської держави.

Ця концепція відображала основи системи контролю над літературною сферою в Радянському Союзі. Літературні твори слугували не лише засобом розважання, але й інструментом формування певних соціальних та ідеологічних уявлень. Ідея ідеального громадянина, що виникала з літературних творів, стала важливим елементом конструкції колективної свідомості та виховання нового типу громадянина, відданого ідеалам комунізму.

Література

1. Спілка письменників СРСР. *Лексика – українські енциклопедії та словники*. URL: https://leksika.com.ua/14100223/ure/spilka_pismennikiv_srsr (дата звернення: 13.11.2023).

2. Спілка письменників України. *Лексика – українські енциклопедії та словники*. URL: https://leksika.com.ua/15410517/ure/spilka_pismennikiv_ukrayini (дата звернення: 13.11.2023).

РОЗКОЛ РУП ЯК ПРИКЛАД ВНУТРІШНЬОПАРТІЙНОГО РОЗКОЛУ СЕРЕД ПАРТІЙ ПІДРОСІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ

Сергій Балабанов

Науковий керівник:
Віталій Крижанівський

Дослідження присвячено питанню проблеми внутрішнього розколу Радикальної української партії внаслідок ідеологічних суперечностей, як типовому прикладу внутрішньопартійних розколів серед політичних партій Підросійської України на початку минулого століття

Ключові слова: РУП, політична програма, партійний розкол, ідеологія, пролетаріат, соціалізм, націоналізм.

Період 1900-1917 років, був етапом політичної історії України, що характеризувався бурхливим розвитком політичних партій на територіях України, що входили до складу Російської імперії. Але попри те, що більшість партій мала дуже схожі цілі та завдання політичні лідери не змогли досягти міжпартійної єдності, а й навіть внутрішньопартійної єдності, через велику кількість суб'єктивних та об'єктивних факторів. Одним з ключових факторів, котрі призводили до виникнення внутрішніх протиріч було ставлення до національного питання та державного устрою територій після політичної перемоги над Російською імперією.

Найкращим прикладом внутрішньопартійного розколу може слугувати Радикальна Українська Партія, внаслідок розколу якої утворилось декілька політичних груп з дуже різними політичними поглядами.

Для аналізу зміни ідеології партій ми дослідимо документ «Самостійна Україна» написаний у 1900 році М. Міхновським.

У творі основна увага приділяється питанням легітимності української державності через аналіз історичних документів, таких як «переляславські статті», у документі засуджується імперська політика Росії, бездіяльність політичної та інтелектуальної еліти України по відношенню до підкореного положення нації. Попри глибокий історичний аналіз у «Самостійній Україні» дуже мало уваги було приділено політичній програмі партії, вимоги обмежувались побудовою незалежної, унітарної української держави заснованої на моно-національній основі, яка на думку Міхновського повинна займати територію від Карпатських гір на Заході та Кавказьких на Сході. Популізм та націоналізм настроїв брошури на нашу думку найкраще виражає наступна цитата: «Усіх, хто на цілій Україні не за нас, той проти нас. Україна для Українців, і доки хоч один ворог чужинець лишиться на нашій території, ми не маємо права покласти оружжя» [3, 61], така позиція відвертала від ідей Міхновського українців іноземного походження навіть всередині РУП. Але найбільшою проблемою програмового документу на нашу думку була відсутність соціальної програми, що не дозволяло залучити широкі маси робітників та селян, які надавали перевагу лівим партіям.

Через політичну та ідеологічну недосконалість «Самостійної України» у 1903 році редакцією внутрішньопартійного органу «Гасло» був запропонований нарис програми РУП [1, с. 29].

Нарис програми починався з проголошення РУП частиною світового пролетарського руху. Далі у документі аналізується тогочасна соціально-політична ситуація розглядається з точки зору аналізу виробничих сил, і робиться висновок, що причиною пригніченого становища українців є не тільки загарбницька політика імперії, а й соціальна несправедливість, котра завжди супроводжує таку політику. Для вирішення проблем України у програмі РУП пропонується низка реформ у різноманітних сферах.

Реформи у державотворчій сфері передбачали перетворення України на автономну республіку з власною конституцією, загальним, рівним, пасивним і активним виборчим правом, незалежним від статі, релігійного та соціального положення виборців, запровадження Народної Ради як вищого органу влади та місцевих органів самоврядування з виборними особами, тощо.

Соціальні реформи передбачали зрівняння усіх людей перед законом, рівноправність усіх громадян незалежно від їх релігійної, вікової, національної чи

статевої приналежності, свободу друку та зібрань, встановлення недоторканості житла, відміну смертної кари та довічного ув'язнення, відділення держави від релігійних організацій, запровадження загальної, безоплатної освіти, тощо.

Найбільша увага у програмі партії була приділена реформам спрямованим на захист робітників, зокрема пропонувалось скорочення робочого дня до 8 годин, заборона дитячої, та обмеження підліткової праці, захист праці жінок, надання допомоги вагітним жінкам, робітникам, що отримали травми на підприємствах, старим робітникам та іншим вразливим категоріям працівників, заборона шкідливих засобів виробництва, повний дозвіл страйків та запровадження системи інспекцій, котра повинна стежити за дотриманням прав робітників.

Окремо у програмі виокремлено реформи, що стосуються положення селян, до них належать відміна податків та повинностей, що зобов'язані сплачувати селяни, законів, котрі роблять селянина залежним від громади та місця проживання, повернення селянам поміщицьких та церковних наділів, зменшення орендної плати [4, с. 114-121].

Таким чином проект програми 1903 року значно відрізнявся від «Самостійної України» і за ідеологічною спрямованістю і за ставленням до національного питання, наслідком цього стало значне підвищення конкурентоспроможності партії.

Після 1903 року популярність партії серед населення значно зростає, поступово з'являються представництва РУП у великих містах підросійської України, а у 1905 проект програми партії на другому партійному з'їзді РУП, майже без змін. [2, с. 121-124] Такий розвиток подій викликає невдоволення з боку націоналістично налаштованих учасників партії, які у 1905 році починають виходити з РУП до УРП.

Таким чином проаналізувавши програмні документи Радикальної Української Партії ми можемо бачити як зміна ідеологічної спрямованості партій впливає на популярність партії та водночас стають причиною внутрішніх розколів.

Література

1. Голобуцький О., Кулик В. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX ст.: Дослідження. Київ, 1966. 254 с.
2. Матеріали II з'їзду Революційної Української партії. *Українська суспільно-політична думка в XX ст. Документи і матеріали*. В 2-х т. Т. 1. Київ: Сучасність, 1983. С. 261 – 267.
3. Міхновський М. «Самостійна Україна». *Українська суспільно-політична думка в XX ст. Документи і матеріали*. В 2-х т. Т. 1. Київ: Сучасність, 1983. С. 261 – 267.
4. Перші програми Революційної Української Партії. *Українська суспільно-політична думка в XX ст. Документи і матеріали*. В 2-х т. Т. 1. / Упор. Т. Гунчак, Р. Сольчаник Київ: Сучасність, 1983. С. 71 - 86.

ВІЙСЬКОВІ РЕФОРМИ ТА ВІЙСЬКОВЕ БУДІВНИЦТВО УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Максим Комар

Науковий керівник:
В'ячеслав Артюх

1. Вплив козацьких військових традицій на ставлення Збройних сил Української держави гетьмана П. Скоропадського

Будучи нащадком козацького роду, П. Скоропадський приділяв значну увагу відродженню козацтва як соціальній основі Української держави. Втім, серед дослідників точаться суперечки стосовно наявності або відсутності історичної тягlosti від давньокозацької традиції.

Зокрема, Гетьманат П. Скоропадського, який наприкінці квітня 1918 р. змінив УЦР та УНР, здійснив ряд заходів, що сприяли продовженню українізації, в тому числі щодо розвитку певних національних інституцій народу, його мови, освіти, науки, культури. Було збережено національну державність у формі Української Держави на чолі з гетьманом, хоча вона була вагомо обмежена присутністю німецьких і австрійських військ. Українську Державу, проголошену П. Скоропадським, визнали 14 країн світу. Сам П. Скоропадський підкреслював український характер нової форми державності [2, с. 40–41].

Однією з характерних рис Гетьманату були спроби відродити соціальний прошарок козацтва, який мав стати підґрунтям суспільного устрою. Зокрема, було прийнято закон про обов'язкове та повсюдне вивчення і застосування української мови, розвиток українських шкіл, розширення мережі українських наукових, освітніх закладів і культурно-мистецьких установ. Зокрема, у рамках таких дій Гетьманату були засновані Українська Академія наук, Академія мистецтв, Кам'янець-Подільський університет, ряд музейних закладів тощо [1, с. 228–234].

Відновлення прошарку козацтва базувалося на нащадках козацьких родів, але вступати до цього стану могли також і не козаки. Разом із самим прошарком козаків П. Скоропадський відновив також і структуру козацького війська, звання, атрибутуку. Зокрема, гетьман запровадив козацький герб як символ спадкоємності державності, водночас зберігши тризуб як національний символ.

Роль козацтва під час української Революції та Гетьманату П. Скоропадського вивчалось низкою вчених у сучасній українській історіографії цього питання. Зокрема, Д. Задунайський вважає, що використання «козацького фактору» під час влади П. Скоропадського в Українській Державі мало місце не лише тому, що минуле в українській історії тісно пов'язане з козацтвом, але й через особисте становлення самого гетьмана і його світобачення. Водночас, П. Скоропадський наголошував на самотності та збереженні українських традицій, зокрема козацьких. Пізніше ця риса ідеології Гетьманату П. Скоропадського знайшла своє вираження у терміні «локальний патріотизм» [6, с. 387–388].

Важливу роль у відродження козацьких традицій відіграло й використання козацької термінології, зокрема – у військових званнях. Усі найменування приводились у відповідність до козацьких термінів, як історичних, так і сучасних (зокрема, використовувалась і термінологія кубанських козаків). Історичними термінами були найменування «козак», «підхорунжий», «хорунжий», «генеральний

хорунжий», «бунчужний», «значковий», «сотник», «полковник», «генеральний значковий», «генеральний бунчужний». Натомість, ранг «військовий старшина» відповідав тогочасному званню в козацьких військах (Кубанському, Терському, Донському) [5, с. 148–149].

Ознакою прагнення до відродження козацьких традицій є також і титулування П. Скоропадського. У документах і в публічному просторі він титулувався як «гетьман всієї України та Військ Козацьких» [5]. Формулювання «Військ Козацьких» позначало множину військ, куди входили не лише Українське козацтво, відновлене у жовтні 1918 р., але також й інші козацькі формування. Таке титулування П. Скоропадського могло бути спрямоване також і на поширення впливу на козацькі війська на всьому постімперському просторі. Зокрема, за часів Гетьманату П. Скоропадського були спроби реалізувати таку амбітну ідею, як створення федерації під проводом Кубанського і Донського козацтва.

Всі ці дії трактуються істориками як козацька реформа П. Скоропадського. Вона охоплювала кілька напрямків:

- 1) впровадження козацької військової термінології, зміни в елементах одягу;
- 2) розвиток козацької верстви як окремої суспільно-політичної сили (відновлення козацтва у жовтні 1918 р.);

2. Законодавчі основи військового будівництва Української Держави П. Скоропадського

Слід звернути увагу на законодавче підґрунтя козацької реформи та в цілому військового будівництва Української Держави П. Скоропадського. Розглянемо основоположні документи, видані у період Гетьманату П. Скоропадського.

Зокрема, вже 29 квітня 1918 р. П. Скоропадський, на той момент вже проголошений гетьманом, видав документи «Грамота до всього українського народу» та «Закони про тимчасовий державний устрій України». Грамотою генерал П. Скоропадський оголосив себе гетьманом, пояснивши головні мотиви цієї дії, а саме – загрози, що повстали перед державою та категорична вимога трудових мас до побудови країни, яка відповідала б запитам суспільства на спокій, закон, можливість праці та досягнення добробуту.

Грамотою фіксувалися й вагомні зміни в управлінні країною. Центральну Раду і земельні комітети було розпущено, а міністрів УНР та їх заступників звільнено. Управління державою здійснювалося через призначувану гетьманом Раду Міністрів.

Другий документ – «Закони про тимчасовий державний устрій України» становив собою звід з семи актів: «Про гетьманську владу», «Про Раду Міністрів і про міністрів», «Про віру», «Про права і обов'язки Українських Козаків і Громадян», «Про закони», «Про генеральний суд», «Про фінансову Раду». Цей комплекс законів був терміново складений напередодні перевороту. Його автором був правник О. Палтов. Цей звід законів використовувався протягом усього періоду існування Української Держави та слугував її фактичною конституцією.

Втім, процес законодавчого оформлення держави, її утвердження та реалізація повноважень гетьмана і уряду суттєво обмежувалися фактором присутності чужої мілітарної сили в країні. Це перетворювало Українську Державу на сателіт Четверного союзу.

Ще одним із законодавчих елементів становлення Гетьманату стали декларації щодо перспектив обрання представницького органу влади – Сейму. Вони були спрямовані на попередження негативної реакції громадськості через силове

повалення парламентської УНР. Аналогічну роль виконувало спеціальне урядове повідомлення від 10 травня, у якому було вміщено важливе твердження, яке висвітлювало розуміння гетьманської влади новим режимом: «Гетьман не бажає стати самодержавним. Гетьманство – це здійснення ідеї незалежної і вільної України в історичній, національно-українській формі» [3].

Гетьманат мав нові для Української держави умови законотворчої роботи, що вимагало уніфікації технології підготовки та затвердження законопроектів. Вже на початку червня уряд прийняв спеціальний закон «Про складання законопроектів, внесення їх до Ради Міністрів, розгляд і затвердження у Раді та про форми і порядок оголошення законів». Цей акт покладав функцію розробки законопроектів на міністерства. Проекти законів вносилися до Ради Міністрів через Державну канцелярію, однак у деяких випадках міністр подавав документ безпосередньо на засідання уряду. Для того, щоб документ був поданий на підпис гетьманові, спочатку його мали підписати голова уряду, галузевий міністр і державний секретар. Пізніше закон публікували в «Державному вістнику» [3].

Законодавчого оформлення гетьман П. Скоропадський намагався надати і козацькій реформі, однак цей законопроект гальмувався та в цілому був менш успішним ніж законодавча діяльність у фінансово-фіскальній та освітньо-культурній сферах. Насамперед, це закони щодо введення та зміцнення національної валюти, функціонування Державної скарбниці, відновлення державної горілчаної монополії, заснування Українського Державного банку, налагодження митної та податкової служби тощо. Такі заходи законодавчого характеру дозволили підняти державні прибутки, які становили близько 3,2 млрд. крб. [4, с. 193]. Саме отримані унаслідок успішної фінансово-фіскальної реформи кошти були спрямовані на розвиток національної освіти та культури.

Розлогу нормативно-правову базу мав і процес українізації, який провадив Гетьман. Цей процес забезпечували закони: про обов'язкове вивчення української мови, літератури, історії та географії України в усіх середніх школах; про оголошення колишніх російських вищих шкіл українськими державними; про право захисту дисертацій українською мовою; про заснування Київського та Кам'янець-Подільського українських державних університетів; про створення кафедр українознавства в Харківському та Новоросійському університетах, Ніжинському історико-філологічному інституті; про заснування Української академії наук та інші. Асигнування для освітньо-культурної сфери становили понад 227 млн. крб. [4, с. 194].

Слід звернути й на ухвалений Радою Міністрів «Тимчасовий закон про Верховне Управління Державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування поза межами Держави Ясновельможного Пана Гетьмана всієї України». Цей акт зауважував, що у перелічених випадках утворювалася Колегія Верховних Правителів у складі трьох осіб: 1) визначеної гетьманом; 2) обраної Державним Сенатом; 3) виділеної Радою Міністрів. Цей тріумфірат набував усіх прав і обов'язків гетьмана, окрім внесення змін до конституційного зводу законів від 29 квітня 1918 р. [Державний вістник]. Цей закон за період існування Гетьманату вводився у дію під час офіційного візиту П. Скоропадського до Німеччини у вересні 1918 р. Колегію Верховних Правителів тоді склали: голова уряду Ф. Лизогуб, міністр військових справ О. Рогоза і сенатор Д. Носенко [3].

Література

1. Гай-Нижник П. П. Фінансова політика Української Держави гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). Київ, 2004. 430 с.
2. Грибоедов С. В. Українська держава гетьмана П. Скоропадського: історіографічне дослідження: дис... канд. істор. наук. Київ, 2001. 210 с.
3. Державний вістник. 1918. URL: <http://surl.li/iuris> (дата звернення : 04.11.2023).
4. Дорошенко Д. Історія України, 1917 – 1923: документально-наукове видання. В 2-х т. Т. 1: Доба Центральної Ради / Упорядн., авт. передм. та комент. К. Ю. Галушко. Київ : Темпора, 2002. 320 с.
5. Задунайський Д. Використання військових традицій українського козацтва за часів гетьмана Павла Скоропадського. Том I. Історичний досвід першої половини ХХ ст. С. 35–42.
6. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ – Філадельфія, 1995. 493 с.

МЕЦЕНАЦТВО РОДИНИ ТЕРЕЩЕНКІВ

Наталія Ляшенко

Науковий керівник:

Олена Чумаченко

У статті висвітлено благодійну діяльність родини Терещенків, їх внесок у розвиток освіти, науки, культури, медицини України в кінці ХІХ – початку ХХ століть.

Ключові слова: меценатство, благодійність, меценатська родина, родина Терещенків.

Аналіз історії розвитку української нації свідчить про поширення явища меценатства та благодійництва у вітчизняному суспільстві. Благодійництво було моральним обов'язком чи не кожної заможної людини. Найбільше благодійність була поширена в підприємницьких колах. На сьогодні ми маємо важливі свідчення про традиції добротворення цілих династій українських меценатів наприкінці ХІХ – початку ХХ століть. Однією з таких династій є сім'я Терещенків, яка залишила значний слід в історії України. У коло її занять входила торгівля і промислове підприємництво, державна служба і суспільна діяльність, освіта і меценатство.

Засновник відомого підприємницького роду – глухівський міщанин, виходець із козаків, Артемій Терещенко – почав свій бізнес у 1820-ті рр. як дрібний крамар у Глухові (тоді це була Чернігівська губернія). Спочатку він працював прикажчиком в іншого купця – і це безумовно дало йому досвід, необхідний для початку власної справи. Праця і хист підприємництва з часом дали результат. Артемій Терещенко самостійно почав займатися торгівлею [2, с.50].

У 1860 р. він зосередив під своїм контролем практично половину хлібної торгівлі міста, а річний обіг його торгових операцій сягнув 3 млн рублів.

Син Артемія – Микола Терещенко був підприємцем нової формації. Він одним з перших зрозумів, що може принести йому аграрна реформа 1861 р.

Миколу Артемовича ще в молодому віці було обрано старшим бургомістром міського магістрату, а в 1860-1874 роках він виконував обов'язки міського голови Глухова, таким чином, беззмінно перебуваючи керівником міського самоуправління більше двадцяти років. Спираючись на свій непохитний авторитет, загальну повагу земляків, Микола Артемович як керівник міста і земський діяч зробив вагомий внесок у справу розвитку закладів освіти і охорони здоров'я Глухова [6, с. 16].

До 1870 року М. Терещенко володів понад десятьма цукровими заводами. Однак не полишав і торгівлю, вів активну громадську діяльність [1].

Миколі Терещенку судилося перевершити свого батька в усіх його справах, стати згодом найбагатшим і найвідомішим представником роду Терещенків, засновником тих традицій, якими керувалися наступні покоління великої родини.

Завдяки родині Терещенків Глухів на початку ХХ століття відродився як освітній і культурний центр Чернігівщини. Сучасники, оцінюючи діяльність свого земляка, на одному з засідань Глухівської міської думи постановили. Що «благодійницька діяльність Миколи Артемовича Терещенка на користь міста мала чітко продуманий і систематичний характер. Вона була спрямована на розвиток освітніх закладів, на розвиток медичної допомоги і на допомогу найбільш бідним його мешканцям» [6, с.17].

Говорячи про внесок М. Терещенка, як зазначає С. Жукова, у розвиток вітчизняної освіти, слід згадати історію заснування учительського інституту, відкритого в Глухові 25 жовтня 1874 р. У доповідній записці уповноважених земства Глухівського повіту гласних М. Терещенка і Ф. Красовського до Міністра народної освіти від 3 жовтня 1873 р. було викладено клопотання про влаштування в Глухові учительського інституту, при чому для його потреб земство жертвувало у власність міністерства будинок із необхідною кількістю землі [3, с. 54].

Предметом піклування родини Терещенків наприкінці ХІХ ст. стало відкриття у Глухові жіночої гімназії. Цей навчальний заклад виник на базі жіночого трикласного училища, згодом його перетворили на прогімназію. 7 жовтня 1893 р. в доповіді міського голови було висловлене бажання мати в Глухові повну восьмикласну гімназію. 17 січня 1894 р. міська дума отримала заяву, в якій М.А. Терещенко підтвердив своє сприяння у цій справі, надавши 100 тис. крб., при чому 40 тис. крб. – на побудову приміщення, а 60 тис. крб. поклав у недоторканий фонд, щорічні відсотки з якого йшли на утримання гімназії. Видатки на будівництво перевищили означену суму, і М. А. Терещенко надав додатково ще 18 тис. крб. [3, с. 53].

За фінансової підтримки Терещенків було відкрито також міське училище, ремісниче училище. У пам'ять про матір брати Терещенки – Микола і Федір – заснували в 1879 році безкоштовну лікарню св. Єфросинії і записали в уставі свого Товариства, що на її забезпечення буде щорічно відраховуватися 2% прибутку. А притулку для малолітніх сиріт і дітей бідних мешканців Глухова, заснованому батьком в 1893 році, нараховувалося 2%. За звітом, наприклад, за 1893 рік це було, відповідно, 27 і 40 тисяч карбованців. Пам'яткою міста є Трьох-Анастасіївська церква – копія київського Володимирського собору (мати, дружина й дочка Миколи Терещенка мали ім'я Анастасія), побудована на кошти Миколи і Федора Терещенків у 1885-1893 роках [4].

Багато років Микола Артемович також активно працював на благо Києва, який став для нього другим рідним містом, його участь торкалася всього, що приносило

суспільству користь. Він перетворив Київ на цукрову столицю.

Благодійній діяльності Миколи Терещенка була властива і тактовність, і масштабність: проєкти, на реалізацію яких він жертвував великі гроші, мали вирішувати не негайні проблеми, а спрямовувалися у майбутнє. Терещенко прагнув бачити Київ великим містом, де розвивається бізнес, а отже і наука, процвітають мистецтва. Не випадково його пожертвування на зведення будівель Київського політехнічного інституту було найбільшим – 150 тисяч рублів.

Як зауважує В. Абліцов, цілком правдивим є твердження, що українська столиця дотепер залишається великою боржницею родини Терещенків – пам'ятник Миколі Терещенку давно мав би стояти на одній із центральних вулиць міста. Адже те, що зробив щедрий магнат для Києва, важко перелічити, а головне – переоцінити. Варто пройти столичним середмістям, щоб зрозуміти це: чотири головні музеї столиці – це дарунок щедрих меценатів «матері міст руських» (музеї Тараса Шевченка, Російського мистецтва, Східного й Західного мистецтв сьогодні діють у будинках, що належали багатій родині, Національний художній музей побудований за участі Терещенка). Театр оперети, Театральний інститут імені Карпенка-Карого, гімназії, училища, навіть колонії для малолітніх злочинців, притулки, лікарні... Мільйонер фінансував будівництво Політехнічного інституту, десятки споруд різного призначення, що використовуються і сьогодні [1].

Син Миколи Терещенка – Михайло, у 1903 році успадкував величезні статки. Саме за його фінансової підтримки в Києві було відкрито консерваторію. Петербурзька влада дозволила відкриття вищого музичного навчального закладу в Києві за умови, що місто саме знайде для нього джерела фінансування. Меценатом став Михайло Терещенко, який виділив гроші на цілий «музичний квартал». На жаль, на початку Другої світової війни радянські радіокеровані міни знищили цей унікальний куточок Києва [1].

Девіз «Прагнення до громадських справ» численна родина підприємців-меценатів Терещенків внесла у свій родинний герб. Час показав, що під «громадськими справами» український цукровиробник Артемій Терещенко і його нащадки мали на увазі добрі справи, підпорядковані національним інтересам батьківщини.

Література

1. Абліцов В. Україна. Меценати. Київ: Літера ЛТД. 2016. 208 с.
2. Водотика Т. Історії успіху: видатні українські бізнесмени XIX ст. Харків: Фоліо. 2020. С.50-65.
3. Жукова С. Благодійна діяльність Терещенків у Глухові. *Ніжинська старовина*. 2013. Вип.16. С.50-55.
4. Ковалинський В.В. Меценати Києва. К.: Северин-пресс»,1995. 365 с.
5. Самотуга Ю.С. Благодійна діяльність Миколи Терещенка. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал*. 2018. № 1 (6). С. 86-89.
6. Шляхетність щедрої душі: до 195-ї річниці від дня народження М. А. Терещенка: бібліограф. покажчик / Центральна міська бібліотека ім. Л.О.Толстого; уклад. Т.Плющ, Т. Четверикова. Шостка, 2014. 60 с.

РОЛЬ ЗЕМСЬКИХ ШКІЛ ГЛУХІВСЬКОГО ПОВІТУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВОЇ НАРОДНОЇ ОСВІТИ

Давиденко Дмитро

Науковий керівник:
Андрій Гриценко

Проблеми діяльності земських установ активно досліджували українські вчені (А. Лохматова, А. Гриценко [2], О. Мармазова, А. Гапієнко, А. Катренко, О. Обметко та ін.), якими зроблено значний крок у дослідження різних напрямів діяльності земств. Однак питання запровадження земськими установами загальної початкової освіти на території України у другій половині XIX – на початку XX ст. досліджені побіжно й потребують нових розвідок.

Вагомим кроком у розвитку просвітництва стала земська реформа 1864 року, яка продовжила реформу зі скасування кріпосного права і скерувала подальший розвиток господарських та культурних питань на місцевому рівні. Так, «під опікою земських установ опинилися будівництво доріг, медицина, освіта, допомога хворим, бідним та постраждалим від війн тощо» [7, с. 97].

Цікавим є той факт, що початкова освіта була віднесена до необов'язкових галузей, однак повітові та губернське земства Чернігівської губернії провадили активну діяльність щодо поширення початкової освіти серед населення. Отже, після реформи земські школи почали функціонувати як освітні заклади, що засновувалися земствами і надавали початкову освіту сільським дітям.

За структурою земські школи були або одно-, або двокласними. Як відомо, перші земські школи створювалися на базі народних училищ, які було відкрито у попередні роки, а з часом новоутворені школи почали утримуватися земствами.

Завдяки підтримці земств мережа земських шкіл в Україні неспинно зростала: наприклад, Вікіпедія оприлюднює такі дані: у 1877 році було 1 403 школи, у 1898 році – 3 687 шкіл, у 1914 році – 7 082 школи [6]. Звісно, такий ріст освітніх закладів сприяв більшому охопленню населення початковою освітою й залученню сільських дітей до навчання.

У перші роки земської діяльності, як наголошує А. М. Гуз, велика роль відводилась сільським громадам, які будували й ремонтували шкільні приміщення, забезпечували опалення й обслуговували потреби школи [4, с. 37]. Промовистим і цікавим є той факт, що земства мали забезпечувати школи матеріально, але не мали жодного права втручатися в навчально-виховний процес.

У новостворених земських школах вивчали Закон Божий, читання, письмо та арифметику. Також викладалися елементарні відомості з природознавства, географії, історії. Крім земських функціонували й так звані міністерські та парафіяльні школи.

Щодо фінансового забезпечення та професійної свободи, то вчителі земських шкіл були краще забезпечені фінансово й мали більшу свободу у викладанні, могли застосовувати нові прогресивні на той час підручники. Зафіксовано, що у деяких земських школах були відкриті бібліотеки.

Є факти, що окремі земства вимагали ведення навчання в школах рідною мовою та видання українськомовних підручників.

З усього висловленого робимо висновок, що земські школи зробили вагомий внесок у розвиток народної освіти, адже земства робили все для того, щоб початкова народна освіта стала загальною в імперії. Це було нелегко, доводилось постійно клопотати перед урядом. Але результати такої роботи були вельми позитивними й прогресивними.

Література

1. Борисенко В. Й. Боротьба демократичних сил за народну освіту на Україні в 60–90–х роках XIX ст. Київ : Наукова думка, 1980. 153 с.
2. Гриценко А.П. Столипінська аграрна реформа початку XX століття на Глухівщині: регіональний аспект. *Сіверщина в історії України*. Зб. наукових праць. Вип. 10. Київ – Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2017. С. 334 – 337. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/128760/79-Hrytsenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 13.11.2023).
3. Гуз А.М. Культурно-освітня діяльність земських установ в Україні (1864-1914 рр.) : дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський ун-т ім. Т.Шевченка. Київ, 1997. 205 с.
4. Гуз А. М. Запровадження земської початкової освіти на території України у другій половині XIX – початку XX ст. *Історичні науки*. Випуск 49. С. 36-41.
5. Калениченко Н., Ільченко Ж. Роль земств у впровадженні навчання рідною мовою в народній школі України (кінець XIX - початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 1994. № 1. С. 72-81. URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/1994/1/8.pdf> (дата звернення: 13.11.2023).
6. Лазанська Т. І. Земські школи. URL: <https://cutt.ly/vwIKHt2w> (дата звернення: 13.11.2023).
7. Потій Н. Початковий етап формування мережі земських народних училищ у Чернігівській губернії (1864-1874 рр.). *Сіверянський літопис*. 2009. № 2-3. С. 97-105. URL: <https://cutt.ly/WwIKHp08> (дата звернення: 13.11.2023).

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В ІМЕНАХ: ГЕРОЙ-ЗАХИСНИК ІГОР БІЛЕВИЧ

Наталія Давиденко,
Світлана Цінько,
Поліна Новикова

Сьогодні на наших очах твориться новітня історія України – історія боротьби, звитяги, слави. Окремі сторінки в цю книгу Слави вписують наші Герої-захисники, одним із яких є наш земляк Ігор Білевич.

У цій розвідці опишемо, яку роль у житті Ігоря Володимировича Білевича (Хорта) відіграла його робота у козацькому клубі «Гарда» (з 2015 року, після повернення із зони бойових дій на сході країни).

Ось як згадує народження творчого тандему співзасновник «Гарди» Роман Дзекелев (Дзига): «Ігор Білевич вперше мене вразив на виставках, де ми інколи зустрічалися. Я бачив його шедеври і по-білому заздрив його золотим рукам. Коли

у 2014 році почалась війна, і він разом з іншими колегами з університету пішов до лав Збройних Сил, я прийшов його проводити. Побачивши на голові козацький чуб, я одразу зрозумів, хто це. Цілий рік я не знав, як він, що з ним відбувається.

Коли він повернувся, ми просто привітались. Відверто кажучи, я тоді, як і більшість із нас, не розумів, через що він пройшов. Той страшний воєнний досвід переслідував його, скільки я його й знав.

Доленосна для мене зустріч з ним відбулася навесні 2015 року. Ігор брав участь у виставці декоративно-прикладного мистецтва з нагоди великого культурно-мистецького заходу – звіту міста Глухова. Я тоді в образі козака на сцені виконував номер з шаблями. Ігорю Білевичу дуже це сподобалось, ми поспілкувалися і домовилися зустрітися для того, щоб навчити його деяким елементам фланкування (художнє володіння холодною зброєю).

Зустрівшись і разом потренувавшись, нам стало очевидно, що ми з ним маємо спільні погляди на життя, мистецтво, захоплюємося українським козацтвом, його бойовим мистецтвом.

Почались систематичні тренування. Спочатку в актовій залі університету, а згодом у малій спортивній залі. Ігор багато розповідав про війну, про своїх побратимів, про те, як став Хортом. Уже тоді я зрозумів, що він воїн не за мобілізацією, а за покликанням. Оскільки ми обидва люди творчі, але у різних напрямках, то козацтво стало для нас одним шляхом, який ми почали торувати пліч-о-пліч» [1].

Першим «бойовим хрещенням» новоствореного тандему на сцені став виступ до Дня Збройних сил у районному будинку культури. Роман Дзекелев спробував поставити номер з боєм та фланкуванням на шаблях, а Ігор Білевич приставав на всі його пропозиції у творчому плані, додаючи свої у плані бойовому. Обидва перед виступом дуже хвилювалися, адже хотіли, щоб усе вийшло якнайкраще. Виступ був дуже коротким, але ефектним на всі 100! Гості в залі в захопленні попритискалися до крісел, бо не очікували побачити таку майстерність у володінні зброєю, а учасники виступу завзято махали шаблями під круту музику, ніби забувши, що вони в залі, а не на безмежних степових просторах. Дехто навіть не встиг зрозуміти, що відбулось. А вже після того, як виконавці віддихались, заспокоїлись і зрозуміли, наскільки все неймовірно у них вийшло, прийшла радість. Люди високо оцінили виступ, підходили й дякували.

Усе під час виступу було так природньо, так відточено, так професійно, але ніхто, окрім дружини Світлани Вікторівни, не знав, яких титанічних зусиль вартувало Ігорю Володимировичу перебороти себе й публічно вийти на сцену та виступити у такому амплуа. Світлана Вікторівна була шокована, побачивши свого чоловіка Ігоря Білевича на сцені, адже як ніхто інший знала про його природню сором'язливість.

«Зараз спадає на думку, що, мабуть, така була моя місія в його житті. Я мав зробити все можливе, щоб його побачило якомога більше людей! Щоб він своєю справжністю приковував погляди, втілював і розкривав образ українського козака сучасності, щоб діти та дорослі бачили, що козацтво не у минулому, а тут і зараз, перед вами на сцені», – ділиться спогадами Роман Дзекелев [1].

Згодом прийшло розуміння, що новоутвореній спільноті треба дати назву, щоб регламентувати свою діяльність і окреслити основну мету і завдання. Назву

«Гарда» придумав Роман Дзекелев (це частина шаблі, що захищає руку, а також однойменний елемент захисту в шабельному фехтуванні). Ігор Володимирович підтримав цю ініціативу і разом вони розробили емблему клубу.

Дуже цікава історія вийшла з розробкою емблеми. Ось як про це згадує Роман Дзекелев: «На моє прохання виготовити логотип відгукнулися сестри Дашко. Ми вирішили зробити класного козака у стрибку, який тримає по шаблі у кожній руці. Я мав сфотографуватися з шаблями, підстрибнувши, щоб з моєї світлини можна було перемалювати, домалювавши чуб і довгі вуса. Коли художниці зробили замовлення, то на емблемі ми побачили Хорта» [1].

Згодом до тренувань почали долучатися студенти і діти. Учасники клубу їздили на майстер-класи шабельного і паличного бою, шукали амуніцію, у них виробився певний стиль тренувань. Звісно, всю тренувальну зброю та реквізит для виступів, а головне – клейноди, виготовляв Ігор Білевич. «Ми лише робили якісь кволі спроби йому допомагати, але він максимально прагнув до досконалості, тому

не терпів «абияк». Як наслідок, усе зроблене ним у «Гарді» використовується і дотепер. Але усе це тепер святі речі, бо він їх створив з вірою в серці та благими намірами», – коментує Роман Дзекелев [1].

Батьки, побачивши виступи, хотіли, щоб їхні дітки також вражали публіку, а головне – виховувались в українському дусі.

Уся ця круговерть іноді дуже спантеличувала і дратувала Хорта, бо студентство та учнівство – то дуже специфічні категорії населення. Треба було добряче поганяти, щоб вихованці вивчили хоч якусь частину номера чи навіть деякі елементи.

Учасники клубу систематично готувались до виступів, фестивалів, концертів, майстер-класів. На фестивалях джури (студенти) та козачата (дітвора) бігали ярмарком, Роман Дзекелев вирішував організаційні питання стосовно виступу на концерті та фотографувався з гостями, а Хорт сидів у наметі та різьбив. Його дуже легко було знайти на фестивалях: де стоїть натовп – там і він. Значить, уже розповідає про те, що козаки завжди носили ложку в шкіряному футлярі, а не як москалі – у чоботі. І багато інших історій, а люди просто стояли і зачаровано дивилися, як за лічені хвилини шматок деревини перетворювався на витвір мистецтва.

Кожне тренування і кожен виступ починались з молитви та козацької пісні. Ігор Володимирович запропонував абеткову молитву, яку ще називають косянтиною абетковою молитвою – дуже оригінальний і глибинний твір IX століття у перекладі Дмитра Білоуса.

Наводимо її текст:

МОЛИТВА АБЕТКОВА

Аз молюся словом цим до Тебе,
Боже мій, що сотворив на світі
Видимі й невидимі істоти,
Господи, пошли Свого на мене
Духа, щоб зродив у серці Слово,
Єже буде для добра всім сущим
Животворне мудрістю Твоєю.
Затверди Закон – ясний світильник
І дорогу праведного Слова,
Й рід слов'янський сподоби хрещений,
Кротких тих, котрі людьми Твоїми
Ласкою Твоєю нареклися.
Милости вони Твоєї просять.
Нам дай, Боже, всемогутнє Слово,
Отче, Сину й Насвятіший Духу,
Прагнучи я в Тебе допомоги,
Руки вознесу свої до Неба,
Силу й мудрість дай Твою черпати,
Тільки ж Ти даєш снагу достойним,
Упаси нас, Боже, од спокуси,
Фараонської важкої злоби,
Херувимську мисль подай і розум,
Царю наш Небесний, хочу славить
Чудеса Твої предивні вічні,
Шестикрильної снаги спізнати,
Щедре діло, Вчителем творимо,
Юному й похилому доступне;
Язиком новим хвалу воздати
і Отцю, і Сину, і Святому Духу,
і нині і присно і на віки вічні.
Амінь.

Костянтин ПРЕСЛАВСЬКИЙ

Молитва написана у формі акровірша, де кожен рядок починається літерою алфавіту. Молитва одразу припала до душі усім вихованцям. Вона звучала повсякчас, прозвучала і на похоронах Ігоря Володимировича.

«Гарда» прощається з Ігорем Білевичем

Пісні у «Гарді» завжди співали і старовинні козацькі, і сучасні патріотичні. Ігор Володимирович дуже любив слухати Василя Жданкіна, Тараса Компаніченка, стрілецькі, повстанські пісні.

Болючі й щемні спогади Романа Дзекелева про останні дні спілкування з Ігорем Білевичем: «У незліченних розмовах з ним я часто чув: «Братуку, ти мене врятував». Мене це спантеличувало. Здавалось, що це перебільшено. Але й прийшло розуміння того, що, повернувшись з війни, яку тоді називали АТО, він не міг знайти спокою в душі. Йому допомагала «Гарда». Вона поглинала його страшні спогади і жахливі думки. Попри свою педагогічну та творчу діяльність, козацтво стало для нього ковтком свіжого повітря та можливістю реалізувати досі не розкритий потенціал. Йому було тяжко. Вік, здоров'я, але висока мета – утвердити українську щирість у серцях дітей та молоді – спонукала його до дій. Він був великою людиною в усіх сенсах цього слова.

Говорячи про патріотизм та все, що з цим пов'язане, зараз розумієш, що то не просто пафосні речі чи самоствердження за рахунок свого іміджу, а реальний сенс життя людини. Віра у виховання свідомих українців супроводжувала його, скільки я його й знаю. З цією вірою він працював, творив, козакував... і побіг у військкомат уранці 24 лютого 2022 року. З вірою в це він бив ворога. З цією вірою в серці віддав своє життя за наше майбутнє» [1].

Також варто зазначити, що Ігор Володимирович залюбки зустрічався з дітьми, демонстрував їм прийоми бойових мистецтв козаків, козацьку зброю, розповідав про звичаї й традиції козацтва.

Література

1. Спогади Романа Дзекелева. Аудіофайл. URL: <https://drive.google.com/file/d/1t898xjY0Z8guR6zW0D0pybbyaGvbIP5L/view> (дата звернення: 10.11.2023).

2. Сумщина запрошує на козацький фестиваль до 362-річчя Конотопської битви. *Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3277451-sumsina-zaprosue-na-kozackij-festival-do-362ricca-konotopskoi-bitvi.html> (дата звернення: 10.11.2023).

3. Фестиваль козацької слави. URL: <https://cnt.sumy.ua/festyval-kozatskoi-slavy/> (дата звернення: 10.11.2023).

ГЛУХІВЩИНА У ПЕРІОД УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1921 РР.

Марія Самощенко

Буремні роки національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. принесли істотні зміни у життя тогочасної України та м. Глухова.

Перші відголоски революційних змін у Глухові дали про себе знати у березні 1917 р., коли у місті почав функціонувати «Виконавчий комітет громадських установ», який представляв Тимчасовий уряд. 9 березня розпочала роботу Рада робітничих і сільських депутатів. Проте керівництво так і продовжувало здійснювати міська дума та земська управа.

З травня 1917 року у місті розпочалась масова більшовицька агітація та пропаганда. Також у селах Глухівщини червоні створювали виконавчі комітети Рад робітничих і селянських депутатів, у склад яких входили переважно військові дезертири і місцеві злочинці [1, с. 162]. Ситуацію у місті дещо змінило захоплення влади більшовиками на чолі з В.І. Леніним унаслідок Жовтневого перевороту. Новостворена УНР породила хвилю національного українського руху, який у Глухові підтримали інтелігенти зі складу Глухівської земської управи, пізніше до них приєдналися студенти та селяни [2, с. 155]. Для забезпечення правопорядку до міста керівництво УНР командувало декілька збройних загонів. Проте політика УНР зустріла більшовицький супротив.

З Росії до с. Студенок, який став одним з найбільших більшовицьких оплотів, почали прибувати очільники революційного руху, серед них був і славнозвісний В. О. Циганок. За їхнього сприяння бойові загопи були створені у селах Кучерівка, Бачевськ, Суходол, Студенок, Вільна Слобода, які налічували 400 осіб [3, с. 78]. Саме вони 14 січня 1918 р. розпочали наступ на Глухів, їм протистояли загопи української армії. Але того ж дня більшовики зайняли місто, представників колишнього керівництва заарештували та стратили, зокрема був розстріляний міський голова В. Амосов, який був прибічником УНР [1, с. 146]. У Глухові та селах району відбувалися розправи над колишніми поміщиками та місцевими жителями. До червоноармійських загонів, очолюваних В.О. Циганком приймали колишніх злодіїв та арештантів. Саме їхніми силами проводилось стягнення податків з селян на користь більшовицької армії, це також стосувалося залишків продуктів харчування.

Проголошення ІV Універсалу УНР повернуло Глухів до української влади. У лютому 1918 р. Батуринський полк послабив позиції червоноармійців, але тільки на пару тижнів, бо 23 лютого 1918 р. з важкими боями більшовики знову зайняли місто.

Щодо проукраїнських військових вони проявили жорстокість, яка також торкнулася заможних містян та іудеїв. Їх відвели на Базарну площу для перепису, а потім змусили копати собі могили на Красній Гірці [2, с. 161].

З початку квітня 1918 р. більшовикам почали протистояти об'єднані сили УНР та німецького командування. Відновлення української влади принесло глухівчанам деяке полегшення, але згодом німецькі союзники, які не отримали обіцяного від УНР, самостійно почали збирати продовольство з місцевих жителів [4, с. 98]. Період Гетьманату П. Скоропадського відзначився посиленням мілітаризації на території не тільки Глухівщини, але й суміжних районів. Були сформовані Сумський, Роменський, Охтирський, Конотопський і Глухівський піхотні полки. Це пояснювалось прикордонним розташуванням міста, яке увесь час зазнавало нападів як і більшовиків, так і просто злочинних організацій.

23 листопада загони Червоної Армії оточили Глухів, тому, новостворена Директорія намагалася утвердити свою владу у регіоні під постійним тиском революційних сил. 18 грудня місто підкорили більшовики, а вже 24 грудня відбувся з'їзд Ради робітничих селянських і червоноармійських депутатів, який мав на меті встановити радянську владу у Глухові та районі. На початку 1919 р. глухівські полки мали перейти під керівництво 1-ї Української радянської дивізії, яку очолював М. Щорс.

Відтоді розпочалась активна мобілізація глухівчан до лав Червоної Армії, для заохочення місцевого населення до служби родинам добровольців надавалися продукти харчування та податкові пільги. На Глухівщині була розпочата політика військового комунізму.

У липні серпні 1919 р. робота радянських органів Глухова була направлена на мобілізацію сил і ресурсів для боротьби з генералом Денікіним. Для цього був створений Глухівський батальйон комітетів незаможних селян у кількості 1500 осіб на чолі з К.М. Кухтієм. 27 вересня денікінці захопили Глухів, відбувалися масові пограбування та вбивства, у жовтні було розстріляно 40 комсомольців. 17 листопада місто вдалось звільнити радянським військам. Відступаючи денікінці захопили 82 червоноармійця у полон і в урочищі Борок їх зарубали шаблями [3, с. 82-83].

Під час періоду спокою з 5 по 12 травня 1920 р. був проведений, характерний для політики військового комунізму, «тиждень трудового фронту», так 1712 місцевих жителів взяли участь у відновленні зруйнованого сільського господарства і промисловості.

У др. пол. 1920 р. у зв'язку з проведенням продрозкладки популярність радянської влади на Глухівщині знизилась, багато людей відмовилося від армійської служби. Ще у січні 1920 р. збройні загони невдоволених селян погрожували походом на Глухів, захопивши при цьому більшу частину навколишніх сіл. Їхній виступ жорстоко придушив загін 12-ї армії у селях Шевченкове, Землянка, Слоут, хуторах Каплиця та Панщина [3, с. 85]. У серпні 1920 р. селянський рух був в основному придушений, цьому сприяла політика НЕПу. Протягом 1920-22 рр. усі безземельні та малоземельні селяни були наділені земельними ділянками. У 1920 р. у Глухові були створені колгоспи «Павловка» та «Іванівка».

Саме це ознаменувало початок міцного та довготривалого утвердження радянської влади з наступними особливостями післяреволюційної відбудови промисловості, господарства та культури Глухівщини.

Література

1. Білокінь С.І. Глухівська трагедія. Із записок Іллі Рогатинського. *Сіверщина в історії України*: Зб. наук. праць / Голова редкол. С.А. Слесарев. Київ–Глухів, 2009. С. 159–167.
2. Іванущенко Г.М. Українське відродження 1917-1920 років на Сумщині: спроба документального відтворення подій. *Сумський історико-архівний журнал*. 2009. № 6–7. С 149–170.
3. Белашов В.І. Глухів – забута столиця гетьманської України. Київ: Україна, 1992. 132 с.
4. Захарчук А. Державотворчі пошуки на Слобожанщині в контексті Української революції. Політико-правовий аспект. Суми: Козацький вал, 2002. 139 с.

РОСІЙСЬКО-ШВЕДСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ ТА УКРАЇНА НАПЕРЕДОДНІ ПОЛТАВСЬКОЇ БИТВИ 1709 РОКУ

Денис Аторін

Науковий керівник:

Петренко Наталія

Російсько-шведське протистояння та події перед Полтавською битвою 1709 року становлять важливий етап Великої Північної війни (1700-1721), що відбувалася між великими європейськими державами. Основні сторони конфлікту були Російська імперія під командуванням царя Петра I та Швеція під керівництвом Карла XII.

На початку XVIII ст. Російська імперія переживала період розбудови та реформ під проводом Петра I. Петро визначив для себе завдання захоплення прибережних територій Балтійського моря, контроль над якими забезпечив би країні зручний доступ до морських шляхів та розвиток торговельних зв'язків. Однак Швеція володіла значним впливом в регіоні та контролювала ключові території, такі як Латвія та Естонія. Початково Карл XII успішно протистояв російській армії, однак у 1709 р. відбулося поворотна подія – Петро I розгромив шведську армію в Полтавській битві [3, с. 23].

Основною передумовою Полтавської битви став початок Великої північної війни. Вона, в свою чергу, розпочалася через те, що шведське панування у Північній Європі почало оспорюватися. З 1613 по 1617 рр, за правління видатного полководця Густава Адольфа, королівськими військами було відвойовано данську провінцію Кальмар, а також Інгрію та Калерію, які були захоплені під час московської Смути. Через чотири роки у поляків було відібрано Ригу – один з найбільших прибалтійських портів.

З часом шведська монархія розпочала пошук нових союзників, щоб розширити свій вплив у Центрально-Східній Європі. В планах Стокгольму передбачалася експансія на нові території, починаючи з Речі Посполитої. Одночасно велике хвилювання викликала діяльність Московії, яка досягла серйозних успіхів на сході

в районі польсько-литовського кордону у 1654-1655 рр. Після зникнення Османської загрози в Європі, важливою стала пропозиція Бранденбурга про відкриття шляху до Балтійського моря. Курфюрст Фрідріх III Бранденбурзький запропонував Петру I брати участь у розділі територій, які були захоплені Швецією в Прибалтиці. Усе це відіграло важливу роль у наближенні військового конфлікту [4].

Нова політика Москви, яка суттєво відрізнялася від попередньої, хвилювала гетьмана та козацьку старшину. Раніше війни, які вела Москва, хоч і відповідали певним інтересам української сторони, наприклад, операції в Причорномор'ї, у яких українська сторона грала важливу та навіть вирішальну роль, тепер вони розгорталися на великій відстані від українських земель. Участь у такій війні стала не вигідною для українського козацтва. Практично, вони ставали заручниками у геополітичній грі, де їхня доля перетворювалася на щось подібне до розмінної картки.

Руїна, яка розгорнулася в другій половині XVII ст., сильно негативно позначилася на відносинах між Гетьманщиною та Московією. Внутрішня нестабільність та зовнішні втручання, особливо під час масштабного розділу територій у Центрально-Східній Європі, призвели до того, що козацька держава втратила свою активну роль в міжнародних відносинах, а її землями торгували всі, хто мав інтерес у поділі. Козацькі еліти намагалися використовувати конфлікти інтересів між сусідніми державами на свою користь, але вони не змогли відновити цілісність територій держави. Підписання Андрусівського перемир'я у 1667 році та Вічного миру у 1686 році між Річчю Посполитою та Московією стали вирішальними у розділі земель козацької держави. Таким чином, Москва отримала повний контроль над козацькою автономією. Реформи Петра I, а також зміна орієнтації з півдня на північ змінили становище Гетьманщини. Вступ у Північну війну означав кардинальні заходи для змін політичного устрою – і саме тоді стало зрозуміло, ким бачить Москва Гетьманщину – лише військом, яке не відрізнялось від інших, наприклад слобідських чи донських козаків [2].

На фоні Північної війни, навколо Гетьманщини складалася важка політична ситуація. Гетьман Іван Мазепа не бачив майбутнього для українського народу над яким висить Москва, з урахуванням відношення російського царя Петра I до українців, а територія Гетьманщини знову могла стати полем бою між іншими державами. Врешті-решт, прихід шведів на територію України, чий король вбачав і свої інтереси, а також посилення гніту з боку Москви, були остаточними аспектами, які вплинули на рішення Мазепа. Домовленості між ним і Карлом XII вбачали умови для існування Гетьманщини, перспектива перемоги над Росією була цілком можлива. Через вибір Мазепа ті, хто його підтримав були піддані репресіям. Деякий час перед битвою, дещо з дипломатичної стратегії було пропущено, а також не було враховано всю важкість військового походу. Все це вплинуло на перебіг самої битви.

У червні 1709 року відбулася Полтавська битва, де російська армія під командуванням Петра I перемогла шведську армію Карла XII. Після цієї поразки Швеція втратила свій великий вплив у регіоні, а Росія стала ключовим гравцем на північному сході Європи. Полтавська битва визначалася як переломний момент в історії Великої Північної війни та розширенням впливу Російської імперії [1].

Після Полтавської битви, Швеція втратила свою позицію як одна з провідних держав Європи, і конфлікт між Росією та Швецією тривав до 1721 р., коли було укладено Ніштадтський мир. Згідно з цим миром, Росія отримала контроль над

багатьма територіями на північному заході, Швеція втратила свої позиції в Балтійському регіоні. Російська імперія зміцнила свою позицію як ключовий гравець у північній частині Європи.

Література

1. Бондаренко О. 8 липня 1709 року відбулася Полтавська битва. URL: <https://ridna.ua/2020/07/8-lypnya-1709-roku-vidbulasya-poltavska-bytva/> (дата звернення 14.11.2023).
2. Чухліб Т. Полтава. Український рахунок. Український тиждень : веб-сайт. URL: <https://tyzhden.ua/History/231994> (дата звернення 14.11.2023).
3. Чухліб Т. Шлях до Полтави: Україна і Росія за доби гетьмана Мазепи. Київ: Наш час, 2008. 263 с.
4. Шурхало Д. Від Конотопа до Полтави: як за 50 років змінилася військова потуга Гетьманату. *Радіо Свобода* : веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30040671.html> (дата звернення 14.11.2023).

РОЛЬ ФЕДОРА САВИЧА У МУРУВАННІ ТРОЇЦЬКОГО СОБОРУ В ГЛУХОВІ

Вадим Гриценко

Науковий керівник:

Андрій Гриценко

Родина Савичів відома перш за все завдяки діяльності двом генеральним писарям – Саві Прокоповичу та його сину Семену Савичу. Однак і їх нащадки, хоча й не входили до складу генеральних старшин, але також залишили певний слід в історії нашої держави.

Зокрема, онуки Семена Савича і надалі поєднували їх козацько-старшинський рід з не менш відомими прізвищами Ханенків та Якубовичів. Зокрема, у його сина **Федора Семеновича** з дружиною Настасією Петрівною (бл. 1703 - ?) було два сина Федір (? - 1768 – раніше 1778) та Петро (1729 – ран. 1772). Старший Федір Федорович народився в 1718 році в селі Ведмеже на Роменщині. Універсалом від 2 травня 1750 р. за служби прадіда, діда і батька (прадід Сава Прокопович – писар суду генерального, потім суддя генеральний, дід Семен Савич – теж писар генеральний до смерті, батько Федір Савич – бунчуковий товариш) спільно з братом Федоромотримав чин бунчукового товариша. Був присутній у Генеральному військовому суді. Абшитований в 1768 р. [12; 13].

Він вдало одружився на донці генерального осавула Марії Яківні Якубович (1730 – 1778 – ран. 1790). **Якубович Яків Дем'янович** (? – жовтень 1758) – у **1741 р.** генерал-аншеф і лейб-гвардії підполковник Кейт запропонував Генеральній військовій канцелярії призначити його з бунчукового товариша **генеральним осавулом** на місце померлого Мануйловича. 14 січня 1741 р. він приніс присягу [13, с. 232].

Хоча, **Федір Федорович Савич** більше уславив себе як відомий архітектор. Його вчителем був Андрій Васильович Квасов, що сформував першу українську

школу архітектури. Глухівський дослідник Валерій Белашов називає її Глухівською [2, с. 67]. Зокрема, у 1766 році він навчався у А. В. Квасова [17, с. 4].

Першим його творінням, правда в співавторстві з своїм вчителем та М. Мостипановим, став величний Троїцький собор в Глухові. На жаль радянська номенклатура його не вберегла для нащадків. Тепер на його місці знаходиться автовокзал та чотирьохповерховий будинок по вулиці Терещенків. Трагічною була й історія його будівництва.

Договір на будівництво було підписано ще в 1720 році. Але зводити його почали лише через 24 роки. Час втрачався через брак коштів. Адже собор, що задумувався як головний, в столиці Лівобережної України мав надвеликі розміри: *«должина той церкви межи стен 15 сажен трехаршинных, ширина межи стен 7 сажен трехаршинных; вышина от фундаменту до свода сажен 9... А чертеж и пропорцию, як соизволит г. гетман... (тобто Іван Скоропадський – Авт.) А за вышеописанное строение церкви взятии 750 рублев»* [1, с. 276; 18, с. 40].

В нашій метричній системі це означає, що висота храму сягала більш як 19 метрів, довжина майже 32 метри і ширина близько 15 метрів [2, с. 111].

Але справа довгий час не рухалась. Будівництво починалось і зупинялось. В 1744 році вирішили розширити собор [19, с. 118]. Але через чотири роки в пожежі погоріли всі дерев'яні риштування та кріплення. Через це впали на підлогу аркади й склепіння. Два роки ніхто нічого не робив.

При цьому виникало багато проблем. В 1759 році при зведенні зводів і куполів на собор впала дзвіниця і розколола його навпіл [2, с. 111]. На довгий час будівництво було зупинено.

В 1765 році вже при Петру Олександровичу Румянцеву-Задунайському (1725 - 1796) з'являється відомий архітектор Андрій Васильович Квасов. Він склав план та визначив потрібну кількість матеріалів на завершення робіт. Хоча в Глухів бував рідко, розриваючись між Батурином і Козельцем та іншими містами України.

Тому будівництво велета повільно рухалось. До того ж, наприкінці 1772 року А. Квасов захворів і через деякий час помер. **Керувати будівництвом Троїцького собору починає Федір Савич**, який повинен був закінчити будівництво «по імеющомуся на то плану» [15 с. 82; 18, с. 40].

Однак він всіляко відмовляється від керівництва будівництвом. Очевидно, головною причиною такої невпевненості була молодість архітектора. Тому 17 березня 1778 року Румянцев наказує запросити до Глухова російського архітектора Олексія Гавриловича Яновського (1739 - ?). Він зобов'язався добудувати генерал-губернаторський будинок та Троїцький собор, складати плани та фасади всіх казенних кам'яних та дерев'яних, що мали бути побудовані на Україні, та наглядати за казенними цегляними заводами в Глухові. В цій роботі йому допомагав учень архітектури **Федір Савич** [16, с. 4].

Будівництво йшло повільно, не вистачало матеріалу. Багато втрат принесла друга велика пожежа, що сталась в 1784 році. Знову погоріли всі дерев'яні кріплення та риштування. А від так знову впало склепіння і постраждало склепіння. Роботу треба було проводити знову.

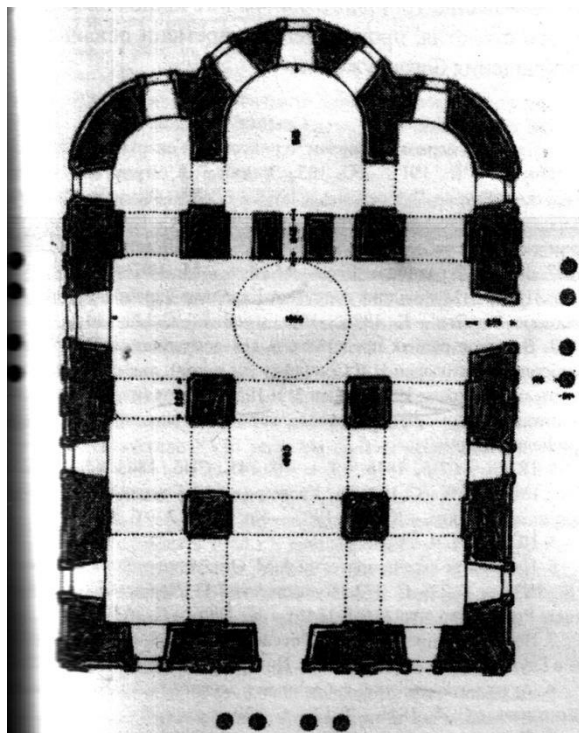
Склалась так доля, що Федору Федоровичу довелось докласти своїх рук до руйнування церкви де була похована його бабуся та близькі родичі, про що ми говорили раніше. Цегла з родової усипальниці Савичів Михайлівської церкви пішла на добудову Троїцького собору [1, с. 277; 2, с. 111].

На рубежі століть величому будівництву вже нестоличного Глухова стали допомагати російські імператори. В 1791 році 10 тисяч рублів надала Катерина II, а в 1800 році царський уряд направив в Глухів ще 13 тисяч рублів, що пішли на оздоблювальні роботи та благоустрій території [18, с. 41].

В решті решт в 1799 році собор було освячено. Будівництво тривало майже століття. Хоча собор проіснував не набагато більше.

Висока чотирьохъярусна дзвіниця була знесена ще при першій хвилі боротьби з релігією в 1930 році. Собор простояв трохи більше. А в травні – на початку червня 1962 року, за рішенням обласної та міської влади собор протягом декількох днів було підірвано [2, с. 112; 10, с. 79]. Не допомогло навіть звернення відомого українського поета Максима Рильського.

Собор довго не піддавався свої руйнівникам XX століття. За обміром В. Мойсеєнка та Н. Новаківської, що проводився в 1950 році розміри собору сягали

25 та 35 метрів, з масивними стінами завтовшки 2,35 метри. Головний собор Глухова сягав в висоту 36 метрів [18, с. 41 - 42].

В 1766 році за проектом А. Квасова почалось зведення будинку Малоросійської колегії – службової резиденції генерал-губернатора Румянцева. Його сучасники ще називали восьмим дивом світу.

Центральна частина будинку сягала довжини 113 метрів, що навіть трохи більше довжини сучасної глухівської стометрівки де він і був розташований приблизно на місці будівлі сучасного професійно-педагогічного коледжу Глухівського педуніверситету імені О. Довженка та центрального гастроному. Дві бокові частини цього будинку мали довжину 49 та ширину 15 метрів кожна [2, с. 68].

Федір Савич брав участь у розробці проекту і сам безпосередньо керував внутрішнім оформленням будівлі, яка складалась з 250 кімнат. Корпус колегії був двоповерховим, П-подібним у плані, з триповерховою центральною частиною. Опоряджувальні роботи під керівництвом Федора Савича тривали до 1782 року [3, с. 261].

Вдало поєднуючи архітектуру класицизму і бароко, споруда справляла величезне враження. Але вже скоро вона загинула в страшній пожежі 1784 року [18, с. 45].

Найбільш повний художній опис зовнішнього вигляду Малоросійської колегії дав уродженець містечка Вороніж Глухівського повіту, видатний український письменник, історик, фольклорист і етнограф **Пантелеймон Олександрович Куліш** (1819 - 1897). У творі «Михайло Чарнышенко, или Малороссия

восемьдесят лет назад» (1842) він писав *«Над глибокими нішами, - в яких поважно розставлені були величезні Міневри, Феміди, Марси, стародавні оратори й філософи, по сусідству з вусатими гетьманами в довгих жупанах і широких горностаєвих мантіях, - красувались в різноманітних групах малоросійські військові клейноди, перемішані з купідоновими луками і колчанами, з лірами Аполлона і Меркурійовими жезлами... В інших місцях - стародавні мечі з пташиною голівкою на держалні, довгі мушкети та бойові клепа козацькі в лаврах стояли обіч з грецькою арфою, бичачою головою та тризубцем Нептуна (чи б пак державного символу України – автор), завітчані й перевиті силою квітів серед яких український соняшник був на першому місці. Тут нічого не було забуто: вибагливий український архітектор вирішив збудувати будинок усім землякам своїм на диво й виснажив усю свою винахідливість, щоб його прикрасити. Прапори, бунчуки, шаблі, римські шоломи, козацькі шапки, панцирі, ковші, змії, винизані гостряками булави, птахи,*

півмісяць і зірки вінчали капітелі колон і пілястр, оточували вікна, висіли фестонами, спліталися в гірляндах, повзли по карнизу і під карнизом. Два запорожці з довгими чубами (на головному фронтоні) тримали величезний щит, на якому був герб України - козак з усією зброєю і в заломленій набакир шапці. Але все це було розташоване з таким пречудесним смаком, з такою неочікуваною сміливістю і дикою строкатістю, що не хочеться вірити, щоб чиясь голова трудилася над сортуванням цих елементів...» [11, с. 4; 14, с. 103-104].

Проте, на думку відомого знавця українського бароко Ф. Ернста, цей опис стосується будинку першої Малоросійської колегії.

Також видатним архітектурним творінням О. Квасова стала садово-паркова резиденція президента П. О. Рум'янцева, створена у 1767- 1768 рр. Вона розташовувалась на правому березі озера Чернеча гребля. Це був перший відомий в Україні, створений на засадах класицистичної регулярності палацово-парковий ансамбль [2, с. 69].

Частина одного із палацових флігелів збереглася до нашого часу. До ансамблю також входили численні прибудови, церква Різдва Богородиці, яка стояла на невеликому узвишші, оранжереї, парки, басейни, канали з укріпленими берегами і пристанню. Садово-паркова резиденція була найкрасивішою частиною міста.

Отже, діяльність видатних українців, зокрема, козацько-старшинського роду Савичів стала визначною для розвитку українського мистецтва другої половини XVIII століття.

Література

1. Архиепископ Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Чернигов : Губернская типография, 1873. Кн. 7. 1018 с.
2. Белашов В. І. Глухів – столиця Гетьманської і Лівобережної України. Глухів : Глухівська районна типографія, 1996. 145 с.
3. Вечерський В. В. Гетьманські столиці України. Київ: Наш час, 2008. 320 с. (Сер. «Невідома Україна»).
4. Гриценко А.П. Втрата впливовості Савичів у 1720-1740-ті роки як результат наступу російських вельмож на права української старшини. Сіверщина в історії України. Зб. наукових праць. Вип. 9. Київ – Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2016. С. 244 – 248.
5. Гриценко А. П. Вплив роду Савичів на історію України XVIII століття. Краєзнавство: науково-методичний та практичний аспекти. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (15 – 16 червня 2011 р., м. Суми). / Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти. Суми РВВ СОШПО, 2011. С. 35 – 38.
6. Гриценко А. До питання генеалогії роду Савичів. Історія в сучасній школі : наук.-метод. журн. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України. К. : Пед. преса, 2013. № 4 (140). С. 39 - 44.
7. Гриценко А. П. До питання генеалогії роду Савичів. Сіверщина в історії України. Зб. наукових праць. Вип. 5. Київ – Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. С. 195-200. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sviiu_2012_5_45
8. Гриценко А. П. Родина Савичів – натхненники Сіверщини. Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. Випуск 4. – Київ – Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2011. С. 184 – 189. URL:

<http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/75611/45-Hrytsenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 11.11.2023).

9. Гриценко В. Значення посади генерального писаря для діяльності представників козацько-старшинського роду Савичів. *Студентські історичні студії*: зб. наукових праць студентів. Випуск 9. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2023. С. 29 - 35. URL: <https://drive.google.com/file/d/1mvp2gjp78AgCHfcanqVJLQ9ZINSpCtYy/view> (дата звернення: 11.11.2023).

10. Звагельський В. Б. Глухівський Троріцький Собор. *Сумський календар*97. Науково-популярне видання / Під загальною редакцією В. О. Садівничого*. Суми: Собор, 1996. 118 с.

11. Кривко Я. Зв'язки П. О. Куліша з Глухівщиною. *Народна трибуна*. 1969. № 94 (6802). 7 серпня. С. 4.

12. Кривошия В. В. Національна еліта Гетьманщини (персональний склад та генеалогія: 1648-1782 рр.). Київ : ІПіЕД НАНУ 1998. Ч. 1. 269 с.

13. Кривошея В. В., Кривошея І. І., Кривошея О.В. Неурядова старшина Гетьманщини. Київ: «Стилос», 2009. 431 с.

14. Кулиш П. Собрание сочинений. Т. 5. Санкт-Петербург, 1910. 379 с.

15. Пуцко В. Г. Троицкий собор в Глухове. Сіверщина в історії України : зб. наук. праць: Матеріали сьомої науково-практичної конференції (23-24 жовтня 2008 р.). Суми: Вид. будинок «Еллада», 2008. 227 с.

16. Пуцько В. Архітектор О. Г. Яновський. *Народна трибуна*. 1967. № 86 (5998). 15 липня. С. 4.

17. Терлецький В. Архітектура Глухова 18 століття. *Народна трибуна*. 1965. № 94 (5694). 5 серпня. С. 4.

18. Ткаченко В. Ю. Православна Глухівщина: Історико-культурна спадщина Глухівського краю. Вид. друге, перероб. і доп. Глухів: РВВ ГДПУ, 2006. 256 с.

19. Ткаченко В. Ю. Собор гетьманської держави. *Сіверянський літопис*. 1995. № 4. С. 118 - 119.

ВНЕСОК О. М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО У ДІЯЛЬНІСТЬ ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА НЕСТОРА-ЛІТОПИСЦЯ

Діана Гринь

Науковий керівник:
Андрій Гриценко

На зламі ХІХ-ХХ століть в Україні, особливо в містах, відбулося значне піднесення історичної науки і наукової спільноти. Заснування різних історичних наукових товариств, часописів, археографічних комісій та музеїв свідчило про високий рівень розвитку тодішньої української історіографії та її самодостатність.

Такі наукові об'єднання, як Історичне товариство Нестора-літописця (далі - ІНТЛ), Історико-філологічне товариство при Харківському університеті, Наукове товариство імені Тараса Шевченка (далі - НТШ), інші часописи та журнали (наприклад, «Киевская старина»), археографічні комісії та музеї стали важливими

центрами обміну науковими знаннями, публікації історичних джерел, а також проведення наукових досліджень.

ІТНЛ відзначалось значним внеском у розвиток історичної науки наприкінці ХІХ і на початку ХХ століття. Засноване 24 листопада 1874 року [18] та функціонувавше при Університеті Св. Володимира до 1931 року, це товариство відзначалося своєю активною науковою діяльністю та залишило значну спадщину в історичному дослідженні. Його члени, серед яких були видатні вчені, переважно з Університету Св. Володимира, сприяли поширенню та поглибленню історичних знань.

Існує різноманітна спеціальна наукова література, яка охоплює різні напрями діяльності ІТНЛ. Перші записи, які з'явилися у цій області, належать засновникам товариства, таким як М. Максимович та І. Хрущов, а також активним членам товариства, зокрема В. Базилевичу, М. Дашкевичу, І. Житецькому, О. Нестроеву, А. Степовичу та іншим [1; 6; 9]. У їхніх працях узагальнювались проміжні результати діяльності товариства, представлені у формі своєрідних звітів. В радянські часи основні напрями діяльності товариства були стисло описані в узагальнюючих працях [12, с. 10] та енциклопедичних словниках [2; 3; 8]. Статті В. Сарбея та О. Степанського [17] також проілюстрували основні напрями діяльності товариства. М. Колесник, сучасний український історик, в своїх працях [13; 14] приділив особливу увагу діяльності ІТНЛ. Деякі археографічні публікації, які містилися у виданні «Чтений в Историческом обществе Нестора-летописца» (далі – «Чтения»), були предметом докладного аналізу джерелознавцями сучасності, такими як М. Ковальський, Ю. Мицик, М. Литвиненко, Г. Швидько та інші [7].

Ініціатором заснування ІТНЛ був видатний історіограф М. О. Максимович, і він мав за мету об'єднати кращі наукові сили України для дослідження історії рідного краю. Серед активних членів Товариства були відомі вчені, такі як В. Антонович, М. Грушевський, О. Лазаревський та інші. Вони визначили основні напрями наукової та громадської діяльності Товариства. У 1874 році ІТНЛ приєдналося до Київського університету, що дало історикам можливість проводити плідну працю. Пізніше Товариство стало частиною Всеукраїнської Академії наук, зберігаючи свою автономію [13].

Історію Товариства Нестора-літописця (ІТНЛ) можна поділити на три етапи, кожен із яких відрізнявся своїми характеристиками та завданнями:

Перший етап (1872-1893 рр.) розвитку ІТНЛ охоплює період від офіційного заснування Товариства в листопаді 1872 року до прийняття статуту 22 грудня 1893 року. Під час цього етапу акцент був зроблений на внутрішній організації Товариства, встановленні засад функціонування та залученні нових членів. Другий етап (1894-1917 рр.) включає в себе роки з 1894 року, коли був прийнятий статут, до Великої Жовтневої соціалістичної революції. Під час цього періоду Товариство отримало більше можливостей для наукової та громадської діяльності, і акцент був зроблений на розширенні досліджень і роботі з історичним матеріалом. Третій етап (1917-1931 рр.) охоплює роки радянської влади, з 1917 року до 1931 року. Під час цього етапу історія Товариства була вплинута подіями революції та настанням радянського режиму. Закінчивши свою діяльність у 1931 році, ІТНЛ припинило своє існування під час реорганізації Всеукраїнської Академії наук та ліквідації суспільного сектора науки [19, с. 5, 11].

З самого початку ІТНЛ активно займалося вивченням вітчизняної історії, зокрема історії України в пізньофеодальний період. За цей період Товариство провело понад 700 засідань і представило понад 1400 наукових доповідей. Багато з цих досліджень були спеціально підготовлені для Товариства і вперше обговорювалися на його засіданнях. Основна частина цих доповідей була опублікована в журналі «Чтений в Историческом обществе Нестора-летописца». Однак через обмежені фінансові ресурси видання не стали регулярними до 1888 року.

Олександр Матвійович Лазаревський, видатний український історик та археограф, був активним членом Історичного товариства Нестора-літописця (ІТНЛ) в 1890-х роках. На жаль, точна дата його вступу до товариства не збереглася в документах. Проте, він став дійсним членом ІТНЛ у 1880 році, як свідчить один із його біографів, М. Василенко [4].

У 1893 році виникла криза, пов'язана з відсутністю фінансування та негласною забороною деяких видів діяльності соцієтату з боку царської адміністрації.

Ця криза викликала розкол між старшими та молодими членами товариства. Молоді члени вимагали більш активної реорганізації товариства, прийняття нового статуту та розширення напрямків його діяльності. Ця молодша група об'єдналася навколо професора Київського університету Св. Володимира Івана Лучицького, і її підтримував О. Лазаревський.

Однією з актуальних справ, яку розглядали в ІТНЛ, було обрання нового голови товариства. Після гострих дискусій старші члени обрали професора В. Іконникова головою 10 жовтня 1893 року. Проте в березні 1894 року молоді члени «опозиції» домоглися обрання своїх прихильників до Ради товариства. Ця Рада була певним компромісом, і в неї були обрані також О. Лазаревський та інші члени «опозиції». На цьому засіданні ІТНЛ Олександр Матвійович Лазаревський був обраний заступником голови товариства [4, с.97-98].

Вереснем 1895 року В. Іконников відмовився виконувати обов'язки голови Історичного товариства Нестора-літописця. Зазвичай, у такому випадку, ці обов'язки передавалися б його заступнику, яким був О. Лазаревський. Однак з невідомих причин О.М. Лазаревський категорично відмовився приймати цю посаду, навіть до завершення терміну, на який було обрано В. Іконникова.

Дослідник М. Василенко зазначив, що багато зусиль було витрачено, щоб переконати О. Лазаревського взяти на себе посаду голови товариства. Врешті-решт О. Лазаревський згодився виконувати ці обов'язки, але це тривало лише трохи більше року, з 18 вересня 1895 року до 5 жовтня 1896 року. Після цього і до кінця свого життя він залишався заступником голови товариства [4, с.98].

Хоча період головування О. Лазаревського в Історичному товаристві Нестора-літописця був невеликим, він активно сприяв розвитку цієї наукової організації. Він доклав зусиль до збільшення фінансових та матеріальних ресурсів товариства, а також ініціював проведення публічних лекцій, передбачених новим статутом товариства. Особливий акцент було зроблено на історію Києва на різних етапах і його зв'язок з історією регіону. В. Антонович та П. Армашевський взяли на себе проведення цих лекцій, які виявилися дуже популярними серед громадськості та зібрали велику аудиторію слухачів.

Під час свого головування, О. Лазаревський впровадив ряд позитивних змін у роботі Історичного товариства Нестора-літописця. Він керував виданням двох

видань «Чтений», де розмістив значну кількість цікавих наукових праць. Також, завдяки його ініціативі, отримані кошти від відомого підприємця Терещенка, використані на оплату лекторів, поповнення бібліотеки товариства та інші потреби. Бібліотека товариства значно збагатилася новими виданнями, і сам О. Лазаревський вніс внесок, передаючи свої рукописи та багато книг, включаючи 169 примірників «Сулимовського архива».

Під час виконання обов'язків заступника голови ІТНЛ, О. Лазаревський відповідав за формування порядку денного засідань товариства, вносив доповіді, керував виданнями книг «Чтений» та контролював бібліотеку. Протягом 90-х років ХІІ століття, він публікував багато своїх праць у «Чтеніях», охоплюючи різні галузі історії України.

Ці праці відображали різноманітні напрями його наукової діяльності. Наприклад, доповідь «Граф П. Румянцев-Задунайський» присвячена 100-річчю від дня смерті цього видатного російського полководця. У березні 1895 року О. Лазаревський опублікував матеріали до біографії президента Малоросійської колегії і генерал-губернатора краю в журналі «Киевская старина» [15].

У своїй праці «Исторические очерки Полтавской Лубенщины XVII–XVIII ст.» О.М.Лазаревський створив історико-географічний нарис про територію полку Лубенщина. Він детально описав історію цієї області, поділивши її на сотні в різні історичні періоди, та привів відомості про полковників і сотенних старшин. Також історик описав міста і містечка полку та подав статистичні дані про села, що входили до складу Лубенського полку [16].

Публікації О. Лазаревського у «Чтеніях» мають велике значення для дослідників соціально-економічної історії Лівобережної України. Вони включають як текстові матеріали, так і аналіз цих джерел, що допомагає розуміти історію та культуру того часу. Публікація актів з історії землеволодіння і інших документів зберігає історичну цінність та є важливим джерелом для досліджень історії України.

Діяльність О. Лазаревського в межах Історичного товариства Нестора-літописця була надзвичайно важливою і продуктивною. Він був одним із лідерів та ідейних натхненників цього товариства і грав активну роль в розвитку наукової діяльності в Україні. О.М. Лазаревський докладав багато зусиль до розширення та вдосконалення діяльності товариства, допомагаючи знайти нові перспективи для наукових досліджень.

Його внесок у розвиток товариства та пошук нових напрямків в науковій роботі свідчать про його відданість науці та демократичним принципам наукової діяльності. Така активність і залученість до розвитку історичної науки у товаристві відображають високий рівень відданості ідеалам науки та сприяють розвитку історичної науки в Україні.

Література

1. Базилевич В. Историческое Общество Нестора Летописца (1919–1921 гг.). *Русский исторический журнал*. Петроград, 1922. Кн. 8. С. 327–329.
2. Большая советская энциклопедия. М., 1972. Т. 10. С.574–575.
3. Василенко Н. П. Памяти почетного члена общества Александра Матвеевича Лазаревского. ЧИОНЛ. Киев, 1903. Кн. 17. Вып. 2. С. 85–107.

4. Василенко М. Олександр Матвієвич Лазаревський (1834–1902) (Матеріали до його біографії). *Україна*. 1927. № 4, с. 18 — 82.
5. Вісті Всеукраїнської Академії наук. 1929. Т. II. С. 31; 1930. Т. I. . С. 21.
6. Дашкевич Н.П. 25-летие Исторического общества Нестора-летописца. Киев, 1899. 99 с.
7. Довгопол В.М, Литвиненко А.М., Лях Р.Д. Джерелознавство історії Української РСР: навч. посібник для іст. фак. вузів. / За ред. Ф.П.Шевченка. Київ: Вища шк., 1986. 240 с.
8. Енциклопедія українознавства. Львів, 1994. Т.3. С.886.
9. Житецький І. Заходи коло організації історичного товариства в Київ. *Україна*. 1929. Січень–лютий. С.23–30.
10. История Киева: В 3 т., 4 кн. Т. 2: Киев периода позднего феодализма и капитализма / АН УССР. Ин-т истории; Гл. редкол.: Ю. Ю. Кондуфор (гл. ред.) и др.; Редкол. тома: В. Г. Сарбей (отв. ред.) и др. Киев: Наук. думка, 1983. 462 с.
11. Історія Академії наук Української РСР: В 2 кн. Київ, 1967. Книга. I. С. 12-13, Книга II. С. 323-324.
12. Історія Київського університету (1834–1959). Київ, 1959. С. 53–54, 192, 336.
13. Колесник М. П., Історичне товариство Нестора-літописця та його вклад у розвиток історичної науки в Україні. *Український історичний журнал*. 1995. № 5. С. 28 – 37. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORT ERMS=0&S21P03=IDP=&S21STR=journal_1995_5_28 (дата звернення: 03.11.2023).
14. Колесник М. П., Історичне товариство Нестора-літописця: основні етапи й напрями діяльності (1872—1931). *Український історичний журнал*. 1989. № 9. С. 50 – 56. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORT ERMS=0&S21P03=IDP=&S21STR=journal_1989_9_50 (дата звернення: 03.11.2023).
15. Лазаревський А. Матеріали для біографії графа П. А. Румянцева-Задунайского. *Киевская старина*. 1895. № 3. С. 385–404.
16. Лазаревський А. Исторические очерки полтавской Лубенщины XVII–XVIII ст. Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. Киев, 1896. Вып. XI. С. 54 - 58.
17. Сарбей В. Г., Розвиток науки в Києві у другій половині XIX ст. *Український історичний журнал*. 1982. № 3. С. 67-76. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORT ERMS=0&S21P03=IDP=&S21STR=journal_1982_3_67 (дата звернення: 03.11.2023).
18. ЦДІА УРСР У м.Києві. Ф.442. Оп.50. Спр.347. Арк. 1-43 Дашкевич Н.П. 25-летие Исторического общества Нестора-Летописца. Киев, 1899. С.22.
19. ЦШ ім. В. І. Вернадського АН УРСР. Відділ рукописів. Ф.40. Спр. 275-276.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛАЇВЩИНИ В РОКИ ПЕРЕБУДОВИ

Ельвіра Паюл

Науковий керівник
Дмитро Нефьодов

Учасники екологічних і соціальних рухів усвідомили необхідність політичної боротьби для вирішення екологічних проблем. Валерій Бойченко, який був активним учасником громадських організацій, відіграв важливу роль у створенні Народного руху України (НРУ) на Миколаївщині.

Після публікації реформаційної програми НРУ в "Літературній Україні," ідея руху отримала підтримку від активістів Миколаївської екологічної асоціації. Ігор Грасевич був координатором ініціативної групи підтримки створення НРУ. Установчі збори Національної федерації відбулися 19 серпня 1989 року, незважаючи на спроби влади заборонити їх проведення. Таким чином, несприятливі обставини не зупинили рух і його активістів, і Ігор Грасевич став першим лідером НРУ в області [3, с. 17].

Миколаївська обласна організація Народного руху України (НРУ) має структуру, в якій обласний орган виконавчої влади виступає постійним органом управління. Керівні посади в організації включають голову організації, голову правління, голов фракцій руху в обласній та міській раді обласного центру. Регіональний виконавчий орган визначає політику та стратегію організації та взаємодіє з органами влади, політичними партіями та громадськими організаціями. Однак після початку діяльності Миколаївської обласної організації НРУ з'явилися провокаційні наклепи та обвинувачення в "націоналістичних" публікаціях [9, с. 121-122].

На засіданні Координаційного комітету миколаївського руху було обрано головою організації Володимира Рукавишнікова, а також створено Комітети на місцях з координаторами на різних напрямках діяльності [4, с. 143]. Миколаївський крайовий здвиг спрямований на українське національно-культурне відродження та підтримку української мови та культури. Рух використовує масові дії, мітинги, демонстрації та "неофіційні" газети та листівки для агітаційно-пропагандистської діяльності.

На початку 1989 року Миколаївський регіональний рух Національного Руху України (НРУ) розпочав свій розвиток, поширюючись у більшості міст і обласних центрах регіону, особливо там, де вже існували інші неформальні об'єднання. У деяких випадках НРУ був першою організацією, яка виникла в цьому регіоні. У 1990 році створилися регіональні відділення, включаючи Снігурівку, яка виявилася активним прихильником ідей українського національного відродження та стала ініціатором обласної філії ТМУ [5, с. 1].

Різні частини регіону підхопили ідеї руху та почали агітацію за зміни, що знайшли відображення в програмі НРУ. Наприклад, активісти вірять у рух у Вознесенську, Очакові, Березані, Веселиновому, Снігурівці, Березнегуватому, Єланці, Казанці, Доманівці та Южноукраїнську, серед інших міст [8, с. 2].

Міська організація НРУ в Южноукраїнську була зареєстрована у серпні 1990 року, а після оприлюднення "Плану НРУ" місцеві активісти почали

впроваджувати цей план, встановлюючи інформаційні вивіски на підприємствах та проводячи роз'яснювальну роботу, зокрема на вулиці Радянській в Миколаєві.

У той час, газета "Південна правда" опублікувала інтерв'ю секретаря ідеологічного активу Ленінського райкому КПУ Миколаївської області, в якому говорилось, що з активізацією українського народного руху, його активісти використали труднощі в країні і займалися наклепами на КПРС, партію і радянські установи. Установчий з'їзд Всенародного Союзу підтвердив цю інформацію. Відзначалася атмосфера відвертого націоналізму, нападки на комуністичну партію та заклики до боротьби за владу [6, с. 2].

З архівних матеріалів відомо, що секретар Миколаївського обкому КП(б)У, Л. Шараєв, прийняв постанову (21 лютого 1989 року) щодо програми роботи партії, виконуючи Доручення ЦК КПУ від 30 січня 1989 року, спрямоване на боротьбу зі спробами створити опозиційні політичні структури [7, с. 52].

Екстремістські сили неформальних організацій використовували складнощі економічної та соціально-політичної ситуації як розсадник миттєвих оцінок і спекуляцій. Це призвело до необхідності посилення протидії деструктивним уявленням про роботу неформальних організацій і залучення широкої громадськості [7, с. 58].

Комуністичні ЗМІ продовжили поширювати свій вплив, особливо через неофіційні газети. Обком держбезпеки втручався в роботу Миколаївської крайової організації УНР. Члени Соціал-демократичної партії та голова Миколаївського МВС звернулися до обласної ради народних депутатів стосовно пропаганди, ЗМІ та зв'язків з громадськими організаціями. Скарги були подані згідно з законом, що регулює розповсюдження ЗМІ.

Також регіональна рада народних депутатів працює над сприянням співпраці та залученням конструктивних сил регіону, політичних партій та громадських організацій, що діють в межах закону. У цей період «рух» та інші неформальні організації почали атакувати ленінізм і В.І. Леніна як особистість, розповсюджуючи спірні дані та інформацію.

У руху "Рух за перебудову" були висловлені деякі актуальні заяви, зокрема щодо закликів до суспільства без привілеїв і статусних пільг. Різні регіональні організації цього руху мали відмінності в розмірах та активності. Існувала співпраця з КДБ, проте пізніше лідери руху вирішили припинити цю співпрацю через негативні наслідки. Компартія України спостерігала нестабільність та політичну напругу в Україні, особливо в зв'язку з новими громадсько-політичними інституціями та антикомуністичною програмою.

Під час подій, описаних в тексті, жителі Миколаєва та інші громадяни України проводили пікети перед Верховною Радою з вимогою відставки уряду, деполітизації армії та протистояння угоді про Союз з Радянським Союзом. Під час цих подій активісти були взаємодіяли з міліцією та ОМОН, і відбувалися інциденти, в результаті яких деякі учасники отримали легкі тілесні пошкодження та збитки.

Також, в цей період, КПУ повідомила громадськість про вандалізм, який був спричинений активістами руху щодо пам'ятника В.І. Леніну в різних областях України [10, с. 171]. Ця акція спровокувала обурення представників КПУ, які закликали інтелігенцію писати листи на підтримку своєї опозиції.

На II Всеукраїнському з'їзді Народний Рух висловив своє переконання, що Україна має змінити політичну систему і стати незалежною від Радянського Союзу,

вважаючи це необхідною для уникнення катастрофи. Рух підкреслював необхідність зміни політичного та економічного ландшафту в Україні та об'єднання всіх патріотичних сил в країні [2, с. 178].

Проте, деякі представники місцевої газети "Старий Миколаїв" намагались змалювати активістів руху як екстремістів і виражали сумнів у їхній справедливості та масовій підтримці.

13 січня 1990 року Велика Спортивна Рада провела третю позачергову сесію, присвячену Дню Соборності України. Під час цих засідань було визнано Акт Злуки Української Народної Республіки і Національного Союзу, виконаний 22 січня 1919 року, як символ єдності народу та землі. Виразили бажання встановити 22 січня як День Соборності України та проводити щорічні масові заходи в цей день [1, с. 160].

21 січня було організовано "живий ланцюг" на трасі Київ-Житомир-Рівне-Тернопіль-Львів-Івано-Франківськ з участю близько 450 тисяч осіб для відзначення Дня Українських Соборів [1, с. 160].

Важливим моментом стало обговорення можливості перетворення Українського Народного Руху на політичну партію [11, с. 1]. Однак рішення про це так і не було прийнято через розділені думки щодо цього питання. Також рух активно взяв участь у виборах народних депутатів до Верховної Ради та місцевих рад, де Комуністична партія створила ускладнення для реєстрації незалежних кандидатів. Миколаївська обласна організація НРУ висунула численних кандидатів на різні посади в органах влади та радах.

У 1990 році агітаційні роти та неформальні громадські організації в Україні стикалися з дискримінацією і обмеженнями у доступі до засобів масової інформації. Для реклами продукції ще існували такі засоби, як мітинги та самодрук, особливо на друкарських машинках: листівки, маніфести тощо [9, с. 6].

Етап реєстрації кандидатів на посади народних депутатів став складним через неприйняття представників неформальних громадських організацій. Бюрократичні методи, такі як халяви, перевірки та переогляди, стали поширеними практиками. Учасники неформальних громадських організацій висловлювали недовіру владі та вимагали перегляду реєстрації кандидатів.

Масові протести та мітинги, які супроводжували цей процес, призвели до підірвання авторитету державних органів. Миколаївська обласна організація Народного Руху виступила проти цього неприйняття та підтримала телеграму від представників українського мовознавчого товариства.

Незважаючи на труднощі, деякі представники неформальних громадських організацій були обрані на посади депутатів. Миколаївська обласна організація Народного Руху завоювала вплив і стала важливим фактором у політичній системі регіону.

Література

1. Бажан О.Г., Данилюк Ю. З. Український національний рух: основні тенденції і етапи розвитку (кінець 1950-х – 1980-ті роки) / НАН України. Інститут історії України. Київ: Рідний край, 2000. 232 с.

2. Барцьось В.В. Змагання Народного Руху України за втілення програмних положень в соціально-економічній сфері української держави (кінець 80-х – 90-х років ХХ ст.). *Інтелігенція і влада*. Серія: Історія: громадсько-політ. наук. збір. Одеса: Астропринт, 2009. Вип. 15. С. 102-115.

3. Бойко О. Д. Україна в 1985-1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: монографія. Київ: ІПіЕНД, 2002. 306 с.
4. Гарань О. Убити дракона. З історії Руху та нових партій України: монографія. К.: Либідь, 1993. 198 с.
5. Гончарук Г. І. Народний Рух України. Історія: монографія. Одеса: Астропринт, 1997. 380 с.; іл.
6. Горбачук Д., Зубарев О. Русифікаторська мовна політика в Україні у 70–80-х роках ХХ століття. *Донецький вісник наукового товариства ім. Шевченка*. Мова. Т. 16. Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім. 2007. С. 175–189.
7. Губанова Ю. О., [Павленко Ю.О.] Соціально-економічна криза та культурно-політичне життя на Миколаївщині в період «Перебудови» (1985-1991 рр.). *Суспільні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 3-4 липня 2015 р.). Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2015. С. 77–80.
8. Діденко Ю. Народний Рух Миколаївщини: 20 років з Україною. *Український південь*. 2009 № 30. 8 серпня.
9. Павленко Ю. О. Єврейська громада Миколаївщини в 60-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. *Історичні мідраші Північного Причорномор'я* / голов. ред. М. М. Шитюк. Випуск V. Том. I. Миколаїв: Шамрай, 2016. С. 281–284.
10. Павленко Ю. О. Миколаївщина в другій половині 60-х – на початку 90-х рр. ХХ ст.: історіографія проблеми. *Мандрівець*. 2016. № 2. С. 57–61.
11. Павленко Ю. О. Стан сфери охорони здоров'я жителів Миколаївщини в другій половині 60-х – першій половині 80-х рр. ХХ ст. *Сасівські читання: історико-археологічні та етнологічні дослідження у контексті гуманітарного розвитку європейського суспільства* : матеріали VI Міжнародної наукової конференції (15-16 квітня 2016 р.). Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2016. С. 94–96.

РУХ ОПОРУ ОКУПАЦІЙНОМУ РЕЖИМУ НІМЦІВ В УКРАЇНІ (1941-1944 рр.)

Вадим Політай

Науковий керівник
Наталія Петренко

Після нацистського нападу на Радянський Союз були окуповані величезні території. Уже в 1941 році нацистські загарбники захопили частину України з населенням близько 42 мільйонів людей. Гітлерівці намагалися швидко дістатися до столиці СРСР і одночасно закріпити свої позиції на захоплених територіях. Але їх план блискавичної війни, відомий як «бліцкриг», не вдалий, і конфлікт набув тривалого характеру, а населення страждало від окупації.

Гітлерівський окупаційний режим в Україні (1941-1944 рр.) був одним із найжорстокіших періодів в історії українського народу. Після вторгнення

нацистської Німеччини та її союзників у червні 1941 року, Україна опинилася під контролем нацистського режиму, який втілював ідеї расової ідеології та тоталітаризму.

Окупаційний режим супроводжувався масовими репресіями, вбивствами та депортаціями українського населення. Стражданням особливо постраждали євреї, які були піддані масовим розстрілам та депортаціям до концтаборів. Окрім цього, гітлерівський режим насаджував економічне висисання та конфіскацію продукції для потреб Третього Рейху. Сільське населення та промисловість України були мобілізовані для потреб нацистської військово-промислового комплексу, що спричинило масштабні голодомори та економічну руїну [5, с. 145].

Рух опору в Україні під час німецької окупації був важливим компонентом боротьби проти нацистського режиму [3; 4]. Цей рух включав у себе різноманітні групи та організації, які протистояли окупантам і спрямовували свої зусилля на допомогу людям, боротьбу з репресіями та саботаж проти німецьких військових об'єктів. Український національний рух проти окупантів вів активний опір, формуючи партизанські групи та участь у підпільній діяльності. Несподівані атаки та саботажі стали невід'ємною частиною боротьби українського народу проти нацистського панування.

У населених пунктах, де залишилися вірні радянській владі громадяни, створювалися підпільні групи. Для проведення розвідувальних та підривних дій в тилу нацистського ворога було задіяно багато співробітників НКВС. Восени 1941 року в Україні розпочалося формування підпільних обласних та районних комітетів, а також базових організацій і груп ВКП(б). У лісах почали діяти партизанські загони, які переважно очолювали особи, здатні вести бойові операції [5, с. 176].

Однією з найбільших організацій опору була Організація Українських Націоналістів (ОУН) та її військове крило Українська Повстанська Армія (УПА). Заснована у 1929 році, ОУН виступала за незалежність України та боролася проти всіх форм імперіалізму та колоніалізму. Під час німецької окупації, ОУН вела активну боротьбу проти окупантів, організовуючи підпільні структури, групи партизанів та проводячи антинацистську пропаганду. У боротьбі проти нацистської окупації також приймали участь комуністичні та ліві опозиційні організації. Під керівництвом Комуністичної партії України (б) (КП(б)У) та Лівої опозиції вони вели активну антифашистську пропаганду, організовували підпільну діяльність та протестували проти режиму [3, с. 123].

Низка інших груп і організацій також долучилася до руху опору, включаючи різні партизанські групи, релігійні організації та інші громадські об'єднання. Вони здійснювали саботажні акції, допомагали українському населенню та боролися за свободу та незалежність.

Закінчення Другої світової війни у 1945 році супроводило новий етап в історії України, але пам'ять про ті страшні роки окупації назавжди залишилася в українському народі як нагадування про важливість свободи, незалежності та боротьби за права людини.

Література

1. Гриценко А. До 90-річчя з дня народження Анатолія Петровича Голуба. *Глухів.city*. 2023. 6 вересня. URL: <https://hlukhiv.city/blogs/310529/do-90-richchya-z-dnya-narodzhennya-anatoliya-petrovicha-goluba> (дата звернення: 03.11.2023).

2. Гриценко А. П. Формування Глухівського партизанського загону: правда і вимисли. *Сіверщина в історії України*. Зб. наукових праць. Вип. 14. Ніжин, 2021. С. 286 – 288. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/181324> (дата звернення: 03.11.2023).

3. Капась І. Радянський рух Опору в Україні: організація, легітимація, меморіалізація (1941– 1953 рр.) : монографія. Київ : К.І.С., 2016. 208 с.

4. Козлітін В.Д. Друга світова війна 1939-1945 рр. Харків: РА, 2001. 336 с.

5. Слободянюк М. Нагальні проблеми вивчення руху Опору в Україні. *Сторінки воєнної історії України: Збірник наукових статей / НАН України. Інститут історії України*. Київ, 2010. Вип. 13. С. 175-184.

ПРОМИСЛОВІСТЬ МИКОЛАЇВЩИНИ У 1944-1991 рр.

Андрій Пономаренко

Після Другої світової війни на Миколаївщині розпочато відновлення старих та будівництво нових промислових об'єктів, фабрик, заводів, що призвело до значного збільшення виробничих потужностей регіону, що в майбутньому зробить із цього регіону загальносоюзний центр суднобудування.

За цей час Миколаївщина пережила різні етапи розвитку, які відображалися в динаміці виробництва та показниках економіки [1].

Один із перших етапів розвитку промисловості Миколаївщини припадає на період 1944-1955 рр. У цей час здійснювалися заходи по відновленню виробництва, яке зруйноване під час Другої світової війни. Створено нові підприємства, які в своїй переважній більшості працювали на військово-промисловий комплекс, що згодом стане однією з найголовніших галузей промисловості Миколаївщини. Також створювалися важливі підприємства побутового значення. Незважаючи на усі складнощі та труднощі завдяки титанічній праці людей з 1944 – 1948 рр. по економічним показникам область вийшла на довоєнний рівень потужності виробництва, а 1950 роках цей рівень перевищував валовий продукт 1940 року на 60%.

Другий етап розвитку припадає на 1956-1970 рр. У цей період на Миколаївщині розпочалася широка індустріалізація спричинена науково-технічним прогресом, що відобразилось в збільшенні виробництва промислової продукції на 80% у порівнянні з повоєнним часом, з'явилася можливість виробництва нових видів продукції, здебільшого направлених на побутові потреби, а також збільшення їх обсягів. Було введено в експлуатацію нові підприємства, у своїй більшості вони були створені для покриття потреб у важкій промисловості та у військовому комплексі.

Третій етап розвитку припадає на 1971-1991 рр. У цей період промисловість Миколаївщини досягла свого піку. З'явилися нові виробництва. Зростання виробництва сприяло розвитку економіки регіону та збільшенню зайнятості населення. Ключовими галузями промисловості Миколаївщини у цей період були машинобудування, суднобудування, металургія, хімічна та харчова промисловість.

Серед усіх підприємств треба виокремити найбільш серйозні та найбільш потужні підприємства, а саме: суднобудівний завод «Океан», «Екватор»,

Найбільший в Україні Ольшанський цементний завод, НВК «Машпроект», суднобудівний завод 61 комунара, Чорноморський суднобудівний завод.

Але незважаючи на усі успіхи у розвитку промисловості цього регіону, планова модель економіки ввійшла у стан кризи що спричинило падіння промислових можливостей. У другій половині 1980-х – на початку 1990-х рр. промисловість Миколаївщини зіткнулася з низкою проблем, таких як недостатнє фінансування, застаріле обладнання та низька ефективність виробництва, що вилилось у глибоку та системну кризу.

Загалом промисловість Миколаївщини у період з 1944 по 1991 роки відіграла важливу роль в економіці УРСР, забезпечуючи значну частку виробництва хімічної, металургійної та військової галузей промисловості на державному рівні.

Сьогодні, вивчення цього питання є не аби як актуальним. Військові дії Росії проти України катастрофічним чином вплинули на розвиток промисловості в цьому регіоні. Порушені логістичні зв'язки, зруйновані потужності для нормального функціонування підприємств, відтік живої робочої сили із-за ведення бойових дій, проблеми з якими стикається промисловість зараз, існували і після завершення бойових дій періоду Другої світової війни. Досвід який набули минулі покоління у боротьбі з цими проблемами стане вагомим і цінним для подолання наслідків війни та подальшого розвитку регіону.

Література

1. Усиков О. О. Розвиток промисловості Миколаївщини в 1944–1991 рр. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.01 – Історія України. Миколаїв : Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, 2018. URL : https://chtyvo.org.ua/authors/Usykov_Oleksandr/Rozvytok_promyslovosti_Mykolaivschiyny_v_19441991_rr/ (дата зверення : 13.11.2023).

РОЛЬ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ ГЛУХОВА В ЕКОНОМІЧНОМУ ТА КУЛЬТУРНОМУ РОЗВИТКУ МІСТА

Віталій Гриценко

Науковий керівник:

Андрій Гриценко

Життя та діяльність євреїв на території Глухівщини привертає увагу дослідників. Зокрема, у Глухові існує найстаріше єврейське кладовище на Сумщині, якому може бути близько трьох століть [17, с. 203; 24, с. 296]. Про історію єврейства в краї розповідає музей історії євреїв Глухівщини, заснований в березні 2015 року [13; 14].

Залишається актуальним питання дослідження часу появи євреїв на території міста Глухова та околиць. Євреї сформували громади в Галичині, на Поділлі та Волині в XV-XVI ст. Велике князівство Литовське також зумовило освоєння євреями території, включаючи Глухівський район [11, с. 28].

В 1503 р. землі Чернігово-Сіверщини перейшли під владу Московії. Литовські війська намагалися повернути їх, але ситуація не змінилася значно. Заборона євреям проживати в Чернігівському воєводстві встановлена у 1623 р. Проте вони продовжували оселятися й надалі на околицях Глухова [11, с. 28; 17, с. 203-204].

У середині XVII ст., під час Української козацької держави, частина євреїв записалася до козацьких полків і отримала право торговельної діяльності в Україні. Однак у XVIII ст. московська влада намагалася обмежити їхню торгівлю. Несприятливі умови не завадили євреям оселятися на Глухівщині, де їхні економічні успіхи в торгівлі часто спричиняли конфлікти з місцевими торговцями [11, с. 46; 17, с. 204].

Таким чином, формування єврейської громади у м. Глухові мало глибокі історичні корені, пов'язані із заселенням території юдейським населенням з різних регіонів. Їх роль в економічному й культурному розвитку міста визначалася їхнім торговельним впливом та економічними успіхами, що викликали конфлікти з іншими місцевими торговцями [16, с. 540].

Указом російської імператриці Катерини I від 26 квітня 1727 р. розпочато активне виселення євреїв з України [9, с. 123]. Згідно з цим указом, виняток робився для тих, хто мав борги перед християнами. Гетьман Глухівського періоду Гетьманщини Д. Апостол у 1728 р. наказав віддати паспорт єврею, який їхав стягнути борги в Москву [11, с. 49; 17, с. 204].

У квітні 1728 р. гетьман Д. Апостол звернувся до імператора Петра II із проханням допустити євреїв до торгівлі на ярмарках. Влада задовольнила це клопотання, але з обмеженнями – дозволили тимчасові приїзди євреїв на ярмарок з правом оптової торгівлі, але зобов'язали їх купувати місцеві товари [11, с. 49].

Поступово тимчасові приїзди євреїв перетворилися на постійне перебування. У 1730 р. імператриця Анна Іоанівна вказала, що греки, турки та євреї активно торгують на території Гетьманщини [11, с. 49]. У 1731 р. гетьман Д. Апостол вимагав виселення євреїв, але це не вдалося здійснити [17, с. 204-205]. У 1734 р. приїжджі купці-євреї отримали право роздрібної торгівлі на ярмарках, але влада нагадувала про заборону постійного проживання євреїв в Гетьманщині [11, с. 49].

Згідно з переписом євреїв 1736 р., в Глухівській сотні проживало 4 єврейські родини і 3 євреї-одинаки (всього 12 чоловіків та 7 жінок) [17, с. 205]. У грудні 1742 р. указом імператриці Єлизавети Петрівни було вирішено вислати всіх євреїв за межі Російської імперії, заборонивши їм повертатися [17, с. 206; 22, с. 727–728]. Зазначалося, що євреї продовжують проживати, займаючись торгівлею та утриманням корчмів та шинків [22, с. 727–728]. Однак цей указ не був повністю виконаний через опір євреїв, поміщиків та державного апарату [17, с. 205; 19].

У 1772 р., після першого поділу Речі Посполитої, багато євреїв з білоруських земель приєдналися до Російської імперії. Ці євреї могли проживати в місцевостях, приєднаних до Росії, і більшість їхніх міграцій спрямовувалася до Чернігівської губернії [16, с. 541].

У 1794 р., за дозволом проживання в Чернігівській губернії, євреї стали поселятися в Глухові. Однак їм слід було приписатися до міщанської або купецької громади та проживати виключно в містах [10, с. 167–168; 17, с. 206]. З початку їхнього законного проживання в Чернігівській губернії, євреї швидко почали селитися в Глухові. Громада розвивалася завдяки переселенцям з різних

регіонів, таких як білоруські євреї з Вітебської і Мінської губерній, а також євреї з інших областей, включаючи Віленську губернію [8, арк. 659–663].

Достеменно відомо, що станом на 1800 р. вже існувала єврейська громада у Глухові з кагалом на чолі, виборцями якого були найважливіші члени громади, і їхній лідер Калман Аронович [2, арк. 196–198].

У глухівських євреїв до початку XIX століття не було прізвищ, ідентифікація проводилася за іменем та по батькові, де до імені долучалося слово «бен» (син) або «бат» (дочка). Однак у 1802 р. Урядовий Сенат видав указ, який зобов'язував євреїв мати відоме спадкове прізвище чи прізвище, збережене в усіх актах і записах без змін. Це положення було затверджене імператором Олександром I в 1804 р., і почався процес присвоєння прізвищ також і євреям [17, с. 206–207].

У Глухові присвоєння прізвищ проходило відносно швидко. Вже у 1806 р., всього за рік після затвердження положення, глухівські євреї вже згадувалися з прізвищами в документах місцевого магістрату. З початку 1807 р. усі глухівські євреї мали власні прізвища [2, арк. 196–198]. Кагаль, що представляв інтереси громади, включав в себе шанованих євреїв, які обиралися для представництва громади в різних зовнішніх зв'язках [17, с. 207].

Умови для глухівських євреїв були складними, і вони зазначаються подвоєними податками, заборонаю селитися в сільських місцевостях і обмеженнями в багатьох сферах діяльності. Утім, вони поступово почали брати в свої руки торгівлю та багато ремесел. У 1825 р. багато міщан-євреїв уже тримали різні крамниці в Глухові, торгуючи різними товарами [3, арк. 17, 20, 22].

З початку 1827 р. глухівські євреї активно включилися в купецьку діяльність. Арій Моїсеев Єсманський вважається першим купцем 3-ї гільдії серед євреїв, який в 1827 р. займався "хлібною покупкою". У 1838 р. ще два євреї, Єсель Вадієв Янпольський та Євзеров Ільїн Добрушський, також стали купцями 3-ї гільдії в Глухові. У подальших роках кількість купців-євреїв зростала, і вони займалися різними видами бізнесу, включаючи підряди, торгівлю, утримання заїжджих дворів, винокурень та інше [6, арк. 41–44].

Міщани-євреї також обіймали громадські посади, займалися вчителюванням єврейських дітей, утримували шинки, дріб'язкові лавочки і займалися ремеслами, які не вимагали великої фізичної сили. Вони були шевцями, кравцями, майстрами золота і срібла, годинниками. Більшість міщан-євреїв жили в складних економічних умовах, але, незважаючи на це, вони дотримувалися своїх релігійних обрядів і традицій [4, арк. 28–29].

До 1858 р. у Глухові існували дві єврейські молитовні школи, і євреї продовжували дотримуватися своїх обрядів і свят. За цей період чисельність єврейського населення в місті становила приблизно чверть від усього населення, а в 1860 р. складало понад 2 600 осіб [17, с. 207; 18, с. 5–7].

Наприкінці 1850-х років та на початку 1860-х років життя глухівських євреїв почало змінюватися. Загальнодержавна політика стала менш утискальною, а для євреїв було введено нові можливості, такі як право селитися в селах навколо міста і управління різними підприємствами. Євреї масово розселялися в Глухівському повіті, орендували та управляли майном поміщиків, сприяючи їхньому економічному розвитку. Чимало євреїв утримувалися при своїх одновірцях як майстри, підмайстер'я або прислуга. Інші займалися різними видами бізнесу, такими як управління шинками, невеличкими крамницями, робота прикажчиками

і лимарями на поштових станціях, а також торгівля худобою, кравецтво або навчання єврейських дітей [5, арк. 1–92].

Наприкінці 1880-х років у Глухівському повіті проживало більше 300 єврейських сімей/ Згідно з «Тимчасовими правилами» 1882 року було припинено вчинення євреями купчих кріпостей і заставних, засвідчення орендних договорів на нерухоме майно за межами міст і містечок, а також довіреностей на управління цим майном. Ці правила обмежили їхню можливість селитися в сільській місцевості, що призвело знову до їхнього переселення в міста [17, с. 208].

Становище бідних євреїв з позбавленням кріпосного права реформою 1861 р. погіршилося, оскільки частина селян стала конкурентами в ремеслах і торгівлі. Але багаті євреї, які накопичили початковий капітал до реформи, вклали кошти в банківську сферу, оптову торгівлю і промисловість [17, с. 208].

У другій половині XIX століття Глухів був великим центром хлібної торгівлі, але після будівництва залізниць, обійшовших місто, торгівля занепала. Багато купецьких фірм закрилися, і на їхнє місце прийшли євреї, створюючи нові торговельні підприємства [18, с. 71–73].

У цей період громадське життя євреїв також активно розвивалося. Після реформи міського самоврядування 1870 р. євреї отримали право бути виборцями і обраними до міської думи, а також брати участь у присяжних засіданнях. Культурне і релігійне життя поступово піднімалося, а в місті було побудовано нову синагогу [19; 20].

На початку 1870-х років у Глухові жив видатний єврейський письменник і педагог Лазар Цвейфель, а в середині 1880-х років – публіцист та купець Саул Гурвич відомий як Шай Іш-Гурвич [18, с. 288]. У 1867–1870 роках була побудована білокам'яна синагога, а також функціонували дві молитовні школи з вченими рабинами та громадськими посадовцями [23, с. 17].

У 1872 р. глухівський рабин Глейзер намагався відкрити школу російської грамотності для єврейських хлопчиків, а в 1874 р. коли в Глухові вже функціонували жіночі та чоловічі гімназії та було відкрито учительський інститут [12, с. 159; 15, с. 15], спільно з Л. Цвейфелем він провів спробу відкрити приватний єврейський пансіон для хлопчиків, але це не вдалося [18, с. 44]. До 1883 р. у Глухові було чотири хедера, де навчалося 28 учнів, і одна талмуд-тора з 20 учнями. Крім того, єврейські хлопчики і дівчатка навчалися в чоловічих і жіночих 4-класних прогімназіях, що пізніше стали 7-класними гімназіями. Ми згодні з думкою дослідниці В. Назарової [17], що до 1880-х років практично всі євреї купецького середовища і багатші міщани у Глухові володіли російською мовою, але їдиш залишався основною розмовною мовою, а іврит – мовою богослужінь та релігійних текстів [6, арк. 1].

У 1880-х роках у єврейської молоді Глухова відзначився відхід від ортодоксальності. Багато євреїв отримували вищу освіту та спеціальності, що виходили за межі єврейської "смуги осілості". Молодь відступала від багатьох єврейських обрядів і заборон. Це свідчило про поступовий занепад єврейства в нашому краї. У 1882 р. у Глухові відбулися благодійні вистави, які спричинили "яблуко розбрату" між традиційно налаштованими євреями та молоддю, яка сміливо виходила за межі стереотипів і викликала конфлікти в синагозі. Це призвело до переслідувань молоді та погіршення відносин між євреями та іншим населенням міста [17, с. 208-209].

За даними перепису 1897 р., населення Глухова складало 3 853 особи, що становило 26% від загального числа жителів міста (14 828 осіб) [21]. Тобто частка євреїв у місті зросла на 1 відсоток.

На початку ХХ століття події почали розгортатися з великою швидкістю. Російсько-японська війна 1904 р. забрала життя 18 воїнів-євреїв з Глухова. Перша російська революція 1905–1907 років також вплинула на єврейське населення. Глухівські євреї брали участь у різних аспектах життя, від торгівлі і ремесел до участі в благодійних заходах і культурних подіях [18, с. 281].

У 1905 р. після жовтневого маніфесту в Росії, обіцяючого новий державний устрій, у Глухові відбулася єврейська самооборона під час хвилі погромів. Єврейське населення взялося захищати себе від можливого погрому, озброюючись і створивши молодіжні патрулі. Ініціаторами самооборони були видатні особистості, такі як Бенціон Ізраель Чорноморський та Авраам Йосипович Кауфман [18, с. 289]. Так, у 1905 р. у Глухові виникли труднощі при формуванні єврейської бібліотеки через випадковість у виборі книг. Однак зусиллями С. Персова було виписано понад 50 видань єврейською та російською мовами. Також активна група реформувала талмуд-тору та організувала читання єврейської історії [17, с. 209].

Також у 1912 р. у Глухові з'явилися єврейські громадські установи та невелика бібліотека, що стали центрами культурного та громадського життя єврейської громади [18, с. 282]. Глухівські євреї активно взяли участь у міському культурному та громадському житті, здобуваючи освіту та займаючись різними галузями діяльності [17, с. 209-210].

До 1914 р. дві третини торговельно-промислових підприємств у Глухові були власністю євреїв. Їхній внесок охоплював різні галузі, від аптек до фотоательє [18, с. 358]. У цей період ізраїльська громада становила майже 30% населення міста. З початком Першої світової війни збільшилося число єврейських біженців, які втекли від військового призову та наслідків війни [17, с. 210].

Лютнева революція сильно вплинула на єврейське населення Глухова. У 1917 р. євреї були обрані до складу міської думи, але після жовтневого перевороту встановилася радянська влада на початку січня 1918 р. [17, с. 210]. Проте, 19 лютого, Батуринський полк та частина населення повстали проти влади червоних. Повстання спричинилося невдоволенням терором та безладом, який вони внесли.

Захоплені гаслом "Бий жидів і буржуазію", повстанці атакували Глухів. Протягом трьох днів розпочалася жорстока різанина, під час якої селяни розстрілювали та грабували єврейське населення, невіддільно від їхнього соціального статусу. Це призвело до смерті 103 людей, включаючи дітей та гімназистів-євреїв, яких практично повністю винищили. Селяни вчиняли звірство, змушуючи молодих дівчат грати на піаніно перед вбивством родини та відрубанням рук. Відразу ж після того, як лікар врятував пораненого єврея, більшовики відрубали йому голову [1, арк. 23].

Ця трагедія показала жахливі наслідки антисемітизму та кривавого конфлікту, який спалахнув у Глухові під час громадянської війни. Тепер жертвам погрому відкрито пам'ятник на єврейському кладовищі Глухова.

Після погрому багато вцілілих євреїв родинами покинули Глухів. Деякі з них довго поневірялися, живучи за рахунок благодійності, ночуючи в синагогах, через

кілька місяців почали повертатися до рідного міста, знову оселяючись в розграбованих будинках. Однак спокій тривав недовго.

Після 1,5 років на Глухів обрушився новий єврейський погром, тривавший восени 1919 року понад 6 тижнів. Під час окупації міста денікінцями євреї відчували на собі насильство та грабежі. Групи грабіжників атакували, відбирали цінності, і не знайшовши нічого, катували чоловіків і гвалтували жінок. Погром трохи вщух, але був відновлений при відвідуваннях денікінців. Ситуація тривала два тижні, призводячи до ще 9 загиблих чоловіків та 20 згвалтованих жінок [1, арк. 25–29].

Після цих подій єврейське населення різко скоротилося. Із 2 тис. єврейських родин залишилося лише 500 в 1922 році. Це були переважно найбідніші, які не могли виїхати. Глухів постраждав від тривалих громадянських конфліктів, що призвели до трагічних втрат серед єврейської громади та масового виїзду.

Література

1. Державний архів Київської області (далі – ДАКО), ф. 3050, оп. 1, спр. 195. Відомості про погроми у Глухівському повіті, м. Конотопі та с. Ріпок Чернігівської губ., організованих бандою Галахова, Денікінцями та друг. та списки вбитих під час погромів, 1921-1922 рр.

2. Державний архів Сумської області (далі – ДАСО), ф. 629, оп. 1, спр. 12. Прохання та скарги мешканців, листування магістрату з поліцією, судом, казенною палатою за рішенням судових справ, 1807 р.

3. ДАСО, ф. 629, оп. 1, спр. 52. Прохання мешканців про видачу їм свідоцтва на право торгівлі, 1825 р.

4. ДАСО, ф. 629, оп. 1, спр. 132. Журнал засідань Глухівського міського магістрату, 1850-1851 рр.

5. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. 127, оп. 14, спр. 3306. Список євреїв, які оселилися в Чернігівській губернії до 23 травня 1882 р. по Глухівському повіту, 1882 р.

6. РДІА, ф. 18, оп. 4, спр. 337, Статистичні матеріали 1827 р.

7. ЦДІАК, ф. 707, оп. 207, спр. 28. Про кількість єврейських шкіл та учнів у них у Глухові, 1883 р.

8. ЦДІАК, ф. 1826, оп. 1, спр. 328. Ревізька казка м. Глухова, 1795 р.

9. Выдворение евреев из Малороссии во второй четверти 18-го века. *Еврейская старина*, 1913. Т. 6. С. 123–129.

10. Гессен Ю. Жизнь евреев в России. Москва : «Захаров», 2014. 336 с.: ил.

11. Гессен Ю. История еврейского народа России. Еврейская летопись. Петербург- Москва, 1923. Сборник 1. 159 с.

12. Гриценко, А. П., & Колієнко, А. А. Глухівський учительський інститут: філософські засади заснування та функціонування. *Культурологічний альманах* 2023 № 2. С. 157–162. URL : <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.2.21> (дата звернення: 07.11.2023).

13. Гриценко А., Назарова В. Поховання 1922-1991 рр. Глухівського єврейського цвинтаря в контексті історії єврейської громади міста. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*:

історичні науки. 2022. № 35. С. 104–112. URL: <https://drive.google.com/file/d/1ncD2xOk8hRko-1RfDTCicfD53IG5Fdk3/view> (дата звернення: 07.11.2023).

14. Гриценко А. П., Ткаченко Н. М., Голуб А. А. Історія Глухівського єврейського цвинтаря: традиції поховань та особливості надгробків. «Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)»: журнал. 2023. № 11 (17) С. 1091 – 1101. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/7383> (дата звернення: 12.11.2023).

15. Курок О.І., Гриценко А. П. Організація фахової підготовки майбутніх педагогів у Глухівському учительському інституті у 1870-х роках. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.* 2022. Вип. 50, № 3, Ч. 1 С. 12-24. URL : <https://drive.google.com/file/d/182VCBkC9-qYdkoz1j2mGgLebtmGkpLdo/view> (дата звернення: 07.11.2023).

16. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Черниговская губерния / Состав. М. Домонтович. Санкт- Петербург : Типография Ф. Персона, 1865. 686 с.

17. Назарова В.В. История возникновения и развития еврейской общины города Глухова. *Сіверщина в історії України.* Збірник наук. праць. Ніжин – Глухів, 2019. Вип. 12. С. 203–211. URL : <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/180932/46Nazarova.pdf?sequence=1> (дата звернення: 07.11.2023).

18. Назарова В. В. История и генеалогия глуховских евреев в заметках Черниговских губернских ведомостей. Можайск, ОАО «Можайский полиграфический комбинат», 2014. 400 с.

19. Назарова В.В. Історико-культурне значення надгробків єврейського цвинтаря м. Глухова. *Часопис української історії.* 2019. Вип. 40. С. 135–141.

20. Назарова В.В. Надгробки XIX – початку XX ст. єврейського кладовища міста Глухова як об'єкти культурної спадщини: дис. канд. іст. наук: 26.00.05. Київ, 2019. 222 с.

21. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. / Изд. Центр. стат. ком. М-ва вн. дел; Под ред. Н.А. Тройницкого. 1-89. [Санкт-Петербург], 1899-1905. XLVIII. Черниговская губерния. 1905. – [4], XXVI, 341 с.

22. Полное собрание законов Российской империи : [Собрание 1-е. С 1649 по 12 дек. 1825 г.]. Т. 1. Санкт-Петербург : тип. 2-го Отд-ния Собств. е. и. в. канцелярии, 1830–1851.; Т. 11: 1740-1743 : [№ 7997-8848]. [1] 990 с.

23. Часницький М. М. Глухов. Євреї. Память жива... Страницы истории еврейской общины Глуховщины. Киев: Атопол, 2009. 317 с.

24. Уманец Ф. Село Уланов. *Древняя и новая Россия. Ежемесячный исторический иллюстрированный сборник.* Выпуск № 8. Санкт- Петербург, 1879. С. 286–305.

**ІСТОРІЯ ПРОТЕСТАНТИЗМУ В УКРАЇНІ 1930-Х РР.
(ЄВАНГЕЛЬСЬКІ ХРИСТІЯНИ І БАПТИСТИ, П'ЯТИДЕСЯТНИКИ,
АДВЕНТИСТИ)**

Сергій Спащанський

Науковий керівник:
Віталій Крижанівський

Після проголошення незалежності України у науковій історичній літературі збільшився інтерес до історії протестантизму, зокрема до баптизму, євангелізму, адвентизму, п'ятидесятництва. Почали з'являтися праці з дослідження конфесій.

Відомими дослідниками, яких цікавила історія минулого і які вивчали протестантизм в Україні, завдяки яким з'явилася низка праць з досліджуваної теми є: В. Франчук, М. Усач, В. Ткаченко, О. Парасей, М. Жукалюк, Л. Коваленко, Я. Кротов.

Метою цієї статті є короткий виклад історії протестантизму в Україні 1930-х рр., де було виокремлено декілька напрямків дослідження: євангельські християни і баптисти, п'ятидесятники, а також адвентисти.

Початок 1930-х рр. в історії протестантизму в Україні ознаменувався початком релігійних утисків громад віруючих. Ще у квітні 1929 р. радянська влада ухвалила постанову «Про релігійні об'єднання», в якій йшлося про те, що релігійні організації, проповідники, активісти є політичною агентурою і шпигунськими організаціями міжнародної буржуазії. До них зараховувалися баптисти, євангелісти, адвентисти і методисти. Потрібно було обов'язково реєструватися релігійним товариствам.

Місіонерська праця та релігійна пропаганда заборонялися. Заборонялося надавати матеріальну підтримку членам церкви, створювати каси, кооперативи, виробничі артілі, а також мати біблії, літературні, трудові та інші відділи, гуртки та групи [1].

У період з 1930–1935 рр. випробування торкнулись насамперед відповідальних працівників євангельських християн і баптистів, регіональних відділів та деяких видатних проповідників Євангелія. З відсутності працівників та нестачею коштів Всеукраїнський союз баптистів припинив свою діяльність ще у 1929 р.

До 1931 р. більшість церков припинила свою діяльність. Обслуговування церков служителями стало практично неможливим, оскільки для відвідування церкви потрібно було мати особливий дозвіл представників влади. Самостійне відвідування каралося в адміністративному порядку. У 1931р в Україні налічувалося менше 10-ти офіційно діючих церков [4].

Деякі церкви баптистів і євангельських християн проіснували до 1936 р. і навіть до 1937 р., церква у Вінниці діяла до 1936 р., декілька церков у Дніпропетровській області діяли до 1937 р., церкви міста Харкова в 1940 р. об'єдналися в одну церкву [2].

З 1937 р. розпочалася друга хвиля гонінь, яка тривала до початку Великої Вітчизняної війни [4]. До кінця 30-х рр. ХХ ст. в тюрмах і таборах знаходились багато відомих діячів Союзу баптистів і євангельських християн. Із України були такі відомі діячі: А. Костюков, О. Букреєв, П. Косолапов, Р. Хом'як, А. Нестеренко.

За відомими даними, кількість репресованих віруючих у деяких містах України становила: Дніпропетровськ – до 40 осіб, Харків – більше 10, Полтава – до 10, Кременчук – 7. Однак насправді їх було тисячі і тисячі.

Репресій зазнав відомий діяч євангельських християн – Іван Веніамінович Каргель. На початку 30-х рр. він виїхав з Ленінграду, змінивши не одне місце проживання, оселився в м. Лебедині (Сумської області) разом з своїми трьома дочками. У 1937 р. всі три дочки І. В. Каргеля зазнали репресій і він сам 88 - річний був заарештований і перебував у в'язниці м. Суми 17 діб, після чого був звільнений. Його дочка Єлизавета померла у в'язниці, а Марія та Олена після звільнення залишилися жити у Сибіру. Помер І. В. Каргель у листопаді 1937 р.

У 1933 р. був заарештований Костюков Андрій Прокопович – активний діяч і голова Всеукраїнського Союзу баптистів, його було засуджено на 3 роки, які він відбував у Сибіру в м. Маріїнську. Він повернувся 1936 р. дуже хворим на тропічну малярію. 1937 р. його повторно заарештовано і засуджено на 10 років без права листування, із заслання він додому вже не повернувся [3].

У січні 1930 р. було заарештовано членів Правління п'ятидесятницького Союзу християн євангельської віри (ХЄВ) органами спецслужб, в тому числі голову І. Ю. Воронаєва, його заступника М. В. Рюмшина, секретаря Союзу Лучинця, а також секретаря редакції журналу «Євангеліст» та члена ревізійної комісії В. Павлова [6].

Івана Юхимовича Воронаєва засудили на 8 років примусових робіт і відправили далеко в Сибір у республіку Комі. В літку 1936 р. Воронаєва направили в заслання до Калуги. У середині жовтня 1936 р. його заарештували вдруге, і немає достовірних відомостей про його смерть.

У 1932 р. був заарештований В. С. Павлов – відомий діяч, заступник голови Всесоюзного союзу ХЄВ, якого відправили на заслання в табори. Він був звільнений лише під час війни і спокійно помер 8 травня 1948 р. [7]

З моменту арешту Правління Союзу християн євангельської віри з боку органів спецслужб розпочалося відстеження та арешт майже всіх, хто мав хоч якесь відношення до діяльності братства п'ятидесятників. Насамперед заарештовували служителів та союзних благовісників [6].

За період 1930-1932 рр. були закриті всі молитовні будинки християн євангельської віри без винятку, але це не означає, що церкви зовсім перестали існувати – вони перейшли на нелегальне становище.

Відомо, що після арешту І. Ю. Воронаєва головою Союзу п'ятидесятників став Гаврило Гаврилович Понурко. У 1935 р. він продовжував поширювати по церквах вчення про позитивне ставлення до військової служби, відповідно до рішень з'їздів ХЄВ.

У період, що почався з 1930 р., саме на плечі Гаврила Гавриловича лягли обов'язки надавати піклування всьому братству п'ятидесятників, які опинилися у скрутному становищі. Також відбувався процес самоізоляції громад, процес розпаду їх на дрібні групи.

Після 1930 р. центр п'ятидесятницького руху перемістився з м. Одеси на Дніпропетровщину. Можна простежити, що до 1930 р. церкви християн євангельської віри переважали у сільських районах, але після 1930 р. осередками і центрами руху почали ставати великі міста [7].

З 1929 р. почалися переслідування адвентистів, як і інших релігійних об'єднань. У 1931 р. більшовики ліквідували центральні органи управління Церквою адвентистів сьомого дня (АСД) в Радянському Союзі, замінивши їх інститутом

Уповноважених Центральною Радою Церкви адвентистів сьомого дня. Це відбулося на пленумі Союзу АСД у 1931 р.

Рішенням пленуму передбачалось згортання діяльності адвентистської церкви в Радянському Союзі, а також в Україні, у зв'язку з активізацією політики держави по відношенню до релігії. Місцеві об'єднання, громади та спілки ліквідовувалися. По всіх областях і краях, де були громади, було встановлено управління Всесоюзного союзу адвентистів сьомого дня (ВСАСД), який налічував 17 осіб з числа управління союзу, але до 1 вересня 1934 р. їх число скоротилось до дев'яти. Частину з них пізніше було оголошено «ворогами народу» і засуджено на різні терміни.

У зв'язку з новою реорганізацією було проведено перереєстрацію громад та груп і, як відомо з протоколу засідання, їх виявилось 203 одиниці. В Україні на той час залишилося 3 уповноважені: Я. Райнер – по Київській області, Ф. Гладков – по Харківській та Дніпропетровській області та Г. Гадюкін – по Вінницькій області.

По суті процес розгрому Церкви адвентистів сьомого дня, як і інших протестантських течій до початку сорокових років практично був завершений. Деяко змінилася ситуація з початком Великої Вітчизняної війни [5].

Отже, починаючи з 1929 р., в історії протестантських течій України настали тяжкі часи гонінь і репресій. Багато молитовних будинків було закрито, а служителів та активних віруючих відправляли в табори, і не рідко їх навіть страчували.

Всеукраїнський союз баптистів припинив свою діяльність, також припинив діяти Союз євангельських християн. Правління Союзу п'ятидесятників було заарештовано, а сам Союз перейшов на нелегальне становище. Також було ліквідовано центральні органи управління Церкви адвентистів сьомого дня в Радянському Союзі.

Отже, варто зазначити, що найбільший розмах боротьби з релігією припав саме на період з 1937 – 1939 рр.

Література

1. «О религиозных объединениях»: Постановление ВЦИК, СНК РСФСР от 08.04.1929 г. URL: https://www.lawmix.ru/docs_cccp/5380 (дата звернення: 07.11.2023).
2. История евангельских христиан-баптистов: монография. Москва: Издание Всесоюз. совета Евангельс. христиан-баптистов, 1989. Т. 2. 624 с.
3. Коваленко Л. Облако свидетелей Христовых (72 биографии с фотографиями): книга. Сакраменто, 1996. 381 с.
4. Кротов Я. Путешественник по времени: книга. Одесса: Богомыслие, 2000. 246 с.
5. Парасей А. Ф., Жукалюк Н. А. Бедная, бросаемая бурей... Исторические очерки к 110-летнему юбилею Церкви адвентистов седьмого дня в Украине. Киев: «Джерело життя», 1997. 340 с.
6. Усач Н., Ткаченко В. Посланник Пятидесятницы (Иван Воронаев и сподвижники): книга. Винница : Слово христианина, 2007. 408 с.
7. Франчук В. И. Просила Россия дождя у Господа. URL: http://web.archive.org/web/20180902105154/http://anabaptist.ru/obmen/hystory/ist2/files/books/book_02/f_001.html. (дата звернення: 07.11.2023).

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Валерія Журба

Науковий керівник:

Андрій Гриценко

Засади зовнішньої політики України були визначені вже в Декларації про державний суверенітет України в липні 1990 року. Для обґрунтування чіткого курсу України на міжнародній арені, Верховна Рада прийняла "Основні напрями зовнішньої політики України" 2 липня 1993 року. Цей документ встановив основні національні інтереси України та завдання її зовнішньої політики, а також принципи, на яких ґрунтувалася зовнішньополітична діяльність країни. Важливим моментом у формуванні зовнішньополітичного курсу стала прийнята нова Конституція України, яка юридично закріпила основні принципи зовнішньополітичної діяльності, спрямовані на забезпечення національних інтересів і безпеки держави.

Таким чином, в період з 1991 до 1999 року активно визначалася концепція зовнішньополітичного курсу незалежної України. На початковому етапі цього процесу (1991-1994 роки) було важливим принципом "баланс інтересів", з пріоритетом на швидку інтеграцію до європейських структур. Проте починаючи з 1994 року, в зовнішньополітичному курсі змінилися акценти і стали більше раціональними і професійними [1].

Засадкою цієї модифікації стали розуміння, прагматизм і концентрація на національних інтересах. Президент України Л. Кучма наголосив, що зовнішньополітичний курс України "не проросійський, не проросійський, а проукраїнський". Відтоді кількість країн, з якими Україна устала дипломатичні відносини, значно збільшилася, а країни світу виявили велику повагу до України та її зовнішньополітичного відомства. Україна стала активним учасником численних міжнародних організацій і дипломатичних місій.

Після проголошення незалежності 24 серпня 1991 року, Україна віддавала перевагу поступовому становленню як без'ядерної держави. Ключовою подією стало укладення тристоронньої угоди між Україною, Сполученими Штатами та Росією, яка відбулася 14 січня 1994 року і стосувалася виведення стратегічної ядерної зброї з України. Ця угода визначила шлях України до відмови від ядерної зброї. У березні 1994 року Президент України Леонід Кравчук відвідав Сполучені Штати, де була підписана заява про дружбу та співробітництво між двома країнами. Ця подія відобразила важливий крок України в спрямуванні до міжнародного співробітництва та зміцнення зовнішніх зв'язків [1; 3].

Угода про партнерство і співробітництво між Україною та Європейським Союзом, підписана у 1994 році, набрала чинності 1 березня 1998 року після завершення процесу ратифікації, в якому взяли участь Верховна Рада України, Європейський парламент і парламенти 15 держав-членів ЄС. Ця Угода відзначила спільні наміри ЄС та України щодо сприяння розвитку взаємовигідних відносин між ними. Зміст Угоди, який включає 109 статей, додатки, спільні декларації та протоколи, охоплює практично всі аспекти взаємовідносин і встановлює правову

основу для економічного, політичного, торговельного та культурного співробітництва між Україною та Європейським Союзом [1; 2].

Сучасна Україна має статус нейтральної та позаблокової держави, який обмежує її можливість вступати до будь-якого військово-політичного блоку. Зміна цього статусу можлива за відповідними процедурами, передбаченими міжнародним правом, але вимагає складних процедур та рішень.

З 1996 року Україна є спостерігачем у Русі неприєднання, яка об'єднує 114 країн з позаблоковим та нейтральним статусом. Україна активно бере участь у миротворчих операціях ООН, зокрема в рамках кризи в колишній Югославії. Український військовий контингент протягом шести років перебував у Боснії, а згодом у Косово [2].

Важливим аспектом зовнішньополітичної діяльності України є розвиток відносин із країнами "великої сімки". Це підтверджується державними візитами Президента України Л. Кучми до Сполучених Штатів, Канади, Японії, Німеччини, Італії, Франції та Великобританії.

Отже, основною особливістю становлення зовнішньої політики незалежної України наприкінці ХХ століття, відмінною від його початку, були відносно спокійні обставини розпаду Радянського Союзу. Геополітичне положення України на стику різних цивілізацій і культур суттєво вплинуло на формування її зовнішньої політики. Внутрішня стабільність України стала фундаментом для незмінності геостратегічних змін, які відбулися в Європі та у світі після закінчення "холодної війни".

"Внутрішньополітичний союз із розрахунку" між українськими національно-демократичними силами і прагматичним крилом колишньої компартійної номенклатури став ключовим для розв'язання завдань, пов'язаних із становленням незалежності України та визначенням її зовнішньої політики. Однак цей "родовий союз" також мав важливий вплив на подальший розвиток зовнішньої політики України та сформував її характерну специфіку, яка відрізняє багатовекторний курс України від зовнішньополітичних пріоритетів наших сусідів із країн Центральної Європи.

Література

1. Бойко О. Д. Історія України : посібник. Вид. 2-ге, доповнене. Київ: Видавничий дім "Академія", 2002. 656 с. (Альма-матер)
2. Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії. Київ : Наш час, 2008. 480 с.
3. Дорошенко Д. Нариси історії України. Том II (від половини XVII століття). Видання друге. Київ: Глобус, 1992. 175 с.

**РОЛЬ ДЕКАБРИСТА ОЛЕКСАНДРА БРИГЕНА В ПУБЛІКАЦІЇ
«ІСТОРІЇ РУСІВ»**
Віталій Гриценко

Науковий керівник:
Андрій Гриценко

Питання участі одного з поміщиків Глухівщини Олександра фон дер Бригена в декабристському русі приділено достатньо уваги вітчизняними дослідниками [4-8; 10-15; 17-21]. Утім потребує більшої уваги вивчення питання долученості представників цього російського суспільно-політичного руху до значимих подій українського національного відродження.

Одним із перших таких кроків української автономістської думки став анонімний твір «Історія Русів» [16]. На жаль не відомо, хто його створив. Зокрема, ми згодні з думкою українського історика О. Оглоблина [18], який вважав учасника українського автономістичного руху Михайла Павловича Миклашевського можливим автором «Історії Русів». У 1789–1792 роках М. Миклашевський – полковник Стародубського карабінерного полку. В 1797 році його призначають губернатором Волинської губернії, ще через рік – Чернігівської, а ще через два (в 1801 р.) – Катеринославської [14, с. 2; 21, с. 3].

Його донька Софія була дружиною вже згаданого Олександра Бригена. Він, у свою чергу, товаришує з відомим громадським діячем та істориком із Сварково на Глухівщині Олександром Михайловичем Марковичем (1790–1865), що займає посади повітового судді (1820-1821) та предводителя дворянства (1826–1827, 1832–1838) в Глухові. Крім того, сварківські Марковичі були родичами слоутських Савичів. Дружина Якова Андрійовича Олена була сестрою дружини Семена Савича Уляни Полуботок – доньки наказного гетьмана Павла Полуботка [18, с. 76].

Олександр Маркович показує сусідові рукопис, пояснюючи, що знайшов його в паперах свого діда генерального підскарбія Якова Андрійовича Марковича (1696 – 1770), автора відомого 10-томного «Щоденника» [9, с. 452].

Олександр Бриген робить два списки рукопису, а можливо й більше, для себе і для свого друга Кіндрата Рилєєва: «Я буду прикладати старання дослати Вам, наскільки можна, матеріал із малоросійської історії, маю на увазі дістати таку історію писану сучасником Кониського Худорбою, вона невідома, бо тільки один екземпляр її існує в домі, в якому жив Худорба. Ця історія цінується тут нарівні з історією Кониського. Ставлять їй тільки за хибу, що вона дуже вільно і супроти уряду нашого написана. Діставши її, я велю зробити з неї два списки, один для Вас, а другий для себе» [12, с. 3; 15, с. 77].

Виявляється вже в першій чверті XIX століття в Слоуті читали і обговорювали відому нині історичну працю «Історію Русів», що була надрукована пізніше.

21 жовтня за старим стилем 1825 року Олександр Бриген в листі до Костянтина Рилєєва пише про свої наміри надрукувати «Історію Русів». Біограф Рилєєва, письменник К. Афанасьєв стверджував, що «Історію Русів» надіслав Рилєєву саме Бриген. Однак повстання декабристів, загибель К. Рилєєва та арешт О. Бригена не дали можливості реалізувати цей намір [15, с. 75].

Крім того, О. Ф. Бриген в Слоуті пише свій перший літературний твір «Анекдот». В ньому він розповідає про героїчний вчинок гренадера Черкасова, котрий відзначився хоробрістю у війні 1812 року [11, с. 3].

Згодом скромні обговорення необхідності змін, що велись переважно легально на губернських дворянських зібраннях або у місцевих резиденціях трансформували добу шляхетського-дворянського просвітительства в період таємних масонських, патріотичних і політичних товариств, що вибухнули в 1725 році декабристським повстанням «Південного товариства». Не стояв осторонь суспільних процесів того часу і згадуваний Олександр Федорович Бриген. Він не поривав зв'язків із декабристами. З 1821 року він до найбільш революційного «Південного товариства» Павла Пестеля. Воно у своїй програмі ставило завданням створення республіканської федерації слов'ян після повалення царизму [19, с. 4].

Влітку 1825 року декабрист за дорученням К. Рилєєва виїхав до Києва для встановлення зв'язків між Північним і Південними товариствами. Після перебування в Києві повернувся до Понурівки, де і був заарештований 22 (10 – за старим стилем) січня 1826 року [14, с. 2].

Олександр Бриген ще в 1825 році мав бути за кордоном. Він отримав паспорт на виїзд за кордон та «кредитив на банкирскую контору Ливію» в Гамбурзі. Однак хвороба дружина змусила 33-річного офіцера залишитись на зиму вдома [3, с. 53].

У січні 1826 року він виїжджав з маєтку тестя за кордон. Але через 20 верст (21,2 км.) екіпаж поламався і Олександр Бриген вимушений був повернутись. Поночі приїхали жандарми, фельд'єгер та і справник та забрали його [2, с. 298]. Через тиждень декабриста під час слідства саджають в одиночну камеру Петербурзької Петропавлівської фортеці [11, с. 3].

За рішенням суду 34-річного декабриста було засуджено на 4 роки каторжних робіт з довічним поселенням в Сибір [3, с. 55]. 10 липня 1826 року цар Микола I своїм рішенням зменшив термін каторжних робіт до двох років [11, с. 3; 17, с. 3].

22-річна дружина декабриста Софія Бриген не тільки прагнула піти за чоловіком у Сибір, а й домоглася дозволу на це царя. Перед нею постала дилема: «борг дружини або борг матері ...», і вона обрала болісний шлях, неголосний подвиг: залишитися з дітьми, зберегти їх, дати їм гідне виховання і весь цей час чекати чоловіка, допомагаючи йому здалеку. Так вона залишилась жити в Слоуті [2, с. 298]. Про це ми довідуємося з листа декабриста Олександра Бригена до неї доньки, написаного у сибірському засланні 11 серпня 1839 року. *“Відсилаючи листа, ви забули вказати місце, звідкіля писали. На марці написано “Глухів”. Це дозволяє припустити, що знаходитесь у Слоуті”* [1, с. 119; 10, с. 93; 13, с. 4]. Лист пройшов через Глухівську повітову поштову контору [10, с. 93].

Таким чином, на основі опрацьованих джерел, ми можемо засвідчити про помітну роль декабриста Олександра фон дер Бригена у сприянні розвитку подій українського національного відродження та, зокрема, активної та дієвої долученості до розповсюдженні та друці відомої проукраїнської праці «Історії Русів».

Література

1. Бриген А. Ф. Письма; Исторические сочинения / Вступн. статья О. С. Тальской. Иркутск: Вост. – Сиб. кн. изд-во, 1986. 569 с.: ил.
2. Гессен А. Во голубине сибирских руд. Декабристы на каторге и ссылках. Москва: Изд-во «Детская литература», 1963. 336 с.
3. Головачев П.М. Декабристы: 86 портретов, вид Петровского завода и 2 бытовых рисунка того времени. Пояснительный биографический текст приват-доцента Московского университета П. М. Головачева. Вступительная статья

В. А. Мякотина. Москва : издание М. М. Зензинова, [1906]. [4], XX, 294, III с.; 89 л. илл.

4. Гриценко А. П. Декабрист Олександр Бріген – популяризатор «Історії Русів». *Сіверщина в історії України*. Зб. наукових праць. Вип. 6. Київ – Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2013. С. 317 – 320.

5. Гриценко А. Письменник та історик Олександр фон дер Бріген. *Історія в сучасній школі* : наук.-метод. журн. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України. 2013. № 3 (139). С.42-47.

6. Гриценко А. До питання генеалогії роду Савичів. *Історія в сучасній школі* : наук.-метод. журн. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України. 2013. № 4 (140). С. 39-44.

7. Гриценко А. Декабрист Олександр Бріген - патріот рідного краю. *Історія в школі* : наук.-метод. журн. для вчителів. 2013. № 6. С. 6-8.

8. Гриценко В. До питання участі Олександра фон дер Бригена в декабристському русі. *Студентські історичні студії: зб. наукових праць студентів*. Випуск 9. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2023. С. 95 – 100.

9. Довідник з історії України (А – Я) / За заг. ред. Ігоря Зіновійовича Підкови, Романа Мар'яновича Шуста. 2-ге вид., доопр. і доповн. Київ: Генеза, 2001. С. 452.

10. Задко В. П. Із історії виникнення пошти. *Збереження історико-культурних надбань Сіверщини. Матеріали третьої науковопрактичної конференції (16 квітня 2014 р.)* Глухів: РВВ ГДПУ, 2004., 2005. С. 93.

11. Задко В. Наш видатний земляк Олександр Бріген. *Глухівщина*. 2003. № 91. 6 грудня. С. 3.

12. Задко В. Наш видатний земляк Олександр Бріген. *Глухівщина*. 2003. № 92. 10 грудня. С. 3.

13. Задко В. Слоут: історичний екскурс. *Соборний майдан*. 2004. № 3. С. 4.

14. Ільїн О. Декабрист Олександр фон дер Бріген. *Народна трибуна*. 1996. № 17 (11005). 2 березня. С. 2.

15. Ільїн О. Л. Олександр Маркович – автор «Історії Русів»? *Сіверянський літопис*. 1996. № 1. С. 75 - 79.

16. Історія Русів. Пер з рос.: Іван Драч; передмова: Валерій Шевчук. Київ: Радянський письменник, 1991. 318 с.

17. Кривко Я. Декабристи і Сумщина. *Народна трибуна*. 1975. № 155 (7799). 27 грудня. С. 3.

18. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. *Записки товариства імені Шевченка. Т. 170*. Нью-Йорк; Париж; Торонто: Вид. Орг. Оборони Чотирьох Свобід України, Ліги Визволення України. 1960. 406, [3] с.

19. Остапенко Х. М. Сумщина і рух декабристів. *Народна трибуна*. 1963. № 2 (133). 4 січня. С. 4.

20. Терлецький В. В. Глухів у житті Павла Полуботка. *Збереження історико-культурних надбань Сіверщини. Матеріали третьої науковопрактичної конференції (16 квітня 2004 р.)* Глухів: РВВ ГДПУ, 2004. С. 76.

21. Хвостенко Г. Березинями не лише свого роду, а й народу були завжди сумчанки. *Сумщина*. 2002. 8 березня. С. 3.

З ІСТОРІЇ МІСТА ДРУЖБА

Іван Мурзін

Науковий керівник:

Марина Мінченко

Місто Дружба (до 1962 р. – Хутір-Михайлівський) – місто Шосткинського району Сумської області [1].

Метою дослідження є ознайомлення широкого кола читачів із минулим міста Дружба.

Історія земель, де розташоване місто Дружба тісно пов'язана з загальним контекстом історії України. Так, до 1709 р. ця територія належала козацькому старшині Андрію Гамалію, його син – Антін Андрійович був прибічником гетьмана Івана Мазепи [2].

Сучасне місто Дружба утворилось шляхом об'єднання сіл Журавки, Юрасівки і Хутір-Михайлівський в радянський період. Відповідно до записів російського географа Петра Семенова-Тянь-Шанського на 1903 р. існувала залізнична станція з назвою «Юрасівка» (Михайлівська), нині – «Хутір-Михайлівський» [3, с. 362].

Заснування сіл Юрасівка і Журавка датується приблизно XVII ст. Хутір-Михайлівський згадується в документах у 1855 р., що пов'язано з розбудовою цукрової промисловості родини Терещенків. А відтак вважаємо населені пункти Юрасівка і Журавка першими у складі міста [1].

В архіві колишнього Дружбівського цукрово-рафінадного заводу зберігається тематичний історичний нарис місцевого краєзнавця Вадима Романовича Волинка. Його праця містить першу документальну згадку про село Журавка – 1668 р. В.Р. Волинка зазначає, що на той час це поселення мало назву «Журавлине городище», яке тоді від інших поселень відділяли глухі ліси. Дослідник пояснює цей топонім похідною назвою від річки Журавель, яка зараз протікає через сучасне місто.

Розвідка щодо пошуку документальних джерел із цієї тематики не мала успіху, тому не можна точно датувати появу поселення на території колишнього села Журавка. Утім, збережені перші метричні книги Журавської сільської церкви від 1794 р., у комплексі з іншими джерелами дають змогу стверджувати, що село вже існувало достатньо тривалий час до згаданого моменту.

У межах завдань з археологічної практики восени 2022 р. було здійснено розвідку на території Журавки. У результаті було знайдено залишки кераміки, що датуються XVIII та XIX ст. Цікаво, що це збігається з даними метричних книг, проте зовсім не надає інформації про життя та побут поселення в більш ранній період.

Отже, автор ознайомив широке коло читачів із минулим міста Дружба. Наразі ми не маємо достатньої джерельної бази про вищезгадану місцевість. Вважаємо, що детальні археологічні пошуки збагатили б наші знання й уявлення про історію Сіверщини й України загалом.

Література

1. Бажан О.Г. Дружба, місто. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ.: В-во "Наукова думка", 2004. 688 с.: іл.. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Druzhba> (дата звернення: 09.11.2023).

2. Гурочкін В.П., Качан І.Т. Дружба. Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. URL: <https://esu.com.ua/article-21900> (дата звернення: 09.11.2023).

3. Полное географическое описание нашего отечества. т. 7 : Малороссия : со 100 политипажами, 40 диаграммами, картограммами и схематическими профилями, 1 большой справочной и 10 малыми картами (1903).

МАСШТАБИ ЕПІДЕМІЇ «ІСПАНСЬКОГО» ГРИПУ ДРУГОЇ ХВИЛІ В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ 1918 РОКУ

Дмитро Сосновський

Науковий керівник:

Дмитро Кудінов

Епідемія грипу А/Н1N1 («іспанський» грип) 1918 року перетворилася у світову пандемію і призвела до масових смертей по всьому світу. Ця хвороба поширилася активно через масове переміщення військових з різних країн і потік біженців під час Першої світової війни. До країв Гетьманату зараза була занесена німецькими та австро-угорськими військами внаслідок Брест-Литовської угоди 9 лютого 1918 р.

Під час епідемії «іспанського» грипу медичні установи фіксували це захворювання шляхом спостереження за клінічними симптомами та збиранням статистичних даних про випадки хвороби. Ці відомості використовувалися для аналізу поширення хвороби та вираження регіональних тенденцій. Окрім «іспанки», лікарі ввели рахунок холери, віспи, скарлатини, черевного тифу, тифу плямистого, дифтерії, різачки тощо. Лікарні, шпиталі, амбулаторії та профілактичні установи були чільними фіксаторами реєстру хворих на «іспанку» по всіх губерніях. Олександрівська Київська міська лікарня на 30 вересня зафіксувала 138 випадків хвороби «іспанки», холера була знайдена лише в одного пацієнта [25]. 2 жовтня кількість хворих грипом, котрі перебувають в лікарнях – Олександр. лік – 140, в Подільській лікарні – 40, в Лук'янівській – 60 [27]. Одеське Санітарне Відділення повідомляло, що на першій тижні вересня 1918 р. захворіло на інфлюенцу 46 осіб, на другому 126, на 3-м 200, на 4-м 341 [26]. Лікар Н. Селіховський зазначив, що 23 вересня Лебединська земська лікарня нараховувала 116 хворих на «іспанку». Порівнюючи всі осінні недуги, що ширилися цим закладом, пацієнтів на дифтерію та дизентерію сумарно складало 4 особи в той час, як грип нараховував 22 в Лебедині та поодинокі випадки у селах Рубанівка, Бобрик, Будилка, Розсохувате, Михайлівка, Азак, Курган, Рябушки, Марківка та Межиріч [1].

На осінь 1918 р., грип охопив всю територію Української Держави. Щомісячно, починаючи з вересня, медичні заклади фіксували перебіг «іспанки» у звичайній та тяжкій формі (вторинна пневмонія), що викликало паніку серед гетьманського уряду та провідних епідеміологів. Вивчення будови інфлюенці та спроба виготовити вакцину не призвело до успіху, тому преса не переставала

друкувати кейси масових захворювань та смертей по містах і селах. У серпні 1918 р. «іспанка» охопила райони Миколаєву, Херсонського повіту та Криму [16] [18]. З 15 серпня по 1 вересня в Обухівській волості, Київської губернії захворіло 790 осіб, з яких 134 летальних випадків [14]. Хоча перші кейси грипу датуються травнем (перша хвиля), літній сезон пройшов майже без ускладнень окрім серпня, котрий став перехідним етапом до осінньої пори великої пощесті.

Динаміка другої хвилі грипу стрімко зростає. Столиця країни почала відчувати значне навантаження через епідемію «іспанки» отримуючи неперервні списки клопотань щодо моровиці «іспанки». Місто Київ, як і інші населені пункти, стало жертвою цього вірусу. 19 вересня Київська Повітова Державна Варта звітувала Міністерству Народного Здоров'я й Опікунства, про серйозне поширення «іспанської» хвороби у Рубежівці, Козенцях, Михайловці та Яблонці Гостомельського повіту, де громадяни не мали доступу до медичної допомоги [19]. Станом на 20 вересня 1918 р. Київ щоденно реєстрував 15 нових випадків хворих на «іспанку» [20]. 25 вересня громадяни міста Сміла (нині Черкаська область) повідомили про розповсюдження «іспанки» [21]. 29 вересня Біла Церква повідомила, що «іспанка» набула епідемічної натури. У першій половині жовтня м. Стеблів, Канівського повіту, кожен день підтверджувало 5-7 смертей від «іспанки», і було відзначено, що *«не знайдеться майже ні одної хати, де б не було хворого на іспанку. Хворіють од малого до великого...»* [28]. 24 жовтня вірус поширився в селах Васильківського повіту унаслідок чого помер священник В. Клебановський [11]. На початку грудня село Фасів, Київського повіту, також зазнало лиха «іспанського» грипу, хоча точна кількість смертей не була визначена [10]. За наведеними даними, столиця держави та її околиці були невідповідні до впливу невідомого контагіозного грипу. Це велике місто втратило тисячі своїх жителів.

Перший місяць осіннього сезону відзначився масовими зараженнями «іспанкою» та великим рівнем її смертності, що ширився з надзвичайною швидкістю. 20 вересня 1918 року в Миколаєві значно зростає смертність [20]. 26 вересня «іспанка» поширилася в Харківському повіті й самому місті [22]. 28 вересня волості Штепівська, Павленківська і Марківська Лебединського повіту зафіксували 1602 хворих на грип [5]. У Миргородському повіті Полтавської губернії щоденно захворювало близько 100 людей [23]. 30 вересня влада Павлограда повідомила, що протягом трьох тижнів, тридцять відсотків населення захворіло «іспанкою».

На початку жовтня в Українській Державі спостерігалася ескалація епідемії грипу. Харківська Губерніальна Земська Управа відзначила зниження нагляду за пацієнтами та зростання смертельних випадків. За кілька днів епідемія «іспанки» стрімко поширилася в Одесі, що вбило 16 осіб, переважно дітей та людей середнього віку. Подібні новини також надходили з Кременчуцького повіту та міста Кременчук, де фіксувалися тисячі випадків захворювання [25]. 2 жовтня спостерігалися кейси «іспанки» в Бердянську, зареєструвавши 2500 випадків, із яких померли 14 осіб. 3 жовтня на Волині грип розповсюдився великими масштабами, особливо в сільських районах. На Катеринославщині через розвиток «іспанки» та її високий летальний характер зменшилася кількість працівників на фабриках і підприємствах. На цей час Лікарське відділення Одеси нарахувало 75 тисяч хворих на «іспанку» [27]. 10 жовтня населення Криму стало відчувати

важкий характер грипу, переважно в Сімферополі, де було зареєстровано приблизно 10 тисяч хворих з численними смертельними випадками [28]. 16 жовтня села Добрянці та Андрійковичі в Чернігівській губернії також серйозно постраждали від «іспанки». Окрім грипу, ці поселення боролися з епідемією холери та дизентерії. Севастополь та села його околиць були важко підбиті епідемією, яку місцеві жителі визнали «народною бідю» [29]. 18 жовтня в Вовчанському повіті зареєстровано близько 3000 випадків грипу за другий тиждень, із загальною кількістю померлих 493 особи [30]. 21 жовтня мешканці Вінниці розпочали скаржитися на поширення «іспанки». У віддалених селах цього регіону було помітно висока смертність, а медичної допомоги не вистачало [31]. 26 жовтня адміністрація Сумського повіту зафіксувала 10 000 випадків «іспанки», тоді як в Охтирському повіті за два тижні захворіло 4166 осіб, і втратили життя 140 з них [32]. Перебіг епідемії грипу в жовтні майже не відрізнявся від вересневого мору за масштабами. Поширення «іспанки» відбувалося поступово від густонаселених міст до віддалених сіл дев'яти губерній Української Держави.

Останній місяць осені виявився менш фатальним аніж минулі, але водночас не припинялося введення звітів про зараження «іспанкою». 5 листопада в селі Прохори Борзенського повіту було зареєстровано щоденну загибель від грипу в кількості 4-5 осіб [4]. 15 листопада на території Білої (Холмщина) «іспанська» хвороба набула серйозних розмірів через вплив голоду, холоду і воєнних подій [9]. На 23 листопада ряд волостей Харківської губернії продовжували фіксувати випадки грипу. Білопільська волость зареєструвала 21 випадок, Прорубська - 8, Ворожбянська, включно з дизентерією – 24 [6].

Швидке поширення інфекції «іспанки» відбувалося переважно в районах з великою концентрацією людей, особливо в громадських місцях. Часто вразливими були освітні заклади. Наприклад, 24 вересня у Полтавському реальному училищі захворіло на «іспанку» 234 учні та 5 вчителів, що призвело до призупинення навчання на десять днів [12]. 25 вересня 1918 року у Полтаві зафіксовано 34 учні та 3 вчителі, які занедужали від «іспанської» інфекції [21]. Також 26 вересня у Катеринославщині було припинено роботу ряду шкіл через поширення грипу, і за останній тиждень місто втратило 5 громадян від цієї хвороби [22]. В першій половині жовтня почали закриватися школи в Ялті, Волині, Кременчуку, Миколаєві, Миргороді, Ольвіополі, Голті та інших містах. Вчителі шкіл зверталися до місцевих влад з закликом припинити навчання в разі виходу ситуації з під контроль. Так, вчителька з Погребівельної школи Роменського повіту, А. Підлісна, написала листа до Шкільної Управи, в якому заявила: *«Всі учні дорученої мені школи захворіли іспанським грипом в наслідок розповсюдження цієї пошесті і тому навчання проводить не можливо»* [3].

Загальний рахунок жертв від «іспанки» припадає на другу хвилю. У своїй праці «Епідемії на Україні під час імперіалістичної війни і інтервенції», епідеміолог Л. Д. Ульянов писав, що від грипу «іспанки» загинуло один мільйон українців. З іншого боку, лікар Лев Васильович Громашевський оцінив масштаб смертей у 275 тисяч осіб, що, ймовірно, ближче до реальних цифр в порівнянні з оцінкою Ульянова [2, с. 35].

Отже, грип «іспанки» 1918 р., що прокотився губерніями Української Держави на протязі осіннього сезону, наніс страшного лиха українським родинам.

Переповнені лікарні та постійні фіксації захворюваності на сей вірус свідчив про його спустошливий характер. Виснажений війною народ був змушений пройти новий виклик, що завершився тисячними жертвами.

Література

1. Бюллетень. *Земские известия*. 1918. №54. С. 4
2. Васильев К. К., Васильева Е. К. К истории борьбы с пандемией испанки: Киев и Харьков: *Східноєвропейський журнал внутрішньої та сімейної медицини*. 2020. № 2. С. 31-37.
3. ДАСО. Ф. 961. Оп. 3. Сп. 30. Арк. 63
4. Дописи. *Нова Рада*. 1918. №205. С. 3.
5. Испанская болезнь. *Земские известия*. 1918. №51. С. 2-3.
6. Местная жизнь. *Луч*. 1918. №133. С. 4
7. Монолатій І. С. Вічний Жид з Коломиї. «Українець» Мойсеєвого визнання Яків Саулович Оренштайн. Івано-Франківськ : «Лілея-НВ», 2014. 464 с.
8. По Україні. *Нова Рада*. 1918. №200. С. 3
9. По Україні. *Нова Рада*. 1918. №214. С. 3
10. По Україні. *Нова Рада*. 1918. №228. С. 2
11. Смолін О. Как испанка весь Киев уложила в койку. Big Kyiv. URL: <https://bigkyiv.com.ua/kak-ispanka-ves-kiev-ulozhila-v-koyku/> (дата звернення: 02.11.2023)
12. Хроника. *Земские известия*. 1918. №53. С. 1
13. Хроніка. *Нова Рада*. 1918. №241. С. 3
14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України). Ф. 1035. Оп. 1. Спр. 57. Арк. 102
15. ЦДАВО України. Ф. 1035. Оп. 1. Спр. 57. Арк. 99
16. ЦДАВО України. Ф. 1035. Оп. 1. Спр. 59. Арк. 92
17. ЦДАВО України. Ф. 1035. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 10
18. ЦДАВО України. Ф. 1035. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 15
19. ЦДАВО України. Ф. 1035. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 34
20. ЦДАВО України. Ф. 1035. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 35
21. ЦДАВО України. Ф. 1035. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 37
22. ЦДАВО України. Ф. 1035. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 38
23. ЦДАВО України. Ф. 1035. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 39
24. ЦДАВО України. Ф. 1035. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 40
25. ЦДАВО України. Ф. 1035. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 41
26. ЦДАВО України. Ф. 1035. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 42
27. ЦДАВО України. Ф. 1035. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 43
28. ЦДАВО України. Ф. 1035. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 50
29. ЦДАВО України. Ф. 1035. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 52
30. ЦДАВО України. Ф. 1035. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 54
31. ЦДАВО України. Ф. 1035. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 57
32. ЦДАВО України. Ф. 1035. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 60

СТАНОВЛЕННЯ МОВНОГО ЗАКОНУ: ВІД МИНУЛОГО ДО СЬОГОДЕННЯ

Катерина Коротич

Науковий керівник:

Ігор Федоров

Перший Закон УРСР «Про мови в Українській РСР» був прийнятий 28 жовтня 1989 року, ще до проголошення незалежності України. Закон став першим вагомим здобутком національно-демократичних сил і закріпив позиції, які на той час здобули українська інтелігенція та національний рух.

Прийняття Закону «Про мову в Українській РСР» є фактом утвердження демократичних досягнень на території колишнього СРСР. Схожі закони прийняли Грузія, парламенти балтійських країн. На черзі була Україна. При цьому закон про мову дещо різнився від радикальнішого законопроекту, який пропонували Спілка письменників, Товариство української мови [3].

На жаль, водночас закріплювалося вагоме значення російської мови в Україні. Це стосувалося службових осіб, які були зобов'язані володіти як українською, так і російською мовами, акти найвищих органів мають публікуватися обома мовами, вивчення в усіх загальноосвітніх школах української і російської мов було обов'язковим. Останній пункт всупереч Закону не виконувався в незалежній Україні, російська мова в багатьох загальноосвітніх школах стала факультативним уроком, що звичайно було неприйнятним явищем для у державі, яка має рідну мову.

На підставі Закону було складено й затверджено «Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року». В ній передбачено утвердження української мови як державної поетапно в різних регіонах країни. Але програма виконувалася дуже повільно, особливо в південних та східних областях.

Тим самим Закон УРСР «Про мови в Українській РСР» автоматично відновлювався і залишався чинним до прийняття в 2019 році закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Закон забезпечить пріоритетність української мови у понад 30 сферах суспільного життя: зокрема у державному управлінні, ЗМІ, сфері освіти, науки, культури, реклами, послуг.

Водночас він є достатньо гнучким щодо застосування інших мов поруч з українською і взагалі ніяк не регулює приватного спілкування.

Зазнала значних змін також стаття 24 «Державна мова у сфері телебачення і радіомовлення»: 90 % мовлення державною мовою на загальнонаціональних каналах після першого читання були зменшені до 75 %, як у Законі «Про телебачення і радіомовлення» [2, с. 67].

Події, які відбувались у державі після Революції Гідності вимагали чітких рішень, які були б спрямовані на позитивні перетворення у мовній сфері.

Розробники законопроекту і створена групою у січні 2017 року громадська коаліція «Україні — закон про державну мову!» одразу прагнула зробити так, щоб співавторами закону були депутати різних фракцій, щоб він об'єднував парламент і Україну, а не використовувався для піару якоїсь партії чи окремих політиків. Шлях до цього був непростим. Далеко не всі парламентські сили сприйняли такий підхід,

були навмисне зареєстровані кілька інших законопроектів, які розтягували голоси [2, с.130]

Члени групи зробили все можливе, щоб об'єднати три законопроекти в один спільний, і у червні 2017 року з'явився Громадський закон про мову 5670-д, який підписали 76 депутатів на чолі з Миколою Княжицьким — з усіх постмайданних фракцій та позафракційні. У тому числі свої підписи поставили більшість авторів усіх трьох законопроектів. Більшість, але не всі, тому замість одного проекту отримали чотири. Проте саме об'єднаний комітетський проект отримав однозначну підтримку в громадському й експертному середовищі, і водночас, звичайно, став основним об'єктом атаки сил протидії.

4 жовтня 2018 року 261 депутат Верховної Ради проголосував за проект Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у першому читанні. Підготовка «мовного» законопроекту до другого читання тривала близько чотирьох місяців. За цей час комітет ВР з питань культури та духовності опрацював понад дві тисячі поправок, які надійшли від народних депутатів.

Документом пропонується, зокрема, створити Національну комісію зі стандартів державної мови та запровадити посаду уповноваженого із захисту державної мови.

25 квітня 2019 року Верховна Рада ухвалила закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» в другому читанні.

16 січня 2022 року набула чинності стаття № 25 Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». За якою російськомовні друковані ЗМІ тепер зможуть розповсюджуватися на території країни, якщо, «одночасно видаватиметься тираж цього видання державною мовою». Версії різними мовами мають видаватися в один день під однаковою назвою, відповідати одна одній за змістом, обсягом та способом друку [2, с.145].

Закон про мову набуває особливого значення там, де громадяни своєї ж держави виступають проти рідного слова та його звучання. На жаль, але таке явище є дуже розповсюдженим. Закон покликаний на захист української мови та її носіїв. Кожен громадянин зобов'язаний володіти державною мовою. Держава забезпечує кожному громадянину можливості для опанування мови в закладах освіти всіх рівнів, а також організовує безкоштовні курси української мови для дорослих.

Статус української мови як єдиної державної і офіційної мови в Україні визнається елементом конституційного ладу, зумовленим державним самовизначенням української нації. Українська мова визначається мовою міжетнічного спілкування, фактором єдності та національної безпеки України.

Література

1. Івах О. Ключ до мови. Коротка граматики української мови. Канада : Вінніпег. Культура і освіта, 1943. 48 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/23542/file.pdf> (дата звернення: 09.02.2023)

2. Паращич В. В. Жовтобрюх В. Ф. Максименко В. Ф. Українська мова. Комплексний довідник. . Харків : Торсінг Плюс, 2008. 416 с.

3. Шемшученко Ю.С. Закон «Про мови в Українській РСР» 1989. *Юридична енциклопедія*. 6-те вид. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2005.

4. Шемшученко Ю.С. Закон УРСР «Про мови в Українській РСР» 1989. *Енциклопедія історії України у 10 т.* 3-тє вид. Київ : Наукова думка, 2005. С. 218.

КАРПАТСЬКА СІЧ Й УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ РУХ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ

Максим Усок

Науковий керівник:
Віктор Прокопчук

Протягом більше тридцяти років сучасній історіографії доводиться ретельно вивчати й досліджувати складні суперечливі процеси щодо політичної незалежності України і причини їх виникнення, а також розв'язувати проблеми, якими живе українське суспільство.

Сучасна історична наука приділяє значну увагу історії українського національно-визвольного руху. Тому варто зануритись у те, якою вбачали фахівці роль українських націоналістів у становленні Карпатської України і як оцінювали внесок націоналістів у становлення Карпатської Січі як військового формування цього регіону.

Та перш ніж це зробити, вважаємо за потрібне простежити, яке визначення націоналізму подають першоджерела. Поняття «націоналізм» трактується по-різному. В «Академічному тлумачному словнику (1970–1980)» знаходимо два визначення націоналізму. Згідно з першим, це «реакційна буржуазна ідеологія й політика в галузі національних відносин, яка проповідує зверхність національних інтересів над соціальними, панування однієї нації за рахунок пригнічення іншої, розпалює національну ворожнечу, заперечуючи дружнє співробітництво і взаємодопомогу між націями» [1]. У другому визначенні про націоналізм ідеться як про «рух, спрямований на боротьбу за незалежність нації, народу проти іноземних гнобителів» [1].

В «Універсальному словнику-енциклопедії» ідеться про націоналізм у ширшому значенні – «Позиція та ідеологія, які надають особливого значення приналежності до нації та ставлять національні інтереси понад інтереси ін. суспільних груп» і вужчому – «тільки та позиція й ідеологія, в яких позитивна оцінка власної нації невідривно зв'язана з неприязню чи ворожістю до ін. народів» [10].

У «Словнику чужослів» Павло Штепа трактує націоналізм як «народовість, народовність», а націоналіст – як «народовець» [7].

Ф.С. Бацевич подає визначення націоналізму – «термін, яким позначають прибічників своєї нації, adeptів її культурних, мовних тощо цінностей», а також виокремлює його рівні – побутовий, за яким націоналізм є системою «національних (етнічних) симпатій і антипатій», і груповий – це «ідеологія з виразними соціально-політичними акцентами ворожого ставлення до інших націй» [2, с. 118–119].

«Енциклопедія історії України» інформує: «Націоналізм – система ідей і поглядів, що виходить із пріоритету нац. (етнічних) цінностей як перед

особистісними, так і перед ін. груповими (корпоративними) й загальнолюдськими (універсалістськими) цінностями. У вужчому розумінні: 1) політ. рух, що проголошує своїми цілями боротьбу за політ. незалежність, збереження й розвиток власної етнічної та культ. ідентичності; 2) радикальна ідеологія з виразними елементами нац. винятковості, схильністю до автаркії; антитеза універсалізму, інтернаціоналізму, космополітизму» [4].

В «Енциклопедії політичної думки» йдеться про націоналізм як «найпотужнішу ідеологію світу»; «спосіб мислення», що «зосереджує увагу на ролі нації, а також зазвичай наголошує на тому, що визначальним критерієм класифікації людських істот є «національний характер»; «безумовну даність», відповідно до якої «кожна людина може мати лише одну національність й одне громадянство, що є вихідним пунктом її самоідентифікації та лояльності. Це означає, що люди мають сприймати себе насамперед як складову народу, а не якогось вужчого, закритого чи нетривкого угруповання, а також бути готовими пожертвувати будь-чим задля захисту і задоволення інтересів народу незалежно від того, чого це буде коштувати з огляду на інші інтереси. Націоналізм органічно впливає з вимоги кожної нації бути організованою в суверенну державу» [5, с. 256].

Щодо цих понять припускаються думки й учені. Е. Сміт, який досліджував феномени нації та націоналізму, констатує, що націоналізм – це ідеологічний рух за досягнення й утвердження незалежності, єдності й ідентичності від імені населення, яке має становити реальну або потенційну націю [8].

Співавтори монографії «Українська політична нація» Н. Земзюліна і С. Шамара зазначають: «Безумовно, важливим чинником, який гальмує розвиток української нації і української національно-політичної ідентичності, є брак, власне, українського націоналізму» [6].

Щодо українського націоналізму, то «Філософський енциклопедичний словник» подає таке його визначення: «Націоналізм український – деяка сукупність ідей та уявлень, в яких наголошується цінність нації. Джерела Н. у. вбачають передусім у поезії. Шевченка, де Н. у. виступає як поєднання цінності особи та нації, самотньої культури та державної незалежності» [11].

Ознайомившись з інформацією щодо визначення націоналізму, можемо дати власне визначення *українському націоналізму*. Це державна стратегія, що базується на ідеях щодо ідентичної цінності української нації, зокрема культурної та мовної, і має на меті зберігати їх, удосконалювати й розвивати, а також боротися за політичну незалежність української нації, що бере початок з історії Карпатської України.

Український націоналізм одним із перших почав досліджувати Олег Ольжич – український поет, політичний діяч, член ОУН, археолог, син українського поета Олександра Олеся. У своїх публіцистичних статтях «Вояки-будівничі» й «Український націоналізм» він детально проінформував про виникнення й діяльність Карпатської Січі, зазначаючи, що ОНОКС поставила собі за мету виконати завдання націоналістичного характеру і сприяти тому, щоб український народ на Закарпатті служив ідеї державності. О. Ольжич високо оцінив діяльність членів ОУН під час подій 1938–1939 років у Карпатській Україні. Він був глибоко переконаний, що «державність Карпатської України завдячується тільки плановій внутрішній, організаційній та зовнішньо-політичній акції ОУН» [3].

Науковці по-різному оцінюють роль націоналістів у розбудові Української держави – окреслюють і позитивну роль націоналістів (становлення національних

сил, здійснення національно-патріотичного виховання, нейтралізація комуністичної ідеології, формування військово-політичного центру, значна діяльність щодо створення Карпатської Січі тощо), й негативну (відкидання націоналістами будь-якого компромісу в стосунках із центральним урядом, прагнення до спровокування конфлікту з Польщею, створення опозиції до уряду А. Волошина тощо).

Історики виокремили основні моменти, що привели до створення української націоналістичної організації «Карпатська Січ» у листопаді 1938 року:

1. Організація національної оборони «Карпатська Січ» пройшла великий і складний шлях і була прийнята ідеологією українського націоналізму, допоки стала збройною силою Карпатської України. Причини її виникнення – терористична діяльність угорців і поляків зокрема, дух боротьби за визволення українського народу з-під московсько-більшевицької безприкладної народовбивчої тиранії, з-під польської поліційної диктатури, як і з-під дрібно-імперіалістичних режимів чеського й румунського панування на українських землях [9].

2. На створення, розбудову й діяльність ОНОКС значний вплив мали націоналісти, які, однак, припускалися помилок щодо відносин із чехами, котрі стали виявляти недовіру до народної оборони й уряду Карпатської України, а потім це призвело до збройного конфлікту 14 березня 1939 року.

3. Карпатська Січ стала символом боротьби за незалежність, і її спротив угорцям був першою спробою чинити опір фашизму у Європі. Щодо цього висловився П. Стерчо, зазначивши, що початок Другої світової війни для українського народу припадає саме на 14 березня 1939 року, коли Німеччина, Мадярщина, Польща, Італія здійснили агресію на Карпатську Україну – державу українського народу, що тоді існувала. На думку українського історика, чехи не зробили жодного кроку, щоб оборонити свою державну суверенність від гітлерівців. Водночас українці зброєю Карпатської Січі обороняли тільки-но здобуту національно-державну суверенність Карпато-Української Республіки проти збройного наступу мадярської армії з півдня, а польської з півночі [9].

Отже, Організація народної оборони «Карпатська Січ» була націоналістичною, позаяк пропагувала ідею української державності; сприяла національному відродженню, національно-патріотичному вихованню молоді; домагалася політичної незалежності; сформувала військово-політичний центр; стала символом боротьби за політичну незалежність.

Література

1. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/nacionalizm> (дата звернення: 20.10.2023).
2. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ: Довіра, 2007. С. 118–119.
3. Вегеш М.М. Історія Карпатської України 1938–1939 років у оцінці Олега Ольжича. URL: <https://cutt.ly/gwIKpod6> (дата звернення: 22.10.2023).
4. Енциклопедія історії України. URL: <https://cutt.ly/twIKpknu> (дата звернення: 21.10.2023).
5. Енциклопедія політичної думки / переклад з англійської за редакцією Наталії Лисюк. Київ: Дух і Літера, 2000. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Miller_Devid/Entsyklopediia_politychnoi_dumky.pdf (дата звернення: 21.10.2023).

6. Крисаченко В.С., Степико М.Т., Власюк О.С. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / за ред. В.С. Крисаченка. Київ: НІСД, 2004. 648 с.
7. Павло Штепа. Словник чужослів. URL: <https://cutt.ly/bwIKpY7G> (дата звернення: 22.10.2023).
8. Сміт Е. Національна ідентичність / пер. з англ. П. Таращук. Київ: Основи, 1994. 224 с.
9. Стерчо Петро. Карпатська Січ і український націоналістичний рух. URL: <https://1939.in.ua/statti/petro-stercho-karpatska-sich-i-ukrajinskyj-natsionalistychnyj-ruk/> (дата звернення: 22.10.2023).
10. Універсальний словник-енциклопедія. URL: <https://cutt.ly/xwIKpXUr> (дата звернення: 20.10.2023).
11. Філософський енциклопедичний словник. URL: <https://cutt.ly/TwIKpOud> (дата звернення: 20.10.2023).

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ОХОРОНУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ» ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ КРОК У ЗАКЛАДЕННІ ПІДВАЛИН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

Дмитро Кмець

Науковий керівник

В'ячеслав Артюх

Глобальною світовою проблемою сьогодні стало збереження культурної (та зокрема, одного із її видів - археологічної спадщини), їх складових елементів, які після занесення до відповідного Державного реєстру (списку таких об'єктів), отримують статус захищених законом, а отже, насамперед з боку держави – пам'яток. Продуктивність такого збереження напряму залежить від ефективної державної системи, що розвивається у тісному партнерстві з міжнародними інституціями, використанню останніх інтелектуальних досягнень та інструментів [1; 2; 4].

Слід згадати, що всі основні і найбільш небезпечні руйнівні чинники археологічних пам'яток умовно, можна об'єднати у дві великі групи, які в свою чергу, в тій чи іншій мірі та спосіб здійснюють свій вплив на кожен окремий археологічний об'єкт (пам'ятку):

Природні фактори: дощ, сонце, вітер, стихійні лиха.

Фактори впливу людської діяльності: руйнування, сільськогосподарські роботи, будівництво, видобування корисних копалин, пожежі, війни.

Тим чи іншим чином, зазначені фактори впливають на всі об'єкти нашого життя. Але, коли мова йде про пам'ятки археології, то перш за все, перед нами постає питання, як звести до мінімуму вплив цих руйнівних чинників на об'єкт, зберегти його у незмінному вигляді і передати у спадок наступним поколінням.

Тому, коли перед людиною постає питання (проблема), що потребує вирішення, тоді вона починає шукати шляхи, а значить і способи (інструменти) її вирішення. В процесі еволюції, розвитку суспільства та його свідомості, людство

прийшло до висновку, що одним із найбільш ефективних засобів збереження археологічних об'єктів (пам'яток) є закріплення на законодавчому рівні норм (особливих правил) поведінки, щодо таких об'єктів.

Ця надважлива, фундаментальна для збереження культурної (археологічної) спадщини робота тривала майже 10 років (з проголошення незалежності України у 1991 році) і завершилась прийняттям Верховною Радою України профільного закону «Про охорону культурної спадщини» 8 червня 2000 року [1; 3; 4].

Цей вищий нормативний акт, законодавчого характеру, у сфері охорони культурної спадщини, складався з 10 розділів та 49 статей, що заклали наступні підвалини охоронної діяльності в Україні:

- Державне управління в сфері охорони культурної спадщини покладеться на Кабінет Міністрів України, спеціально уповноважені органи, які поділяються на місцеві і центральні, (статтями 3 - 6 Закону визначено їх повноваження і функції).

- Створюється окрема структура консультативних і науково-методичних рад, що займаються розробкою основних напрямків збереження (охорони) культурної спадщини.

- Дозволено залучати сторонніх зацікавлених суб'єктів, як то: громадськість, знавці (краєзнавці) з метою розвитку та розробки основних напрямків в сфері охорони культурної спадщини, спостереженням за станом об'єктів, проведення екскурсій.

- Спрямованість органів влади всіх рівнів у допомозі та сприянню Українському товариству охорони пам'яток історії і культури (УТОПІК) та інших організації такої спрямованості.

- Націленість органів влади на організацію шефства щодо пам'яток, підготовки фахівців галузі, популяризація галузі і її пам'яток [1; 4].

Хоча цей закон і був прийнятий в перше десятиліття нашої незалежності, проте, він заклав основну структуру, побудував своєрідну піраміду механізму державної влади, над численними різноманітними нерухомими об'єктами культурної (археологічної) спадщини. Встановлена вертикаль здійснення державного управління в сфері охорони, ліквідувала неефективну систему міжвідомчого підпорядкування об'єктів. Це позитивно сприйняла громадськість, фахівці, науковці, що в цілому сприяло розвитку в Україні громадянського суспільства. Саме розміщення в назві закону терміну «культурна спадщина» дозволяє охопити значно ширший діапазон регулювання, включивши до неї і «культурні цінності», які і треба розглядати як один із складових елементів культурної спадщини, а не як її відокремлену групу. Це не тільки значний крок та юридично вірний крок уперед наших нормо творців, а і відповідність та імplementованість національного законодавства до міжнародних норм. Насамперед «Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини», ЮНЕСКО, прийнятою 1972 року, норми якої, ратифіковані ВР УРСР 1988 року [4, 5, 6].

Конвенція визначає культурну спадщину як: «монументальні витвори, ансамблі, комплекси, місця, що мають виняткову загальнолюдську цінність «з точки зору історії, мистецтва чи науки» - це відносно монументальних витворів, ансамблів, комплексів та «з точки зору історії, естетики, екології чи антропології» відносно «місць» [5].

Це базове визначення і його керівні критерії, як раз і знайшли своє втілення при створенні термінів закону «Про охорону культурної спадщини». Відповідно до якого, об'єктом культурної спадщини є визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їх частини, пов'язані з ними рухомі предмети, території та водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-атропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та зберегли свою автентичність (стаття 1, Закону України «Про охорону культурної спадщини») [1].

Терміни, визначені ст. 1 Закону, застосовуються не тільки безпосередньо до пам'ятки, об'єкта, як це було раніше, а й до охоронної зони пам'ятки, ареалу історичного населеного місця, традиційного характеру середовища, захисних науково-технічних дій у вигляді музеєфікації, реставрації, реабілітації, консервації [4].

В результаті, українське суспільство на початку 2000 років отримало закон, з дуже широкою «виділкою» класифікації «цінностей», розтягнутий діапазон якого, надавав можливість науковцям віднести до категорії «культурної спадщини» значно більше об'єктів ніж наприклад у часи СРСР. Ні Конвенція, ні тим більш попереднє радянське законодавство, не мало такої так би мовити «гнучкої термінології» [7; 8].

Література

1. Про охорону культурної спадщини. Закон України. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14/ed20000608#Text> (дата звернення 08.11.2023).
2. Про охорону археологічної спадщини Закон України. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text> (дата звернення 08.11.2023).
3. Культурна спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища: зб. офіц. документів. Київ : Істина, 2002. 336 с.
4. Володимир Бадяк. Нормативно-правова охорона культурної спадщини. URL: https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/28/32.pdf (дата звернення 08.11.2023).
5. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини. Закон України. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text (дата звернення 08.11.2023).
6. Правові акти з охорони культурної спадщини. Київ, 1995. 150 с.
7. Прибега Л. В. До питання термінологічних визначень у пам'ятникоохоронній методиці. *Праці Центру пам'яткознавства*. 2003. Вип. 5. С. 18-32.
8. Принь О. В. Державна система охорони культурної спадщини сучасної України: центральні органи влади. *Праці Центру пам'яткознавства*. 2011. Вип. 20. С. 27-31.

ЗАСНУВАННЯ ТА РОЗВИТОК КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ СВЯТОГО ВОЛОДИМИРА У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Олена Хмарук

Науковий керівник

Людмила Іванова

Київський університет імені Святого Володимира, також відомий як Київський національний університет імені Тараса Шевченка, є одним із найстаріших та найпрестижніших навчальних закладів в Україні. Його історія налічує понад 180 років.

Київський університет Святого Володимира (нині Київський національний університет імені Тараса Шевченка) було засновано у 1833 році за наказом царя Миколи I. 15 липня 1834 р., у день пам'яті святого рівноапостольного князя Володимира, відбулося урочисте відкриття університету. 18 жовтня 1834 р. на посаді першого ректора Університету наказом імператора Миколи I було затверджено 30-річного професора ботаніки, історика, фольклориста, видатного вченого-енциклопедиста Михайла Максимовича [1; 2].

У 1834 році були зараховані перші 62 студенти на чотирирічний курс навчання. Спочатку в університеті існував тільки філософський факультет із двома відділеннями – філології та фізики і математики [3]. Навчання було загалом платним, проте деякі студенти навчалися безкоштовно. Після безоплатного навчання випускники повинні були працювати 6 років як викладачі або державні службовці. У 1835 р. було відкрито юридичний факультет, а в 1841 р. - медичний, створений на базі медичного факультету ліквідованого Віленського університету (м. Вільнюс) [3].

Значною проблемою для університету була відсутність власного приміщення. Керівництво навчального закладу було змушене протягом перших восьми років орендувати декілька приватних будівель, зовсім не пристосованих до навчального процесу. Будівництво нового приміщення розпочалось 31 липня 1837 р. за проектом професора архітектури Петербурзької академії мистецтв В. Беретті [4].

Під його безпосереднім керівництвом було зведено будівлю у стилі класицизму, яка і досі використовується як головний корпус університету. Поруч з ним професор Е. Траутфеттер заклав ботанічний сад, який функціонує і сьогодні. Перехід університету до власного великого приміщення і прийняття в 1842 р. університетського статуту уможливили послідовну розбудову кафедральної системи - кількість кафедр зросла з 20 до 37 [1].

Всупереч бажанням імперського уряду перетворити Київський університет на форпост російського самодержавства, у його стінах завжди жили і розвивалися прогресивні ідеї. Упродовж 1830-1860-х рр. університет був одним із центрів польського національно-демократичного руху, а в 1845-1847 рр. тут розгорнуло свою діяльність Кирило-Мефодіївське братство. Засновник і автор програмних творів братства видатний історик М. Костомаров очолював університетську кафедру російської історії. Ідейним натхненником кирило-мефодіївців був геніальний поет Т. Шевченко, який на той момент працював вчителем малювання школи живопису університету, одночасно займаючи посаду в університетській Археографічній комісії (тимчасовій комісії для розгляду давніх актів) [2].

Першочерговою причиною створення університету в Києві була внутрішньополітична боротьба проти польської та польсько-орієнтованої київської інтелігенції. Новостворений університет отримав технічне обладнання та бібліотеку з Кременецького ліцею на Волині, який було закрито через польське повстання 1831-го року. Після цього багато викладачів із Кременця переїхали до Києва[3].

Київський університет Святого Володимира продовжував свій розвиток у другій половині XIX століття, розширюючи свої навчальні програми і наукові дослідження. Він став першим центром культури і освіти в Українській імперії. Розмаїття наукових напрямів і видатні вчені, які працювали в університеті, зробили його одним із найпрестижніших навчальних закладів того часу.

Заснування та розвиток Київського університету Святого Володимира в першій половині XIX століття відзначається його ключовою роль у високій освіті в Україні та сприянні інтелектуальному та культурному розвитку українського народу.

Література

1. Історія Київського університету / ред. кол.: О. З. Жмудський (відпов. ред.) та ін. Київ: Видавництво Київського університету, 1959. 627 с.

2. Нариси історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 1834–2004 роки / [авт. кол.: В. В. Різун, М. С. Тимошик, А. Є. Конверський та ін.]. Київ, 2004. 440 с.

3. Київський національний університет імені Тараса Шевченка URL: <https://www.goethe.de/ins/ua/uk/kul/sup/dsu/art/20812706.html>. (дата звернення: 10.11.2023).

4. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Історія. *Офіційний сайт Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* URL: <https://knu.ua/ua/geninf/history/#1-1>. (дата звернення: 10.11.2023).

СЕКЦІЯ П
«АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВСЕСВІТНЬОЇ
ІСТОРІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ»

ДОСЛІДЖЕННЯ І ВИКЛАДАННЯ ДИПЛОМАТИЧНОЇ ІСТОРІЇ
(НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ) В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ:
МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНИЙ, ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ТА ОСВІТНІЙ
ДИСКУРСИ

Вячеслав Ціватий

В умовах глобалізованого світу ХХІ століття більшість держав світу перейшла до модернізації своїх освітніх систем. Україна також успішно долучилася до цього процесу.

На сьогодні цілком очевидно, що освіта безпосередньо пов'язана з конкурентоспроможністю випускників. Освіта створює той самий «людський капітал», який у поєднанні з «фізичним капіталом» і дає в кінцевому підсумку збільшення продуктивності та якості [1, с. 11-17].

Трансформація історичної освіти, зокрема освітні технології навчання історичним дисциплінам у закладах вищої освіти, і є однією з провідних складових модернізації української освітнянської справи у відповідності з потребами практики, розвитку сучасної науки, підвищення політичної культури громадян.

Потреба створення нової системи викладання гуманітарних дисциплін, зокрема, такого предмета, як дипломатична історія, циклу історико-міжнародних і міжнародно-політичних дисциплін («Світова дипломатія», «Теорія і практика дипломатії», «Дипломатичний протокол і етикет міжнародної ввічливості», «Наукова дипломатія», «Міжнародне науково-технічне співробітництво», «Техніка ведення міжнародних переговорів», «Міжнародний етикет та діловий протокол» та ін.) є справою необхідною – без цього марно буде й говорити про підвищення політичної культури широкого загалу випускників закладів вищої освіти України (ЗВО) [2, с. 106-109].

Досвід останніх десятиліть засвідчує, що подальший прогрес нашої молоді держави, формування громадянського суспільства багато в чому залежать від того, наскільки активно в цих процесах задіяна українська наука в цілому та кожен науковець особисто.

Саме тому інтегрована підготовка фахівців у ЗВО України має стати на сьогодні пріоритетним напрямом (моделлю) навчання фахівців зі спеціалізаціями найрізноматніших освітніх програм і напрямів, як технічних, так і гуманітарних, і така комплексна підготовка повинна стати складовою частиною формування відповідних компетенцій на всіх етапах навчання в закладах вищої освіти (ЗВО).

В університетах України такі моделі комплексної урівноваженої підготовки фахівців стають все дедалі поширенішими й майбутнім фахівцям рекомендуються додаткові спеціалізації або курси за вибором для поглибленого вивчення дисциплін, що їх цікавлять.

Вирішення проблем усесторонньої підготовки висококваліфікованих фахівців, зокрема у царині гуманітарного й міжнародно-політичного освітніх блоків, і забезпечення умов безперервного оновлення їх професійних знань, оволодіння сучасними технологіями застосування цих знань на практиці, багато в чому залежить від ефективності освітньої діяльності цілісної системи навчальних закладів різного профілю.

Високий професіоналізм висококваліфікованого фахівця в сучасному світі – найважливіша умова реалізації національних інтересів, забезпечення міжнародної стабільності, прогнозування зовнішньої та внутрішньої політики держави.

Саме тому при вивченні всесвітньої та української історії, політики, дипломатії та культури, міжнародно-політичної та історичної проблематики на багатьох факультетах Університетів реалізується інтегрований підхід до вирішення навчальних завдань відповідно до авторських методик навчання: інтерактивні методи; методи інтенсивного навчання; телекомунікаційні технології; комп'ютерне навчання; технології мультимедіа; альтернативні підходи тощо [4, с. 5-12].

Ці завдання реалізуються завдяки технічним і мультимедійним засобам навчання, якими обладнані спеціалізовані навчальні аудиторії, зокрема: мультимедійний клас, комп'ютерні класи, аудиторії зі супутниковим телебаченням та відео-, аудіообладнанням.

Здобувачі вищої освіти мають можливість користуватися всіма наявними технічними засобами як під час аудиторних занять згідно з розкладом, так і для самостійної підготовки.

Історичне знання, оцінки, висновки, які делегуються здобувачеві вищої освіти через викладання гуманітарних дисциплін, повинні мати «характер прирощування».

До того ж, викладання цих дисциплін у ЗВО має носити діалогічний характер у формі: а) діалогу здобувача вищої освіти з викладачем істориком; б) діалогу студента з навчальним підручником; в) діалогу здобувача вищої освіти з своєю історичною пам'яттю, сформованою в школі і оновлюваною (поглибленою подіями та персоналіями в залежності від профілю освіти, що отримується в ЗВО) у процесі вивчення спеціалізованої (профільної) історії у ЗВО; г) діалогу здобувача вищої освіти з соціально-історичним досвідом, що існує у формі соціальних стереотипів, масової свідомості, суспільно-побутових міфологем тощо.

Потребує оновлення методика викладання гуманітарних дисциплін в сучасній вищій школі. Особливо в контексті впровадження особистісного підходу та залучення інформаційних технологій. Значно активніше мають використовуватися Інтернет-технології. Ніби всі це розуміють, однак історична частина знання при викладанні багатьох дисциплін скорочується.

Історія дипломатії, міжнародних відносин, політики, фізики, хімії, географії, математики, соціології, психології тощо майже подаються фрагментарно, особливо в частині їх українознавчого контексту. Це (хай мимоволі) формує своєрідну меншовартість історичної свідомості випускників ЗВО.

Тим часом, історія української дипломатії, культури і соціальної практики є органічною складовою світової історії. Причому, у ній вона виступає далеко не Попелюшкою. Актуальним завданням у цьому сенсі є оновлення змісту всіх курсів у закладах вищої освіти (ЗВО), проведення додаткових науково-педагогічних розвідок у царині вітчизняної науки, «переведення» їх результатів в освітньо-виховний процес. У викладанні гуманітарних та міжнародно-політичних наук необхідно сміливіше запозичувати як передовий вітчизняний досвід, так і досвід інших держав [5, с. 108-110].

При відносному пріоритеті активних методів на заняттях з гуманітарних наук мають посісти належне місце і лекції, і семінарські заняття, і практичні заняття, і самостійна робота над книгою, і вивчення передового досвіду, і, звичайно, індивідуальна практична робота здобувачів вищої освіти.

Тільки органічна єдність усіх методів навчання забезпечує освітньому процесу необхідну універсальність і продуктивність, робить його справді проблемним за змістом та ефективним за формою.

Нові методики викладання дипломатичної та політичної історії у закладах вищої освіти (ЗВО) обов'язково мають спиратися на активні методи і форми навчання, які найбільше задовольняють потребу здобувачів вищої освіти в самонавчанні та самовдосконаленні. Такі методи й форми поширюються на досить велику групу прийомів і способів проведення теоретичних і практичних занять з гуманітарних дисциплін.

Серед власне активних методів, які доцільно використати у нових методиках викладання гуманітарних дисциплін у ЗВО, треба особливо виокремити такі, як аналіз конкретних ситуацій, розв'язування проблемних завдань, ділові (операційні та імітаційні) ігри, індивідуальні практикуми, «круглі столи» тощо [5, с. 108-110].

Поглиблене вивчення всесвітньої історії дипломатії, дипломатичної історії України, міжнародно-політичної та регіональної історії дозволяє майбутньому випускникові закладу вищої освіти (ЗВО) освоїти духовний досвід минулого, порівняти його з особистим досвідом, долучитися до загальнолюдських духовних і науково-технічних цінностей.

Випускник ЗВО в сучасному суспільстві живе в багатовимірному просторі культури (полікультурному просторі). Його буття визначається тим, якими знаннями, навичками і вміннями він володіє, якими володіє мовами й знаннями про історію, культуру, політику і дипломатію. Тут кожен обирає свій шлях.

Завдання сучасної системи підготовки в ЗВО в Україні, полягає в тому, щоб надати всім, хто навчається, широкі можливості вибору, навчити кожного вільно рухатися в просторі ідей, у світі образів, поглибити мислення й емоційне сприйняття дійсності, допомогти виробити цілісний погляд на світ, сформуватися повноцінним громадянином.

Демократизація освіти – найважливіша складова процесу демократизації світової спільноти. Вона стосується й управління освітою, й реалізації навчального процесу. Демократизація проникає й у сам зміст освіти, що все більше орієнтується на реалізацію в її системі невід'ємних прав людини. Держава в демократичному

суспільстві не має права нав'язувати тому, хто навчається, будь-які світоглядні цінності. Але вона зобов'язана зробити все, аби вільне самовизначення особистості здійснювалося усвідомлено, на основі фундаментальних знань.

Розвиток і конкурентоздатність фахівців у світовому просторі безпосередньо пов'язані з розвитком людських ресурсів, джерелом яких є система освіти з властивими їй гнучкістю, відповідністю глобальним викликам і загрозам сучасності, світовим тенденціям і національним інтересам.

Інноваційні підходи в освіті всіх нас багато в чому спонукають по-новому поглянути на ті процеси, ті завдання, які ми самі перед собою ставимо в підготовці сучасних кадрів у сфері гуманітарних, соціальних і технічних наук та підвищенні їх кваліфікації, і ті завдання, які ми, так чи інакше, вирішували до сьогоднішнього дня, при створенні й функціонуванні системи підготовки та підвищення кваліфікації кадрів для галузей, що потребують фахівців із багатоаспектною освітою та відповідними спеціалізаціями, у т.ч. – з міжнародно-політичної, дипломатичної та гуманітарної складової освітньої моделі підготовки фахівців у сучасній вищій школі.

Важливим освітнім модулем навчальної дисципліни «Дипломатична історія України» є актуальні питання історії дипломатичного протоколу, церемоніалу та етикету міжнародної ввічливості [3, с. 338-348; 6].

Отже, на початку XXI століття постала проблема створення ефективної системи забезпечення якісного зростання кадрового потенціалу України, з урахуванням тенденцій цивілізаційного поступу, історичних і стратегічних напрямів розвитку держави та світового освітнього досвіду. А тому система підготовки кадрів у царині історії має зазнати структурної та змістовної трансформації та удосконалення, і першочергово – має бути впроваджена оновлена модель навчання – модель XXI століття.

На сьогодні в царині гуманітарних наук відбувається дієва актуалізація знань, які є невід'ємними від конкретних практичних завдань, що не можуть бути ефективно розв'язаними поза інституціональними рамками.

Мова йде про продуктивне співвідношення між теорією і практикою, а в контексті зазначеної теми – про конкретне практичне наповнення інституціональних моделей, пов'язаних з освітніми програмами підготовки фахівців у закладах вищої освіти, у т.ч. у сучасній вищій технічній школі.

Модель підготовки фахівців у ЗВО в Україні підтвердила свою багаторічну дієвість і має в той же час постійно оновлюватися у відповідь на нові виклики та загрози глобалізованого світу XXI століття.

У сучасних умовах реформування освіти в цілому особливого значення набуває модернізація вищої школи в умовах поліцентричного світу XXI століття та посилена увага до ролі гуманітарних наук у створенні освітнього середовища в сучасній вищій школі.

Література

1. Андрущенко В. П. Основні тенденції розвитку вищої освіти України на рубежі століть (спроба прогностичного аналізу). *Вища освіта України: науковий журнал*. 2001. № 1. С. 11-17.

2. Циватий В.Г. Викладання міжнародно-політичної та дипломатичної історії європейського середньовіччя в університетах України: інституціональні традиції та сучасний контекст. *Історія античного світу і середньовіччя в університетах*

України: збірник наукових праць. До 40-річчя кафедри історії античного світу і середніх віків ХНУ імені В.Н. Каразіна. Харків, 2018. С. 106-109.

3. Ціватий В.Г. Дипломатичний протокол і етикет міжнародної ввічливості в умовах мондіалізованого світоустрою ХХІ століття: теоретико-методологічний і практичний дискурси наукової та освітньої дипломатії. *Сучасне суспільство: Колективна монографія*. Харків, 2022. Розділ III. С. 338–348.

4. Ціватий В.Г. Інноваційні психолого-педагогічні технології при навчанні спілкуванню іноземними мовами дипломатів (на прикладі романських мов). *Інноваційні технології в процесі викладання іноземної мови професійного спрямування. Збірник наукових праць*. К.: ДАУ, 2012. С. 5-12.

5. Ціватий В.Г. Особливості викладання всесвітньої історії в Дипломатичній академії України при МЗС України. *Вісник Чернігівського державного університету імені Т.Г. Шевченка*. Випуск 15. Серія: історичні науки: №1. Збірник. Чернігів: ЧДПУ, 2002. № 15. С. 108-110.

6. Manor I. *Digitalization of Public Diplomacy*. L.: Palgrave Macmillan, 2019. 356 p.

ЗНАК ПРО ЛАЗАРЯ ЦВЕЙФЕЛЯ В ТЕЛЬ-АВІВІ (ІЗРАЇЛЬ)

Олена Чумаченко

Наразі в рамках спільного українсько-ізраїльського проєкту ведеться виконання науково-дослідної роботи «Збереження культурної спадщини єврейського кладовища в Глухові Сумської області як єдиного єврейського некрополя на сході України засобами цифрової гуманітаристики» в рамках українсько-ізраїльського наукового проєкту [5, с. 1100].

Поховальні плити Глухівського єврейського кладовища – це зразки монументальної культури [5, с. 1096]. На цвинтарі в м. Глухів похований Лазар Давидович Цвейфель (1815–1888) – єврейський письменник і публіцист, автор популярних історико-філософських трактатів, публікатор і коментатор художніх, публіцистичних творів і проповідей [5]. Л. Цвейфель найбільш відомий завдяки своїй апологетичній праці «Шалом аль-Ісраель», що складається з чотирьох томів, два з яких позначені як «частково правдиві» [3].

Про життя та діяльність Л. Цвейфеля наукові дослідження в Україні практично відсутні. У мережі Інтернет про Цвейфеля є інформація у електронній енциклопедії Вікіпедії, Єврейській енциклопедії (російською мовою) [5]. Серед небагатьох дослідників життя і творчості Цвейфеля є Глорія Полак Еліезер, яка у своїй статті «Цві Хакоен Цвейфель: Забутий батько сучасної науки про хасидизм» (англійською мовою) [1] та монографії «Еліезер Цвейфель та інтелектуальний захист хасидизму» [2] ретельно вивчає літературну і

Надгробок з пісковика на могилі Лазаря Цвейфеля на Єврейському цвинтарі Глухова
Фото Андрія Гриценка

публіцистичну спадщину. Досить розлогу статтю про Л. Цвейфеля як про посередника і миротворця між різними єврейськими сектами, і особливо як захисника хасидів, містить Єврейська енциклопедія (англійською мовою) [3]. Дотичною до теми є стаття «Історія глухівського єврейського цвинтаря: традиції поховань та особливості надгробків» спільного авторства А. Гриценка, Н. Ткаченко та А. Голуб [6; 7], які є науковими спіробітниками та виконавцями згаданого вище українсько-ізраїльського проєкту.

У пошуках інформації про Л. Цвейфеля натрапили на досить цікавий матеріал про пам'ятні знаки в Тель-Авіві (Ізраїль). Зокрема, у Тель-Авіві в Ізраїлі за адресою: Sderot HaHaskala 14, Tel Aviv-Jaffa, Israel є цікавий пам'ятний знак, присвячений Хаскалі – єврейському просвітництву. Як відомо, Хаскала як ідейно-соціальний рух розпочався у XVIII ст. у Німеччині, продовжився у Східній Європі, де досяг свого піку в другій половині XIX ст. та на рубежі XIX і XX ст. Освічені люди прагнули, кожен по-своєму, сформувані в дусі часу та на основі давньої спадщини єврейського минулого новий тип члена традиційного суспільства, якого вони називали «єврей і чоловік». Серед головних і відомих інтелектуалів можна назвати берлінського філософа Моше Мендельсона, культурного героя епохи Просвітництва, і Ісаака Ейхеля, його засновника, а також Ісаака Баєра Левінсона (Рібала), одного з перших отримали освіту в Росії, філософа та історика Нахмана Крохмалю (רשמשל). з Галичини, Самуель Девід Луццатто (Шадал) з Італії, поет Юда Лейб (Ялаг) та багато інших [4].

Невеликі вулички, розташовані між вулицями Сдерот Ха-Хаскала та Бітцерон, названі на честь головних діячів руху. На бульварі Хаскала розташований знак та інші знаки, що вказують на цих людей, портрети і відомості про яких розміщені на стінах входу до громадського притулку, розташованого у сквері, що тягнеться вздовж вулиці Сдерот Хаскала.

Фото: <https://www.streetsigns.co.il>

У нижній частині таблички розміщені фотографії особистостей, які з'являються на інших табличках і чіткими іменами названі вулиці по сусідству (а не прізвиська, наприклад, «мудрець Ізраїлю» – це Шломо Рубін, і назва вулиці – Шломо Рубін). Нижче подано персоналії в порядку їхньої появи на табличці:

- «Вчений» – Хаїм Зеліг Слонімський
- «Педагог» – Ізраель Хаїм Тавіоу
- «Перекладач» – Кальман Шульман
- «Миротворець» – Еліезер Цвайфель
- «Мудра людина Ізраїлю» – Соломон Рубін
- «Сатирик» – Ісаак Ертер
- «Лінгвіст» – Юда Лейб Бен-Зеєв
- «Мандрівний вчений» – Авром бер Готлобер
- «Типовий вчений» – Мордехай Аарон Гюнцбург
- «Людина згоди» – Саломон Манделькерн.

Як бачимо, ім'я Лазаря Цвейфеля розміщено серед видатних діячів єврейського просвітництва.

Інформацію про Л. Цвейфеля на вивісці написано на івриті:

אֱלִיעֶזֶר צְבִי הַפְּהָן צְוִיפֶל
1888–1815

סופר, הוגה, היסטוריון ומורה.

נדד בין ערי תחום המושב ברוסיה ובפולין.
(1868-1873). לארשי לע מולש» חיבורו המפורסם האירקו תודיסחה לע הנגה בתכ אוה, (1868-1873) לשלום בית בין הפלגים השונים של החברה היהודית. בשל גישתו הסובלנית לחסידות, אויבתה המרה של ההשכלה, הסתכסך עם מחנה המשכילים, שאך מעטים מהם היו שותפים לגישתו הפייסנית הנדירה. התפרנס כמורה המדרש למורים ולרבנים. לתלמוד בבית בז'יטומיר.

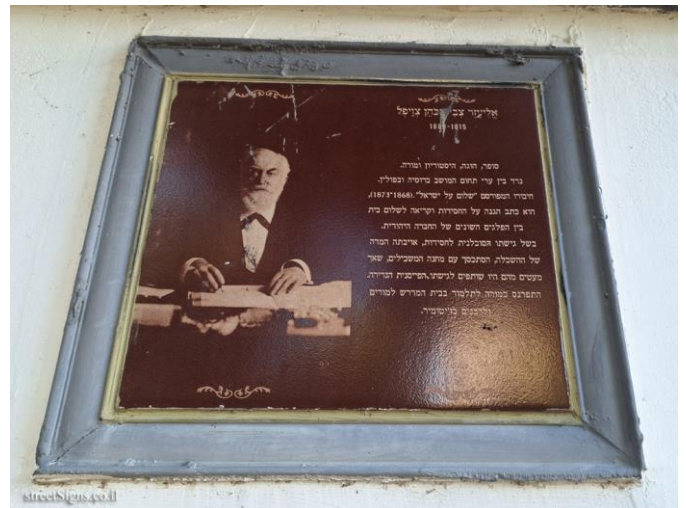
[לפיווצ יבצ רזעילא לש ותנומת].

У перекладі це текст звучить так:

«Еліезер Цві, священник Зейфеля, 1815–1888 роки.

Письменник, мислитель, історик і педагог. Він мандрував між містами області Мошав у Росії та Польщі. Своє знамените есе «Мир Ізраїлю» (1868–1873) він написав на захист хасидизму і з закликом до миру між різними фракціями єврейського суспільства. Через свій толерантний підхід до хасидизму, найлютішого ворога Хаскали, він вступив у конфлікт з табором освічених людей, мало хто з яких поділяв його позицію. Рідкісний миролубець. Заробляв на життя викладанням Талмуду в Бейт-мідраші для вчителів і рабинів у Житомирі [Фото Елізера Цві Довала]».

У світлі досліджень життя та творчості Лазаря Цвейфеля виявляється цінна історична, культурна та релігійна спадщина, яка заслуговує на увагу українських вчених. Отже, письменник, мислитель, історик та педагог, Л. Цвейфель відіграв важливу роль у висвітленні хасидизму та в заклику до миру в єврейському суспільстві. Його толерантний підхід до хасидизму, який привів до конфлікту з

освіченими шарами суспільства, свідчить про його виняткову миролюбність та готовність об'єднувати різні фракції.

Зрозуміння і дослідження спадщини Цвейфеля важливо для розширення культурного контексту історії України та її взаємодії з єврейською спільнотою. Надалі, українські вчені-дослідники повинні продовжувати вивчати та висвітлювати життя і творчість Лазаря Цвейфеля, щоб пролити світло на темні плями історії та сприяти збереженню культурної різноманітності нашої країни.

Література

1. Pollack, Gloria Wiederkehr. Eliezer Zvi Hacoheh Zweifel: Forgotten Father of Modern Scholarship on Hasidism. *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, Vol. 49 (1982), pp. 87-115. URL: <https://www.jstor.org/stable/i285770> (дата зверення: 14.11.2023).

2. Pollack, Gloria Wiederkehr. *Eliezer Zweifel and the Intellectual Defense of Hasidism*. KTAV Pub. House, 1995.

3. Rosenthal Herman, Eisenstein Judah David. ZWEIFEL, LAZAR (ELIEZER ZEBI B. DAVID HA-KOHEN). *Jewish encyclopedia*. V. 12. P. 707 – 708. URL: <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/15310-zweifel-lazar-eliezer-zebi-b-david-ha-kohen> (дата зверення: 14.11.2023).

4. The ultimate street signs, historical sites and house numbers site. URL: <https://www.street signs.co.il> (дата зверення: 14.11.2023).

5. Zweifel, Eliezer. URL: <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/zweifel-eliezer> (дата зверення: 14.11.2023).

6. Гриценко А., Ткаченко Н., Голуб А. Історія глухівського єврейського цвинтаря: традиції поховань та особливості надгробків. *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Історія та археологія»): журнал*. 2023. № 11 (17). С. 1091–1101. URL:

https://www.researchgate.net/publication/375627251_Istoria_gluhivskogo_evrejskogo_c_vintara_tradicii_pohovan_ta_osoblivosti_nadgrobkiv (дата зверення: 14.11.2023).

7. Гриценко А., Назарова В. Поховання 1922-1991 рр. Глухівського єврейського цвинтаря в контексті історії єврейської громади міста. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. 2022. № 35. С. 104–112. URL: <https://drive.google.com/file/d/1ncD2xOk8hRKO-1RfDTCicfD53IG5Fdk3/view> (дата зверення: 14.11.2023).

ПОВСЯКДЕННІСТЬ ЯК РЕАЛІЯ КУЛЬТУРНОЇ ДІЙСНОСТІ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В 20-30-Х РР. ХХ СТ.

Альона Бровко

Проведення політики індустріалізації призвело до масового напливу вихідців із сільської місцевості в міста. З метою недопущення так званого “оселяння” міст, влада проводила політику “оміщання” нової робочої сили, привчаючи переселенців до нового, міського способу життя. З метою підвищення рівня культурності населення, у віддаленні куточка держави, направлялись віддані

радянській владі люди, проводились “культурні” експедиції, які повинні були інформувати суспільство про норми поведінки та корегувати, відповідно до радянських догм, спосіб повсякденного життя.

Так зване “окультурення” населення радянських часів проводилось із врахуванням приналежності до суспільного прошарку. Так, якщо для представників периферії встановлювались мінімальні вимоги, які їм необхідно було засвоїти та втілити в повсякденне життя, то для правлячого класу ці “завдання” носили більш складний характер.

Незважаючи на диференціацію вимог до радянського суспільства, найперше, що необхідно було засвоїти людині – це дотримання особистої гігієни. Зовнішній вигляд відіграв важливу роль в повсякденному житті. Тримати в чистоті тіло і носити свіжу нижню білизну вважалося ознаками культурності [2].

Особиста гігієна, перш за все, передбачала мати елементарні речі ужитку – постільну білизну, нижню білизну, носову хустинку. Якщо в 20-х рр. ХХ ст. питання особистої гігієни стояло досить гостро, то 30-ті роки позначилися значними змінами. Зокрема, спостерігається покращення ситуації щодо змінної білизни. В результаті опитування, проведеного А. Каганом серед комсомольської молоді, було встановлено, що 2 зміни натільної білизни мали 5% опитуваного населення; 3 і більше змінної білизни мали 95%; 3-4 зміни білизни – 38%; 5 і більше – 57% [1, с. 235].

Причому співвідношення щодо наявності кількості змінної натільної білизни у представників чоловічої та жіночої статті були на користь останніх.

Збільшилась і частота відвідування лазень. Так, в 1928 р. лише раз на місяць відвідувало баню 3% опитуваних, в 1934 р. – 1%, а в 1935 – жодного. Тих хто відвідував баню три і більше разів на місяць на 1928 р. було 48%, 1934 – 87% та 94 % у 1936 р. Відвідуючих лазню чотири і більше разів на місяць становило 66% на 1934 р. та 76% у 1936 р. [1, с.235].

Певні зміни спостерігаються і в обслуговуванні гігієнічних потреб. Зокрема, відбувається поступовий перехід від традиційної колективної лазні до більш індивідуальних форм обслуговування, що виражалось у запровадженні ванно-душових комплексів. Так, поряд з лазнями, користуються ще душем 31%, а ванною – 10% опитуваних [1, с. 236].

Одним із важливих аспектів культурності людини був її стиль одягу. В 30-х рр. на зміну популярній військовій формі приходив цивільний, який характеризується своєю різноманітністю та стилем. Особливу увагу стильному одягу приділяла молодь, яка, нерідко, витрачала останні кошти на придбання модних речей.

Не зважаючи на страх бути звинуваченими в непролетарському походженні та бути виключеними із начальних закладів, студенти вишів також прагнули виглядати стильно та модно. Так, студент Себкабув *“розкішно зодягнений, новісеньке пальто, костюмчик, шовкове кашне, прекрасний портфель”*[4, с.715].

Окрім модного одягу населення активно проявляло інтерес до косметичних засобів. Жіночі журнали “Огоньок”, “Робітниця”, почали писати про значення косметики в повсякденному житті. В журналах друкувались рекламні оголошення косметичних засобів. Популярність набували і косметичні процедури – манікюр, який супроводжувався спеціальним масажем рук.

Вагому роль у “окультуренні” населення відігравали стахановці. Стахановці були прикладом для всього трудового населення, вони були взірцем культурності. Преса із

захопленням описувала, як ударники праці купували дорогі речі, одяг, книги, меблі, велосипеди і навіть машини.

Головними показниками культурності радянської людини були й зразкова поведінка, як на виробництві так і в побуті. Так, на виробництві культурність виражалась в дотриманні дисципліни, високі показники праці, культурі робочого місця, в побуті – дотримання правил, щодо проживання в гуртожитку, дружня взаємодопомога, активна участь в громадських роботах: суботниках та агітаційній діяльності.

Досить популярним явищем в 30-х рр. ХХ ст. став рух громадських діячок, який був спрямований на підвищення рівня культурності населення. Даний рух мав власний журнал “Общественница” (1936 р.) в якому містились основні завдання та напрямки руху громадських діячок. Основною метою видавництва було залучення непрацюючих жінок до виробничої та суспільної діяльності. Журнал був розрахований на жінок господарників, інженерів та техніків важкої промисловості.

На сторінках журналу були вказані й основні напрямки руху громадських діячок, які полягали у ліквідації неграмотності, проведенні суботників в домах і на підприємствах, контролі мереж громадського харчування і навчальних установ, з’ясуванні причин виробничого браку і боротьби з ними, пропаганді рішень партії, прагненні до освоєння професії, залученні суспільства до мистецтва.

Подібними за своєю структурою були і журнали “Робітниця” та “Жіночий журнал”, в яких друга частина містила рубрику “Будинок і господарство” або ж “Поради по господарству”. Предметами культурного ужитку в 30-х рр. ХХ ст. стали завіски, скатерті, абажури, так звані, побутові символи епохи. Кожна з цих трьох речей мала важливе значення в повсякденній культурності суспільства. Так, чиста скатертина не лише мала естетичне значення, але й сприяла культурній поведінці за столом. Занавіски та абажури сприяли домашньому затишку та створювали приватний простір, даючи можливість відокремитись від зовнішнього світу.

Важливою ознакою культурності була й самоосвіта. Проводились масові змагання щодо того, хто більше книжок прочитає. Про рівень освіченості людини свідчить і її можливість дати відповідь на питання анкети чи вікторини на друкованих сторінках журналів “Огоньок” та “Жіночий журнал”.

Яскравим показником рівня культурності суспільства було й дозвілля., жителі міст повинні були вміти гарно одягатися для офіційних урочистих заходів, вміти себе вести належним чином на світських прийомах та приймати гостей. Високкокваліфіковані спеціалісти та керівники зобов’язані були відвідувати театри, відвідувати бібліотеки, читати класиків літератури, вчити дітей гри на фортепіано тощо.

Щоправда, між дозвіллям жителів міського населення та периферії зберігалась значна прірва, на що скаржились й самі представники сільської округи.

Дозвілля жителів периферії зводилось до посиденьок, вечорниць, масових гулянь, які нерідко закінчувались п’янками та бійками. Такий відпочинок розглядався більшовиками як пережиток минулого, який не відповідав соціалістичному суспільству. Прагнучи кардинально змінити дозвілля на селі, представники правлячої верхівки активно використовували працю прорадянських верств населення та комсомольців, які повинні були скорегувати відпочинок селян внісши ідеологічний зміст в масові гуляння. Зокрема, рекомендувались нові пісні, ігри, проводились бесіди тощо. Поруч зі стрими, традиційними заходами відпочинку, запроваджувались нові форми сільського дозвілля, які повинні були сприяти підвищенню культурного рівня

населення провінцій і, в той же час, зміцнювати прорадянські і прокомуністичні настрої на селі. До нових форм дозвілля відносяться: відвідування театрів, кіно, читання книжок, газет, журналів, займання спортом та поїздки на курорт. На селах почали функціонувати будинки культури, хати-читальні, гуртки тощо. Найбільш пріоритетною вважалась хата-читальня, яка розглядалась на селі як єдиний центр всієї культурної та політико-просвітницької діяльності. Проте, хати-читальні так і не стали тим культурним осередком, на який розраховувало парткерівництво, оскільки молодь, переважно, використовували їх як місце проведення відпочинку та спілкування, що супроводжувались лусканням насіння та гучними розмовами.

Особливою популярністю серед населення провінцій користувалося кіно. Проте, кінострічки вітчизняного виробництва повністю відповідали радянській цензурі, а фільми іноземного походження, які становили основну частину кінострічок призначених до перегляду, не викликали особливого захоплення з боку парткерівництва.

Утім, таке “культурне піднесення” тривало недовго. Так звана “політична самоосвіта” поглинула питання культури, на перший план вийшли партійна свідомість, натомість, зовнішні атрибути культурності піддавались засудженню, а модний одяг та гарні манери стали асоціюватись з образом ворога.

Література

1. Бровко А.Г. Повсякденна культурність радянського суспільства в 20-30-х рр. XX ст. *Література та культура Полісся*: Збірник наукових праць. Вип. 85. Серія "Історичні науки". № 6. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2016. С. 234-245.

2. Гурова О. Тіло і речі: історія нижньої білизни в Радянській Росії URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Gurova_Olga/Tilo_i_rechi_istoriia_nyzhnoi_bilyzny_v_Radian_ski_Rosii.pdf?PHPSESSID=94288fj3o5tq000ik5ngo1o6 (дата зверення: 14.11.2023).

3. Ігнатенко І., Оприско О. «Ідеальна жінка»: уявлення про жіночу красу в СРСР у 1920–1930-ті роки. *Етнічна історія народів Європи*. 2014. Вип. 42. С. 178-183 <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2014/42/articles/26.pdf> (дата звернення 16.10.2023).

4. Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя: колективна монографія / Відп. ред. З. В. Кульчицький, Інститут історії України НАН України, 2012. 786 с.

РОЛЬ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ В ПАРТІЙНІЙ ПРОПАГАНДІ СРСР

Олексій Мозговий

Науковий керівник:

Гриценко Андрій

У державній системі СРСР пропаганда займала одну з провідних ролей. Вона слугувала основним інструментом побудови в умах радянських громадян комуністичного світогляду та підтримки комуністичного способу життя. Основною метою партійної пропаганди в СРСР було переконання населення в істинності та непорушності комуністичного вчення [3]. Це спонукало радянську владу

інтегрувати пропаганду у всі сфери суспільного життя. В тому числі під вплив пропаганди потрапила й історична наука.

В СРСР історичній науці відводилась важлива пропагандистська роль. Як і багато інших наук та галузей суспільного життя загалом, історія мала надавати доказову базу та підтверджувати істинність постулатів марксистської ідеології. В першу чергу історія була важлива для комуністичної пропаганди тому, що в самій ідеології марксизму історія займала роль фундаменту на який марксизм спирався. Адже саме в історичному минулому людства К. Маркс та його послідовники шукали пояснення необхідності переходу до нового, комуністичного суспільного ладу. Маркс поділив історію суспільства на етапи, зміну яких він пояснював явищем «класової боротьби». Тобто ключовим елементом еволюції людського суспільства, на думку марксистів, було протистояння між багатих та бідних, яких вони об'єднували в соціальні класи. Відповідно, Маркс відстоював точку зору, що результатом класової боротьби має стати побудова комунізму, як суспільства без експлуатації [2].

Отже, комуністичне бачення історії було оформлене К. Марксом у теорії суспільно-економічних формацій. Згідно з якою, як вже було зазначено, людство пройшло через декілька етапів у своєму розвитку. Основною характеристикою цих етапів, які отримали назву суспільно-економічні формації, були особливості засобів виробництва та коло тих, хто має над ними контроль. Маркс виділив первинну, вторинну та третинну суспільно-економічні формації. До первинної він відніс первісний, азійський та рабовласницький устрій, до вторинної: феодалізм та капіталізм, до третинної: комунізм. Зміна засобів виробництва, в цій теорії, виступає основним рушієм зміни форм експлуатації панівним класом пригнобленого, відповідно змінюється й сама формація. Таким чином рабство було замінене феодальною залежністю, а та експлуатацією робітника на фабриці. В майбутньому в Радянському Союзі ділення на первинну, вторинну та третинну формацію прибрали, як і азійську форму суспільного устрою, в якій все населення є вільним, але працює на державу, що дуже сильно нагадувало СРСР [2].

Зрозуміло, що з точки зору справжньої історичної науки така концепція була дуже сильним узагальненням та спрощенням, яке могло підійти хіба що для історії західноєвропейської цивілізації, при цьому упускаючи велику кількість інших важливих факторів, які впливали на розвиток суспільства. Але для багатьох інших частин світу така концепція не підходить, тому що вона ігнорує велику кількість особливостей регіонального розвитку в різних частинах світу. Але, як і в інших випадках, коли реальність та ідеологія розходились комуністична пропаганда робила вибір на користь ідеології, що суперечило реальності.

Через це радянська історична наука, в першу чергу, мала своєю задачею пояснення історичного процесу через комуністичну теорію з врахуванням класової боротьби. Підкоряючись ідеології, радянська історична наука працювала над тим, щоб обґрунтувати необхідність та неминучість комуністичної революції, неминучість перемоги СРСР над капіталізмом, та доведення прогресивності радянського суспільного ладу [1]. Будь-яка історична праця супроводжувалася цитатами Маркса, Леніна чи інших ідеологів комунізму, цитатами чинних партійних вождів, навіть якщо вони не стосувалися теми, адже культ особи вождя в СРСР проявлявся і в науці [2].

Ще один аспект, на який працювала радянська історична наука та партійна пропаганда – це виправдання через інтерпретації історії необхідності існування СРСР як федерації республік, заперечення права народів, що жили в СРСР, на самовизначення та незалежне існування та на власну ідентичність. В цьому аспекті ставка пропагандистського апарату робилась на зображення Радянського союзу як нового інтернаціонального типу держави, а прагнення народів до самостійності зображувалось як елемент «буржуазного націоналізму», що є протиставленням радянського соціалізму. Радянські історики заперечували національну ідентичність народів та обґрунтовували нову робітничу радянську ідентичність як противагу національній [4].

Відповідно до цього велась інтерпретація історичного минулого. Будь-які сили чи історичні діячі які прагнули об'єднання з московським центром возвеличувалися та ставилися в приклад, як борці за об'єднання земель проти зовнішньої загрози. З іншої сторони, будь-які події або персоналії минулого, які виступали проти зближення з Росією, або боролися з нею, були зображені виключно в негативному світлі. Таким чином, обґрунтовувалась ідея, що союз з Росією в центрі є історичною необхідністю для виживання народів, що проживали на території СРСР. І чим більше СРСР відходив від робітничого інтернаціоналізму, тим більше саме ця теорія укорінювалась в історичній науці [1].

Суворий контроль партії за історичною наукою, як і у випадках з іншими науковими галузями призвів до поступової деградації методології історії, яка, крок за кроком, перетворилась із методології наукових історичних досліджень у методологію задоволення партійних директив. Державний механізм спонукав та підтримував тих істориків, які возвеличували партію та неухильно дотримувалися державної лінії бачення історичного минулого. Радянські історики все більше ставали майстрами інтерпретацій, а не дослідниками, адже в такій системі, в першу чергу цінувалася здатність та вміння підганяти події та факти під партійні догми [4].

Таким чином, можна констатувати, що історична наука в СРСР була тісно пов'язана з партійною пропагандою та слугувала одним з її найважливіших інструментів. Головним завданням історичної науки в системі комуністичної пропаганди був пошук доказів істинності комуністичної ідеології в минулому та виправдання існування радянської держави через історичний процес.

Література

1. Каганов Ю. О. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія. Запоріжжя : Інтер-М, 2019. 432 с.
2. Маркс К., Енгельс Ф. Комуністичний маніфест. Видання Української Федерації Американської Соціалістичної Партії, 1917. 61 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/5046/file.pdf>
3. Мозговий О., Гриценко А. Особливості дослідження комуністичної пропаганди в умовах декомунізації. *Актуальні питання дослідження вітчизняної історії й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ: збірник наукових праць* / [редкол.: Гриценко А.П., голова, Чумаченко О.А., співголова та ін.]. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2022. Вип. 1. С. 69-71.
4. Яринець, Я. І. Біля витоків радянської філософії в Україні (1920-1930-і рр.). *НАУКОВІ ЗАПИСКИ. Том 63. Філософія та релігієзнавство*. 2007. С. 76.

5. Lasswell H.D. The Strategy of Soviet Propaganda. *The Defense of the Free World*, 1951. Vol. 24, No. 2. P. 66-78.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ У ВРЕГУЛЮВАННІ ПІРАНСЬКОЇ ПРОБЛЕМИ: УСПІХИ ТА НЕВДАЧІ

Нікіта Поскрипко

Науковий керівник:

Олена Чумаченко

Початок 20-х рр. XXI ст. яскраво показує, що людське суспільство вступило в епоху геополітичних здвигів та потрясінь. Російсько-українська війна, Карабаська війна, військова операція у Секторі Газа та можливе зіткнення між Китаєм і Тайванем демонструють значне зростання кількості збройних конфліктів за відносно невеликий відрізок часу. Відповідно до цього, роль великих геополітичних гравців, які можуть виконувати функцію миротворців та посередників зростає. Європейський Союз, як один із таких гравців, може претендувати на таку роль, оскільки він вже має досвід урегулювання регіональних криз та конфліктів. Тому, з огляду на геополітичні виклики сьогодення актуальним стає звернення до цього досвіду та аналіз ролі ЄС у вирішенні словенсько-хорватського прикордонного конфлікту, найбільш гострою частиною якого стала Піранська проблема.

Прикордонний конфлікт між Словенією та Хорватією став наслідком розпаду Югославії. Ця подія не лише спровокувала низку кривавих збройних конфліктів на постюгославському просторі, але й спричинила появу суперечки між Словенією та Хорватією щодо кордонів між двома молодими державами. Проблема полягала у розмежуванні територіальних вод у так званій Піранській затоці. Вона знаходиться у східній частині Трієстської затоки біля західного узбережжя Словенії та Хорватії і займає площу близько 17,8 квадратних кілометрів. Суть проблеми полягає в тому, що згідно з міжнародним правом через затоку має проходити кордон, що роз'єднуватиме територіальні води двох країн. Однак у такому випадку Словенія ризикувала б де-факто втратити вихід до моря, оскільки її територіальні води були зажаті між водами Італії та Хорватії. Згідно з Конвенцією ООН з морського права, міжнародні води починаються за 12 морських миль від узбережжя країни [8]. У той час як найближчі міжнародні води знаходяться за 15,5 морських миль від берега Словенії. Хорватія наполягає на тому, щоб розмежування відбулося згідно з міжнародним правом і відповідно до статті 15 Конвенції ООН, яка забороняє змінювати розмежувальну смугу у територіальних водах [8]. На противагу цьому Словенія претендує на контроль над усією Піранською затокою, відштовхуючись від того факту, що Словенія контролювала її у 1955-1991 рр.. Крім того, вона апелює до принципу справедливості («Ех аequo et bono») і вважає, що, як морська держава, має право доступу до міжнародних вод. Такі різні правові позиції Словенії та Хорватії зробили вирішення проблеми дуже складним завданням.

Протягом 1991-2009 рр. на рівні двох країн відбувалися спроби врегулювати конфлікт та прийти до згоди, однак успіху вони не мали. Натомість, проблема ускладнилась, коли у 2004 р. Словенія стала членом Європейського Союзу.

Отримавши таким чином право вето, вона почала погрожувати, що заблокує вступ Хорватії до ЄС, якщо Піранська проблема не буде остаточно вирішена. У грудні 2008 р. вона висунула застереження до семи розділів переговорів щодо вступу Хорватії до Європейського Союзу, з приводу того, що «у своїх переговорних позиціях уряд Хорватії посилався на правові акти, які – прямо або через імплементаційні нормативні акти – завдають шкоди визначенню кордону між Словенією та Хорватією» [1, с. 31-32]. Це змусило ЄС втрутитись у ситуацію. До цього моменту Європа займала нейтральну позицію у конфлікті, однак Піранська проблема не могла не турбувати політичне керівництво Союзу. В інтересах ЄС не допускати жодних загострень міждержавних протиріч у такому нестабільному регіоні як Західні Балкани, оскільки це може негативно вплинути на євроінтеграційні процеси в регіоні. Власне, дії Словенії стали прикладом такого розвитку подій. Президент Хорватії С. Месіч заявив щодо цього: «Це більше не наша проблема, це проблема Брюсселя. Любляна – це проблема для Брюсселя, а не для Загреба» [3].

У січні 2009 р. європейський комісар з розширення О. Рен відвідав обидві країни і запропонував допомогу ЄС у вирішенні проблеми. 22 січня Європейська Комісія оголосила, що готова виступити посередником у конфлікті і запропонувала створити комітет з трьох членів для організації переговорів [4]. Однак Хорватія відхилила цю пропозицію. 24 лютого відбулась перша зустріч між прем'єр-міністрами Словенії Б. Пахором та Хорватії – І. Санадером, яка завершилась безрезультатно. Наступна зустріч, запланована на 28 квітня була скасована словенською стороною. Паралельно з цим, Словенія продовжила блокувати розділи угоди Хорватії з ЄС, наклавши вето на 13 розділів. З огляду на складність переговорів ЄС міг би застосувати статтю 7 Договору про Європейський Союз, яка дає можливість позбавити одну країну, яка порушує правила права вето і тим самим розблокувати переговори щодо євроінтеграції Хорватії. Однак такий варіант був би ударом по внутрішній єдності Союзу і створив би шкідливий правовий прецедент обмеження права голосу країни-члена.

У цих умовах ЄС продовжив зусилля щодо переговорів. 31 липня відбулась друга зустріч представників двох країн – Б. Пахора та новопризначеного прем'єр-міністра Хорватії Я. Косор. Словенський прем'єр позитивно оцінив їх, заявивши: «Цього року є шанс вирішити проблеми» [7]. Ця зустріч стала важливим кроком для припинення блокування вступу Хорватії до ЄС. На наступних переговорах 11 вересня були узгоджені деталі угоди про припинення блокади. Зі свого боку Хорватія повідомила ЄС, що не бажає випереджати встановлення кордону і що переговори щодо прикордонних суперечок відбуватимуться під наглядом Союзу [1, с. 40].

4 листопада 2009 р. між Б. Пахором, Я. Косор та Президентом Європейської Ради Ф. Рейнтфельдом було підписано Арбітражну угоду. Згідно зі Статтею 3 встановити морський та сухопутний кордон між Республікою Словенія та Республікою Хорватія, з'єднати Словенію з міжнародними водами та встановити режим використання відповідних морських районів мав арбітражний суд. Стаття 4 зобов'язувала арбітрів спиратись на норми міжнародного права, а також принципи справедливості та добросусідських відносин для досягнення чесного та справедливого рішення [1, 34]. Зняття блокади вступу Хорватії до ЄС та перенесення прикордонного конфлікту на міжнародний арбітраж можна вважати серозним успіхом дипломатії Європейського Союзу. Використовуючи свій авторитет він

продемонстрував, що може виступати посередником при вирішенні складних конфліктів.

Незважаючи на зусилля ЄС міжнародний арбітраж не вирішив Піранську проблему. 29 червня 2017 року Арбітражний трибунал у Гаазі виніс остаточне рішення щодо цієї справи. Словенія отримала суверенітет над 3/4 акваторії затоки. Крім того, мав бути створений коридор шириною в 2,5 морських милі для з'єднання Словенії з міжнародними водами [1]. Однак, Хорватія відмовилась визнати рішення трибуналу.

Провал зусиль ООН по врегулюванню проблеми надав можливість інститутам Європейського Союзу виступити в якості регуляторів, однак на цей раз ЄС показав себе не досить успішно. Уряд Словенії спробував посилити правовий і політичний тиск на уряд Хорватії з метою виконання остаточного рішення і для цього 16 березня 2018 р. надіслав лист до Європейської Комісії інформуючи її про порушення Хорватією законодавства ЄС і закликаючи вжити заходів [6, с. 15]. 2 травня Європейська Комісія провела усні слухання, на яких заслухала позиції обох сторін, однак не змогла надати конкретного висновку щодо справи. У січні 2020 р. Словенія направила позов проти Хорватії до Європейського Суду. Оскільки Хорватія на той момент вже була членом ЄС Піранська проблема тепер була конфліктом між країнами-членами Союзу і мала розглядатися Судом Справедливості. Однак він постановив, що «не має юрисдикції приймати рішення щодо цього позову про невиконання зобов'язань» [5]. Рішення було остаточним і оскарженню не підлягало. Таким чином, ЄС фактично знову зайняв нейтральну позицію з цього питання, залишивши його на рівні сторін конфлікту.

Таким чином, Піранська проблема на сьогоднішній день залишається офіційно не врегульованою. Роль ЄС у її вирішенні на нашу думку є суперечливою. З одного боку він досяг значного успіху у знятті блокування вступ Хорватії до Союзу і укладенні арбітражної угоди. З іншого боку нездатність Європейської Комісії та Європейського Суду врегулювати проблему після відмови Хорватії виконати вимоги Міжнародного арбітражного трибуналу негативно характеризує можливість ЄС вирішувати подібні конфлікти між країнами-членами. Піранська проблема за рівнем своєї критичності звісно не може зрівнятися з актуальними геополітичними кризами та викликами, однак самоусунення від її врегулювання, на нашу думку, є поганим рішенням. Європейський Союз має чітко усвідомлювати своє значення як стабілізуючого чинника у Європі і бути готовим виконувати цю роль, якщо він дійсно бажає бути впливовим геополітичним гравцем.

Література

1. Arbitration Between the Republic of Croatia and the Republic of Slovenia, Final Award. Permanent Court of Arbitration. URL: <https://pcacases.com/web/sendAttach/2172> (дата звернення: 06.11.2023).

2. Avbelj M., Cernic J.L.. The Conundrum of the Piran Bay: Slovenia v. Croatia — *The Case of Maritime Delimitation*. The University of Pennsylvania Journal of International Law & Policy, Vol. 5, No. 2, 2007. URL : <https://ssrn.com/abstract=990183> (дата звернення: 06.11.2023).

3. Balkans row blocks EU enlargement. *The Telegraph*. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/slovenia/3834017/Balkans-row-blocks-EU-enlargement.html> (дата звернення: 07.11.2023).

4. EU moots special body to solve Slovenia, Croatia border row: report. *Eubusiness*. URL: <https://web.archive.org/web/20090401042753/http://eubusiness.com/news-eu/1232653621.62> (дата звернення: 06.11.2023).

5. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 31 January 2020. Republic of Slovenia v Republic of Croatia. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-457/18> (дата звернення: 07.11.2023).

6. Odom, J. G., Arbitration between the Republic of Croatia and the Republic of Slovenia: A Case Summary. New York University, U.S.-Asia Law Institute, Maritime Dispute Resolution Project, 2017. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3690458 (дата звернення: 06.11.2023).

7. Slovenian, Croatian PMs Optimistic After First Meeting. *STA*. URL: <https://web.archive.org/web/20110721130154/http://www.sta.si/en/vest.php?s=f&id=1414744> (дата звернення: 07.11.2023).

8. Territorial sea and contiguous zone. UN convention on the Law of the Sea. *United Nations*. URL: https://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/texts/unclos/part2.htm (дата звернення: 06.11.2023).

ВИННІСТЬ ПОЛЯКІВ У ЕТНІЧНОМУ НАСИЛЬСТВІ НАД УКРАЇНЦЯМИ: ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИЧИН ВОЛИНСЬКОЇ ТРАГЕДІЇ

Ірина Кожем'якіна

Польща, відроджена в листопаді 1918 року, захопила в 1919 році Холмщину і Підляшшя і в міжвоєнні роки на державному рівні, всупереч її власної Конституції і міжнародних угод, проводила постійне нищення українства, саме на Холмщині і Підляшші, як на висунутих на захід українських землях. Проводилася активна державна політика асиміляції, колонізації і поборювання всіх форм національно-політичного і культурного чи економічного розвитку українців Холмщини і Підляшшя; все робилось, щоб позбавити українців власної інтелігенції та національної свідомості. Ніщо українське на Холмщині і Підляшші не залишалось поза рамками антиукраїнських акцій.

Першим кроком польської влади на Холмщині і Підляшші були арешти українських активістів, закриття українських шкіл, сільських читалень, заборона товариства «Рідна хата», перебрання під державну юрисдикцію церковних земель, передаючи ці землі та рештки державних земель новим польським поселенцям-осадникам на Холмщині і Підляшші. Робилося все, щоб обмежити участь українців у представницьких органах влади, і вже в 1930 році у польському сеймі не було жодного холмського українця. На Холмщині і Підляшші не видавалися українські газети, а з 1930 року була обмежена доставка українських газет та книжок з Галичини чи Волині. З 1933 року діяв закон, що українською мовою можна було користуватися лише в усному спілкуванні, а школярам учителі забороняли на перервах розмовляти своєю мовою між собою. Українців звільняли навіть з найнижчих урядових посад, заставляючи їх приймати римо-католицьку віру. Після завершення полонізації шкільництва та скасування інших громадянських прав, основний удар польської експансії був спрямований проти Православної Церкви,

яка була свідченням ідентичності віруючих та їх тисячолітньої присутності на цій Землі.

Починаючи з 1938 р. православних заставляли ходити молитися і сповідатися до костьолу і ставати римо-католиками, тобто поляками, тому що національність людей тоді визначалася за їх віросповіданням. Оскільки українці не хотіли йти до костьолу, то для насильного їх ополячення були створені спеціальні загони, так звані «крокуси», які ночами вривалися в села, били вікна в хатах українців, нищили продукти харчування, випускали пір'я з подушок і перин, знущалися над господарями, вимагаючи йти до костьолу і ставати поляками. До процесу ополячення українців були залучені воєводи, війти, ксьондзи, вчителі, поміщики. Але православна віра у холмшаків була настільки міцна, що всі ці насильницькі дії уряду не мали успіху.

Проти мирних і беззахисних українців Холмщини і Підляшшя був розгорнений нечуваний за масовістю і жорстокістю виконання терор, який почався з лютого 1941 р. і масового характеру набрав з 1942-1944 рр. На першому етапі (1942-1943 рр.) поляки знищували інтелігенцію та осіб, які були найактивнішими діячами. Складений 22 січня 1944 року Холмським Допомоговим Комітетом далеко неповний список вбитих українських активістів в різних селах і містах нараховував понад 500 чоловік. Це був вибірковий список жертв, до якого були включені найбільш відомі українці, яких пропонувалося згадувати в церквах на Божій службі і панахидах. В списках відсутні були члени їх родин, які також гинули при нападах бандитів на оселі, при грабунках та пожежах їх господарств. З 1943 р. почався другий етап. У 1943-1944 рр. проводилося вже знищення цілих сіл і тотальне вбивство їх жителів, в т. ч. дітей, жінок і літніх людей. Перша така спроба була започаткована у травні 1943 р. в 4-х селах: Моложів (5 травня), Тугані і Мірче (26 травня) і Стрільці (31 травня).

У своїх спогадах жителі згадують як палали у вогні рідні села, живцем горіла худоба і розпачливо плакали і стогнали люди, яких катували і вбивали. Відмічають особливу жорстокість поляків до православних. Жителька с. Тугані Ніна Мішанчук описує як вбивали її дідуся. Йому спочатку прострелили ноги, щоб не міг втікати, потім відрізали вуха, язик і на кінець застрелили. Серед тих бандитів її мама впізнала брата своєї шкільної подруги-польки. Продовжували палити цілі села і вбивати людей восени 1943 та на початку 1944 року. Повністю були спалені села: Молодятичі, Малків, Погоріле, а їх жителі закатовані, постріляні або живцем спалені. Найстрашніших форм набрали ці акції у Шевченківські дні 1944 року, коли від 9 до 22 березня, впродовж двох тижнів, було повністю спалено 35 сіл і замордовано тисячі безвинних, безборонних і беззахисних мирних українців. Велось загальне їх винищення під гаслом «Од Вепша до Буга – чарна смуга». Тисячі українців, яким вдалося залишитися, в 1947 році, були брутально виселені в результаті військової операції-акції «Вісла». При цьому, з метою їх асиміляції, вони були розпорошені невеликими кількостями по всій Західній і Північній Польщі. Акція «Вісла» була завершальним етапом етнічної чистки українців [1].

Волинська різанина 1943 року, що відбулась під час Другої світової війни, залишається однією з найтрагічніших сторінок історії українського народу. Цей період характеризувався масовими етнічними насильствами, вчиненими польськими націоналістами проти українців. Польська цензура замовчувала і продовжує замовчувати свої звірства про українців, використовуючи тактику

нападу. Кожного разу, коли між Польщею та Україною виникає будь яка політичка чи економічна сутічка – поляки завжди згадують про Волинь, вимагаючи вибачень. Проте, якби Польща була чесною до своїх громадян з самого початку і навчала людей своїй справжній історії, а не вибірковій, то полякам були б відомі справжні причини тих подій.

7 листопада в ефірі Radio ZET заступник міністра закордонних справ Польщі **Павел Яблонський** заявив, що якщо Україна прагне вступити до ЄС, то має вирішити питання щодо ексгумації жертв Волинської трагедії. Також він додав, що перші ексгумаційні роботи вже розпочалися, щоправда не на Волині.

Пов'язувати українську євроінтеграцію (8 листопада Єврокомісія рекомендувала почати переговори з Україною про вступ до ЄС) з питанням Волинської трагедії дивно і неконструктивно, заявив в ексклюзивному інтерв'ю Радіо Свобода голова Українського інституту національної пам'яті **Антон Дробович**. «Шановні представники польського МЗС повинні уточнити, що вони мають на увазі, бо з ексгумаціями все в порядку, в нас нема ніяких заборон на ексгумацію і ніяких юридичних перешкод для їх здійснення. Більше того, буквально недавно закінчилися пошукові роботи на одній із ділянок, щодо якої був запит Польщі (мова про пошукові роботи у неіснуючому нині селі Пужники Тернопільської області.). Політизація цієї теми – це взагалі неконструктивна історія. МЗС Польщі навіть своїх речників звільняло за якісь не дуже адекватні заяви, тому якщо вони не містять якихось конкретних, конструктивних речей і більше нагадують політичні, ми можемо тільки дивуватися такому сприйняттю реальності партнерів. Хай МЗС це коментує», – сказав Дробович.

Україна вже багато років очікує від Польщі виконання норм, двосторонніх угод з охорони місць пам'яті, зокрема українських поховань на території Польщі, багато яких було пошкоджено або вандалізовано. Одне з найгучніших і найвідоміших – на горі Монастир. Очевидно, поки польська сторона не виконує свої зобов'язання, то державна міжвідомча комісія (колегіальний орган, до якого входять представники багатьох різних інституцій – МЗС, МВС, ІНП, МКІП), яка видає дозволи, зокрема, і на ексгумацію, регулярно збирається, і одне з перших питань: «Чи виконане зобов'язання Польщі щодо тих чи інших питань, зокрема, і з відновлення вандалізованих на території Польщі місць?». І це вже роками не виконується [2].

Декілька разів міжвідомча комісія йшла на поступки і давала дозволи на пошукові роботи, але все одно всупереч українським конкретним крокам, спрямованим на покращення ситуації, справа не зрушувалася з мертвої точки, так і не були виконані польською стороною їхні зобов'язання, хоча Україна неодноразово йшла на поступки і намагалася подати приклад дружньої поведінки у цій сфері. Якісь підозрілі люди, провокатори також на території України намагалися руйнувати польські місця пам'яті. Всі ці справи були розслідувані, винні були притягнені до відповідальності і абсолютно всі місця пам'яті були відновлені коштом української сторони, і був наведений лад. Відповідно, того самого ми очікуємо від Польщі, але, Польща використовує маніпуляції у питанні Волині, роблячи з себе жертву, що не дасть поставити крапку у цьому питанні. Більше того, Польща мала безліч можливостей та часу для проведення необхідних ексгумацій, але не хоче використовувати їх, а отже, насправді того не потребує.

Література

1. Польські звірства проти українців. Тема, яку замовчували десятиліттями. *Бандера* : *Бібліотека націоналіста*. URL: <https://bandera.lviv.ua/polski-zvirstva-proty-ukrajinciv-tema-jaku-zamovchuvaly-desjatlittjamy/> (дата звернення 18.11.2023)
2. Волосацька Н. Екстимація жертв Волинської трагедії і вступ України до ЄС: як пов'язані ці питання? *Радіо Свобода*. 2023. 9 листопада. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-polshcha-yevrosoyuz-volynska-trahediya-ekshumatsiya/32676690.html> (дата звернення 15.11.2023)

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Олександр Лелюшкін

Науковий керівник:
В'ячеслав Артюх

Сучасність багато що змінила у поглядах науковців, істориків та педагогів на предмет всесвітньої історії. Порівнюючи сучасні аспекти дослідження всесвітньої історії з тими, які були більше 10 років тому, а тим паче з тими, які були в науковій і методичній системі більше 20-30 років тому, можна зробити висновок про те, що сучасні наукові підходи, принципи, а також навчально – методологічна система змінюються у поглядах на дослідження всесвітньої історії та донесення її навчального матеріалу до здобувачів освіти навчальних закладів усіх рівнів акредитації.

Актуальним аспектом дослідження всесвітньої історії на сучасному етапі є зміна науково - методичної концепції, згідно з якою епоху Середньовіччя розглядають не з точки зору воєнно – політичного аспекту, а з погляду культурних та духовних світоглядних орієнтирів людини епохи Середньовіччя.

На прикладі шкільного підручника з Всесвітньої історії для учнів 7 класу за 2020 рік, створеного авторським колективом Наталії Подалаяк, Ілони Лукач і Тетяни Ладиченко можна простежити зміни в підходах до вивчення Всесвітньої історії та сформуванню бачення актуальних аспектів дослідження Всесвітньої історії на сучасному етапі.

Згідно зі згаданим підручником авторський колектив наводить до вивчення розділ під назвою "Матеріальний і духовний світ європейського Середньовіччя". Це свідчить про зміну в аспектах дослідження всесвітньої історії, зміну парадигми історичної науки і створення нової історичної концепції та нового підходу до її вивчення. Наразі здобувачам освіти пропонується ознайомитись з середньовічними школами та університетами, середньовічною архітектурою та мистецтвом цієї історичної доби. У підручник вміщені розділи про наукові і технічні досягнення доби Середньовіччя, а також розділ про ранній Ренесанс та європейський гуманізм. Всесвітня історія починає досліджуватися з культурно - мистецького ракурсу, увага акцентується на здобутках матеріального та духовного життя. Порівнюючи підручник авторства Подалаяк, Лукач та Ладиченко з підручниками попередніх часів

ми бачимо, що актуальними аспектами дослідження всесвітньої історії стають культура, мистецтво, система світоглядних орієнтирів та духовний світ людини. У попередні часи такі елементи розглядали побічно, як додаток до історичного процесу Середньовіччя, а вся увага була зосереджена на війсьній силі, політичними змінам, перетворенням у економіці, зокрема велика увага була приділена розвитку промисловості і товарно – грошових відносин.

Сергій Стельмах у статті «Парадигми історичної Думки ХХ століття» аргументує зміну аспекту дослідження всесвітньої історії на сучасному етапі.

Науковець висуває думку про те, що історія, як наука, більше не розглядається лише з точки зору військової та економічної галузей, а подає різноплановий історичний матеріал, складає повну картину суспільно – політичного життя і надає чільне місце особистості людини, як творця і безпосереднього учасника історичного процесу.

Аргументацію думки щодо зміни аспектів у дослідженнях та вивченні всесвітньої історії Сергій Стельмах здійснює з опертям на наукову точку зору Д. Багалія : «Звернемося до авторитетної думки Д. Багалія: “Заради історичної перспективи ми проти виключного панування тієї чи іншої сторони життя у загальному історичному викладі... Ми особисто стоїмо за привнесення в історію культурного елементу в можливо широких розмірах; ми вважаємо, що в ній мають повне право громадянства явища і економічного, і соціального життя, і розумового і морального прогресу суспільства. Навряд чи тільки тут є який-небудь ґрунт для антагонізму. Нехай досліджуються не тільки вищі прояви людського духу: література, наука, філософія, мистецтво, але і факти, які стосуються домашнього життя, обстановки; з тих пір, як наша наука зважилась давати історію не самих держав, а народів, все це в наших очах отримало велику ціну — лише б тільки у кінці кінців, із всього цього матеріалу можна було зробити грандіозну історичну картину, на якій яскраво і випукло, але безумовно з необхідною перспективою було б зображено все минуле певного народу: і його політична історія, і його соціально-економічне життя, і наука, і мистецтво, і література, і релігія, і мораль» [1, с. 6]

Отже, актуальний аспект дослідження всесвітньої історії на сучасному етапі формує у нас погляд на Середньовіччя, як на час, який не позбавлений культурного життя та мистецтва, як час, який окрім політичних змін зосереджений на індивідуальності людини, гуманізмі і визнанні людських прагнень на високому соціо – культурному рівні.

На сучасному етапі всесвітня історія досліджується як процес функціонування та перетворення міжнародних відносин різних історичних періодів. Міжнародні відносини є невід'ємною частиною історичного процесу будь-якого народу, держави, чи суспільства, а тому їх дослідження дозволяє сформулювати висновки про минуле і усвідомити чітко бачення майбутнього. Історія дипломатії від початку її виникнення до сьогодення пройшла довгий шлях, який ознаменував зміни історичного процесу, розвитком держав і глобальні перетворення в суспільно – політичній думці. Укладання договорів, в тому числі, договорів, які покладають кінець війнам, договорів економічної співпраці, які виводяться певні держави на лідерські позиції у світовій економіці є вагомим аспектом для дослідження науковців. Всесвітня історія на сучасному етапі розглядається як система міжнародних відносин, система світової економіки, та економіки держави, адже

економіка не може бути закритою, вона обов'язково співпрацює з економіками інших держав.

Актуальним аспектом дослідження всесвітньої історії на сучасному етапі є дослідження історичних змін у системі міжнародних відносин, системі міжнародного права та функціонування політичних систем.

Підручник Всесвітньої історії для учнів 8 класу рекомендований Міністерством освіти і науки України від 22.02.2021 авторства Наталії Сорочинської вміщує параграф "Міжнародні відносини у XVIII ст.". З історії добре відомо, що XVIII століття це непростий час, коли багато європейських держав утвердилося на політичній карті світу як могутні військові імперії і потужні промислові виробники товарів та послуг. А такому аспекті дослідження всесвітньої історії відбувається з точки зору системи міжнародного права, міжнародних договорів, угод та нормативно – правових актів, що дає змогу прирівняти вивчення всесвітньої історії до політології і прогнозувати подальші зміни у системі міжнародних відносин та системі міжнародної торгівлі.

Кандидат політичних наук Сергій Кононенко у статті «Міжнародні відносини та їх системи» характеризує систему міжнародних відносин з погляду політики, економіки та з поняття «війна – мир», як ключового фактору для існування системи міжнародних відносин, до того науковець зазначає : «Світова політика (і міжнародні відносини загалом) є породженням міждержавної взаємодії , коли держави, взаємодіючи між собою витворюють цей новий різновид суспільної реальності. Оскільки кожна з держав є незалежним (суверенним) актором, то й відносини між ними анархічні, тобто тут відсутній всеосяжний центр сили та джерело легітимації і відповідно відсутнє моноцентрично – ієрархічне облаштування суспільних відносин. Світова політика характеризується також тим, що вона є сферою взаємодії невеликої кількості над комплексних суспільних утворень – переважно це навіть не держави загалом, а лише великі держави. Світо – політичному сегменту суспільної реальності властива також обмеженість (чи «вузькість») сфери соціальної взаємодії, яка (сфера) може розширюватися внаслідок ущільнення та інтенсифікації взаємодії між державами, що призводить до розкриття внутрішньої над комплексності цих головних суб'єктів світової політики назовні – у міжнародне середовище. Нарешті, світова політика має за провідну властивість пріоритетність питання «війни і миру», котре є ключовим для цієї суспільної царини» [2, с. 4].

Отже, актуальним аспектом дослідження всесвітньої історії на сучасному етапі є дослідження системи міжнародних відносин, міжнародного права та функціонування політичної та економічної систем. Дослідження ґрунтуються на розгляді всесвітньої історії як процесу постійних змін та постійного вдосконалення системи міжнародного права.

На сучасному етапі дослідження всесвітньої історії аспекти проведення науково – методичної роботи змінюються. Це відбувається у відповідності з потребами економічної та суспільної галузей діяльності людини, адже одним з головних напрямків освіти є підготовка фахівців у відповідності з потребами суспільства. Наразі нові аспекти дослідження всесвітньої історії вивчають історичну науку у відповідності із сьогоденним баченням. Актуальні аспекти сучасного дослідження всесвітньої історії – це погляд в минуле через призму нинішнього.

Література

1. Стельмах С. Парадигми історичної думки ХХ століття. *Політична освіта*. 1997. № 4. С. 153- 169.
2. Кононенко С. Міжнародні відносини та їх системи. *Політичний менеджмент*. 2013. № 1-2. С. 186-195.
3. Кононенко С. Форми політологічного розуміння міжнародних відносин. НАН України. Інститут всесвітньої історії. 2002. 899 с.
4. Толочко П. Традиції державно-політичного розвитку в Україні. Київська старовина. 1997. № 1-2. С. 3.
5. Яковенко Н. До питання про методологію вивчення історії України. *Генеза*. 1996. № 1 (4). С. 121.

ТРАНСАТЛАНТИЧНІ ВІДНОСИНИ ЄС – США В 1950 – 1990-х РОКАХ

Денис Фетищенко

Науковий керівник:

Олена Чумаченко

Повоєнний період характеризується початком цілісної трансформації міжнародної системи та побудови нової ієрархії відносин між державами. Вирішального значення у формуванні нового світового порядку набувають процеси глобалізації та все зростаючої взаємозалежності суб'єктів міжнародних відносин, піднесення ролі недержавних акторів. Найбільш наочно ці тенденції проявилися у системі трансатлантичних відносин, що було пов'язано з інституційними змінами всередині європейського об'єднання після Другої світової війни, а саме, з поступового перетворення країн Західної Європи в окремого повноправного актора міжнародних відносин з компетенцією прийняття, регулювання і реалізації спільної зовнішньої політики [4; 8].

Початку втілення в життя ідей європейської інтеграції в повоєнні роки, сприяли такі фактори, як потреба швидкого відновлення країн після війни, підтримка миру та збільшення ролі європейських держав на міжнародній арені. Звичайно, на інтеграційні процеси в Європі відчувався значний вплив гегемоністської політики США, які на той час, в умовах „холодної війни”, грали лідируючу роль в регіоні як в економічному, так і у військовому плані [8]. Проте, не зважаючи на офіційну підтримку США європейської інтеграції, для Вашингтона першочергове значення на той час мало зміцнення атлантичної солідарності в рамках НАТО та швидке відновлення країн регіону після Другої світової війни, тому західноєвропейська інтеграція підтримувалася лише в тому розумінні, наскільки вона відповідала меті Вашингтона щодо підвищення могутності партнерів по блоку.

На початку 1970-х рр. відбуваються перші спроби налагодження політичного співробітництва в Європі. З ухваленням главами держав та урядів країн-членів ЄЕС у грудні 1969 р. під час саміту в Гаазі рішення про створення основ для політичної уніфікації [6] розпочалася історія як Європейського політичного співробітництва, так і політичного діалогу Європейської Спільноти із Сполученими Штатами. Зміни

у балансі сил у другій половині 1960-х – 1970-ті рр., відхід від жорсткої біполярної системи міжнародних відносин, чисельні виступи європейців щодо незгоди з політикою Вашингтона та, як наслідок, послаблення гегемоністських впливів США на європейську спільноту, розповсюдження зброї масового знищення, початок розрядки між двома блоками та структурні зміни у світовій економіці (посилення економічної взаємозалежності, успіхи економічної інтеграції в ЄЕС та перетворення Спільнот на економічного конкурента США) призвели до зміни характеру трансатлантичних відносин [7].

Слід зазначити, що в цей період ставлення США до ідей політичної автономії Західної Європи було негативним, особливо із першими успіхами ЄПС. Тому Сполучені Штати почали розвивати двосторонні відносини з країнами регіону та робили спроби повернути розвиток політичної інтеграції в ЄЕС всередину структур НАТО.

Із трансформацією системи міжнародних відносин та зникненням зовнішньої загрози, що мала об'єднувальне значення для трансатлантичного партнерства, відбулися вирішальні зміни у характері співробітництва ЄС та США.

Перш за все, після закінчення “холодної війни” відбулася зміна в ієрархії стратегічних інтересів Вашингтона: об'єктивним було зменшення значення європейського регіону, який розглядався лише як один із елементів глобальної стратегії США. В свою чергу, спостерігалось і зменшення військово-політичної залежності європейських союзників від США, що в умовах зростання економічної та політичної ваги ЄС призвело до посилення відцентрових тенденцій у двосторонніх відносинах [7]. Проте, це створило можливості для врівноваження трансатлантичних відносин та поступового відходу від асиметричної моделі партнерства.

Треба зазначити, що співробітництво Євросоюзу з США в постбіполярний період визначається як економічними, так і політичними інтересами, такими, як дотримання спільних принципів демократії і ринкової економіки. Ще одним визначальним фактором тісної кооперації стало те, що ЄС продовжував залишатися залежними від Сполучених Штатів у військовому плані, що обмежувало його як центр сили [9]. Проте, все більшу роль в зовнішній політиці ЄС відіграє стратегія багатосторонності, активної співпраці з іншими учасниками міжнародної системи, та позиціонування об'єднання як нового майбутнього міжнародного лідера, що в свою чергу не могло не зачіпати гегемоністські настрої Вашингтона, і спричинило появу ще однієї тенденції трансатлантичних відносин – гострих суперечок, торговельних та валютних війн, та формування навколо себе регіональних об'єднань.

Звичайно, зміна системи міжнародних відносин та економічний розвиток 1990-х років визначила тенденції до зростання ролі інтеграційних об'єднань як лідерів світового економічного процесу.

Проте, з іншого боку, економічний розвиток неминуче призводить до зіткнення інтересів могутніх акторів, прикладом чого є розвиток трансатлантичних економічних відносин у 1990-ті рр.: загострення суперечностей на двосторонньому та багатосторонньому рівнях.

В постбіполярний період трансатлантичні відносини між ЄС та США почали розвиватися інтенсивніше та з більшою кількістю суперечок, ніж в попередні десятиліття, оскільки важким виявилось пристосування як США, так і ЄС до зміни

балансу сил та поглиблення європейських інтеграційних процесів. В той же час, не варто перебільшувати роль конфліктних проявів у відносинах США та Західної Європи, враховуючи незмінність спільних основоположних інтересів союзників та спільність історичної спадщини, культури та цінностей західної демократії [9].

Слід зазначити, що вплив європейських інтеграційних процесів на співробітництво ЄС із США прослідковується у двох вимірах: економічному та політичному. Економічна інтеграція в період після підписання Маастрихтських угод, що призвела до формування економічного та валютного союзу ЄС та запровадження євро, реформує систему міжнародних економічних та валютно-кредитних відносин та врівноважує домінуюче положення долару США.

В політичній площині посилення інтеграційних процесів призвело до формування другої опори ЄС – спільної зовнішньої політики та політики безпеки, що є головною передумовою для побудови збалансованих трансатлантичних відносин та, в широкому розумінні, переходу до багатополлярної міжнародної системи.

Можна відзначити подвійний характер впливу США на СЗППБ ЄС: з одного боку, саме американський чинник виступив каталізатором політичної уніфікації в ЄС в середині 70-х рр. ХХ ст., з іншого – вплив Вашингтона через систему двосторонніх відносин з окремими членами ЄС обумовлює структурну обмеженість другої опори ЄС. В той же час активна участь США в цьому процесі є запорукою збереження глобального лідерства США та врахування інтересів Вашингтона європейськими партнерами.

Щодо економічного співробітництва між ЄС та США, зміни у міжнародній економічній системі в 1990-ті рр., з одного боку, стали основою для інтенсифікації даного вектора співробітництва між ЄС та США не тільки на двосторонньому рівні, а й у рамках багатьох регіональних та світових економічних об'єднань [3]. З іншого боку, звільнення трансатлантичних економічних відносин від самообмежень часів блокового протистояння, зменшило необхідність уникнення розбіжностей та суперечностей між двома партнерами, що, в свою чергу, призвело до загострення конкуренції у торговельно-економічних відносинах та появи багатьох конфліктів.

Проте, оскільки жодна із сторін не могла й не бажала бути одноосібним лідером та взяти на себе всю відповідальність у багатосторонній системі, США і ЄС об'єктивно змушені були зміцнювати двосторонні зусилля та економічні зв'язки та вирішувати спірні питання в міжнародному інституційному полі задля ефективного керування світовою економікою.

Важливим є те, що роль трансатлантичних торговельно-економічних відносин стала вирішальною для всієї системи міжнародних економічних відносин, оскільки від ефективності їхньої співпраці залежала життєздатність системи. Жодна з сторін не могла самостійно нести тягар з управління світовими економічними процесами, отже співпраця була необхідною для обох сторін. З іншого боку, зростаючі розбіжності у підходах США та ЄС щодо шляхів реформування світової економіки та лібералізації світової торгівлі та брак зусиль у спільному керуванні цими процесами ускладнювали економічну співпрацю двох центрів сили та потенційно загрожували ефективності світової економічної системи.

Одним із вирішальних чинників у розвитку трансатлантичних відносин в 1990-ті роки стали ідеї перетворення ЄС у політичну спільноту, саме це стало головною передумовою формування збалансованих трансатлантичних відносин. Водночас,

сутність формування зовнішньої політики та політики безпеки в ЄС, а саме, міждержавний підхід у її функціонуванні, нажаль, залишився незмінним, отже, саме позиція держав-членів визначала ефективність політичного союзу Європи. А, враховуючи існування відмінностей у геополітичних інтересах трансатлантичних партнерів та внутрішніх проблем ЄС, пов'язаних з ідеєю перетворення об'єднання в єдину політичну одиницю, можна зробити висновок про збереження у 1990-х роках політичного та військового впливу Сполучених Штатів у регіоні.

В 1990-ті роки розвиток СЗППБ ЄС став головною передумовою для побудови збалансованих трансатлантичних відносин та переходу до багатополлярної міжнародної системи. Однак, міждержавний принцип функціонування європейських інтеграційних процесів та розбіжності в зовнішньополітичних інтересах країн-членів ЄС заважали швидкому перетворенню об'єднання у політичну одиницю, що, в свою чергу, означало збереження впливу США в Європі. Важливим фактором в розвитку співробітництва між ЄС та США після завершення „холодної війни” була політична та економічна взаємозалежність, яка і визначала кооперативну модель їхньої співпраці.

Головним форумом трансатлантичної співпраці в сфері безпеки залишалося НАТО, проте, впливовим чинником, що визначав характер співробітництва став розвиток військово-політичної інтеграції в ЄС [1]. Наприкінці 1990-х років із остаточною інкорпорацією структур ЗЄС до ЄС, європейська безпека складалася з двох паралельних систем – європейської, що перебувала у стані формування, та євроатлантичної [2].

Поява ідеї розвитку автономних від США структур, навіть в статусі „слабшого партнера”, внесла серйозні зміни у систему відносин ЄС-США та ЄС-НАТО, що формувалися на початку 1990-х років, та створила передумови до майбутнього відходу від нерівноправної моделі взаємовідносин між партнерами [10].

На відміну від політичної інтеграції ЄС, проект спільної європейської політики в галузі безпеки та оборони загалом викликав негативну реакцію з боку Вашингтона. Адже США виявилися неготовими до розвитку автономної від північноатлантичного альянсу європейської оборонної ідентичності, вбачаючи в цьому протипагу та конкуренцію НАТО. Наслідки ж військово-політичної інтеграції ЄС для США подвійні: з одного боку, ефективна реалізація європейської політики в галузі безпеки та оборони ЄС означало перерозподіл тягаря відповідальності та збільшення внесків європейських партнерів у спільну безпеку. З іншого боку, у перспективі може розглядатися можливість появи в особі військової структури ЄС протипаги НАТО як основи трансатлантичних відносин та послаблення позицій США в Європі як у військово-політичній, так і економічній сфері. Наприкінці 1990-х років невирішеною залишалася і проблема розподілу повноважень між НАТО та ЄС, як в просторовому, так і функціональному вимірах, що створювало проблему дублювання функцій двох організацій.

Література

1. Declaration of the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council ("The Brussels Summit Declaration"). Press Release M-1(94) 003 Issued on 11 Jan. 1994. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_24470.htm (дата звернення: 12.11.2023).

2. European Council Declaration on Strengthening the Common European Policy on Security and Defence. Cologne European Council Presidency Conclusions, 3-4 June 1999. URL: https://www.europarl.europa.eu/summits/koll_en.htm (дата звернення: 12.11.2023).

3. The new transatlantic marketplace. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and the Economic and Social Committee. COM (98) 125 final, 11 March 1998. URL: <http://aei.pitt.edu/6799/> (дата звернення: 12.11.2023).

4. Буряк П.Ю., Гупало О.Г. Європейська інтеграція і глобальні проблеми сучасності: Навчальний посібник. Київ: «Хай-Тек Прес», 2007. 336 с.

5. Ковальов П. Взаємовідносини США з політичними структурами Євросоюзу. *Політичний менеджмент*. 2004. №6. С. 138-150. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kovalyov_vzaemovidnosyny.pdf (дата звернення: 12.11.2023).

6. Морозов С. Створення Європейської ради 1974 р.: інституалізація міжурядової співпраці в рамках Європейських спільнот. *Сторінки історії*. 2019. Вип. 48. С. 186–207. URL: http://history-pages.kpi.ua/wp-content/uploads/2019/09/48_14_Morozov.pdf (дата звернення: 12.11.2023).

7. Панченко Г.Ю. Євроінтеграція періоду «холодної війни» та позиція США / Г.Ю.Панченко. *«Холодна війна» 1946 – 1991 рр.: причини, перебіг, наслідки: статті та матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (28 лютого 2011 р.)* / Під ред. М.С. Буряна. Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. С. 99–106.

8. Священко З. США та ідея створення об'єднаної Європи. *Європейські історичні студії*. 2016. № 5. С. 51-63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eis_2016_5_6URL (дата звернення: 12.11.2023).

9. Склярєнко Д.В. Концепція гегемонії в зовнішньополітичній стратегії США по закінченні холодної війни та її європейська складова. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2002. № 34. Частина 1. С. 66–72.

10. Чумаченко О. Формування функції антикризового управління Європейського Союзу в безпековій сфері на рубежі ХХ–ХХІ століть. *Етнічна історія народів Європи*. 2016. Вип. 48. С. 133–137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2016_48_21

МІЖКОНФЕСІЙНЕ ПОРОЗУМІННЯ МІЖ ПРАВОСЛАВНИМИ ЦЕРКВАМИ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ 1941-1945 РР.

Софія Іжук

Науковий керівник:
Віктор Доценко

Тема міжконфесійних відносин у роки німецько-радянської війни в наш час набуває гострої актуальності. Для розуміння сучасної ситуації у церковному середовищі важливим є дослідити питання конфронтації та порозуміння між православними Церквами різних юрисдикцій та канонічних статусів, взаємодії духовенства з окупаційною владою та впливу цих процесів на суспільство.

Питання стосунків представників різних напрямів православ'я в Українській РСР ставало предметом наукових зацікавлень та пошуків багатьох дослідників української церковної історії, починаючи від доби повоєнної еміграції і до сучасності, серед яких відомі історики І. Власовський, О. Лисенко, Ю. Волошин, Н. Стоколос, А. Смирнов та інші.

Початок німецько-радянської війни та встановлення нацистського режиму на території України спричинив суттєві зміни в церковному середовищі. Відносна релігійна свобода, що була на початку німецької окупації після тривалих гонінь на віру, сприяла як відродженню парафіяльного життя, так і інституційному переформатуванню Православної Церкви.

Облаштування українського церковного життя розпочалося на волинських землях. Категорично не погоджуючись повернутися під юрисдикцію митрополита Діонісія (Валединського) – очільника Православної Церкви в Генерал-губернаторстві, архієпископ Кременецький Олексій (Громадський) 18 серпня 1941 р. скликав обласний собор єпископів у Почаєві за участі чотирьох ієрархів. Вони проголосили створення Автономної Православної Церкви (АПЦ), очільником якої був обраний владика Олексій. АПЦ залишилася в підпорядкуванні Московського Патріархату, затвердивши за собою права автономії та водночас вказуючи на неможливість «утворити автокефалію самочинно». Також на соборі було позбавлено титулу екзарха митрополита Миколая (Ярошевича). Історик Церкви Іван Власовський та низка сучасних дослідників визначають, що саме такими почаївськими рішеннями було «започатковано конфлікт з владою Московської патріархії і розкол в Православній Церкві на землях України» [3, с. 204].

З автономією у складі Московської патріархії не погодилася частина українського православного духовенства і віруючих, що сподівалися на відродження автокефалії. Інституційне оформлення Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) було розпочате Декретом митрополита Польської АПЦ Діонісія (Валединського) від 24 грудня 1941 р. про призначення єпископа Луцького і Ковельського Полікарпа (Сікорського) тимчасовим Адміністратором Православної Автокефальної Церкви на звільнених землях України з наданням титулу архієпископа.

Через гостру потребу висвячення власної ієрархії владика Полікарп на початку лютого 1942 р. скликав у Пінську церковний Собор. Було здійснено архієрейські хіротонії трьох єпископів; проголошувалось відновлення Української Автокефальної Православної Церкви із виведенням наступності від УАПЦ формації 1921 р., духовенство якої дозволялося приймати до складу нової церковної організації без перевисвячення [1, с. 378].

Після утворення двох православних центрів, очолюваних владиками Олексієм (Громадським) та Полікарпом (Сікорським), виникла гостра конфронтація між автономістами та автокефалістами. Головним предметом конфлікту ставало питання про канонічність церковної юрисдикції для Православної Церкви на українських землях під німецькою окупацією. Митрополит Полікарп доводив правочинність титулу Адміністратора УАПЦ і виступав за підпорядкування митрополиту Варшавському Діонісію. Свою позицію він обґрунтовував тим, що «автокефалія надана в 1924 р. Вселенським Патріархом не Польщі, а православної церкві на землях, які входили до складу Польщі» [5, с. 520-521]. Митрополит Олексій відстоював необхідність залишатися під юрисдикцією Московського патріархату до

того часу, «коли всі автокефальні Церкви, а разом з ними і Московська церква дадуть своє благословення на автокефальне існування нашої Церкви канонічною дорогою» [5, с. 523].

Протягом 1942 р. значно зросла кількість парафій УАПЦ; її церковна юрисдикція із поповненням числа ієрархів поширювалась на більшість українських територій, у т.ч. на частину парафій Харківської, Полтавської, Сумської, Курської областей [6, с. 727]. За церковні громади, що не визначилися із підпорядкуванням, точилася боротьба. Обидві Церкви вели активну пропагандистську роботу із звинуваченнями опонентів: УАПЦ називала автономістів «москвофілами», «ставлениками Москви», а АПЦ натомість таврувала автокефалістів як «неканонічних», «безблагодатних» [5, с. 523].

Гостру боротьбу між двома Православними Церквами загострювало втручання німецької адміністрації, яка прагнула використовувати релігійний фактор у своїх інтересах. Нацисти прагнули взяти Церкву під свій повний контроль, надаючи дозвіл на здійснення релігійних обрядів, та водночас перешкоджаючи піднесенню національно-релігійного руху і будь-якій політичній діяльності Церков. У цьому контексті окупанти з особливою підозрою ставилися до УАПЦ. До АПЦ з огляду на її лояльність ставлення було більш прихильне [4, с. 15-16].

Сильна об'єднана Церква була невігідна німецькій владі, тож вона робила ставку на роз'єднання церков та дотримання «балансу» між різними гілками православ'я. Розбрату в українському у церковному середовищі окупанти не лише не перешкождали, а й усіляко сприяли, дотримуючись політики «поділяй і володарюй» [2, с. 109].

Відповідно до вказівок центрального керівництва німці розпалювали протиріччя та загострювали конфлікти між Автономною та Автокефальною Православними Церквами, тим самим ще більше ускладнюючи міжконфесійну ситуацію в Україні. Як правило, вони залежно від обставин підтримували ту зі сторін, яку їм було вигідніше. У тих регіонах, де сильніші позиції мали автокефалісти, нацисти надавали підтримку Автономній Церкві. І навпаки, для послаблення автономістів окупанти ситуативно сприяли УАПЦ [4, с. 16-17].

Поступово в середовищі ієрархії обох напрямів, всупереч роз'єднувальному діям нацистського командування, почали переважати доцентрові настрої. Цьому сприяло розуміння частиною єпископату з обох сторін безперспективності та згубного впливу на паству церковного розколу, взаємних образ та претензій [8, с. 104].

Зустріч представників обох українських Церков, що відбулася в жовтні 1942 р. у Почаєві, після нетривалих переговорів привела до підписання «Акта поєднання», згідно з яким визнавалося існування Української Автокефальної Православної Церкви, яка має зберігати єдність з усіма Православними Церквами через митрополита Діонісія (Валединського), котрий оголошувався місцєблюстителем Київського митрополичого престолу до проведення Українського Помісного Собору. Своє інституційне поєднання тоді ж ієрархи обох Церков засвідчили молитовним єднанням. Дослідник А. Смирнов називає цю подію «безпрецедентною об'єднаною акцією, яка означала прорив українського православ'я і не мала аналогів у церковній історії України» [7, с. 303-304].

Однак заборона німецької влади та активний спротив групи архієреїв-автономістів, захоплених до цього окупантами, не дали змоги реалізувати потенційне об'єднання обох Церков [6, с. 19]. Подоланню розділення української

православної спільноти перешкоджала частина єпископів з обох сторін через особисті переконання, і також певною мірою позиція очільників українських Церков, котрі все ж не були задоволені результатами переговорів і побоювались втратити першість у новій церковній формації [7, с. 309].

Уже в грудні цього ж року митрополит Олексій (Громадський) визнав акт недійсним. Протягом 1943 р. відносини між двома Церквами залишалися напруженими, однак міжправославна боротьба точилася вже на нижчому парафіяльному рівні. Водночас частина духовенства обох течій намагалась уникати виконання розпоряджень нацистської влади, що прагнула встановити повний контроль над церковним життям в окупованих регіонах, брала участь у порятунку єврейського населення, виконувала капеланські обов'язки при відділах УПА. Така ситуація зберігалася до звільнення української території від нацистів та повернення радянської влади, у результаті чого частина єпископату емігрувала на Захід, а ті ієрархи, що залишилися (переважно автономісти), зазнали репресій [7, с. 359].

Отже, в роки німецько-радянської війни на окупованій території України існували дві православні Церкви: Українська Автокефальна Православна Церква на чолі з митрополитом Полікарпом (Сікорський), яка підлягала юрисдикції Варшавського митрополита Діонісія, та Автономна Православна Церква на чолі з митрополитом Олексієм (Громадський), що залежала від Московського патріархату. Відносини між ними були напруженими, відбувалися постійні конфлікти на церковно-канонічному та політичному ґрунті. Міжконфесійні протиріччя посилювалися втручанням окупаційної влади, котра використовувала Церкву у своїх інтересах і всіляко протидіяла консолідації українського православ'я. З боку обох сторін були зроблені кроки до примирення, однак через протидію внутрішніх та зовнішніх чинників спроба об'єднання так і не була реалізована. Руйнівні елементи міжконфесійного протистояння, закладені ще у роки німецько-радянської війни, і дотепер ускладнюють становище сучасного українського православ'я.

Література:

1. Буняк О. Становлення Української автокефальної православної церкви в роки Другої світової війни (за матеріалами НМІУ та ЦДАВО України). *Історія релігій в Україні: науковий щорічник*. Львів, 2017. Вип. 27. С. 373-383.
2. Веденеєв Д. В., Лисенко О. Є. Релігійні конфесії України як об'єкт оперативної розробки німецьких і радянських спецслужб (1943–1945 рр.) *Український історичний журнал*. 2012. № 4. С. 104-126.
3. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви: В 4-х т., 5 кн. Київ, 1998. Т. 4: (XX ст.). Ч. 2. 399 с.
4. Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації (1941–1944 рр.). Полтава, 1997. 127 с.
5. Історія релігій в Україні: У 10 т. Київ, 1999. Т. 3: Православ'я в Україні. 560 с.
6. Мартирологія Українських Церков: У4-х т. Торонто; Балтимор: Смолоскип, 1987. Т. 1: Українська Православна Церква. 1207 с.
7. Смирнов А. І. Церковно-інституційні трансформації українського православ'я в роки Другої світової війни: дис. ... док. іст. наук: 07.00.01. Острог, 2020. 405 с.

8. Стоколос Н. Г. Конфесійна політика окупаційної адміністрації рейхскомісаріату «Україна» в 1941-1942 рр. *Український історичний журнал*. 2004. № 3. С. 91-111.

СТАНОВЛЕННЯ ЖІНОЧИХ ФЕМІНІСТИЧНИХ РУХІВ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТОЛІТТЯ)

Ірина Козлова

Науковий керівник:
Анжеліка Голуб

У тезах до конференції авторкою розкрито поняття «фемінізм», його витоки та першопричини. Осмислено деякі типи фемінізму. Звернуто увагу на особливості феміністичних рухів у Великій Британії ХІХ ст., зокрема на заснування перших жіночих організації (гурток, товариство) та деяких їх представниць.

Ключові слова: жінки, фемінізм, рівність, права, Велика Британія, гуртки, товариства.

Сьогодні в суспільстві активно обговорюються різноманітні феміністичні теорії. Загальновідомо, що жіночих підйомів було чимало в країнах Європи, насамперед у Великій Британії ХІХ ст. Багато рухів важко піддаються класифікації. У зв'язку з цим, ми ставимо за мету дослідити причини таких підйомів, спостерігаючи за остаточним розколом у фемінізмі, який відбувся в першій половині ХХ ст.

Існує багато версій поняття «фемінізм». Усі вони зводять до соціальної рівності жінок та чоловіків. Найпоширенішою з багатьох класифікацій (географічна, расова) є за ідеологічною спрямованістю, згідно з якою виділяють чотири основні типи фемінізму: ліберальний, марксистський і радикальний. Варто зазначити, що ці категорії є умовними і не відображають усього розмаїття та багатогранності різних теорій.

Досліджуючи виникнення ліберального фемінізму, можна сказати, що він базується на принципі правової рівності, а основним інструментом вважається реформа законодавства, спрямована на усунення дискримінаційних практик щодо жінок. Основна увага ліберального фемінізму зосереджена на публічній сфері й не аналізує владні відносини, котрі існують у сім'ях і приватному житті [1].

При вивченні концепції марксистського та соціального фемінізму виникає низка запитань. Соціалістичний фемінізм зазвичай виокремлюють у теорії кінця ХХ ст., тоді як марксистський фемінізм використовують для позначення різних сторонніх практик ХІХ ст. Відмітимо, що ці феміністичні теорії суттєво відрізняються від ідей Карла Маркса, деякі з них виникли раніше, ніж марксизм. При вивченні марксистського фемінізму зазначається, що в його основі лежить критика капіталістичного суспільства. Ключовим завданням тоді було визволення жінок, введення їх у сферу оплачуваної праці та залучення до класової боротьби [1].

Ми виявили, що поява жіночих суспільно-політичних рухів із вимогами рівноправності припадає на початок ХІХ ст. Це пов'язано із вимогами жінок щодо

надання їм прав обіймати державні посади, займатися самостійною торгівлею та підприємництвом, здобувати освіту.

Досліджуючи цю тематику, ми можемо припустити, що перші феміністичні рухи мали ліберальне спрямування. Багато наукових розвідок вказують на те, що жіночий рух був пов'язаний з більш широким ліберально-демократичним рухом 30-х і 40-х рр. XIX ст. Фемінізм сприяв політизації різних верств населення й працював на користь формування рухів за виборчі права. Характерні також парламентські реформи, боротьба за вільну торгівлю та чартизм.

Активістки збирали підписи під петиціями до парламенту, організовували мітинги та різноманітні демонстрації, створювали асоціації. До створення «Ліги проти хлібного закону» суфражистки активно використовували публічні лекції, приватні зустрічі, листи й брошури [4, с. 34–35].

Відмітимо, що в історії Великої Британії були періоди, коли жінки могли скористатися своїм виборчим правом. У період феодалізму право голосу мали землевласники та вільні жінки. Ідея надання їм виборчих прав була популярна серед британських робітниць ще під час Манчестерської різанини 1819 р., коли вони активно долучилися до цього політичного руху та деяких інших, менш відомих [5, с. 8–9].

У другій половині XIX ст. почали формуватись організації, котрі займалися вирішенням різних «жіночих питань». Наприклад, гурток Ленгем Плейс (1857–1866 рр.) був створений після того, як у 1857 р. відхилили петицію про надання прав власності заміжнім жінкам. До гуртка входили такі відомі особистості, як поетеса і журналістка Бессі Рейнер Паркер, акторка Хелен Тейлор, лікарка Елізабет Андерсон, засновниці жіночих навчальних закладів Френсіс Басс і Доротія Біл. Основними напрямками роботи асоціації були: боротьба за різні права заміжніх жінок, вирішення проблем щодо їх працевлаштування, вільні освіта та виборчі права. Членами такого об'єднання були переважно представниці середнього класу [3, с. 8].

Кенсінгтонське товариство заснували в Лондоні (березень 1865 р.) Головою цієї організації була Шарлотта Меннінг, а секретарем – Емілі Девіс. Організація налічувала близько 68 членів. Товариство було закритим для публіки (лише за запрошенням) і обговорювало широке коло нагальних питань, пов'язаних із покращенням становища жінок [2].

Таким чином, у Великій Британії становлення жіночих феміністичних рухів відбулось у другій половині XIX ст. Жінки боролись за свої виборчі права та власності, можливості освіти, працевлаштування, участі в різних організаціях тощо. У 1860-х рр. запрацював гурток Ленгем Плейс, Кенсінгтонське товариство та багато інших. Все це сприяло поступовому рівноправ'ю жінок і чоловіків у світі, ліквідації дискримінації, появі жінок на політичній арені.

Література

1. Брайсон В. Политическая теория феминизма. URL: <https://genderin-detail.org.ua/library/politika/politicheskaya-teoriya-feminizma-vvedenie-134725.html> (дата звернення 03.11.2023).
2. Дінгсдейл А. Кенсінгтонське товариство (1865–1868). Оксфордський словник національної біографії. 2013.
3. Мердок Л. Щоденне життя вікторіанських жінок. Грінвуд: Кліо, 2013. 284 с.

4. Петренко І.М. Шлюбно-сімейні відносини в православній повсякденній культурі Великої Британії ХІХ ст.: дис. доктора іст. наук: 07.00.02. Київ, 2011. 453 с.
5. Фосет М.Г. Виборче право жінок: Коротка історія великого руху. Нью-Йорк: Source Book Прес, 1970. 94 с.

СТАНОВЛЕННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ДЕРЖАВИ В ЯПОНІЇ

Анна-Марія Афанасієвська

Науковий керівник:
Марина Мінченко

Держава в Японії постала в ІІІ – ІV ст. Її утворення було обумовлено розкладом первіснообщинного ладу серед племен, які мешкали на теренах японських островів. Формування держави відбувалося навколо племінного утворення Ямато (ЯМАТО – племінний союз в Японії в ІІІ – ІV ст. з центром в районі сучасного міста Нара) [1, с. 3].

У VІІІ ст. правителями були представники роду Фудзівара, які перетворили імператорські сім'ї на заручників у власних палацах. До закінчення ХІІ ст. колишня влада монархів йде на спад. З'являється альтернативний самурацький уряд – сегунат в Камакурі. У 1221 р. палацова аристократія повністю розгромлена в антисегунському повстанні, імператор перетворився на розпорядника церемоній і ритуалів. Щоб утримувати пишний монарший двір, проводився продаж почесних посад усім охочим самураям.

Після падіння сегунату імператор Го-Дайго провів реставрацію Кемму з метою повернути модель держави ІХ ст., але вона викликала соціально-політичну кризу. Імператорський будинок розпався на дві династії: Північну і Південну. Тільки через 30 років єдність будинку було відновлено стараннями самурайського сегунату Муроматі, проте монархи втратили владу над країною.

Трагічні події спричинили занепад імператорського дому. Протягом декількох століть не проводилася церемонія Імператорського збору врожаю і не призначався спадкоємець.

Також дуже цікавим аспектом впливає змішання кількох релігійних течій, зокрема синтоїзм або «шлях богів». Більшість населення вірували в міфи, тому всьому приписували божественне значення. Духи неба вважалися предками монархів, прості жителі походили від духів нижчого походження. У синтоїзмі поклонялися духам предків, а після смерті готувалися перетворитися на духів.

Безтелесні сутності були повсюди, вони невидимо змінювали перебіг життя, здатні впливати на події, що відбувалися. Синтоїзм дозволив японцям показати ще одну їхню особливість – любов до гармонії природи.

З Китаю до Японії прийшов буддизм. Придворна знати перша вирішила долучитися до цього новомодного навчання. Філософське вчення мало згуртувати країну і підтримати авторитет центральної влади. Релігія в середньовічній Японії увійшла до кодексу честі самураїв: дисциплінованість, холонокровність, відрішеність і самоконтроль. Почали з'являтися буддійські монастирі, які готують

справжніх безпристрасних воїнів. З буддизмом японці запозичили ієрогліфічну писемність, яка потрібна при переписуванні священних буддійських настанов.

У країні мирно уживалися дві релігії, в деяких випадках вони перепліталися між собою. Населення могло одночасно дотримуватися принципів приписів синтоїзму і буддизму, які не йшли між собою в дисонанс.

Державною релігією в середньовічній Японії вважається буддизм, але в якості національної релігії одночасно проявляється і синтоїзм. Від буддизму в XII ст. відокремлюється окрема гілка – конфуціанство. За новою ідеологією, діти не тільки повинні підкорятися рішенням батьків, а й беззастережно їх любити [2, с. 156].

Література

1. Попов К.А. Законодательные акты средневековой Японии. / Пер. К.А. Попов. Москва: Наука, 1984. 107 с.

2. Рубель В.А. Історія середньовічного Сходу: Підручник. Київ : Лтбідь, 2002. 736 с.

НАТО: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ, МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

Микола Бакрив

Науковий керівник

Наталія Петренко

НАТО є основою єдиної системи євроатлантичної безпеки, охоплюючи країни від Канади до Балтії. Для України вступ до Північноатлантичного альянсу є однією з ключових цілей зовнішньої політики. Тому важливо ретельно вивчити історію становлення, мету і завдання діяльності НАТО.

НАТО засновано 4 квітня 1949 р. головним чином з метою стримування загрози радянської експансії в Європі після II Світової війни. Крім цього, США розглядали Альянс як інструмент для запобігання відродженню націоналістичних тенденцій у Європі та сприяння політичній інтеграції на континенті. Проте ідея його створення сягає у далекий 1947 рік, коли Великобританія та Франція підписали Дюнкеркський договір, створивши союз, призначений для протистояння можливому нападу Німеччини після завершення війни. Спочатку серед 12 засновників політичного та військового Альянсу НАТО були США, Італія, Люксембург, Великобританія, Канада, Данія, Франція, Бельгія, Ісландія, Нідерланди, Норвегія і Португалія [3].

У паризькому передмісті Роккенкур після успішних випробувань в СРСР атомної бомби 1949 р. та початку Корейської війни 1950 р., НАТО встановило командну структуру з військовим штабом. Американець Дуайт Ейзенхауер очолив цей Верховний штаб об'єднаних збройних сил НАТО в Європі. Завдяки поліпшенню безпекової ситуації, політична обстановка в Західній Європі стабілізувалася, і почалося повоєнне “економічне диво” [4].

Під час «холодної війни» НАТО виступав головним захисним об'єктом Заходу у боротьбі проти СРСР. Незважаючи на те, що Альянс більше переймався не прямою загрозою радянського вторгнення, а скоріше непрямими спробами СРСР втручатися засобами пропаганди і розвідки. Іншими словами, намагався впливати на громадську

думку в країнах-членах НАТО щодо питань, таких як розміщення балістичних ракет чи інших військових операцій співробітництва між союзниками [1].

Напруженість між Сходом та Заходом почала послаблюватися після карибської кризи 1963 р. Обидві сторони проявляли готовність до порозуміння у сфері регулювання ядерного протистояння. Однак у 1979 р. Радянський Союз вторгся в Афганістан, що призвело до припинення процесу покращення відносин.

Початок перебудови в Радянському Союзі відзначився новим етапом взаємодії між НАТО і СРСР, характеризувавшись періодом відлиги. Після розпаду СРСР навіть розглядали питання щодо розпуску Альянсу, але це не призвело до жодних значущих змін. З часом багато країн, які раніше перебували під впливом СРСР, приєдналися до НАТО [4].

Нині членами НАТО є 30 країн, більшість з них – європейські.

Основним та постійним завданням НАТО є забезпечення свободи та безпеки всіх членів Альянсу за допомогою політичних та воєнних засобів. Основу НАТО становить принцип колективної оборони, що сприяє утвердженню духу солідарності та єднання між учасниками організації. Головною метою НАТО є забезпечення миру та безпеки в Європі та Північній Америці [2]. Основна мета залишається незмінною. НАТО є також міжатлантичним зв'язком, що об'єднує безпеку США з безпекою Європи. У цій організації члени втілюють у практику спільні колективні зусилля на підтримку їх загальних інтересів.

НАТО має за мету забезпечити стійкий мир в Європі на основі спільних цінностей своїх членів, таких як особиста свобода, демократія, права людини та пріоритет права. Ці загальні цінності є єдина нитка, що об'єднує різноманітну групу членів Альянсу з обох берегів Атлантики. НАТО представляє собою трансатлантичний зв'язок, що забезпечує нерозривний зв'язок між безпекою європейських та північноамериканських членів Альянсу. У основу принципу НАТО лежить колективна оборона, що означає, що будь-який напад на одну з держав-членів Альянсу розглядається як напад на всіх. Іншими словами, жодна з країн-членів НАТО не може розраховувати лише на власні збройні сили для захисту основних національних потреб у сфері безпеки. Це створює відчуття загальної безпеки серед членів Альянсу, що сприяє стабільності в євроатлантичному регіоні [2].

Сьогодні НАТО протистоїть різноманітним загрозам шляхом посилення стримування та колективної оборони, що є основою зобов'язань Альянсу у сфері колективної безпеки. Також вона сприяє запобіганню та врегулюванню криз, а також просуває безпеку шляхом співробітництва, як це передбачено в Стратегічній концепції на 2022 рік. У часи воєн країни-члени НАТО надають активну підтримку Україні в протистоянні з Росією, надаючи військово-обладнання, боєприпаси та організують навчання для українських військовослужбовців.

Література

1. Браїлян Є. Як, хто і чому створив НАТО 74 роки тому. *АрміяInform*. 2023. 4 квітня. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/04/04/yak-hto-i-chomu-stvoryv-nato-74-roky-tomu/> (дата звернення 01.11.2023).

2. Завдання НАТО. *Офіційний сайт НАТО*. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_68144.htm (дата звернення 1.11.2023).

3. Мадж Р. Що таке НАТО і для чого його створили? *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/uk/shcho-take-nato-i-dlia-choho-yoho-stvoryly/a-60710869> (дата звернення 01.11.2023).

4. Смуток Б. НАТО: історія створення і цікаві факти про Альянс. *CHAS.NEWS*. URL: <https://chas.news/not/nato-istoriya-stvorenniya-i-tsikavi-fakti-pro-alyans> (дата звернення 01.11.2023).

ТРИДЦЯТИЛІТНЯ ВІЙНА (1618-1648): ПРИЧИНИ, ЕТАПИ ТА НАСЛІДКИ

Олександр Парамошкін

Науковий керівник

Наталія Петренко

Тридцятирічна війна (1618-1648) була однією з найважливіших подій в історії Європи в XVII ст. Цей конфлікт виник унаслідок релігійних, політичних та соціальних суперечок, які виникли між католицьким та протестантським світом. Війна 1618-1648 рр. була військовим конфліктом на релігійному ґрунті, який згодом переріс у загальнополітичну боротьбу за сфери впливу у світі. Вона торкнулася практично всіх європейських держав і стала останнім релігійним зіткненням в країнах Європи. Її закінчення ознаменувало укладення міжнародних угод, званих Вестфальськими.

Головною причиною виникнення війни були релігійні конфлікти в Священній Римській імперії. Реформація Мартіна Лютера, яка почалася в 1517 році, призвела до розколу християнського світу на католицьку та протестантську частини. Ця напруга призвела до серії воєн та конфліктів, включаючи Тридцятирічну війну [3, с. 88].

У Тридцятилітній війні виділяють чотири етапи: чеський (1618-1623), данський (1625-1629), шведський (1630-1635), франко-шведський (1635-1648). Це була війна європейського масштабу за панування на континенті. У ній переплелися релігійне протистояння, боротьба за владу в імперії і конфлікт між європейськими державами.

Активну участь у війні брало і українське козацтво [1, с. 130].

Важливими подіями початкового етапу війни були військові дії у Чехії (1618-1623) та Данська війна (1625-1629), під час яких протестантські сили воювали проти католицьких. Конфлікт розгорнувся на території сучасної Німеччини, а також охопив Австрію, Угорщину та інші країни Центральної Європи. Однією з ключових фігур в цій війні був геніальний стратег та полководець Альбрехт фон Валленштейн. Він командував імперськими військами та допомагав здобути кілька важливих перемог для католицьких сил. Проте війна не обмежилася тільки Німеччиною. Вона розповсюдилася на прилеглі території, включаючи Францію, Іспанію, Швецію та Нідерланди. Кожна з цих країн мала свої власні інтереси та мотивації для участі в конфлікті.

Найбільш відомою частиною війни є шведський період (1630-1635), коли Швеція, під керівництвом короля Густава Адольфа, вступила в бій на боці протестантів та змогла досягти значущих перемог.

Кінцевий етап війни відзначився укладенням Вестфальських мирних договорів в 1648 році. Ці договори принесли великі зміни в політичній карті Європи, закінчивши вплив Священної Римської імперії та визнавши суверенітет окремих незалежних країн [4, с. 183].

Одним з головних наслідків Тридцятирічної війни було встановлення нового балансу сил в Європі. Франція та Швеція вирвалися в лідери європейської політики, втілюючи свої національні інтереси. Сама Священна Римська імперія стала значно ослабленою, що відкрило дорогу для подальших політичних трансформацій [3, с. 89].

У суспільстві Тридцятирічна війна призвела до великих страждань та гуманітарної катастрофи. Багато міст та сіл були зруйновані, а люди втратили майно та близьких. Голод та епідемії стали поширеними явищами. Багато людей були вимушені шукати притулок в інших країнах.

Тридцятирічна війна також мала значний вплив на релігійну ситуацію в Європі. В рамках Вестфальських договорів було сформульовано принцип куйус регіо, еіус релігіо, що означає «чия земля, того і віра». Це означало, що монарх кожної країни мав право встановити офіційну релігію своїй країні. Також, внаслідок війни, було скасовано імперський податок та імперські армії. Це означало втрату великої частини влади Священної Римської імперії.

Тридцятирічна війна вплинула на розвиток військової технології та тактики. У цей період було впроваджено нові стратегії та озброєння. Наприклад, поява регулярних армій, артилерії та піхоти зробила великі фортеці менш ефективними, що вплинуло на спосіб ведення війни.

Також, важливим аспектом війни було формування концепції національної держави. У багатьох країнах в цей період почали відбуватися процеси консолідації влади та формування централізованих державних структур.

У сфері дипломатії та міжнародних відносин, Тридцятирічна війна послужила країнам європейського континенту навчитися ефективніше вирішувати конфлікти через переговори та дипломатичні зусилля [2, с. 75].

Тридцятилітня війна вирішила проблему, яка виникла в результаті Реформації - стосовно ролі церкви в державному житті Німеччини та сусідніх країн. Проте питання створення національних держав на теренах колишньої Священної Римської імперії так і залишилося невирішеним. Імперія фактично розпалася, проте не всі новостворені держави мали національний характер. Навпаки, умови для національного розвитку німців, чехів та угорців значно ускладнилися. Зросла незалежність князів, що перешкождала національному об'єднанню Німеччини, закріплюючи розкол на протестантський північ та католицький південь [2, с. 80].

Важливо зазначити, що Тридцятирічна війна вирішувала проблеми свого часу, але вона також створила фундамент для подальших подій та розвитку Європи в майбутньому. Вона слугувала важливим уроком для всіх країн щодо важливості мирного вирішення конфліктів та підтримки стабільності та співпраці на міжнародній арені. Війна відіграла важливу роль у формуванні сучасних держав та визначенні меж національних територій. Цей конфлікт вплинув на подальший розвиток Європейської історії та суспільства.

У підсумку, Тридцятирічна війна (1618-1648) виявилася дуже важливою подією для європейської історії. Вона вплинула на політичну, релігійну та соціальну карту Європи, а її наслідки відчуються й до сьогоднішнього дня. Вона стала

уроком для майбутніх поколінь про небезпеку релігійних, політичних та соціальних конфліктів, а також про необхідність шукати мирні шляхи вирішення суперечок.

Література

1. Войтович Л. Проблеми участі українського козацтва у Тридцятилітній війні. *Військово-науковий вісник*. 2020. № 20. С. 129-148.
2. Ціватий В. Європейський політико-дипломатичний діалог в інституціональному просторі міждержавних відносин доби раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.). *Проблеми всесвітньої історії*. 2016. №2. С. 72-81.
3. Ціватий В. Міжнародно-політичні наслідки й фронтири Тридцятилітньої війни (1618-1648): історичний, дипломатичний та інституціональний дискурси. *Наукові записки Вінницького ДПУ ім. М.М. Коцюбинського*. Серія: Історія. 2019. Вип. 27. С. 88 - 96.
4. Шумський І. Вестфальський мир 1648 р. у формуванні системи міжнародних відносин. *Тези 75-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»*. Полтава, 02 травня –25 травня 2023 р. Т. 2. С. 181–183.

ПРИЧИНИ ПОЯВИ ТА НАСЛІДКИ «ЕКОНОМІЧНОГО ДИВА» ДЛЯ ЯПОНІЇ

Анастасія Карепіна

Науковий керівник

Наталія Петренко

Японське «економічне диво» – це період швидкого та імпресивного економічного зростання в Японії, який тривав з приблизно 1950-х до 1990-х років.

Цей феномен став однією з найвражаючих успішних історій в економічній та індустріальній політиці [4, с. 138].

Існує кілька ключових причин, що сприяли народженню та розвитку японського економічного дива%

1. Післявоєнне відновлення. Після Другої світової війни, Японія була в руїнах, американська окупаційна влада допомагала відновити країну. Підтримка з боку США, а також реформи, спрямовані на стимулювання економіки, сприяли відновленню.

2. Технологічний прогрес. Японія швидко прийняла нові технології та методи виробництва. Компанії, такі як Toyota та Sony, стали лідерами у впровадженні виробничого менеджменту, автоматизації та якості продукції.

3. Експортно-орієнтована політика. Японія активно працювала над збільшенням обсягів експорту, що дозволило країні зайняти сильну позицію на світовому ринку. Експорт став основним джерелом доходів та джерелом валюти для країни [1, с. 416].

4. Урядова підтримка. Уряд Японії активно впроваджував політику сприяння економіці, зокрема шляхом надання пільг та стимулів підприємствам.

5. Освіта та дослідження. Японія мала сильну систему освіти та високу якість наукових досліджень. Це сприяло інноваціям та розвитку високотехнологічних галузей.

6. Сприятливі умови для бізнесу. Японська система підприємництва та правова система стимулювали підприємництво та конкурентоспроможність компаній.

7. Демографічні фактори. У період японського економічного дива, населення країни було молодим та працездатним. Це дозволяло використовувати людський потенціал для розвитку економіки.

8. Глобалізація та міжнародна співпраця. Японія активно співпрацювала з іншими країнами та участь у міжнародних організаціях, що сприяло розвитку зовнішньої торгівлі та обміну технологіями.

Суть японського економічного дива полягала у швидкому та вражаючому зростанні економіки Японії протягом середини ХХ ст. Цей період відзначався вражаючими темпами економічного розвитку, і він був спричинений комплексом факторів, таких як інтенсивна індустріалізація, активна експортна політика, технологічні досягнення та висока якість продукції. Ключовими особливостями були ефективне виробництво, концентрація на інноваціях та високий рівень освіти та досліджень. Цей період приніс Японії статус економічної світової потужності та сприяв її подальшому успіху в глобальному господарстві [2, с. 96].

Економічне диво в Японії відзначилося неймовірними досягненнями та історичними змінами, які залишили вагомий слід у розвитку країни. Серед наслідків можемо виокремити наступні:

1. Швидкий економічний ріст. Японське економічне диво призвело до значного зростання ВВП країни. За кілька десятиліть Японія перетворилася з руйнівної поствоєнної країни в одну з найбагатших та найрозвиненіших країн світу.

2. Зміни в структурі економіки. Під час економічного дива значну увагу було приділено промисловості та експорту. Японія стала світовим лідером у виробництві автомобілів, електроніки, сталі та інших промислових товарів.

3. Зростання життєвого рівня. Завдяки інтенсивному економічному росту, життєвий рівень населення значно покращився. Збільшення доходів дозволило багатьом японцям отримати доступ до вищого освітнього рівня та вдосконаленого медичного обслуговування.

4. Технологічні інновації. Японія стала лідером у впровадженні новітніх технологій. Країна виготовляла продукцію високої якості, що допомогло здобути визнання на світових ринках.

5. Зміни в соціальній структурі. Економічне диво вплинуло на соціальну структуру Японії. Відбулося швидке міграційне рухання з сільських районів до міст, де формувалася концентрація мегаполісів. Це призвело до змін у способі життя та суспільних цінностях [3, с. 136].

Проте, разом із позитивними результатами, економічне диво призвело і до деяких негативних викликів і наслідків.

1. Екологічні проблеми. Швидкий індустріальний розвиток призвів до серйозних екологічних проблем, включаючи забруднення повітря та води.

2. Демографічна проблема. Японія стикається з проблемою старіння населення та низького рівня народжуваності, що становить виклик для системи соціального забезпечення та економіки в цілому.

3. Банкрутство та економічний спад. У 1990-х роках Японія стикалася з кризою фінансово-економічної системи, відомою як «економічна булька». Це призвело до тривалого періоду спаду, відомого як «загальна криза» [3, с. 140].

В цілому, японське економічне диво залишається вражаючим прикладом того, як ефективна економічна політика та інновації можуть перетворити країну, але також нагадує про важливість дбайливого управління та урахування довгострокових наслідків.

Література

1. Гончарова Г.О. Японське економічне диво: можливості застосування досвіду в економіці України. *Тези 67-ої наук. конф. професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів ун-ту*. Полтава : ПолтНТУ, 2015. Т. 1. С. 416 - 418.

2. Караханова О. Японське «економічне диво»: основні аспекти, запозичення досвіду. *Україна в новому тисячолітті очима молодих фахівців* : зб. наук.-публіцист. ст. за матеріалами студентської конф. Миколаїв : МФ НаУКМА, 2000. С. 94-101.

3. Котова К.. Економічні перетворення у повоєнній Японії (механізми та інструментарій реформування національної економіки). *Українська орієнталістика* : збірник наукових праць. 2006. Вип. 1. С. 134-140.

4. Шморгун О. Феномен «економічного дива»: системно-стадіальні механізми. *Філософія грошей в епоху фінансової цивілізації* / за ред. Т. С. Смовженко, З. Е. Скринник. Київ : УБС НБУ, 2010. С. 133-146.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВЕЙМАРСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ЯК ОБ'ЄКТИВНА ПРИЧИНА ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Максим Алексеєнко

Науковий керівник
В'ячеслав Артюх

Світова економічна криза 1929 р. і, як результат, скорочення обсягів світової зовнішньої торгівлі та іноземних інвестицій поклали край лінії Г. Штреземана. Падіння коаліційного уряду Ф. Мюллера та призначення канцлером 28 березня 1930 р. Г. Брюнінга з католицької партії «Центр» стало початком «націоналістичного повороту» у внутрішній політиці Веймарської республіки. Масове зростання безробіття спричинило незадоволення населення урядом, що надало значний імпульс радикальним націоналістичним партіям. Саме на цьому етапі, на політичну арену вийшла НСДАП А. Гітлера як серйозна політична сила. Народна підтримка безумовно була важливим фактором приходу А. Гітлера до влади, однак ключовим фактором, який забезпечив остаточну перемогу нацистів стала підтримка еліт — армії, великих промислових концернів та юнкерства.

Німецька армія, або рейхсвер, завжди мала суттєву вагу в Німеччині ще з моменту утворення Німецької імперії. Утворення Веймарської республіки лише посилювало цю залежність. Коли в січні 1918 р. комуністи-спартаківці здійснили спробу збройного захоплення влади, саме рейхсвер та націоналістичні «добровольчі

загони» стали їм на заваді, врятувавши таким чином республіку. Однак цей крок був викликаний не підтримкою республіки чи уряду соціал-демократів, а страхом перед комунізмом та перспективами встановлення диктатури пролетаріату.

Для А. Гітлера встановлення зв'язків із армією мало ключове значення. Без сильних збройних сил було б неможливо реалізувати програму масштабних завоювань, яку він описав у «Моїй боротьбі». Крім того, цілком ймовірно, що А. Гітлер розумів той факт, що саме від позиції рейхсверу залежить, яка політична сила буде мати владу.

Поворотним моментом у відношенні армії щодо нацистів став Лейпцизький процес проти трьох офіцерів рейхсверу, які намагались переконати інших солдатів не стріляти в нацистів, якщо ті вирішать вчинити державний переворот. А. Гітлер, виступив свідком на цьому процесі, і вдало використав судову трибуну для нового звернення до армії. Він заявляв: «Я завжди дотримувався думки, що всяка спроба скасувати армію є божевілля. Ніхто з нас не зацікавлений у ліквідації армії. Коли ми прийдемо до влади, то подбаємо про те, щоб на базі нинішнього рейхсверу відродилася велика армія німецького народу... Єдине, що я мав на увазі, це порятунок німецької нації від рабства, в якому вона сьогодні перебуває. Німеччина по руках і ногах обплутана мирними договорами... Націонал-соціалісти не вважають законними договори, нав'язані Німеччиною силою» [цит. по 1, с. 122]. Після цього генерали стали прихильніше ставитися до нацистського руху, в якому раніше вони вбачали загрозу. Якщо раніше вони вважали, що А. Гітлер хотів розкласти армію, то тепер вони переконалися, його погляди на майбутнє рейхсверу збігаються з їх власними. До того ж вони зрозуміли, що незважаючи на демагогію та буйний характер СА, з керівництвом нацистів можна встановити плідні стосунки, а НСДАП є перспективною альтернативою соціал-демократам.

Другою групою еліт, з якими А. Гітлер бажав встановити зв'язки, були великі промислові корпорації. Йому потрібні були масштабні фінансові вливання для передвиборчої реклами, утримання загонів СА та інші партійні потреби. Крім того, для реалізації зовнішньої програми нацистів великий бізнес був не менш важливий, ніж рейхсвер. Армії потрібні були великі об'єми зброї, військової техніки, вибухових речовин тощо. Все це вимагало потужної воєнної промисловості. 27 січня 1932 р. А. Гітлер виступив у Промисловому клубі в Дюссельдорфі. Слухачами були близько 300 осіб, значною мірою представники промисловості. А. Гітлер у своїй промові заявив про значне розширення програми озброєння рейхсверу. «Чи має Німеччина армію в 100 000, чи 200 000, чи 300 000 чоловік в решті-решт не має значення, головне – чи має Німеччина 8 000 000 резервістів, яких вона може призвати в свою армію» [2, с. 731]. Подібні заяви прийшли до вподоби представникам важкої індустрії, оскільки в перспективі передбачали значне зростання прибутків за рахунок збільшення державних воєнних замовлень.

Для підприємців було дві причини підтримати А. Гітлера. Перша була економічною. Як вже зазначалось вище, програма масштабного переозброєння армії могла принести значні прибутки. Це було вкрай вчасно, оскільки світова економічна криза сильно вдарила по німецькій промисловості. Для представники важкої промисловості, передусім Рейн-Вестфальського району, державних військових замовленнях, були єдиним засобом покращити скрутне фінансове становище. Для експортноорієнтованих галузей економіки, таких як електротехнічна та хімічна, криза стала тією подією, яка змусила шукати нові шляхи здобувати прибутки. Іншою

причиною був страх перед комуністами, які після економічної кризи також почали набирати все більше прихильників. Банкір К. фон Шредер, який виконував роль зв'язуваної ланки між нацистами та великим бізнесом свідчив на Нюрнберзькому процесі: «В цілому, представники економіки відчували страх перед більшовизмом та сподівались, що націонал-соціалізм, коли прийде до влади, відновить у Німеччині міцні політичні та економічні порядки» [3, с. 84].

Третьою групою були великі землевласники — юнкерство. Вони були чи не найнепримиреннішими супротивниками республіки та лібералізму. Станом на 1925 р. ця частка населення, зайнята у сільському господарстві становила 25% — 13 млн осіб [4, с. 41]. З огляду на це, підтримка аграрного лобі була важливою майже для всіх політичних партій, крім соціал-демократів та комуністів. Однак економічна криза викликала загальносвітовий обвал товарних цін, внаслідок чого аграрне лобі стало вимагати принципового повороту німецької торгової політики. Мита вже не були ефективним захистом від конкуренції з боку дешевих товарів, а тому юнкери вимагали запровадження спеціальних квот, щоб обмежити імпорт найважливіших сільськогосподарських товарів до Німеччини з конкретних країн. Однак ні уряд Г. Брюнінга, ні його наступники не могли піти на такий захід, оскільки це б нанесло суттєвого удару по обсягам імпорту до Німеччини, а отже і по рівню життя населення. Аграрне лобі сприйняло це як недружній акт і стало в опозицію до республіки. Юнкери хотіли бачити на чолі країни такий уряд, який би врахував їхні інтереси і захистив їхні збиткові господарства. А. Гітлер став для них ідеальним варіантом, оскільки, на відміну від своїх політичних супротивників, його рішення не обмежувались проблемами зовнішньої торгівлі. Він планував створити самодостатню економіку, а для цього необхідно було отримати владу, а для цього, потрібна була підтримка аграрного лобі. У цих умовах, обіцянка введення імпортних квот була невеликою ціною для нацистів.

Таким чином, А. Гітлер зміг заручитися підтримкою найважливіших груп німецьких еліт. Це мало ключове значення, для приходу нацистів до влади. У липні 1932 р. вони здобули свій найбільший електоральний, отримавши на загальних виборах 37,2% голосів [4, с. 42]. Однак після цього НСДАП почали переслідувати невдачі. Через опір з боку президента П. Фон Гінденбурга і членів кабінету Ф. фон Папена А. Гітлеру відмовили в посаді рейхсканцлера, а на менші посади він не погоджувався. НСДАП залишилася в опозиції і на наступних загальних виборах це негативно відбилось на електоральних результатах. Нацисти отримали не більше 33% голосів, тобто менше, ніж на минулих виборах. «Виборці Гітлера були розчаровані його небажанням входити до складу уряду. Партійні активісти почали вагатися. Імпульс, який з 1929 р. вів НСДАП від перемоги до перемоги, вичерпався. Після листопадової невдачі несподівано знову дали про себе знати тертя між лівим і правим крилами, що переслідували націонал-соціалізм у 1920-х роках» [4, с. 42]. На цьому етапі шлях НСДАП до влади мав би завершитись повною поразкою. Вона втрачала народну підтримку, рейхспрезидент і уряд відмовились надати їм владу, наслідки економічної кризи, які дала імпульс нацистському руху, завдяки заходам уряду Г. Брюнінга, на цей момент вдалося приборкати і економіка почала відновлюватись. Якби нацистів ще декілька місяців не підпускали до влади, народження Третього Рейху стало неможливим.

У цих умовах втручання еліт мало вирішальне значення. У своєму листі до М. Шленкера, голови «Лангнамферею» від 11 листопада 1932 р. Ф. Тіссен

наголосив на важливості призначення А. Гітлера рейхсканцлером. «Втілити в життя справжнє ідейне багатство націонал-соціалізму може тільки Адольф Гітлер... Якщо по кандидатурі Гітлера на пост канцлера буде досягнута угода (інше рішення було б неприйнятним для його прихильників), я особисто вважаю, що можна домовитись про цілі його політики...» [3, с. 77]. Наступного дня Я. Шахт (колишній президент Рейхсбанку, що підтримував нацистів вже з 1930 р., та активно сприяв налагодженню зв'язків НСДАП з великим бізнесом) писав А. Гітлеру, що збирає серед промисловців підписи для петиції, щодо призначення його рейхсканцлером [3, с. 78]. 19 листопада ця петиція була направлена особисто президенту П. фон Гінденбургу. Її підписало 20 представників промисловості, банків та юнкерства. В петиції вимагалась передача керівництва урядовим кабінетом «фюреру найбільшого національного угруповування (тобто НСДАП – прим.)» [5, с. 185]. Для П. фон Гінденбурга, це стало сигналом, що близькі йому консервативні сили підтримують нацистів, Врешті решт 30 січня 1933 р. він офіційно призначив А. Гітлера рейхсканцлером.

Прихід А. Гітлера до влади безумовно кардинально змінив зовнішню політику Німеччини, і врешті решт зумовив початок Другої світової війни. Однак сам по собі прихід такого диктатора не є на нашу думку причиною початку війни. На момент захоплення нацистами влади, в Італії вже 10 років існував тоталітарний диктаторський режим Б. Муссоліні, однак країна утримувалась від розв'язання агресивної війни і навпаки, виступала союзником західних держав. Не можна вважати причиною війни і той факт, що А. Гітлера привели до влади консервативні еліти. Безумовно, вони бажали загибелі Веймарської республіки. Керівництво рейхсверу прагнуло ліквідувати обмеження Версальського договору, великий бізнес хотів позбавитись загрози з боку комуністів та приборкати робітничий рух, великі землевласники бажали встановлення такої влади, яка б захистила їхні інтереси. В нацистах вони знайшли зручний інструмент, для досягнення цих цілей, однак жодна з цих груп не планувала вести тотальну війну проти майже всього світу. На нашу думку, тим чинником, який зумовив початок Другої світової війни стала ідеологія націонал-соціалізму, яскраво висвітлена в працях А. Гітлера «Моя боротьба» та «Zweites Buch» («Друга книга»).

Зовнішньополітична стратегія націонал-соціалізму полягала в наступному: спочатку об'єднати всіх німців в межах Німеччини, передусім приєднавши Австрію. Всіма засобами шукати союзу з Італією та Великою Британією. Досягши цього, завдати нищівного удару Франції і розгромити свого найзапеклішого ворога. Забезпечивши цією перемогою свободу дій на Сході, розпочати війну із Польщею та СРСР і завоювати «життєвий простір». І, врешті решт, вступити у вирішальне протистояння із США, перемога у якому забезпечить Німеччині статус світової держави, її «місце під сонцем».

Як можна побачити, вона була повною протилежністю курсу Веймарської республіки. Г. Штресеман вважав, що завдяки вільній торгівлі та лібералізації ринку Німеччина зможе стати провідною державою світу. А. Гітлер вважав це ілюзіями «єврейських буржуа». Г. Штресеман розглядав США як природного партнера, який допоможе Німеччині протистояти потенційній агресії Франції та Британії. А. Гітлер перевертав цю логіку, вважаючи США остаточним ворогом, у боротьбі з яким йому має допомогти Велика Британія. Г. Штресеман розумів, що поразка у Першій світовій війні не змінила радикально курс історії, а лише внесла свої корективи у

світову політику загалом та німецьку зокрема. Для А. Гітлера це початок вирішальної боротьби німецького народу та «арійської раси» за виживання. Саме цей прихід апокаліптичного мислення на зміну прагматизму Г. Штреземана на нашу думку і є тією ключовою рисою у трансформації Німеччини, яка зробила майбутню війну невідворотньою. «Для нього (А. Гітлера — прим.) поразка у Першій світовій війні сповістила початкову точку боротьби, не менш рішучою, ніж між Римом та Карфагеном. Якщо тільки німці не дадуть відповіді на виклик, 1918 цілком може стати провісником такого ж повного занепаду (Untergang), як той, що випробували на собі великі цивілізації давнини. Така перспектива не залишала місця для пасивності та терпіння. Перед абсолютною безжалісністю єврейсько-більшовицького ворога могла стати виправданою навіть стратегія, що загрожує крайнім ризиком» [4, с. 27-28].

Література

1. Ширер В. Злет і падіння Третього Рейху. Історія нацистської Німеччини / пер. К. Діса, О. Надтока. К.: Наш Формат, 2017. Т. 1. 704 с.
2. Trials of war criminals before the Nurnberg Military Tribunals under Council Control Law No. 10. Volume VI. «The Flick Case». United States Government Printing Office, Washington, 1952. 1370 p.
3. Анатомия войны. Новые документы о роли о роли германского монополистического капитала в подготовке и ведении Второй мировой войны / Под редакцией Г.Н. Александрова и М.Ю. Рагинского. М.: Прогресс, 1971. 537 с.
4. Туз А. Цена разрушения. Создание и гибель нацистской экономики / пер. с. англ. Н. Эдельман. Институт экономической политики имени Е. Т. Гайдара, 2006. 540 с.
5. Нюрнбергский процесс.: Сборник материалов в 8-ми томах. Том 2. Москва: «Юридическая литература», 1988. 672 с.

ВІЙСЬКОВО ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ САРМАТІВ ТА РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ II СТ.

Василь Росинець

Науковий керівник:
Людмила Хрящевська

У першій половині першого століття нашої ери, язиги продвинулися вперед на Середньодунайську низовину, завоювавши область між Дунаєм і Тисою, що стало частиною теперішньої Угорщини та колишньої Югославії. Після язигів, роксолани прийшли до меж Римської імперії, і велика частина їхнього населення оселилася в нижній частині Дунаю, на сучасній території Румунії. Західні сармати були непередбачувими сусідами Риму, періодично виступаючи як його союзники або супротивники. Вони завжди бачили Рим як джерело здобичі, і для їхнього збагачення вони вживали різні методи, включаючи набіги, утримання данини та найманці в римській армії. [1]

У другій половині першого століття та на початку другого століття, язиги та роксолани досягли того, що Рим почав платити щорічні субсидії в обмін на їхню участь у захисті кордонів імперії. Проте, коли Рим припинив платити цю дань, роксолани в 117 році запросили язигів на допомогу і вторглися в римські провінції вздовж Дунаю. Після дворічної війни Рим був змушений відновити платежі роксоланам. Мирний договір був укладений між Римом та царем Распараганом, який носив два титули - "цар роксоланів" і "цар сарматів", що може свідчити про те, що язиги та роксолани фактично зберігали єдину верховну владу. Хоча вони мешкали на різних територіях - язиги на Середньому Дунаї, а роксолани на Нижньому Дунаї та в Північно-Західному Причорномор'ї.

Велика боротьба сарматів проти Риму набула особливої інтенсивності в 60-70 роках другого століття. Договірні умови, які були укладені язигами та імператором Марком Аврелієм в 179 році, були відомі [8]. Війна надокучала і римлянам, і сарматам, і в сарматському суспільстві відбувалася боротьба між сторонами, що підтримували війну та проти неї. Урешті-решт, перемогла мирна фракція, і цар Банадасп, який був провідником воєнного фронту, був заарештований. Переговори з імператором Марком Аврелієм очолив цар Зантік. Відповідно до домовленості, язиги отримали дозвіл на проходження через римські землі для контактів з роксоланами, але зобов'язалися утримувати свої судна від кордону Римської імперії та не осідати надто близько до нього. Згодом римляни скасували ці обмеження і встановили дні, коли сармати могли перетнути Дунай для торгівлі. Язиги також повернули Риму 100 тисяч полонених. Рим прийняв в свої лави восьмитисячний загін язигських вершників, а деякі з них були відправлені для служби в Британії.

Сарматські конфлікти з Римом мали продовження і у більш пізній час. Тут варто відзначити, що мирні періоди чергувалися з епізодами війни, і в наступному, співпраця знову набувала значення. Сарматські групи почали надавати військову допомогу як римській армії, так і королівствам германських племен. Західні сармати розпочали осідати на римських провінціях, розподілені на територіях сучасних Угорщини, Румунії, Болгарії, Югославії, Франції, Італії та Великобританії.

Східні сарматські союзи, такі як аорси і сіраки, поширились між Азовським та Каспійським морями, а на південному напрямку їхні землі тяглися до Кавказьких гір. Сіраки населяли приазовські степи та північнокавказьку рівнину на північ від ріки Кубань. Вони контролювали передгір'я та рівнини Центрального Передкавказзя, хоча на початку нової ери їхні території були витіснені аорсами. Аорси жили в степах від ріки Дон до Каспія, а також в Нижньому Поволжі та Східному Передкавказзі. Назва "аорси" може бути перекладена як "білі". За даними давніх авторів, аорси вважалися найсильнішим і численним об'єднанням серед сарматських племен. У одному з конфліктів на початку першого століття до н.е., цар сіраків Абеак виручив 20 тисяч вершників, тоді як цар аорсів Спадін виручив 200 тисяч, і "верхні аорси були ще численніші, оскільки вони володіли значно більшими територіями".

Література

1. Бандровський О.Г. Початки державотворення у Південно-Східній та Центральній Європі. *Вісник Львівського ун-ту. Сер. Історична.* Львів, 2001. Вип. 35. С. 32-40.
2. Бандровський О.Г. Свідчення про перебування римських допоміжних з'єднань у Подністров'ї. *Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині.* Львів, 1992. Вип.2. С. 13-15.
3. Бандровський А.Г. Взаимоотношения Римской империи с племенами Карпатского региона в I - III вв.: автореф. дисс. канд. ист. наук. Москва, 1982. 14 с.
4. Колосовская Ю.К. Некоторые вопросы истории взаимоотношений Римской империи с варварским миром. *Вестник древней истории.* 1996. № 2. С. 143 - 156.
5. Колосовская Ю. К. Паннония в I - III веках н.э. Москва : Наука, 1973. 254 с.
6. Котигорошко В. Г. Население Верхнего Потисья и римские провинции Паннония и Дакия. *Carpatica-Карпатика.* Ужгород, 1998. Вип. 5. С. 144-145.
7. Кругликова И. Т. Дакия в эпоху римской оккупации. Москва : Издательство Академии наук СССР, 1955. 165 с.
8. Birley A.R. Marcus Aurelius. A Biography. London : Batsford Ltd Revised Edition, 1987. 320 p.
9. Daicoviciu C. Dakien und Rom in der Prinzipatszeit. *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt.* Berlin - New York, 1977. S.76-79.
10. Dobo A. Die Verwaltung der römischen Provinz Pannonien von Augustus bis Diocletianus. *Die provinciale Verwaltung.* Budapest, 1968. S. 46-48.
11. Gerov B. Zwei neugefundene Militäridiplome aus Nordbulgarien. *Klio.* Berlin, 1959. № 37.

КРОВОПРОЛИТТЯ ТА ТРАГЕДІЯ: АНАЛІЗ ВАРФОЛОМІЇВСЬКОЇ НОЧІ У КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ

Поліна Ворона

Науковий керівник:

Андрій Гриценко

У статті розповідається про Варфоломійську ніч, яка також відома як Сент-Бартельмі зніччя, що відбулася в ніч з 23 на 24 серпня 1572 року в Франції. Ця подія має важливий історичний та культурний контекст у середньовіччі та ранньому Відродженні. Ключові слова: середньовіччя, Франція, релігія, протестанти, католики.

В середньовіччі та ранньому Відродженні Франція була місцем напружених релігійних конфліктів між католиками та протестантами (гугенотами). Відсутність розв'язання цих конфліктів призвела до виникнення напруженості.

Військові дії між католиками та гугенотами, відомі як Гугенотські війни, відбувалися у Франції з періоду 1562 по 1598 рік. Варфоломійська ніч є частиною цього конфлікту. Ініційована, ймовірно, королем Карлом IX та його матір'ю Катериною Медичі, Варфоломійська ніч була спробою припинити напруження

шляхом вбивства видатних гугенотських лідерів, які зібралися на весіллі Генріха Наваррського з Марго Валуа [1].

Ця подія має культурний контекст, адже вбивство та переслідування гугенотів під час Варфоломійської ночі спричинило одну з найбільших трагедій у французькій історії. Тож вона знайшла своє відображення у мистецтві. Варфоломійська ніч відобразилася у багатьох творах мистецтва та літературі, включаючи твори Вільяма Шекспіра та інших авторів. Події Варфоломійської ночі вплинули на політичний ландшафт Франції та релігійні відносини в країні.

Варфоломійська ніч (Сент-Бартельмі зніччя) відбулася в ніч з 23 на 24 серпня 1572 року в Парижі та інших містах Франції під час Гугенотських війн, які були частиною більш широкого конфлікту між католиками та протестантами.

Основними учасниками були католицькі екстремісти, які отримали підтримку від короля Карла IX та його матері Катерини Медичі. Вони вбивали гугенотських лідерів, включаючи видатних особистостей [1].

Головними жертвами були гугеноти, або французькі протестанти, які зібралися в Парижі на весілля Генріха Наваррського (гугенотського лідера) та Марго Валуа (католицької принцеси).

Верховний лідер гугенотів, Генріх Наваррський, одружився з Марго Валуа, сестрою короля Карла IX. Це весілля стало приводом для зібрання багатьох гугенотських лідерів у Парижі.

Католицькі консерватори, боячись впливу гугенотів, розробили план вбивства гугенотських лідерів під виглядом заходів відзначення весілля. Вночі 23 серпня 1572 року почалися напади на гугенотські резиденції та особистості. Тисячі гугенотів були вбиті. Після цього почалася хвиля масового вбивства гугенотів у Парижі та інших містах Франції. Розправа тривала кілька днів, а гугеноти були переслідувані та вбиті під час погонь і на вулицях міст. Ця подія призвела до масового вбивства та переслідувань гугенотів і поглибила релігійні розбрати в Франції. Варфоломійська ніч залишається однією з найбільш трагічних та кривавих подій у французькій історії [2].

Сучасні історики та культурологи розглядають Варфоломійську ніч як ключову подію, яка вплинула на хід історії та культури Франції і взагалі на розвиток релігійних та політичних конфліктів у Європі. Сучасні дослідники розглядають Варфоломійську ніч в контексті трагічних релігійних конфліктів, які виникли в середньовіччі та ранньому Новому часі. Висвітлюється важливість релігійних питань у формуванні історії. Деякі дослідники звертають увагу на політичні аспекти Варфоломійської ночі, вказуючи на маніпуляцію владою та королівськими структурами для досягнення своїх цілей. Обговорюється роль Катерини Медичі та короля Карла IX в організації та керуванні подіями [2].

Варфоломійська ніч мала значущі наслідки, які суттєво вплинули на історію Франції та розгорнулися в широкому контексті Гугенотських війн та релігійних конфліктів XVI століття. Вбивства гугенотських лідерів та членів гугенотської спільноти під час Варфоломійської ночі призвели до масових вбивств та загострення Гугенотських війн. Ця подія стала ескалатором для релігійного конфлікту у Франції. Варфоломійська ніч позначилася на гугенотських війнах (1562-1598), які тривали протягом майже чотири десятиліття. Ці війни включали в себе релігійні та політичні конфлікти між католиками та протестантами [2].

Гугенотські війни (1562-1598) — це серія релігійних та політичних конфліктів у Франції між католиками та протестантами (гугенотами), які виникли на тлі реформації та розширювалися в середній та південній частині країни. Конфлікт розпочався внаслідок вбивства гугенотських палатинів у Вассі та ескалації релігійної напруги. Вдалося на деякий час врегулювати конфлікт тимчасовим Едиктом Амбуаз (1563), який гарантував гугенотам деякі права на вільне вираження своєї релігії. Нові проблеми та конфлікти призвели до відновлення бойових дій, які закінчилися Ідейським миром (1568), який надав гугенотам деякі права та можливість тримати власні війська. Варфоломійська ніч стала найбільш визначальною подією гугенотських війн, призводячи до масового вбивства гугенотських лідерів. Відновлення бойових дій після Варфоломійської ночі закінчилось Паризьким миром (1573), який закріпив релігійні та політичні права гугенотів [2].

Військові дії продовжувалися, але дійшли до зупинки через Міжнародний договір (Мігенський мир, 1576). Нові конфлікти, які призвели до Сікневського миру (1577), що розширив права гугенотів і визнав їх владарські права в деяких регіонах. Довгий період невизначеності та військових дій завершився угодою про врегулювання (1598), яка уклала Ідейський мир та визначила положення гугенотів відповідно до Едикту Нантського.

Гугенотські війни закінчилися підписанням Едикту Нантського, що дозволило Франції деякий час насолоджуватися релігійним миром. Однак відміна цього едикту Людовиком XIV в 1685 році призвела до погіршення положення гугенотів та великої хвилі еміграції.

Едикт Нантського став найважливішим наслідком, який гарантував релігійні свободи для гугенотів та інших релігійних меншин у Франції. Едикт також надавав їм право на власні війська та адміністративні посади [4].

У 1685 році король Людовик XIV відмінив Едикт Нантський, що призвело до погіршення умов для гугенотів. Багато з них змушені були емігрувати, що призвело до великої втрати обдарованих людей та розсіяння їх культурного внеску [4].

Варфоломійська ніч і її наслідки вплинули на європейський політичний ландшафт, включаючи підтримку сторін у гугенотських війнах з боку інших країн, таких як Англія та Нідерланди.

Література

1. Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів: Вид-во УКУ, 2002. 412 с.
2. Дейвіс Н. Європа. Історія. / Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко ; 2-ге видання. Київ : Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2001. 1463 с.
3. Дюбі Ж. Доба соборів (Мистецтво та суспільство 980-1420 років) Пер. з фр. Григорій Пилипчук, Зоя Борисюк. Київ: Юніверс, 2003. 389 с.
4. Davis, Natalie Zemon: The Rites of Violence: Religious Riot in Sixteenth-Century France. In: Soman, Alfred (Hrsg.): The Massacre of St. Bartholomew. Reappraisals and Documents. The Hague, 1974. Pp. 203—242.

ПІТТЕР ЛЕПП – СТАРШИЙ: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТУ МЕНОНІТСЬКОГО ПІДПРИЄМЦЯ

Владислав Романенко

Науковий керівник:
Ігор Коляда

Катеринослав – Олександрівськ – Бахмут була традиційно економічно привабливим регіоном, який зберігав провідні позиції в використанні менонітських капіталів. Катеринославська губернія, що вразила сучасників темпами економічного зростання, по праву одержала назву «другої Америки» [7, с. 61].

Олександрівськ, одне з найбільших міст, був найважливішим економічним центром Півдня Російської імперії. Літописні сторінки історії міста зберегли свідчення про осіб, які своєю послідовною та наполегливою працею формували місто та його образ, сприяли його розвитку та процвітанню. Серед них була і династія родини Лепп – це представники менонітської громади м. Олександрівська.

Дослідженню ролі представників династії Лепп, представників менонітського підприємництва м. Олександрівська, у розвитку сільськогосподарського машинобудування в Україні присвячено роботи таких знаних істориків, як Венгер (Осташева) Н., [2, 3, 6, 7], Белікова (Романюк) [8] Крахн К. [1], Носко К. [5]

Менонітське підприємство було одним з важливих чинників розбудови Півдня України, саме на базі колишніх менонітських підприємств виросли деякі сучасні наші індустріальні гіганти. Прикладом може слугувати АвтоЗАЗ, що виріс на основі цеху сільськогосподарського машинобудівного підприємства «Лепп та Вальман».

«Менонітське підприємство», за слушним визначенням Н. Венгер, це соціально-економічне та ментальне явище організаційно – господарської діяльності, метою якої було не лише отримання прибутків, а розвиток і розширення підприємницької діяльності. Явище, яке було складовою менонітського соціуму з властивим йому динамічним характером, конкретними рисами і етапами становлення підприємництва на південному – сході України [3, с.17].

Пітер Генріх Лепп, піонер-менонітський промисловець Півдня України, земель, що входили до складу Російської імперії, народився в Айнлаге поблизу Хортиці 29 грудня 1817 року [1].

Генріх Лепп, батько Пітера Леппа, був теслею і помер, коли Пітеру було 13 років. Оскільки Пітер не мав бажання займатися сільським господарством, до чого його заохочував вітчизняний, йому було дозволено у віці 15 років поїхати до Пруссії, щоб навчитися годинникарству в одного зі своїх родичів. Опанувавши це ремесло, юнак загорівся бажанням продовжити вивчення машин. Це бажання спонукало Пітера відвідати німецькі промислові підприємства. Його родичі, побоюючись, що такі бажання, непростий характер юнака, не контрольованість його дій та вчинків можуть мати негативні наслідки, відправили його назад до України [1].

Одружившись, П. Г. Лепп купив дім у Хортиці та почав виготовляти типові менонітські настінні годинники, як правило, з двома учнями. Товаришуючи з німецькими книготорговцями він продовжував цікавитися новинками у розробці та винаходах у сфері техніки. Він замовляв багато книг з механіки та промислового

устаткування. Знайомство з цієї інформацією дозволило П. Леппу - старшому отримати глибокі знання про технічні новинки та виробництво машин [1].

Проблеми із зором змусили Пітера Леппа припинити годинникарство. Він знайомиться з ливарною справою та машинобудуванням у Луганську.

Засновником династії був Піттер Лепп - старший, який розпочавши свою підприємницьку діяльність, як конструктор. Так, 1842 р. розробив свій перший винахід [4, с. 175].

У 1850 р. П. Г. Лепп засновує виробництво годинникових механізмів. Заснувавши невелике підприємство з виготовлення годинників, Пітер Лепп переорієнтував його на виробництво сільськогосподарської техніки. Це було спричинено тим, що в менонітських колоніях через розширення сільськогосподарських угідь йшли пошуки вдосконалення та оновлення виробництва сільськогосподарської техніки, як вигідного напрямку виробництва в колоніях [5]

Так, П. Г. Лепп стає засновником і власником підприємства з ремонту, а згодом виробництва сільськогосподарської техніки.

У 1853 році на своєму невеликому підприємстві у Хортиці П. Лепп виготовив свою першу косарку і продав її власнику великого маєтку [6, с. 54].

Часто маленька фабрика П. Леппа отримувала деталі низької якості, які які часто мали дефекти та несправності, з ливарного заводу в Катеринославі. Щоб мати можливість самостійно контролювати виробництво всіх деталей у 1860 р. П. Лепп доповнює своє підприємство з ремонту сільськогосподарської техніки, побудувавши власний ливарний цех. Так, його машини стали складати досить потужну конкуренцію машинам британського імпорту [1].

Заснування сталеливарного цеху у Хортиці-Розенталь у Хортицькій волості Катеринославського повіту забезпечило організацію повного циклу виробництва [5, с. 176].

До 1861 року винахідництво і підприємливість дозволила П. Леппу залучити все більше російських великих земельних власників [2, с. 39].

Оскільки П. Лепп – старший міг надати гарантію щодо якості своєї продукції та замінити деталі безпосередньо в будь-який час, а також міг забезпечити інструктаж працівників, що обслуговували ці машини, машинам його виробництва стали віддавати перевагу над імпортними машинами. Це у свою чергу сприяло тому, що банки стали з довірою надавати йому кредити для розвитку підприємства [1].

П. Г. Лепп помер у Пруссії, гостюючи у свого брата в 1871 році [1]. Після смерті Пітера Леппа – старшого його сини Абрагам (Абрахам) і Пітер продовжили сімейний бізнес [9, с.48].

Отже, Пітер Леппа – старший – один із піонерів сільськогосподарського машинобудування на Півдні України, започатковане ним підприємство стало основою розвитку однієї з провідних галузей майбутньої економіки України.

Література

1. Krahn.C. Lepp, Peter Heinrich (1817-1871). *Global Anabaptist Mennonite Encyclopedia Online*. 2007. URL: [https://gameo.org/index.php?title=Lepp, Peter Heinrich \(1817-1871\)&oldid=118454](https://gameo.org/index.php?title=Lepp,_Peter_Heinrich_(1817-1871)&oldid=118454) (дата звернення: 9 листопада 2023).

2. Венгер Н. Становление меннонитского машиностроения на юге Украины (30-е гг. XIX ст. -1900 г.). *Вопросы германской истории*. 2004. С. 35 – 47.
3. Венгер Н. Меннонитское предпринимательство в контексте социальной истории: к постановке проблемы. *Вопросы германской истории*. 2006. № 3. С. 5-23.
4. Матеріали до багатотомного «Зводу пам'яток історії та культури України»: Запорізька область. Кн.1. «Запоріжжя». Київ. НАН України. Інститут історії України; Центр досліджень історико-культурної спадщини України. 2016. С. 175 – 177.
5. Носко К. «Лепп і Вальман» короткі замітки з історії підприємства. 2019. URL: <https://telegra.ph/MN-Lepp-%D1%96-Valman-korotki%D1%96-zam%D1%96tki-z-%D1%96stor%D1%96i-p%D1%96dpriyemstva-12-23> (дата звернення: 9 листопада 2023).
6. Осташева Н. Династия Леппов и их предприятие. *Вопросы германской истории*. 1998. №1 .С. 53–63.
7. Осташева-Венгер Н. Розвиток борошномельної промисловості півдня України і менонітське підприємництво. *Історія успіху*. 2005. С. 54-68.
8. Романюк М. Ілюстрований каталог підприємства «Лепп і Вальман» 1899 р. як джерело для вивчення промисловості менонітів Півдня України. 2016. С. 256-257.
9. Черняев В. Отдел земледельческих орудий и машин на Всероссийской сельскохозяйственной выставке в г. Харькове, 1887. Харьков: Тип. Губ. Правления, 1888. 48 с.

РОЛЬ Ф. ПАУЛЮСА В ОПЕРАЦІЇ «БЛАУ»

Ігор Обуховський

Науковий керівник

Михайло Жолоб

Сталінград – це слово донині є символом грандіозного, але водночас моторошного побоїща. Подія, яка разом із битвами за Мідвей, Ель-Аламейн і Гуадалканал стала початком докорінного перелому в Другій світовій війні. Вона поділяється на два періоди: наступ німецьких військ (з 23 серпня по 18 листопада 1942 року) і контрнаступ радянських військ (з 19 листопада 1942 року по 2 лютого 1943 року). Хоча варто було би додати, що під час так званого "першого етапу" цієї битви радянські війська намагалися вести наступальні дії, зокрема звільнити Харків, але зазнали значних втрат. Чому Сталінград був настільки важливий? Місто являло собою важливий вузол комунікацій й один із головних центрів виробництва військової продукції в СРСР, саме тому воно було однією з головних цілей наступу військ Німеччини та її союзників на Східному фронті.

Ще у 1925 році Царицин був перейменований на честь “вождя народів”, який у 1918-му на чолі більшовицьких військ керував обороною міста від білогвардійців, але тепер мало захищатися від навали досвідченої німецької 6-ої армії, якою командував Фрідріх Паулюс. «Ім'я цього генерала назавжди пов'язане зі Сталінградською битвою, що стала для німецького народу однією з найбільших

поразок у військовій історії. У його колишньому житті чи оточенні не було нічого такого, що могло б передбачити ту гірку долю, яка йому випала...» [4, с. 89] – йдеться у спільній праці Самуеля Мітчема та Джина Мюллера. На початку Першої світової війни полк Паулюса знаходився у Франції. Пізніше він служив штабним офіцером у частинах гірської піхоти у Франції, Сербії та Македонії, закінчивши війну у званні капітана. Коли у 1933 році Адольф Гітлер прийшов до влади, Фрідріх Паулюс був лише майором. В офіцерській характеристиці він був відзначений як «освічений і добре підготовлений фахівець, але позбавлений рішучості» [3, с. 11]. Він виробив бездоганні манери, до того ж він був гарний і ввічливий. Ф. Паулюс не тільки не нажив ворогів, але навчився завойовувати прихильність потрібних людей і встановив з ними добрі зв'язки, включивши до кола своїх близьких знайомих генерала Освальда Лютца, командувача бронетанкових військ, і Вальтера фон Рейхенау, начальника управління озброєнь Міністерства оборони, що був на той час найбільш видатним нацистським офіцером. Подібно до багатьох інших людей, Ф. Паулюс потрапив під вплив Гітлера. У лютому 1938 року він, вже будучи полковником, призначений начальником штабу 16-го моторизованого корпусу під командуванням генерал-лейтенанта Гудеріана. У травні 1939 року підвищений у званні до генерал-майора і став начальником штабу 10-ї армії, наприкінці 1939 року вона змінила номер, ставши 6-ю, щоб ввести в оману розвідку союзників. Незважаючи на ці зміни, її командувачем залишався Рейхенау. «Сповнений енергії, людина дії, але прив'язана до столу, безвідмовний начальник штабу... вони були ідеальною командою...» [4, с. 98]. Ф. Паулюс вважав за необхідне, по можливості, гуманно ставитися до військовополонених і цивільного населення країни-супротивника. Командувачем 6-ї армії він був призначений у січні 1942 року після смерті Рейхенау, а фельдмаршалом став у віці 52 років, перебуваючи на тій самій посаді. Парадоксально, але факт: найвище військове звання отримав генерал, армія якого зазнала поразки. Варто зауважити, що це звання йому було присвоєно за день до її капітуляції та його полону (1 лютого 1943 року). Багато в чому це рішення було продиктовано бажанням Гітлера продовжувати наполегливий спротив у Сталінграді, а оскільки “негоже” фельдмаршалу великої німецької армії здаватися, це була пропозиція Паулюсу покінчити життя самогубством у разі невдачі. На Волзі драматично завершилася його 33-річна військова кар'єра.

Яка роль безпосередньо командувача 6-ої армії в цій поразці? Ф. Паулюс практично зовсім не підходив ні характером, ні за рівнем підготовки до такої справи. Весь його досвід командирської роботи зводився до керівництва моторизованим експериментальним батальйоном. Він перестрибнув через життєво важливий досвід командування полком, дивізією та корпусом. Дуже важливо вдарити кулаком по столу і твердо заявити про своє рішення, особливо коли йдеться про велику армію, на плечі якої лягло важливе завдання. «Звиклий до штабної роботи, він ненавидів бруд, завжди носив рукавички, приймав ванну і змінював одяг двічі на добу, щоб залишатися чистим...» [4, с. 100] – зазначено у спільній праці Самуеля Мітчема та Джина Мюллера. Ф. Паулюс з легкістю піддавався впливу людей, які мали сильнішу волю. До 1942 року він був під впливом фельдмаршала фон Рейхенау. Після його смерті він увірував у повну непохитність фюрера і дозволив цьому почуттю захопити себе. Він почав дедалі більше прислухатися до думки начальника його штабу генерал-майора А. Шмідта.

«Не будучи людиною великої відваги і не виявляючи ініціативи, Шмідт мав упертий оптимізм, наполегливість і готовність беззастережно коритися наказам вищих начальників...» [4, с. 106]. Захопити Сталінград Ф. Паулюс хотів швидко, атаками в лоб. Перші бої за місто він дійсно виграв. Командувач шостої армії особисто розробив для своїх солдатів нашивку із зображенням елеватора, важливого стратегічного об'єкта в Сталінграді, тим самим хотів підняти бойовий дух військових. Хоча, як показали подальші події, з нашивками за перемогу він явно поквапився. «Вже у перший день, коли радянські війська прорвалися, Паулюс запросив у Верховного командування сухопутних сил дозвіл відвести армію за річку Дон і намітив прорив з оточення на 24 листопада. Проте радіограма Гітлера завадила здійсненню цього плану. Він запевнив, що постачання армії забезпечуватиметься повітрям, а операцію з деблокування буде здійснено за першої нагоди» [5]. 27 листопада у штабі армії відбулася нарада командирів корпусів з Ф. Паулюсом та начальником його штабу. Усі вони, як один, наполягали на відведенні армії, незважаючи на накази Гітлера. Генерал Ервін Єнеке, близький друг Ф. Паулюса, вирішив згадати його вчителя: «Рейхенау почав би пробиватися, відкинувши всі сумніви», - сказав він. "Я не Рейхенау", - заперечив Паулюс» [4, с. 114]. Він справді вважав, що 6-я армія завзятим опором сковувала значні сили Червоної Армії, і тому дуже важливо було протриматися хоча б один зайвий день. Однак, він не міг взяти на себе відповідальність за вихід з оточення самовільно, тому погодився з думкою Гітлера. З кожним днем ситуація дедалі погіршувалася. «Таким пригніченим і духовно перевтомленим я ніколи Паулюса раніше не бачив. Його жести та міміка видавали сильну нервозність» [5] – писав полковник Штайдл. Він дійсно був стривожений здачею у полон генерала фон Дреббера, командира 297-ї піхотної дивізії, та розчленуванням котла на дві частини: північну та південну. Ф. Паулюс знову застеріг усіх генералів від сепаратної капітуляції. У цей момент настрої серед військовослужбовців ставали все більш песимістичними. Значна кількість командувачів полків та корпусів розпочинають переговори з радянськими офіцерами.

Після певних дискусій вони приймають рішення здатися. «Нам вдалося здійснити капітуляцію. Між чотирма та п'ятьма годинами 28 січня ми побачили, що рішення про припинення опору поширилося в райони на північ і південь до річки Цариця і навіть захопило частину центру міста» [5] – згадує полковник Штайдл. Вранці 31 січня 1943 року Ф. Паулюс через офіцерів штабу передав радянським військам прохання про здачу в полон. Після переговорів з начальником штабу 64-ї армії генерал-майором І. Ласкіним і двома офіцерами він до 12 години 31 січня 1943 року був доставлений до штабу. Незабаром його представили командувачу фронтом генерал-полковнику К. К. Рокоссовському, який запропонував Ф. Паулюсу видати наказ про капітуляцію залишків 6-ї армії, щоб припинити безглузду смерть її солдатів та офіцерів. Він відмовився піти на це з огляду на свій полон, заявивши, що тепер його генерали підпорядковані безпосередньо Гітлеру. 2 лютого 1943 року останні осередки опору німецьких військ у Сталінграді були придушені. Він ще зустрінеться зі своїми колишніми німецькими колегами, але вже як свідок у Міжнародному трибуналі 1945-1946 років, де дасть свідчення проти багатьох генералів і командирів Третього Рейху. Після цього Ф. Паулюс став офіційно у СРСР вважатися не військовополоненим, а гостем Радянського уряду.

Вибір фюрером кандидатури Фрідріха Паулюса на посаду командувача 6-ою армією був досить дивним, оскільки той був типовим штабним працівником і зовсім не мав досвіду командування великими військовими з'єднаннями. Він був м'яким, занадто ввічливим та не міг самостійно приймати важливі рішення. Можливо, Гітлеру була потрібна саме така людина, яка не буде зайвий раз сперечатися з приводу його наказів, проте подальші події склалися трагічно. У битві за Сталінград, яку Ф. Паулюс провів як серію лобових атак, він не виявив жодної тактичної майстерності. В історії поразки 6-ї армії залишаються питання, її командувач не залишив мемуарів, та й не міг би написати в них правду з огляду на радянський полон. Багато в чому, завдяки свідченням Ф. Паулюса на Нюрнберзькому процесі, винні у військових злочинах люди понесли пряму відповідальність за свої діяння. Його 33-річна військова кар'єра драматично завершилася під Сталінградом у лютому 1943 року у званні фельдмаршала.

Література

1. Війна і міф. Невідома Друга світова / за ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова. Харків : Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2016. 272 с.
2. Doerr H. Der Feldzug nach Stalingrad, 1942-1943. Friedberg, Podzun-Pallas, 1954. 160 s.
3. Goerlitz W. Paulus und Stalingrad. Westport, Conn : Greenwood Press, 1974. S. 10-12.
4. Mueller G., Mitcham S. Hitler's Commanders: Officers of the Wehrmacht, the Luftwaffe, the Kriegsmarine, and the Waffen-SS. New York, CSP, 2000. 384 p.
5. Штейдле Л. От Волги до Веймара: мемуари немецкого полковника командира полка 6-й армии Паулюса : пер. с немецкого Н. М. Гнединой и М. П. Соколова / под ред. З. Шейниса. Москва, 1975. URL: <https://wysotsky.com/0009/368.htm> (дата звернення: 25.10.2023).

СУДОЧИНСТВО ЗА КОДЕКСОМ ЗАКОНІВ ЦАРЯ ХАММУРАПІ

Владислав Федоров

Науковий керівник:
Марина Мінченко

Кодекс Законів царя Хаммурапі були створені у XVIII ст. до н. е., записані на діоритовий стелі. Це впорядкована збірка звичаєвого права, де прописано юридичний захист власності та правове оформлення використання чужої праці. Закони згруповані в окремі блоки. Мета статті – проаналізувати діяльність суду у Стародавньому Вавилоні за Кодексом Законів царя Хаммурапі.

Зазначені у статтях 1-5 правила стосуються судочинства і визначають наслідки для тих, хто подає обвинувачення або свідчення в судових справах.

Стаття 1: Якщо хтось обвинувачує когось у вбивстві під клятвою, але не доводить це, то обвинувачений може вбити обвинувача.

Стаття 2: Якщо хтось обвинувачує когось у чарівництві, але не доводить це, то обвинувачений повинен піти до річки і кинутися в неї. Якщо Ріка поглине його,

то обвинувач може взяти дім обвинувача. Якщо Ріка не поглине обвинувача, то обвинувач повинен бути убитий, а той, хто кинув його в Ріку, отримує дім обвинувача.

Стаття 3: Якщо свідок у судовій справі не доводить свої слова щодо злочину, і ця справа стосується життя, то свідка вбивають.

Стаття 4: Якщо свідок у судовій справі про хліб або срібло не доводить свої слова, то йому накладають штраф або покарання, визначене у цій справі.

Стаття 5: Якщо суддя, виносячи вирок і складаючи документ з печаткою, потім змінює свій вирок, то його викривають у зміні вироку. Він повинен сплатити 12-кратну суму позову, яка була подана в цій справі, і він видаляється з посади судді без можливості повернутися до суддів у майбутньому.

У Стародавньому Вавилоні відсутнім було розділення на кримінальний і цивільний процес. Судовий процес розпочинається за вимогою постраждалих осіб. Сторони повинні були з'явитися особисто на судовому слуханні. Основними засобами доказу в суді були клятва, свідчення свідків, письмові документи й інші докази. Процедура судового процесу вимагала від судді особистого вивчати і вели справу.

Суддя оцінював показання сторін і свідків на підставі їхньої мови тіла, жестів, зовнішнього вигляду і так далі. Також використовувалися випробування, відомі як ордалії. Суддя не мав права змінювати своє рішення після його прийняття. У випадку порушення цього правила суддя платив значний штраф, що перевищував суму позову в 12 разів. Також передбачається судова кара за надання хибних свідчень.

Кодекс Законів царя Хаммурапі є важливим історичним джерелом, що відображає судову систему та юридичні стандарти Стародавнього Вавилону. Це джерело має значення з декількох причин:

1. Історична цінність: Кодекс Законів царя Хаммурапі датуються XVIII ст. до н.е. і є одними з найдавніших відомих законів. Вони відображають правовий підхід і соціокультурну реальність того часу, допомагаючи сучасним дослідникам краще розуміти історію і суспільство Стародавнього Вавилону.

2. Вивчення права і правосуддя: Кодекс Законів царя Хаммурапі демонструють структуру та принципи судової системи того часу. Вони надають інсайти у судовий процес, включаючи роль суддів, свідків, покарання та процедури доведення вини або невинності.

3. Етичний і соціокультурний контекст: Кодекс Законів царя Хаммурапі відображають соціальні та етичні норми, що були важливі для цього суспільства. Вони показують, як важливо було володіти власністю та дотримуватися етичних норм у вавилонському суспільстві.

4. Поняття справедливості: Кодекс Законів царя Хаммурапі регулюють важливі аспекти справедливості, включаючи відшкодування шкоди, кари для обвинувачених та відповідальність свідків. Це сприяє вивченню того, як вавилонці розуміли та застосовували правосуддя.

Кодекс Законів царя Хаммурапі – важливе джерело для дослідження історії, права та суспільства Стародавнього Вавилону, має цінність у контексті історичних та правових досліджень.

Що стосується дії цього кодексу, він мав значення щодо підтримки правопорядку та стабільності в Стародавньому Вавилоні. Він також надавав

захист правам громадян і встановлював засади справедливого судочинства. Однак, варто зазначити, що кодекс містив дуже суворі покарання, і деякі з них можуть викликати відчуття несправедливості.

Отже, це джерело містило ретельно встановлені норми та санкції для різних правових питань і визначав стандарти поведінки для різних соціальних класів.

Література

1. Луговий О. М. Історія Стародавнього Сходу : навч.-метод. посіб. до нормативної дисципліни професійної підготовки для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 032 Історія та археологія. Частина I. Одеса : Одес. нац. ун-т імені І. І. Мечникова, 2021. 214 с.

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ПЕРЕТВОРЕНЬ УРЯДУ ФІДЕЛЯ КАСТРО: ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ (1959-1961 рр.)

Катерина Качинська

Науковий керівник:
Оксана Черевко

Феномен Кубинської революції 1959 р. залишається актуальним у науковій площині, оскільки в результаті неї країна пішла не властивим регіонові Латинської Америки історичним шляхом побудови соціалізму. Кубинський досвід постійно перебуває в полі зору істориків, політологів, політиків, економістів. Поглибленого вивчення потребують перші кроки уряду Ф. Кастро для встановлення суспільної та соціалістичної власності на основні знаряддя і засоби виробництва.

Країна мала ряд серйозних і складних проблем, які для свого вирішення потребували рішучих і радикальних дій. Внаслідок економічної відсталості, рівень життя населення на Кубі був вкрай низьким: напередодні революції середньорічний дохід на душу населення коливається від 250 до 300 песо. Рівень постійного безробіття був дуже високим, що ускладнювалося зростанням населення. Революція мала розв'язувати питання економічного характеру, зокрема підвищення матеріального добробуту населення країни [3, с. 136].

На першому етапі революційних перетворень ключовою дією було повернення незаконно привласненого майна, яке належало диктатору Фульгенсіо Батісті та його спільникам. Це стосувалося не лише земель, а й промислових підприємств і інших ресурсів, які були націоналізовані. Відновлення контролю над цим майном дозволило уряду Кастро забезпечити додаткові ресурси для розвитку економіки, подолати її відсталість порівняно з іншими країнами.

Також відбувся перерозподіл доходів підприємств на користь розвитку країни та підвищення рівня життя населення. Збільшення заробітних плат і зниження тарифів на комунальні послуги спрямовувалися на поліпшення соціально-економічного становища громадян.

Ці заходи були лише початком широкого спектру реформ, які спрямовувалися на створення соціалістичного суспільства на Кубі. [2, с. 180-181].

Також першому етапу характерний початок проведення аграрної реформи, яка впроваджувалася в інтересах незаможних верств населення. Саме вона забезпечила збільшення сільськогосподарського виробництва, заміну латифундій на кооперативи, усунення залежності від монокультури (цукрової тростини), стимулювання розвитку промисловості державними та приватними засобами. Загалом, вони мали на меті узгодити інтереси різних соціальних верств, зацікавлених у змінах [5, с. 278].

Другий етап відзначається боротьбою з іноземним капіталом та його націоналізацією. Найперше це було пов'язано з попередньою політикою США в регіоні, з якою новий уряд намагався боротися.

Процес націоналізації американського капіталу передбачав компенсацію за завданий республіці збиток. В результаті цієї політики ряд добре обладнаних підприємств потрапив під контроль революційного уряду. [2, с. 184-185].

Однак, промисловці чинили опір нововведенням. Для боротьби зі змінами найчастіше використовувалися саботажі, які часто шкодили не лише економіці країни, а і самому підприємству.

Держава почала брати участь у вирішенні виробничих конфліктів між робітниками та підприємцями. Однак державне регулювання не зачіпало великих, провідних підприємств, а ореолом їхньої діяльності насамперед виступали заводи та фабрики середньої величини [1, с. 233].

В цей період заклалися основи нової організації господарства, розпочалося добровільне вкладання в фонд індустріалізації (4% зарплати), з цією метою використовували профспілки.

Третій етап ознаменувався переходом до політики правильного використання ресурсів, для підвищення добробуту народу. За допомогою націоналізації держава намагалася зосередити у своїх руках контроль над усіма підприємствами. Для більшої продуктивності створювалися об'єднання робітників певної галузі, які самі могли коригувати плани виробництва в майбутньому [5, с. 344].

Загалом 1961 р. став вирішальним для початку соціалістичного будівництва, закладалися основи соціалістичного господарства. Також відбувалося поширення освіти та безплатної медицини.

Зміни зачепили також державний апарат: були створені міністерство промисловості, міністерство зовнішньої торгівлі, міністерство внутрішньої торгівлі, було реорганізовано Національний банк, міністерство фінансів, Центральну раду планування, а в провінціях і районах були організовані Хунти координації, виконання та інспекції (ХУСЕІ) [2, с. 200].

Отже, революційні економічні перетворення здійснені урядом Ф. Кастро ліквідували вплив іноземців та іноземного капіталу на економіку країни шляхом націоналізації, віддалили новостворену країну від США та провели аграрну реформу, яка заклала основи господарського життя та підвищення добробуту населення. Крім того, зміни розпочали соціалістичне будівництво та стали поштовхом до формування соціалістичного суспільства, і визначили подальший шлях розвитку країни та її міжнародної співпраці.

Література

1. Дзанатта Л. Фідель Кастро. Останній «католицький король». ; пер. з італ. Г. Залевської. Львів : Видавництво Анетти Антоненко ; Київ : Ніка-Центр, 2022. 432 с.
2. Кастро Ф., Рамоне И. Фідель Кастро. Моя жизнь. Биография на два голоса. Москва: РИПОЛ классик, 2009. 784 с.
3. Ле Риверенд Х. Экономическая история Кубы. Москва: Наука, 1967. 199 с.
4. Вилабой С., Вега О. Куба. Взгляд на историю. New York: Ocean Press, Второе издание, 2015. 132 с.
5. Слезкин Л. История Кубинской Республики. Москва: Наука, 1966. 467 с.

СЕКЦІЯ ІІІ
«АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИКЛАДАННЯ ПРЕДМЕТІВ
ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ
ГАЛУЗІ ТА АНАЛІЗ УПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛЬНИХ
ПРОГРАМ В УМОВАХ НУШ»

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ У
СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ
АКАДЕМІЧНОМУ ДИСКУРСАХ

Світлана Моцак

Протягом останніх двох десятиліть важливість залучення молоді до громадського життя стала актуальною темою в наукових дослідженнях, політиці та реаліях багатьох країн, зокрема Європейського союзу та України.

Громадянська освіта розглядається як інструмент, що сприяє розвитку поваги до закону, справедливості, принципів демократії та загального блага. Вона сприяє формуванню незалежного мислення, розвитку навичок рефлексії та обробки інформації, а також умінню вести конструктивні дискусії.

Сучасні політики усвідомлюють, що молодь має великий вплив на майбутнє своїх країн. Тому на міжнародному рівні Світовий банк визнає проявлення активної громадянської позиції як один із ключових елементів здорового переходу в доросле життя для сучасного покоління молоді, і прийдешніх поколінь [1].

Поняття громадянства активно досліджується як вченими із числа закордонних, так і вітчизняними вченими, такими як А. Адлер, В. Беннетт, Дж. Дьюї, О. Овчарук, Дж. Пітман, П. Вудс, як в контексті минулого, так і сучасності. Крім того, концепція «освічених громадян» закріплена у кількох міжнародних та національних офіційних документах, таких як «Всесвітня доповідь з питань молоді» ООН та «Концепції громадянського виховання дітей і молоді». З початку 1990-х років дискусії щодо

розвитку громадянської освіти в Україні почали набирати обертів як у теорії, так і на практичному рівні, що було викликано запуском кількох проєктів в рамках процесу демократизації Східної Європи. Серед документів, прийнятих Міністерством освіти України, варто відзначити «Концепцію громадянського виховання дітей і молоді» (2000), «Концепцію громадянської освіти в середній школі України» (2005) та «Проєкт Концепції громадянської освіти та виховання» (2012) [2].

Навіть при всіх заходах, спрямованих на підтримку громадянської освіти, постіндустріальні демократичні країни визнали наявність кризової ситуації у залученні студентів до громадського життя, особливо звертаючи увагу на низький рівень їх участі у виборах та інших традиційних громадських заходах [3, с. 89–290]. Наприклад, в Україні 77% опитаних студентів, які були опитані про свою політичну поведінку, виявились аполітичними. Це може бути пояснено низькою впевненістю молоді у їхній здатності впливати на політичні процеси в країні, а також низьким рівнем законодавчої та політичної культури в Україні, а також обмеженим представництвом молоді в органах державного регулювання та управління [4].

Дослідження явища залучення до політичного та громадянського процесу можна простежити ще з часів Аристотеля та римських міст-держав. У античності концепція Аристотеля про «квітуче життя» визначала, що всі вільні люди повинні усвідомлювати свою відповідальну роль у політичній системі, захищати інтереси особистого життя, свого соціального класу та суспільства загалом. Бути визнаним громадянином за тих часів означало необхідність жити за «верховенством права», виявляти інтерес до свого уряду та проявляти «громадянські чесноти».

Філософська концепція «громадянських чеснот» визначала етичні та моральні обов'язки, встановлювала певний «план» дій для особи, що в загальних рисах визначав її поведінку в різних ситуаціях, спрямовував на сприяння загальному благу певної громади.

У XIX столітті ліберальний погляд на громадянськість підкреслював важливість прав для всіх громадян, в той час як у XX столітті прихильники «соціального громадянства» розширили визначення цього поняття, стверджуючи, що громадянські та політичні права є лише частиною того, що громадяни можуть очікувати від держави. Права громадян тепер мають охоплювати не лише їх участь у «високій» політиці, а й умови їхнього особистого життя та праці.

Таким чином, поняття громадянства вийшло за рамки політики, охоплюючи як формальну, так і неформальну соціальну діяльність. Як наслідок, з'явилося поняття «залучення до громадського життя», яке тісно пов'язане з поняттям «громадянськість».

З нашої точки зору, поняття громадянських чеснот, загального блага та спільної ідентичності, якостей «справжніх» громадян, а також громадянської та політичної участі, застосовуються як у сучасній міжнародній, так і в українській дискусії щодо розуміння сутності громадянства.

Аналіз робіт українських дослідників, присвячених громадянській компетентності, дозволяє зробити висновок, що етичні та моральні обов'язки, а також якості громадян, визнаються важливими для розуміння громадянства. У своєму теоретичному дослідженні В. Кравцов та Т. Кравцова розглядають громадянськість як конкретну моральну якість особистості, що визначає її соціальну

спрямованість і готовність до досягнення соціально значущих та індивідуально необхідних цілей відповідно до правових та моральних норм [5, с. 27–28].

Інший український дослідник Р. Хмелюк характеризує особу з високим рівнем громадянської компетентності як ту, яка виявляє патріотизм, має сильне почуття обов'язку, є відповідальною, цілеспрямованою, самоорганізованою, самостійною та наполегливою [6, с. 133].

Загалом можна зазначити, що розвиток розуміння громадянської освіти пройшов етапи від розгляду її як критичної взаємодії та відповідальності за себе та громаду до осмислення власних прав і свобод, а також критичного ставлення до уряду, аж до усвідомлення необхідності взаємозалежності країн світу та світової рівності. Громадянська освіта представляє собою складну та динамічну систему, де компоненти, такі як знання, цінності, ставлення, уміння та навички, а також залучення до дії, є важливими складовими.

У висновках Б. Кріка вказано на необхідність розвитку у студентів певних структурних компонентів громадянської освіти, таких як соціальна та моральна відповідальність, залучення до суспільного життя та політична грамотність. Відзначено, що результативність громадянської освіти полягає у сформуванні у студентів знань та розуміння ключових понять (демократія, рівність, різноманіття, справедливість тощо), цінностей та ставлень (загальне благо, віра в людську гідність, налаштованість працювати з іншими та заради інших) та розвитку навичок та здібностей (здатність наводити обґрунтовані аргументи, співпрацювати, бути терпимими до поглядів інших тощо.)

У висновку ми підкреслюємо, що розуміння громадянськості та сутності громадянської освіти впливає на формування ідентичності молоді та суспільства загалом. Громадянська освіта визначається як одна з ключових компетентностей, що фіксується на рівні міжнародних та національних стандартів. Як підхід до особистого включення у сфери політики та соціуму, громадянськість у сучасних дискурсах еволюціонує від акценту на правових, громадянських та політичних питаннях до акценту на ідентичності, чеснотах та громадянській самоідентифікації. Зростання розуміння суті громадянської освіти відбувається від передачі знань до виховання якостей, ставлень та моральних характеристик.

Отже, концепція громадянської освіти, яка була висловлена Дж. Дьюї на початку ХХ століття, відзначається поступовим поверненням на передній план, адже все більше дослідників стверджують, що громадянську освіту слід розглядати як не лише окремий предмет, але й ключову складову освітньої політики, що важлива як для освітян, так і для суспільства, як на міжнародному, так і на національному рівні.

Література

1. World Development Report 2007: Development and the Next Generation. 2006. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5989> (дата звернення: 05.02.2021).

2. Іванюк І.В., Овчарук О.В., Терещенко А.Б. Аналітичний звіт сучасного стану громадянської освіти в Україні: Громадська організація «Агенція розвитку освітньої політики». Київ, 2013. 104 с.

3. Banks J. A. Teaching for Social Justice, Diversity, and Citizenship in a Global World. The Educational Forum. Taylor and Francis Online. 2004. № 68. P. 289–298.

4. Шестоपालюк О.В. Теоретичні і практичні засади розвитку громадянської компетентності майбутніх учителів: автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.04; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ, 2010. 44 с.

5. Кравцов В.О., Кравцова Т.О. Теоретичні засади формування громадянської компетентності майбутнього соціального педагога. *Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія: Педагогічні науки*. 2012. Вип. 103. С. 27–35.

6. Хмелюк Р.И. Формирование гражданской зрелости студенческой молодежи. Київ: Вища школа, 1978. 133 с.

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА: ВПЛИВ КУЛЬТУРНИХ РУХІВ НА ІСТОРІЮ

Надія Воронова

Зв'язок історії та культури є надзвичайно важливим і тісним. Історія та культура взаємодіють та впливають одне на одне в багатьох аспектах, як от у формуванні культурної ідентичності. Історія визначає корені та спадкову пам'ять суспільства, впливає на формування культурної ідентичності, об'єднуючи людей на підґрунті спільної історії, традицій і цінностей. Історія створює культурну спадщину, яка включає в себе мову, мистецтво, музику, літературу, обряди та інше буття культури. Культурна спадщина містить інформацію про минуле суспільства. З іншого боку, культура може впливати на хід історичних подій. Культурні рухи, ідеології та масові рухи можуть стати важливими факторами, які формують події в історії. Культурні рухи можуть боротися за права людини, свободу вираження, рівність та інші суспільні цінності, можуть мати значущий вплив на історичні події і розвиток суспільства в цілому. Вони виступають як важливий чинник, який формує соціокультурний контекст та визначає реакцію громадян на історичні події.

Історико-культурологічна освіта залишається дуже актуальною у сучасному світі. Вона допомагає зберегти та відновити історичні та культурні цінності, що важливо для збереження національної та світової спадщини. Знання з історії і культури допомагають краще розуміти події та явища, надають контекст і сприяють аналізу подій. В умовах глобалізації і міжкультурної взаємодії історико-культурологічна освіта допомагає підготувати людей до взаємодії з представниками інших культур, релігій, традицій і сприяє розвитку толерантності. Вивчення історії, культури сприяє розвитку критичного мислення, аналітичних навичок та здатності до дослідження. Історико-культурологічна освіта відкриває можливості для професійного розвитку у галузях, пов'язаних з культурним менеджментом, музеєзнавством, археологією, викладанням історії та культури. Знання історико-культурологічного контексту сприяють формуванню громадянської ідентичності та активного громадянства. Регіональна історія, культура є важливими для розвитку туризму та приваблення туристів. Історико-культурологічна освіта залишається важливою і актуальною для особистісного розвитку, допомагає розширювати горизонти знань, розуміти минуле та сучасність, сприяє культурній толерантності та співпраці між людьми різних культур та націй.

Українські вчені досліджують зміни в історико-культурологічній освіті, розробляють та впроваджують нові методи навчання. Науковці Інституту педагогіки НАПН України висвітлили орієнтири міжнародних та неурядових організацій щодо забезпечення неперервності освіти в умовах війни, питання організації дистанційного навчання в Україні, розглянули інноваційні зміни в організації освітнього процесу у зв'язку із реформою загальної середньої освіти «Нова українська школа» та умовами воєнного стану [1, с. 62-90]. На постійній основі відбувається аналіз освітніх програм, оцінка результатів навчання, розробка нових підходів до викладання та багато іншого. Мета таких досліджень полягає в поліпшенні якості освіти та сприянні кращому розумінню історії та культури в сучасному світі.

Виокремимо деякі способи, якими культурні рухи впливають на історію. Культурні рухи можуть виникати в реакції на соціальні, політичні або економічні проблеми. Вони можуть відображати бажання суспільства до змін і покращень у суспільних умовах. Рухи за громадянські права, фемінізм, за охорону природи скоїли відчутні зміни в історії, адже спрямовані на боротьбу з соціальною нерівністю та екологічними проблемами. Так, в Сполучених Штатах Америки у 1950-1960-х роках виник рух «Поезія і права громадян» (Poetry and Civil Rights) як відповідь на расову сегрегацію та порушення громадянських прав афроамериканців, які відбувалися в багатьох частинах Сполучених Штатів, особливо в південних штатах. Активісти руху використовували поезію та інші види мистецтва для виразу своєї обуреності та вимоги до гідності й рівних прав. Важливими фігурами цього руху були поети, такі як Ленгстон Х'юз, Мая Анджелу, Джеймс Болдвін. Вони створювали поезію та літературні твори, які висловлювали протест проти расової дискримінації, поневолення та порушення громадянських прав. Музика також відіграла важливу роль у цьому русі. Співаки – Ніна Сімон і Боб Ділан – створювали пісні, які висловлювали солідарність з рухом за громадянські права та закликали до змін у суспільстві. Цей культурний рух сприяв підвищенню свідомості про проблеми расової нерівності та неправосудності в Сполучених Штатах. Він був важливою частиною громадянських правових рухів та сприяв прийняттю законів, які забезпечили громадянські права афроамериканців, такі як Закон про права голосу, Право на голос і Громадянський акт про права.

Культурні рухи можуть сприяти зміні цінностей та ідеологій у суспільстві, викликати дискусії та перегляд старих поглядів на світ, що, в свою чергу, може вплинути на історичні події. Наприклад, контркультурні рухи 1960-х років в США сприяли зміні уявлень про свободу, рівність та сексуальність. Один із яскравих прикладів – «Контркультурна революція» (Counterculture Revolution) 1960-х років в Сполучених Штатах. Контркультурна революція виникла як відповідь на соціальні, політичні та культурні проблеми того часу. Вона включала в себе широкий спектр рухів і тенденцій, як от хіпі: молодь, що відмовлялася від традиційних цінностей та способу життя, пропагувала мир, любов, свободу та протестувала проти війни у В'єтнамі. До контркультурної музики можна віднести творчість Боба Ділана, Джимі Хендрикса, Дженні Хендрикс, що сприяла поширенню нових ідей та вираженню протесту. Цей рух вплинув на суспільну ідеологію, підкресливши важливість миру, рівності, свободи та екологічної свідомості. Він сприяв прийняттю ключового законодавства щодо громадянських прав, зміни у культурних нормах та розвиток інших соціокультурних рухів. Контркультурна революція вплинула на суспільство в

Сполучених Штатах та поширила свій вплив на світовому рівні, змінюючи підходи до багатьох питань.

Культурні рухи часто вносять інновації в образотворче мистецтво, літературу, музику та інші сфери буття культури, формують нові тенденції, стиль, ідеї та теми, способи виразу митця. Вони можуть виступати як стимул для творчості та спонукати художників використовувати нові техніки, матеріали, концепції. Україна має багатий спадок в галузі інновацій образотворчого мистецтва протягом різних історичних епох. У 1910-1930-х роках українські художники приєдналися до міжнародних авангардних рухів – супрематизм, конструктивізм та експресіонізм. Провідними фігурами були Казимир Малевич, Олександр Родченко, Олександр Архипенко. Вони долучились до світових течій мистецтва та внесли важливий внесок у розвиток абстрактного мистецтва та дизайну. Однією з унікальних інновацій в українському образотворчому мистецтві є «Школа паралельних перспектив», створена Олександром Богомазовим в початку 20-х років ХХ століття. Вона використовувала новаторські техніки і стилі для створення багатопланових, геометричних композицій. Українські художники сучасності використовують різноманітні медіа та техніки, включаючи живопис, скульптуру, мультимедіа та інше. Вони висловлюють новітні ідеї, активно працюють в міжнародних контекстах, виставляють свої роботи по всьому світу. Інновації в образотворчому мистецтві включають інтерактивні інсталяції, які взаємодіють із глядачами, використання сучасних технологій, таких як віртуальна реальність, розширена реальність для створення іммерсивних художніх досліджень. Розвивається культура графіті та стріт-арту, яка змінює міський пейзаж та сприяє розвитку вуличного мистецтва. Художники використовують це середовище для висловлення своїх поглядів та ідей.

Культурні рухи висвітлюють соціокультурні та політичні проблеми через мистецтво. Митці використовують свої роботи для виразу позиції, стають промовцями важливих глобальних тем. Наприклад, рух сюрреалізму в мистецтві відобразив новий спосіб дивуватися світові та використовувати незвичайні образи. Фріда Кало, мексиканська художниця, відома своєю яскравою та експресивною творчістю, що відображає її особистий досвід, емоції та політичні погляди. У своїх картинних творах, Фріда Кало часто зображала себе, використовуючи автопортрет як форму виразу. Вона відкрито висловлювала біль та боротьбу зі своїми фізичними стражданнями після тяжких травм та хвороби, а також свої політичні переконання. Її роботи часто віддзеркалюють феміністичні погляди, підтримку прав жінок, працівників та народної боротьби в Мексиці. Однією з її найвідоміших картин є «Фріда і Дієго Рівера» (Frida and Diego Rivera), де вона зображена поруч із своїм чоловіком, відомим мексиканським художником Дієго Рівера. Ця картина відображає їх складні стосунки, але також виражає підтримку та прив'язаність один до одного. Фріда Кало вважається однією з найбільш впливових мисткинь ХХ століття. Її роботи стали символом сильної волі, вираження особистого досвіду та боротьби за соціальну справедливість [2, с. 26-30].

Культурні рухи розширюють межі мистецтва та віднаходять нові форми виразу. Хіп-хоп як культурний рух мав великий вплив на музику, хореографію, графіті. Один з відомих прикладів, коли культурні рухи розширюють межі мистецтва – це рух сюрреалізму, який виник в 1920-х роках. Сюрреалізм – культурний рух, що об'єднує літературу, живопис, фотографію, кіно, музику та інші мистецькі форми. Головною ідеєю сюрреалізму є дослідження безсвідомого та підсвідомого рівнів

людського існування, а також вираз емоцій та ідей, які зазвичай залишалися поза межами раціонального мислення. Сюрреалісти, такі як Сальвадор Далі, Андре Бретон, Ман Рей і Жан Арп, створювали твори мистецтва, які були насичені символами, асоціаціями та фантастичними образами. Вони використовували автоматичне письмо та малюнок для здійснення спонтанних, нецензурованих виразів, які виходили за межі традиційних норм мистецтва. Крім того, сюрреалісти активно співпрацювали з іншими мистецькими формами, такими як кіно, фотографія. Так, фільми Луїса Бунюеля «Віденський бургомістр», «Золота весна» - відображають сюрреалістичні ідеї та методи в кінематографі. Сюрреалізм розширив межі мистецтва, дозволяючи митцям виразити свої мрії, фобії, антиутопії та інші аспекти людського психологічного досвіду, які раніше не часто були предметом мистецьких досліджень. Цей рух також відкрив нові способи сприйняття та розуміння мистецтва, розширюючи межі традиційного мистецтва та інтерпретуючи його в новий спосіб.

Культурні рухи можуть сприяти обміну культурними впливами між різними групами і народами. Цей обмін може викликати створення нових, збагачених форм мистецтва, які відображають різноманітність та багатство світової історії. Один з прикладів обміну культурними впливами між різними групами і народами - це розповсюдження культури та традицій за допомогою Шовкового шляху в давньому світі. Шовковий шлях був мережею торгових маршрутів, які з'єднували східну та західну Азію, Африку та Європу. Цей шлях був важливим засобом обміну товарами, ідеями, технологіями та культурними впливами між різними народами та цивілізаціями. Під час обміну по Шовковому шляху кілька ключових культурних елементів та товарів швидко поширилися з одного регіону до іншого. Сюди можна віднести шовк, адже саме з Шовкового шляху отримав свою назву цей торговий маршрут. Китай був головним виробником шовку, який популярний в Європі та інших регіонах. Китайська кераміка, така як фарфор, здобула велику популярність у Європі. Інновації в паперовому виробництві та виданні книг поширилися з Китаю до Європи, що зробило книги доступними для широких мас. Знання про лікарські рослини, засоби і методи лікування поширилися з східного світу до західного світу та навпаки. Обмін культурними ідеями включав в себе релігійні вчення, філософію, мистецтво та музику. Цей обмін культурними впливами сприяв розширенню знань і розвитку культур, сприяв розумінню різних національних та релігійних традицій, а також зміцнював зв'язки між народами різних частин світу. Шовковий шлях був одним із найважливіших маршрутів обміну культурними цінностями в історії і відображає важливість обміну інформацією та ідеями для розвитку світової культури.

Отже, культурні рухи мають потужний вплив на мистецтво, допомагаючи йому реагувати на зміни у суспільстві та відображати різні аспекти історії. Вони сприяють розвитку та еволюції мистецтва, роблять його більш різноманітним та актуальним; підтримують активну громадянську позицію членів суспільства через мистецтво. Художники використовують свої роботи для підтримки громадських кампаній, агітації, відкритої критики соціальних недоліків. Культурні рухи можуть об'єднувати велику кількість людей навколо спільної ідеї чи цілі. Це може призвести до масової мобілізації та вплинути на політичні події, такі як революції чи національні рухи за незалежність. Культурні рухи відіграють важливу роль у формуванні історії та розвитку суспільства, сприяючи нововведенням у різних

сферах життя, як от соціальні та політичні зміни, зміна цінностей, культурна інновація та масова мобілізація. Вони допомагають суспільству адаптуватися до нових викликів та розвиватися відповідно до мінливих потреб сучасного світу. Історія ж допомагає зберегти культурну пам'ять, важливі історичні події та постаті стають частиною культурної пам'яті суспільства і передаються через покоління в оповіданнях, піснях, легендах та інших формах культури. Історичні зміни, такі як війни, революції, колонізація та інші події, впливають на культуру та спричиняють зміни в її розвитку. Зв'язок історії та культури підкреслює важливість вивчення історичних та культурних цінностей для збереження національної та глобальної ідентичності. Розуміння цього зв'язку допомагає нам краще розуміти світ навколо себе і той шлях, яким ми прийшли до сучасності.

Література:

1. Загальна середня освіта України в умовах воєнного стану та відбудови: реалії, досвід, перспективи / методичний поради́ник науковців Інституту педагогіки НАПН України до початку нового 2023–2024 навчального року : методичні рекомендації / за заг. ред. Олега Топузова, Тетяни Засе́кіної; Ін-т педагогіки НАПН України. Київ : Педагогічна думка, 2023. 192 с.

2. Bonales, G., Martínez-Estrella, E. C. y Suárez-Carballo, F. (2023) «Iconos culturales de Argentina, España y México. El fenómeno mainstream en redes sociales», Palabra Clave, 26(3), p. e2332. DOI: <https://doi.org/10.5294/pacla.2023.26.3.2> (дата звернення: 12.11.2023).

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ ПОНЯТЬ У 9-У КЛАСІ: ТРАДИЦІЙНІ ТА ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ (НА ПРИКЛАДІ ТЕМИ «НЕПОВНОЛІТНІ ЯК УЧАСНИКИ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН»)

Ігор Коляда

Ніна Загребельна

Софія Іжук

Сучасний світ інформаційних технологій, зростаюче покоління «Альфа» - діти, народжені після 2010 року, з притаманними йому сприйняттям матеріальних цінностей та матеріального добробуту як належного стану речей. Вони не затримують свою увагу на чомусь одному і постійно поглинають гігабайти все нової і нової інформації. Їм властива багатозадачність і нетерплячість. Тому зміна форм, прийомів навчання, широке використання новітніх технологій навчання є потребою часу і невід'ємною складовою у освітній діяльності сучасного вчителя правознавства.

Шкільна навчальна дисципліна «Правознавство. 9 клас» передбачає вивчення тем, пов'язаних із сімейним правом України. Зокрема підручник «Основи правознавства» для 9 класу авторів О. Святокум та І. Святокум пропонує параграф «Неповнолітні як учасники сімейних правовідносин» [3].

Формування правових знань та практичних компетентностей в умовах реалізації завдань Нової української школи з урахуванням вікових особливостей

передбачає активне застосування вчителем правознавства інтерактивних технологій навчання, що має посприяти підвищенню рівня ефективності освітнього процесу, пізнавальної активності й успішному засвоєнню навчального матеріалу здобувачами освіти.

Засвоєння здобувачами освіти нового матеріалу та висвітлення матеріалу теми за запропонованим підручником вчитель може організувати за таким планом: 1. Сім'я і шлюб із точки зору права. 2. Особисті немайнові та майнові права й обов'язки подружжя. 3. Взаємні права та обов'язки дітей.

Одним із варіантів здійснення актуалізації опорних знань і мотивації навчальної діяльності здобувачів освіти при вивченні запропонованої теми слугує виконання інтерактивної вправи «Асоціативний куш». Вчитель, демонструючи відповідні ілюстрації, пропонує здобувачам освіти дібрати якнайбільше слів-асоціацій до слова «сім'я».

Роботу над формуванням уявлення про поняття «сім'я» вчитель розпочинає використання прийому сюжетної розповіді, використовуючи для цього уривок із соціально-психологічного роману Панаса Мирного художнього твору «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (створеного у співавторстві з Іваном Біликом): «Сім'я – це найголовніший й первинний інститут суспільства. Стати її членом на підставі шлюбу, кровного споріднення та всиновлення. Сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства. Ось як показують сім'ю у своєму соціально-психологічному романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» українські письменники: «...Через два тижні повинчали молодих. Зажив Іван Гудзь з своєю молодою дружиною тихо та мирно, люб'язно – спокійним хліборобським життям. Мотря порядкує з севкрухою в хаті. Живуть – як мед п'ють... А тут уже й дітки пустилися. Породила Мотря трьох синів, як соколів. Є бабі на старість утіха й забавка! А хлоп'ята справді вдалися – нівроку: один Максим, другий Василь, а третій Онисько! Раділо серце батькове та материне, на їх дивлячись; раділа й стара Марина, гойдаючи онуків...» [2].

Так, перед нами змальовано образ української родини Гудзів, де батьки – Іван та Мотря – та їхні діти – Максим, Василь, Онисько – пов'язані кровними зв'язками. Членом родини є мати Івана Гудзя – Марина. Спільним є господарство родини: садиба, поле, що у правовому контексті означає, що члени родини пов'язані як особистісними, так і майновими відносинами. Для первісного закріплення вчитель може запропонувати здобувачам освіти скласти схему «Підстави належності до сім'ї».

Формування правового поняття «сім'я» у здобувачів освіти у 9 класі при вивченні запропонованої теми опирається на повторення раніше засвоєних понять таких, як: поняттями «сімейне право» та «сімейне законодавство». З цією метою доцільно буде використати прийом репродуктивної бесіди. При цьому вчитель може це організувати у формі інтерактивної гри «Мозковий штурм», поділивши клас на умовні команди, які відповідають за правилом «першої піднятої руки капітаном команди» на поставлені запитання: Пригадайте, що таке право? Які основні форми права? Які галузі права Вам відомі? Що є основою для виділення окремих галузей? До якого інституту права належить кожен із нас? Які правовідносини виникають у сім'ї? Норми якого права регулюють сімейні правовідносини? Яке зовнішнє вираження в інституті законодавства має сімейне право? Підсумовуючи вчитель зазначає, що «Отже, сім'я – це інститут права, правовідносини у якому

врегулюються сімейним правом, що виражається у сімейному законодавстві». Первісне закріплення вчитель проводить організовуючи гру «Розгадай ребус».

Розкриття вказаної теми вимагає ознайомлення здобувачів освіти із основним джерелом сімейного права – Сімейним кодексом України. У цьому вчителю може допомогти використання прийому опису: «Сімейний кодекс України – однотомне видання українською мовою. Надруковане київським видавництвом «Паливода» у 2023 році. У виданні наведений офіційний текст Сімейного кодексу України з усіма останніми змінами та доповненнями (станом на 01.05.2023). Книга видана у паперовому форматі з м'якою палітуркою, загальною кількістю 108 сторінок». Для первісного закріплення поданого матеріалу доцільно запропонувати виконати таке завдання: «Використовуючи електронну чи паперову версію Сімейного кодексу України, охарактеризуйте зміст цього документа» [4].

Первісне закріплення навчального матеріалу вчитель організовує у формі навчальної гри: «Склади ребус», «Намалюй піктограму». Це може бути організовано у формі флешмобу, коли одна команда навівши свій приклад подає виклик іншій, перемагає команда ребус якої буде найкреативнішим, але і найзрозумілішим для розв'язання.

Наступним ключовим поняттям теми, що вивчається на уроці є правове поняття «шлюб». Одним зі способів формування уявлення про нього може бути використання ілюстрацій та евристичної бесіди, яку організовує у формі інтерактивної гри «Мікрофон» і у ході якої вчитель пропонує здобувачам освіти відповісти на такі запитання: Яку із форм соціальної організації демонструє ілюстрація? З ким пов'язано слово шлюб? Яким чином має бути закріплено союз чоловіка та жінки? Які правовідносини виникають між подружжям і що вони передбачають? Підсумовуючи діяльність здобувачів освіти під час інтерактивної гри «Мікрофон», вчитель зазначає, що «Отже, шлюб – форма соціальної організації сімейних відносин між чоловіком і жінкою, що юридично закріплюється і встановлює для них взаємні подружні права та обов'язки». З метою первісного закріплення засвоєного навчального матеріалу вчитель пропонує здобувачам освіти створити меми, а сформульоване визначення поняття занотувати у робочий зошит.

Важливим елементом процесу навчання правознавства є використання практичних методів, передусім організація роботи із джерелами права. Вчитель, продовжуючи розкривати зміст поняття «шлюб», пропонує опрацювати текст статті 21 Сімейного кодексу України. Після ознайомлення з нормативно-правовим актом здобувачам освіти пропонується проаналізувати правову ситуацію: «22-річний Олександр та 19-річна Юлія вирішили створити сім'ю. Для узаконення свого союзу вони звернулися до державного органу РАЦСу, подали відповідну заяву та у визначений термін офіційно одружилися». До задачі додається запитання: «Яким правовим поняттям називають ці законодавчо оформлені стосунки?». Формою рольової гри можуть стати правові дебати між присяжними засідателями.

З метою підвищення ефективності засвоєння пропонованого навчального матеріалу вчитель пропонує істинні чи хибні правові твердження. Клас поділено на команди, кожна з яких має у ліву колонку дошки під рубрикою «ТАК» запропонувати варіанти істинних тверджень, а у праву – хибних під назвою «НІ»: яка ознака шлюбу розкрита у кожному з них: 1. Подруги Іванна та Вікторія давно проживають разом та ведуть спільне господарство. 2. Микола, перебуваючи у шлюбі з іншою жінкою, запропонував одружитися Ангеліні. 3. Батьки шантажем

примусили Владу вийти заміж за Івана. 4. Олег та Стефанія оформили свій сімейний союз у державному органі РАЦСу. 5. Ярослав, будучи безробітним, примушує дружину повністю матеріально забезпечувати їхню сім'ю та займатися домашнім господарством. 6. Ігор та Марія виконують свої подружні обов'язки».

Підвищити емоційність та наочність викладу дозволить використання на уроці правознавства творів художньої літератури. Так, формуючи уявлення про вільну згоду як одну з умов укладення шлюбу, вчитель застосовує методичний прийом посилання на художній твір, використовуючи уривок з твору Івана Карпенка-Карого «Мартин Боруля», у якому висвітлюється проблема примушування до шлюбу. Розпочинає свою розповідь вчитель з ознайомленням здобувачів освіти з правовими нормами сучасного українського законодавства у сфері сімейних відносин: «Відповідно до статті 24 Сімейного кодексу України, шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка. Примушування ні жінки, ані чоловіка до шлюбу законом не допускається. Їхнє рішення щодо одруження повинно бути вільним від будь-якого насилля, примусу чи обману з боку батьків та інших родичів, іншої особи, яка вступає у шлюб, друзів або сторонніх осіб. Ось як у трагікомедії Івана Карпенка-Карого «Мартин Боруля» висвітлено цю проблему: **«Марися (одна).** ...Та де ж на всім широкому світі знайдеться дворянин, щоб так мене любив, як любить мій Микола! Краще смерть, ніж заміж за другого!.. Що мені робить?.. Ще батькові упаду в ноги... **Марися.** Не губіть мене, батьку, не топіть мене – я у вас одна! Не віддавайте мене заміж за того жениха, що приїде з міста, – я його не люблю, я за нього не хочу. **Мартин.** Як?! За благородного чоловіка не хочеш? За кого ж тебе тоді віддять? **Марися.** Віддайте мене за Миколу. **Мартин.** Світ навиворіт. Панночці – мужика забажалося!.. Не смій мені про це й заїкаться! **Марися.** Я люблю Миколу, і він мене любить, ми будемо щасливі... **Мартин.** Чина, дворянство треба любити, а другої любові нема на світі!.. **Марися.** Я собі смерть заподію, коли... **Мартин.** Та я скоріше вб'ю тебе, ніж віддам за мужика; я тебе з дому вижену, я тебе!.. Іди одягнися мені у нове плаття, а цих речей щоб я більше не чув! **Мартин.** Не знає свого щастя; сказано: молоде — дурне... Ох, діти-діти! Якби ви знали, як-то хочеться бачити вас хорошими людьми, щоб ви не черствий хліб їли... Воно ж, дурне, дума, що я їй ворог! Ворог за те, що витягаю з мужичества... Колись подякує. **Марися (одна).** Що мені робить? Щоб не сердить батька, я тим часом покірствую, а чого наговорю женихові, то нехай тільки слуха! Коли ж і після того не одчепиться, то піду вже на одчай: нехай хоч б'ють, хоч ріжуть – однаково!..» [1].

Прагнучи підвищити емоційність сприйняття навчального матеріалу, забезпечити формування креативного мислення, сформуванню комунікативні компетентності, вчитель може використати такий інноваційний засіб навчання правознавства як драматизація та театралізація. З цією метою здобувачам освіти пропонується використовувати сюжет уривку твору уривку скласти та розіграти рольову ситуацію.

Іншим змістовим компонентом теми є формування уявлень та знань у здобувачів освіти про особисті немайнові і майнові права та обов'язки подружжя. Вчитель їх з'ясовує за допомогою стислої характеристики, пропонує здобувачам самостійно заповнити тематичну таблицю, занотувавши її до конспекту, використовуючи різні кольори для означення ключових слів у правових поняттях. Охарактеризувати ті обов'язки, які набувають чоловік та жінка утворивши подружню пару, вчитель може із застосуванням прийому міркування: «Як права, так

і обов'язки подружжя є однаковими та спільними для чоловіка і дружини. Які саме обов'язки законодавство встановлює для подружжя? Серед них є особисті немайнові, зокрема обов'язок спільно піклуватися про побудову сімейних стосунків між собою та іншими членами сім'ї на почуттях взаємної любові, поваги, дружби та взаємодопомоги; утверджувати в сім'ї повагу до матері та батька; обов'язок нести відповідальність за свою поведінку у сім'ї перед її членами та утримуватися від дій, спрямованих на примушування до припинення шлюбних відносин. Також законом визначено майнові обов'язки подружжя, а саме: дружина та чоловік повинні матеріально підтримувати одне одного та взаємно зобов'язані брати участь у витратах, пов'язаних з хворобою чи каліцтвом одного з подружжя. Підсумовуючи вчитель зазначає, що «подружжя має взаємні та спільні обов'язки, особисті немайнові та майнові, перелік яких закріплений українським законодавством». На основі наведеного матеріалу вчитель пропонує школярам скласти таблицю «Обов'язки подружжя».

Іншим тематичним блоком, що подає значну кількість правової інформації, є питання взаємних прав та обов'язків дітей. Для ефективного засвоєння навчального матеріалу вчитель організовує «Засідання правового клубу», члени якого працюють у парах. Кожній із пар пропонується опрацювати окрему частину питання та на основі цього матеріалу скласти структурну схему. Можливим є такий розподіл на підпункти: 1 пара – особисті немайнові права батьків; 2 пара – особисті немайнові права дітей; 3 пара – майнові права батьків; 4 пара – майнові права дітей; 5 пара – особисті немайнові обов'язки батьків; 6 пара – особисті немайнові обов'язки дітей; 7 пара – майнові обов'язки батьків; 8 пара – майнові обов'язки дітей.

Найбільш ефективним способом закріплення та повторення вивченого матеріалу на уроці правознавства буде його практичне виконання. З цією метою вчитель ділить клас на «групи експертів» / «юридичних консультантів» та пропонує проаналізувати і прокоментувати, опираючись на статті Сімейного кодексу України (які підібрано заздалегідь або вчителем, або найбільш підготовленими здобувачами освіти) такі правові ситуації:

1. 16-річна Іванна та 19-річний Віталій перед реєстрацією шлюбу уклали шлюбний договір. За наполяганням батьків Іванни у договорі було визначено, що у разі розлучення за ініціативи Віталія їхня донька отримує все рухоме та нерухоме майно свого чоловіка. Через 3 роки Віталій вирішив розлучитися, однак відмовився віддавати дружині повністю усе своє майно, аргументуючи це тим, що така вимога з боку Іванни є незаконною, хоч і була зазначена у шлюбному договорі. *Визначте, як українське законодавство регулює подібну ситуацію?* Відповідно до положення статті 93 Сімейного кодексу України, шлюбний договір не може ставити одного з подружжя у надзвичайно невідповідне матеріальне становище.

2. У подружжя Володимира та Надії є 12-річна дочка Аліна. Батьки Надії вимагають, щоб їхня онука проживала з ними, оскільки Володимир та Надія часто допізна працюють і Аліна не отримує достатньої уваги від батьків. Батьки дівчинки відмовилися. *Визначте, яке право батьків дозволяє їм залишити дочку проживати із ними?* Батьки мають переважне право перед іншими особами на те, щоб малолітня дитина проживала з ними.

Завершення теми уроку правознавства, як і будь-якого іншого, вимагає підведення підсумків. З цією метою вчителю можливо організувати дидактичну гру «Незакінчене речення». Вчитель пропонує здобувачам освіти продовжити наведені

частини речень, що наводять основні положення розглянутої на уроці теми: «1. Сімейне право регулює...; 2. Шлюбом є сімейний союз чоловіка і жінки, зареєстрований...; 3. Шлюбний вік в Україні становить...; 4. Шлюбним договором можуть регулюватися...; 5. Батько і мати мають щодо дитини...; 6. Батьки мають обов'язок виховувати дитину в душі...; 7. Майнові права та інтереси дітей найбільше порушуються під час...».

Домашнє завдання, подане вчителем для самостійного виконання здобувачами освіти, окрім опрацювання тексту відповідного параграфа у підручнику, може передбачати і творчу роботу. Зокрема, вчитель пропонує дев'ятикласникам, користуючись додатковими джерелами інформації, підготувати крилаті вислови про поняття «сім'я». Іншим варіантом творчого завдання може бути складання правової казки, в основі якої будуть перешкоди для укладення шлюбу. Ще одним із варіантів домашнього завдання є організація колективної творчої справи не просто скласти правову казку, а і підготувати сценарій рольової ситуації та продемонструвати її на наступному уроці при перевірці домашнього завдання.

Отже, формування правових понять у здобувачів освіти на уроках правознавства у 9 класі в умовах реалізації концепції Нової української школи вимагає використання різноманітних інноваційних технологій навчання, що дозволяють підвищувати пізнавальний інтерес до правознавчого курсу, сприяють формуванню креативного мислення та комунікативних компетентностей, забезпечують зв'язок теоретичного матеріалу з життєвими ситуаціями, спонукаючи здобувачів освіти дотримуватися правових норм у повсякденному житті.

Література

1. Карпенко-Карий І. Мартин Боруля. УкрЛіб. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1009> (дата звернення: 12.06.2023).
2. Мирний П. Хіба ревуть воли, як ясла повні. УкрЛіб. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=983> (дата звернення: 12.06.2023).
3. Святокум О. Святокум І. Основи правознавства: підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів. Харків: Ранок, 2017. 192 с.
4. Сімейний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. Київ: Паливода А. В., 2023. 108 с.

ІСТОРИЧНА ТА ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТИ У 5-У КЛАСІ: ПІДХОДИ ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ (НА ПРИКЛАДІ ПІДРУЧНИКА «ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО», АВТОР. І. ВАСИЛЬКІВ)

Ігор Коляда
Вікторія Шумило

В умовах реалізації концепції Нової української школи перехід до інтеграції навчальних предметів є одним з пріоритетних завдань якісного оновлення середньої освіти.

Традиційна практика суспільствознавчої освіти, слушно зазначає О. Пометун, передбачала окреме викладання навчальної дисципліни «історія України», «Всесвітня історія», «Громадянська освіта», «Правознавство», «Етика», тобто була спрямована на питання внутрішньопредметної інтеграції [1].

На сучасному етапі, за умов впровадження компетентнісного підходу, що передбачає набуття здобувачами освіти міжпредметних комплексів знань, умінь, навичок й цінностей, та відповідно скорочення навчального часу на викладання предметів галузі основним шляхом якісного навчання стає галузева міжпредметна інтеграція.

У загальнонауковій, педагогічній, психологічній та філософській літературі представлені різні підходи до означення поняття інтеграції, що пояснюється проникненням інтеграційних процесів не лише в освітню площину, але й в усі сфери людської діяльності.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначається, що інтеграція - це доцільне об'єднання та координація дій різних частин цілісної системи [2, с. 467].

Педагогічний словник трактує поняття інтеграції як процес зближення і зв'язку наук, що відбувається водночас з процесами їх диференціації [3, с. 183].

Інтегрований підхід в освіті задекларований в останніх керівних документах щодо освіти, таких як: Концепція Нової української школи [4], Державному стандарті початкової [5] (Державний стандарт, 2018 р.) і базової освіти [6] (Державний стандарт, 2020 р.).

У працях українських науковців: С. Гончаренко та І. Козловської [7], М. Іванчук [8] знаходимо визначення поняття інтегроване навчання.

Однак, на нашу думку, найбільш повно це поняття тлумачить австралійська методистка Donna Mathewson-Mitchell. Як зазначає дослідниця, інтегроване навчання являє собою відбір та об'єднання навчального матеріалу з різних предметів з метою цілісного, системного й різнобічного вивчення важливих наскрізних тем [9].

Дослідники методики історії та суспільствознавчих дисциплін звертають увагу, перш за все, на питання реалізації міжпредметних зв'язків: Р. Арцишевська [10], О. Пометун [11]; та теоретичні аспекти аналізу практики впровадження інтегрованого навчання історії: П. Мороз [12]. Однак, питання системного підходу до інтегрованого навчання історії практично не висвітлене в історико-методичній літературі.

Серйозні спроби реальної міжпредметної інтеграції, у практичній площині, розпочалися із запровадження Нової української школи, коли освіту вперше почали розглядати крізь призму загальної картини світу, а не поділяючи на окремі предмети [13].

У статі «Інтегроване навчання: тематичний і діяльнісний підходи» зазначено, що міжпредметна інтеграція передбачає одночасне опанування предметів різних галузей та є синтезом об'єктів, явищ і процесів реальної дійсності, що складають вміст освітнього процесу та методологію його реалізації. Тож, може розглядатися як дидактична умова підвищення науковості та доступності навчання, що позитивно впливає на якість освітнього процесу [14].

Дослідниця в галузі педагогіки О. Барановська виокремлює три види міжпредметної інтеграції: 1) контент-орієнтована - полягає в об'єднанні відомостей

з різних галузей знання навколо однієї теми, об'єкта дослідження; 2) діяльнісно-орієнтована – реалізується шляхом організації інтегрованих уроків; 3) ціннісно-сміслова- базується на спільних для різних предметів смислах і цінностях [15].

Виходячи з викладених міркувань актуальності та доцільності тренду «інтегрованого навчання», відділом суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України було розроблено модельну програму інтегрованого курсу з історії та громадянської освіти для 5-х класів «Досліджуємо історію і суспільство», в основу якої покладено тематичну інтеграцію.

Саме тому, ми спробуємо показати як така інтеграція реалізується у підручнику для 5-го класу «Досліджуємо історію і суспільство» авторського колективу на чолі з І. Д. Васильків за цією програмою.

По-перше, у структурі параграфів цього підручника висвітлено ключові міжпредметні поняття, якими повинен оперувати здобувач освіти: хронологія, географічний соціальний та історичний простір, джерело інформації.

По-друге, безпосередньо у тексті підручника, наприклад у темі «Територія нашої держави» звертаються до широкого спектру географічних понять, природничих знань і умінь.

Таким чином, реалізація інтегрованого підходу суттєво розширює інформативну ємність уроку, вводячи терміни та поняття з інших галузей знання.

По-третє, наприкінці кожного параграфу представлено систему міжпредметних завдань, сформульованих так, аби здобувачі освіти у процесі пошуку відповідей залучались до міркування. Виконання системи таких завдань забезпечує опанування здобувачами освіти інтегрованого курсу.

Особливо інтегрований підхід є важливим в умовах сучасних закладів середньої освіти, основним контингентом яких є представники покоління «зумерів». Здобувачі освіти покоління «зумерів» не читають друкованих газет, не уявляють життя без інтернету і народилися вже зі сторінками у соцмережах і прагнуть різноманітності у своєму житті та діяльності, – цілком справедливо вказує Н. Миронова. – Вони впевнено почувають себе в інформаційному потоці й вміють використовувати знання, та відзначаються здатністю обробляти багато інформації, вмінням виділити важливе [16].

Отже, інтегроване навчання є ефективним інструментом для реалізації парадигми НУШ і, зокрема, компетентісно орієнтованого навчання здобувачів освіти покоління «зумерів». Такий підхід сприяє формуванню нового інтегрованого мислення як інструменту активного творчого освоєння людиною світу. Найбільш ефективним шляхом впровадження інтегрованого навчання є створення та викладання інтегрованих курсів. Сучасні автори підручників намагаються доцільно об'єднувати теми, аби розширювати горизонти пізнання.

Література

1. Пометун О.І., Ремех Т.О., Малієнко Ю.Б., Мороз П.В. (2021). Модельна навчальна програма «Досліджуємо історію і суспільство. 5-6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://cutt.ly/6wIJfMp> (дата звернення 24.10.2023).
2. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови: ВТФ «Перун»: Ірпінь, 2001. 1440 с.
3. Ярмаченко М.Д. Педагогічний словник: Київ: Педагогічна думка, 2001. 514с.

4. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. *Офіційний сайт міністерства освіти і науки України*. 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення 24.10.2023).
5. Державний стандарт початкової освіти (2018). Постанова КМУ № 87 від 21.02. 2018 р. *Верховна Рада. Офіційний сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення 24.10.2023)
6. Державний стандарт базової середньої освіти (2020). Постанова КМУ № 898 від 30.09.2020 року. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886 (дата звернення 24.10.2023).
7. Гончаренко С.У., Козловська І.М. Теоретичні основи дидактичної інтеграції у професійній середній школі. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 2. С. 9-19
8. Іванчук М.Г. Психолого-педагогічні основи виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання. URL: <https://cutt.ly/EwIJcHby> (дата звернення 24.10.2023).
9. Donna Mathewson-Mitchell. A Model for School-Based Learning in Informal Setting. URL: https://drive.google.com/file/d/18x5N052Gr0IDtEdSobjAdTbxBCxcYKxR/view?usp=share_link (дата звернення 24.10.2023).
10. Арцишевська М. Р. Інтеграція змісту освіти: монографія. Луцьк: «Вежа», 2007. 316 с.
11. Пометун О. І. Integrated history teaching: approaches and problems. *Актуальні проблеми історичної освіти: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (18 березня 2021 року)*. ХДУ, м. Херсон, Україна. С. 51-55. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/725054> (дата звернення: 03.04.2023).
12. Мороз П. В., Мороз І. В. Інтегроване навчання історії в 5-9 класах: стан практики та перспективи. *Український педагогічний журнал*. 2021. № 3. С. 66-77. URL: <https://cutt.ly/mwIJc2hQ> (дата звернення 24.10.2023).
13. Гриценко А. П. Можливості використання ІТ-технологій у ході впровадження модельних навчальних програм громадянської та історичної освітніх галузей базової середньої освіти. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. Сер. : Педагогічні науки. 2022. Вип. 1 (48). С. 108-117. URL: <https://drive.google.com/file/d/1xqridTC6jjLHmtGFLdSI3nvasJLl6QC/view> (дата звернення 24.10.2023).
14. Інтегроване навчання: тематичний і діяльнісний підходи. *НУШ : Нова українська школа*. 2017. URL: <https://cutt.ly/HwIJvrCK> (дата звернення 24.10.2023).
15. Барановська О. В. Міжпредметна інтеграція як провідна тенденція в організації профільного навчання. *Педагогічна освіта: теорія і практика* : Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В.М.]. Вип. 22 (1-2017). Ч.1. – Кам'янець-Подільський, 2017. С. 9-13. URL: <https://cutt.ly/QwIJvdx6> (дата звернення 24.10.2023)
16. Миронова Н. Бумери, міленіали, покоління Z – хто це? Розбираємось у теорії. *Українська правда. Життя*. 2020. 9 лютого. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2020/02/9/239843/> (дата звернення 24.10.2023).

ВИКОРИСТАННЯ ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ПРАВОЗНАВСТВА В 10-У КЛАСІ

Ігор Коляда,
Степан Борчук,
Анастасія Семененко

У сучасному світі технології дедалі більше інтегруються в освітній процес. Хмарні технології – це один із таких напрямків, що може зробити уроки ефективнішими, цікавішими та інтерактивнішими. Саме в уроках правознавства в 10-му класі вони можуть стати незамінним інструментом для викладача та здобувачів освіти. Особливо активно почали впроваджуватися хмарні технології з початком пандемії у 2019 році, а згодом у лютому 2022 році в умовах повномасштабного вторгнення РФ на територію суверенної, незалежної України, вчителі та здобувачі освіти звикли до роботи у форматі – онлайн. Сучасний стан освіти в Україні в умовах інформаційного суспільства, коли до Інтернету може підключись практично будь-яка людина, обумовлює необхідність активного використання «хмарних послуг».

Одним із важливих факторів удосконалення підготовки здобувачів освіти 10 класу до уроків правознавства – є активне використання в освітньому процесі нових, більш ефективних методів і технологій навчання, також поєднання моделей, форм та методів навчання. Найбільш перспективним напрямком розвитку освіти із застосуванням засобів інформаційно-комунікаційних технологій на сьогодні вважаються хмарні технології, які набули значного поширення в усьому світі.

У 2014 році було запроваджено проект «Хмарні сервіси в освіті» (Наказ Міністерства освіти та науки України № 629 від 21.05.2014 р.) [1], у межах якого проводиться поетапна експериментальна робота щодо створення та впровадження хмароорієнтованих навчальних середовищ у загальноосвітніх навчальних закладах.

Хмарні технології – це технології обробки даних, слушно зауважує Маркова О., в яких комп'ютерні ресурси надаються Інтернет користувачеві як онлайн сервіс, одна велика концепція, що включає в себе багато різних понять, що надають послуги [3, с.38].

Хмарний сервіс, за визначенням професора Бикова В., – послуга надання хмарних ресурсів за допомогою технологій «хмарних обчислень» [1, с.7].

Існує ще одне поняття «хмара» – це нова технологія використання серверних ресурсів [4].

Завдяки хмарним сервісам, як Google Drive, Google class чи OneDrive, учні та вчителі можуть мати доступ до навчальних матеріалів з будь-якої точки світу(особливо це стало актуальним в наш час, коли багато здобувачів освіти поїхали закордон і досі перебувають там і хочу навчатися в українських школах). Ці сервіси дозволяють швидко обмінюватися документами, презентаціями, відео, ну і звісно спілкуватися онлайн через платформи Zoom чи Google meet.

За допомогою хмарних платформ, таких як Google Docs або Microsoft Office Online, учні можуть працювати над проектами разом, вносячи зміни в реальному часі, що сприяє командній роботі та обміну думками (на платформі Zoom під час

уроку можна теж проводити роботу в групах, створивши учням окремі «кабінети» в які вони заходять і працюють групками – наприклад, в темі «Народовладдя» необхідно було знайти переваги та недоліки електронної демократії – здобувачі освіти були поділені на групки, де одні визначають переваги, інші недоліки і потім разом проводять обговорення). Також дуже зручними платформами для створення презентацій, документів, відео стали – Canva чи Padlet.

Хмарні платформи, як Kahoot! або Quizlet, дозволяють створювати інтерактивні вікторини та ігри, які роблять процес вивчення законів та правил більш захоплюючим. Завдяки цим платформам можна проводити інтелектуальні турніри (наприклад, в минулому році проводилась гра «Інтелект-турнір» серед старших класів, хоч він був проведений на платформі Zoom, але на жаль почалась повітряна тривога і гру було перервано, продовжили гру наступного дня через платформу Kahoot!, де учні мали змогу відповісти на всі запитання). Можна використовувати дані платформи і для проведення контрольних та самостійних робіт. Для контрольних робіт найпродуктивнішим є використання платформи Google форма, яке дозволяє зробити запитання з розгорнутою відповіддю (наприклад, розв'язання правових задач, аналіз життєвих ситуацій).

Одним із сервісів, який давно завоював довіру і прихильність учителів, це онлайн-сервіс для створення інтерактивних вправ Learning Apps. Містить велику кількість готових інтерактивних вправ, також на цій платформі можна скласти пазли, створювати тестові завдання тощо. Можна використовувати для перевірки домашнього завдання чи актуалізації вивченого матеріалу на уроці.

Усі матеріали, завантажені в «хмару», автоматично зберігаються та резервуються. Це знижує ризик втрати важливої інформації у освітній діяльності здобувачів освіти. На уроках здобувачі освіти не завжди встигають або запам'ятати головну інформацію або її занотувати, тому зберігання матеріалу уроку на платформі Google class дуже допомагає у підготовці до наступного уроку.

Існує безліч онлайн-бібліотек та ресурсів з правознавства, доступ до яких можна отримати через хмарні технології. Це забезпечує додаткові матеріали для вивчення та поглиблення знань. Наприклад, готуючись до практичної роботи по темі «Громадянство» або виконуючи домашнє завдання, де необхідно попрацювати з джерелами або зі ЗМІ, то саме доступ до електронних бібліотек, онлайн-статті або відео стануть в нагоді.

Хмарні технології – це також «за екологічність». Використання хмарних технологій зменшує необхідність друкування великої кількості паперу, що позитивно впливає на довкілля та виховує в здобувачів освіти повагу до природи.

Хмарні технології на уроках правознавства в 10 класі уже на сьогодні стали значущим доповненням до традиційних методів навчання. Вони роблять уроки більш гнучкими, інтерактивними та сприяють розвитку критичного мислення та командної роботи здобувачами освіти. Використання цих технологій уможливорює: доступність і гнучкість. Здобувачі освіти і вчителі можуть отримувати доступ до матеріалів з будь-якого пристрою та будь-якої локації, де є Інтернет; співпраця в реальному часі. Хмарні платформи, такі як Google Docs, дозволяють кільком користувачам працювати над одним документом одночасно;

Безпечно зберігання. Хмарні сервіси зазвичай роблять автоматичні резервні копії, зменшуючи ризик втрати інформації; онлайн-ресурси. Доступ до актуальних онлайн-бібліотек і ресурсів, які можуть бути використані для поглибленого вивчення теми; екологічність. Менша потреба в папері знижує вплив на довкілля; Оновлення інформації. Легко оновлювати та редагувати матеріали, які зберігаються в хмарі, що забезпечує актуальність інформації. Інтеграція з іншими інструментами. Хмарні платформи можуть легко інтегруватися з іншими сервісами і програмами для навчання.

Але у використанні хмарних технологій технологій у навчанні є і свої недоліки: Залежність від Інтернету. Для доступу до хмарних ресурсів потрібне стабільне Інтернет-з'єднання, але як показує минулорічний досвід (блекаут), то не завжди здобувачі освіти могли приєднатися до уроку, а переглянути матеріали в Google class могли через пару днів. *Обмеження функціональності*. Не всі хмарні платформи можуть мати такий же рівень функціональності, як їхні "настільні" аналоги. Наприклад, Zoom та Google meet, в першому можна проводити роботу по групами і створювати здобувачам освіти окремі зали для обговорення, а в другому – ні. *Вартість*. Хоча багато сервісів пропонують безкоштовні версії, розширені функції або додаткове місце для зберігання можуть вимагати оплати. *Проблеми з сумісністю*. Іноді можуть виникати проблеми із відкриттям або редагуванням файлів, створених в інших програмах [3, с.38].

Отже, хмарні технології – це один із таких напрямків, що створюють умови для підвищення ефективності навчання, підвищення пізнавального інтересу у здобувачів освіти, активного впровадження у практику інтерактивних технологій навчання правознавству. Тобто, хмарні технології пропонують чимало можливостей для покращення якості навчання на уроках правознавства. Проте важливо також враховувати потенційні ризики та недоліки для оптимального використання цих інструментів.

Література

1. Биков В., Олійник В. Інформаційні мережі відкритого навчального середовища. *Післядипломна освіта в Україні*, 2008. С. 54-63.
2. Про проведення дослідно-експериментальної роботи за темою «Хмарні сервіси в освіті» на базі загальноосвітніх навчальних закладів України. Наказ Міністерства освіти і науки України від 21.05.2014 № 629. *Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України*. URL:<http://www.mon.gov.ua/files/normative/2014-05-26/2385/nmo629-1.pdf> (дата звернення 26.10.2023).
3. Маркова О. Хмарні технології навчання: витоки. Інформаційні технології і засоби навчання. *Хмаро орієнтоване навчальне середовище*, 2015. URL:<http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/download/1234/916> (дата звернення 26.10.2023)
4. Шишкіна М. Перспективні технології розвитку систем електронного навчання. *Інформаційні технології в освіті*. 2011. Вип. 10. С. 132-139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/itvo_2011_10_20 . (дата звернення 28.10.2023)

ЗАСОБИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО КІНОМИСТЕЦТВА: ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПРО ВІЙСЬКОВЕ МИСТЕЦТВО КОЗАЦТВА ПРИ ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У 8 КЛАСІ

Ігор Коляда,
Андрій Слупачик

У час жорстокої рашистсько-української війни (2014-2023 рр.), в умовах відкритої повномасштабної агресії путінського режиму проти нашої держави, що розпочався у лютому 2022 року, надзвичайно важливим є виховання у молодого покоління українців, представників покоління «зумерів», усвідомлення необхідності фізичного загартування, бути готовим у слухний час стати на захист Батьківщини, виконати свій священний обов'язок – боронити країну від її ворогів.

Усвідомленню цього завдання здобувачами освіти, представниками покоління «зумерів», має сприяти знайомство на уроках історії України з прикладами героїзму та патріотизму, самовідданого служіння інтересам народу українського козацтва, яке творило і виборювало свободу у різні періоди становлення нашої державності. Вивчення історії козацтва є однією із складових в організації освітнього процесу на уроках історії України у 8 класі.

Проблема використання наочності та візуальних засобів навчання історії висвітлена у роботах таких сучасних українських методистів, як Г.Цвікальська [7], І. Коляда [3], К. Баханов [2], О. Пометун [1].

Метою статті є розкриття методичного потенціалу засобів кіномистецтва для формування уявлень про військову звитягу козацтва у здобувачів освіти покоління «зумерів», її відповідності до способу їхнього мислення і сприйняття інформації.

Однією з характерних рис здобувачів покоління «зумерів» є кліпове мислення, т. б. сприйняття отриманої інформації через образи, але поверхово та фрагментарно. Здобувачі освіти покоління «зумерів» не читають друкованих газет, не уявляють життя без інтернету і народилися вже зі сторінками у соцмережах і прагнуть різноманітності у своєму житті та діяльності, – цілком справедливо вказує Н. Миронова. – Вони впевнено почувають себе в інформаційному потоці й вміють використовувати знання, та відзначаються здатністю обробляти багато інформації, вмінням виділити важливе [4].

У сучасній Україні здобувачі освіти мають постійний доступ до засобів масової інформації та технічних носіїв цієї інформації. Вони присвячують цьому мінімум три-п'ять годин в день, на це вказують і відповідні соціологічні дослідження [6, с. 7]. Покоління «зумерів» найбільшу частку свого вільного часу присвячують саме поглиненню інформації через засоби односторонньої чи двохсторонньої комунікації, зокрема, користуючись інтернетом [1, с. 90-91].

Для здобувачів освіти покоління «зумерів» особливо важливо відчутти особисту ідентифікацію з історичними постатями та подіями, які були відтворені на екрані, що сприяє їх емоційному зануренню у навчальний матеріал.

У сучасному інформаційному суспільстві кіно стало загальнодоступним і надзвичайно популярним джерелом отримання історичних знань, адже лівова частка фільмів прямо чи опосередковано містять історичні факти, з якими обов'язково має справу сучасний здобувач освіти.

Українське сучасне кіно відображає сучасні погляди та інтерпретації історичних подій, дозволяючи здобувачам освіти розглянути минуле крізь призму сучасних цінностей та світогляду.

Сучасне українське кіно може запропонувати вчителю історії України, залучаючи інноваційну здатність розвитку історичного мислення у здобувачів освіти, не обмежуючись інтерпретацією фактів, підвищенням психологічно-моральної емпатії, вивчення історичної давнини у взаємозв'язках із сучасністю.

Кінофільми, на думку П. Сейшаса, мають величезний потенціал і можуть стати своєрідними «документами», які варто аналізувати разом зі здобувачами освіти та спробувати разом з ними об'єктивно розтлумачити поданий в них зміст, навчитись відрізнити правду від вимислу.

Важливо вчителю історії України обирати фільми, які відображають події, постаті з історії козацтва. Це можуть бути художні фільми, документальні стрічки або анімації, які наочно демонструють певний історичний період чи тему.

Використання на уроках історії України у 8 класі фрагментів із художніх фільмів допомагає вчителю історії України реалізувати такі завдання: 1) мотивувати здобувачів освіти на вивчення певної теми або на виконання конкретної роботи; 2) розвинути певні компетентності здобувачів освіти; 3) перетворити продукцію кінематографа в один із потужних засобів освітнього процесу; 4) розширити світогляд і пізнавальну активність здобувачів освіти. [3]

У сучасних реаліях учитель історії України має досить великий вибір таких фільмів на різні історичні сюжети. Серед таких фільмів, які б формували усвідомлення необхідності фізичного загартування, бути готовим у слушний час стати на захист Батьківщини, виконати свій священний обов'язок – боронити країну від її ворогів, пропонуємо використовувати на уроках історії України у 8 класі у закладах загальної середньої освіти такі: «Гетьманські клейноди» (1993, реж.: Леонід Осика), «Дорога на Січ» (1994, реж.: Сергій Омельчук), «Вогнем і мечем» (1999, реж.: Єжи Гоффман), «Чорна рада» (2002, реж.: Микола Засєєв-Руденко), «Козацькі байки» (2014, реж.: Антон Жадько), «Козак та Смерть» (2015, реж.: Антон Жадько), «Гетьман» (2015, реж.: Валерій Ямбурський), «Чорний козак» (2018, реж.: Владислав Чабанюк), «Пекельна Хоругва, або Різдво Козацьке» (2019, реж.: Михайло Костров), «Максим Оса: золото Песиголовця» (2022, реж.: Мирослав Латик).

Ефективність засвоєння знань здобувачами освіти з курсу історії України залежить від того, як організовано та реалізовано освітній процес. Учителю історії варто враховувати той факт, що система засобів навчання історії індивідуальна для кожної предметної області.

Роль і місце візуальних засобів навчання історії України є одним із важливіших методичних питань в дидактичній науці, особливо на сучасному етапі, коли зростає роль інтерактивних носіїв інформації та комунікації. Хоч якою цікавою і образною буде розповідь вчителя на уроці, але її не достатньо, щоб у здобувачів освіти сформувалось уявлення про події минулого. Перш ніж використати навчальні відеоматеріали на уроці, зазначає О. Пометун, що вчителю історії варто: перед переглядом фрагменту художнього фільму підготувати здобувачів освіти до активного і більш повного сприйняття змісту пропонованого відео; шляхом бесіди встановити із здобувачами освіти зв'язок між відеоматеріалом і навчальним

матеріалом уроку; звернути увагу на головні питання, що знайдуть своє висвітлення у запропонованому сюжеті [5, с. 196].

Так, перед переглядом кінофільму важливо здобувачам освіти контекст історичних подій, які будуть представлені в фільмі. Це допоможе їм краще зрозуміти та сприйняти сюжет фільму і, які важливі аспекти історії козацтва в ньому відображено. Під час перегляду фільму запропонуйте завдання для здобувачів освіти, які допоможуть їм активно спостерігати й аналізувати історичні аспекти. Наприклад, створити список ключових подій чи постатей, обговорити події та знаки. Після перегляду фільму запропонуйте здобувачам освіти порівняти його інтерпретацію історії з реальними історичними джерелами, такими як документи, свідчення свідків, фотографії тощо. Заохочуйте здобувачів освіти, обговорювати та дебатовати про те, як фільм впливає на їх розуміння історії та національної ідентичності. Дозвольте різним точкам зору висловлюватися [5, с. 195].

Традиційні методичні підходи передбачають використання кінофільмів на різних етапах уроку. Наприклад, на етапі мотивації навчального матеріалу: використання, коротких відеороликів або фрагментів кінофільмів може зацікавити здобувачів освіти та спонукати до усвідомлення важливості вивчення цієї теми уроку. Фрагмент фільму, що містить емоційно-збагачений матеріал, буде спонукати здобувачів освіти до зацікавлення темою уроку. При вивченні нового матеріалу можливе використання художнього фільму як ілюстративного і самостійного джерела інформації для пояснення складних подій, явищ. Це має полегшити їх засвоєння здобувачами освіти та сприяти побудові міцних знань для подальшого засвоєння навчального матеріалу. Під час повторення матеріалу фрагменти фільмів варто використовувати вчителю історії України для обговорення, аналізу або порівняння з вивченим раніше подіями та фактами з історії України, що має допомогти здобувачам освіти оновити свої знання та підготуватися до засвоєння нового навчального матеріалу. Також, візуальне використання фрагментів художніх фільмів має допомогти у запам'ятовуванні попередніх знань. При узагальненні, систематизації знань: після перегляду фільму можна провести обговорення ключових моментів та тем, які стосуються вивченого матеріалу. Це допоможе здобувачам освіти засвоїти інформацію та усвідомити матеріал теми.

Ефективне застосування кінофільмів, як засобів навчання історії України, на уроці передбачає такі прийоми: перегляд кадрів із кінофільмів, здійснення учителем коментаря до них, відповіді здобувачів освіти на поставлені запитання після перегляду кінофрагментів, використання проблемних запитань на уроці. Також можна робити порівняння кіноадаптації з літературним оригіналом, використовувати групові обговорення після перегляду фільму, проводити аналіз подій.

Інноваційні підходи до організації освітнього процесу навчання історії України при реалізації концепції Нової української школи передбачають формування практичних компетентностей у здобувачів освіти, критичного мислення. У цьому контексті використання художніх фільмів доцільно використовувати як навчальний матеріал до організації дискусії та аналізу: обговорення сюжетних ліній та персонажів фільму. Художні фільми також можуть слугувати форматом для організації оцінювання здобутих знань у форматі тестування.

Важливо враховувати, що використання кінофільмів повинно бути відповідати освітнім завданням та цілям навчання історії на кожному конкретному уроці, а не слугувати формою розваги.

Сучасні кабінети історії у закладах загальної середньої освіти обладнані різноманітними мультимедійними засобами навчання історії, які використовуються для підвищення пізнавальної діяльності здобувачів освіти, засвоєння ними, як теоретичних знань, так і формування в них практичних компетентностей.

Формування уявлень засобами сучасного українського кіномистецтва про воєнне мистецтво козаків вчитель може забезпечити використовуючи такі інноваційні технології навчання, як «історичні лицарські герци», запропонувавши здобувачам освіти порівняти європейських рицарів і українських козаків, «лицарський турнір», який передбачає створення та розв'язання здобувачами освіти ребусів на основні поняття про символіку та атрибутику козаків та їхнє відображення у кінофільмах, інтелектуальну гру «Говмач» щодо створення здобувачами освіти мемів за допомогою образів з художніх фільмів, гру «Козацькі байки», яка передбачає командну підготовку здобувачами освіти козацьких легенд за сюжетами художніх фільмів; урок – гру прес-конференція: «Художній фільм – у чому правда, у чому художній вимисел чи авторський задум?», історичне інтелектуальне шоу «Що? Де? Коли? Хто?», підготовка здобувачами освіти коміксу: «Врятувати героя фільму...», історичну мандрівку «У пошуках героїв та прототипів художніх фільмів», дискусійний брей-ринг на тему: «Герої історії, герої художніх фільмів, герої історичних романів: хто вони?».

Отже, використання художніх фільмів на історичну тематику як засобу навчання та дидактичного навчального матеріалу на уроках історії України у 8 кл. посилює пізнавальний інтерес здобувачів освіти покоління «зумерів» до вивчення історії українського козацтва та його ролі у формуванні військових традицій українського народу, сприяє формуванню практичних компетентностей та критичного мислення, забезпечує усвідомлення ними необхідності фізичного загартування, бути готовим у слухний час стати на захист Батьківщини, виконати свій священний обов'язок – боронити країну від її ворогів.

Література:

1. Анастасьєва О. Портрет глядача українського кіно в кінотеатрі. Київ, 2020. 124 с. URL: <https://detector.media/rinok/article/182809/2020-11-25-portret-glyadacha-ukrainskogo-kino-v-kinoteatri/> (дата звернення: 06.05. 2023).
2. Баханов К. О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі: Монографія. Запоріжжя : Просвіта, 2004. 328 с.
3. Коляда І.А. Вивчення історичних особистостей на уроках історії України у 8 класі: впровадження інноваційних підходів
4. Миронова Н. Бумери, міленіали, покоління Z – хто це? Розбираємось у теорії. *Українська правда. Життя*. 2020. 9 лютого. URL: <https://life.prawda.com.ua/society/2020/02/9/239843/> (дата звернення 24.10.2023).
5. Пометун О.І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2003. 328 с.
6. Система загальноприйнятих вікових рейтингів Американської кіноасоціації від 1 листопада 1968 р. URL: <https://www.kinopoisk.ru/mpaa/> (дата звернення: 06.05.2023).
7. Цвікальська Г. Естетичне виховання на уроках історії. Київ: Радянська школа, 1963. 150 с.

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ВИВЧЕННІ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ У 9-МУ КЛАСІ

Ігор Коляда,
Людмила Дрогомирецька,
Марія Шершень

Сучасний етап розвитку закладів загальної середньої освіти в умовах реалізації концепції Нової української школи вимагає вирішення завдання з підвищення творчого та пізнавального потенціалу, а також підняття інтелектуального рівня здобувачів освіти. Значний потенціал для удосконалення загальної системи освіти та освітнього процесу мають новітні інформаційні технології.

Особливу увагу слід приділити макроконтексту, який передбачає перетворення системи освіти з урахуванням вимог інформаційного простору. Цей контекст, що тільки формується, визначає засоби досягнення цієї мети через застосування сучасних інформаційних технологій.

Мультимедіа є формою організації навчання, в рамках якої плідно реалізуються ідеї інтенсифікації, спрямовані на пошук максимально ефективних засобів і методів навчання, адекватних його змісту і цілям; безперервності і цілісності педагогічного процесу; інтеграції педагогічної науки та практики.

Проте, у процесі вирішення навчальних завдань, пов'язаних із використанням інформаційних технологій для вивчення пам'яток культурної спадщини України в 9-му класі, ми зіткнулися із конфліктом між бажанням надати інтернету максимальну кількість педагогічних функцій та завдань і його обмеженими можливостями ефективно їх реалізовувати.

Становлення будь-якої культури пов'язано не лише з народженням нового, але і неможливе без засвоєння культурної спадщини, частина якої, трансформуючись, утворює нові ціннісні поля, включається в новий соціальний контекст і знаходить інші сенси. Не випадково, перехід до нового типу культури – інформаційної, в чомусь пов'язують з породженням інтерактивних інформаційно-комунікативних середовищ, що трансформують мову та духовно-ментальні коди культури. Тотальна віртуалізація соціокультурного простору, технологізація людського буття змінює канали передачі соціально-культурного досвіду, формує можливості адаптації здобувача освіти до нових умов та перспективи його творчої самореалізації.

Як зазначає Н. Кисельова, використання інформаційних технологій у навчальному процесі спрямовано на: підвищення активності та мотивації здобувачів освіти на уроках; підготовку до сприйняття художніх творів мистецтва, пам'яток архітектури і т. п.; стимулювання особистісного зростання здобувачів освіти, активізацію їх пізнавальних здібностей; розвиток аналітичних та комунікативно-соціальних компетенцій, інформаційних навичок; індивідуалізацію процесу навчання; подолання стереотипів традиційного стилю взаємозв'язку між учнем та учителем; самостійне оволодіння знаннями, самоосвіту, формування креативних навичок і т. п. [1, с. 96].

Таким чином інформаційні технології дають класно-урочній системі можливість набути цікавого змісту. На таких уроках діяльність учителя направлена

на вмiле управлiння формами та засобами використання iнформацiйних технологiй (далi – IT).

iнтерес в здобувачiв освiти викликає голосовий супровiд, вiдео-клiпи, яскравi малюнки, що сприяє бiльш активному веденню дискусiї пiд час обговорення теми. Пiд час нетрадицiйного уроку школяр почуватиме себе бiльш комфортно i розкуто. Використання комп'ютерної технiки сприяє бiльш вираженому iндивiдуальному пiдходу до кожного здобувача освiти пiд час навчально-виховного процесу. У здобувачiв освiти з'являється зацiкавленiсть в iсторiї культурної спадщини свого народу, формується вмiння виражати думки самостiйно, вiдпрацьовується логiка мислення, та формуються естетичнi вподобання [3, с. 37].

Вивчення iсторичних пам'яток культурної спадщини України варто проводити з систематичним використанням iнформацiйних технологiй. В здобувачiв освiти, за умови використання зазначених технологiй, формується позитивне вiдношення до предмету, а увага залишається стiйкою на протязi усього заняття.

Завданнями застосування iнформацiйних технологiй при вивченнi пам'яток культурної української спадщини у 9 класi є наступнi: забезпечити iндивiдуалiзацiю навчального процесу; забезпечити зворотнiй зв'язок в процесi навчання; стимулювати пошук iнформацiї в рiзноманiтних джерелах; пiдвищити наочнiсть навчального процесу; змоделювати дослiджуванi процеси або явища культури; органiзувати колективну й групову роботу; контролювати навчальнi досягнення.

Принциповою вiдмiннiстю новiтнiх технологiй також є цифровий спiсiб зберiгання даних, застосування цифрових носiїв (напiвпровiдникових пристроїв пам'ятi, оптичних i магнiтних дискiв), що забезпечують компактнiсть, високу якiсть носiїв i простоту в пошуку необхідної iнформацiї.

iснує безлiч способiв застосування iнформацiйних технологiй у вивченнi культурної спадщини. Це i доповiдi, повiдомлення, для яких джерелом iнформацiї служить iнтернет, i складання програм-вiкторин i тестiв з конкретних тем, що дозволяє здобувачам освiти краще засвоїти матерiал i провести самоконтроль, i, нарештi, створення медiа-проектiв в програмi Power Point або Canva з тiєї чи iншої тематики, перегляд вiртуальних експерсiй, вiдеороликiв в т. ч., в програмi Тiк - Ток.

Проекти, виконанi в програмi Power Point чи Canva, являють собою систему слайдiв i виступають своерiдним наочним посiбником, що сприяє формуванню образного уявлення i розумiння епохи в культурi. Ось чому подiбнi проекти особливо актуальнi для вивчення такого предмету, як українська художня культура, побудованого здебiльшого саме на наочностi, i роздiлiв, пов'язаних з пам'ятками культурної спадщини в контекстi загальної iсторiї України.

Яскравим прикладом тут може виступати тема: «Особливостi розвитку культури другої половини ХІХ ст.». Як видно з формулювання теми, урок носить досить цiкавий та суперечний характер.

Здобувачам освiти пропонується самостiйно вивчити розквіт романтичного стилю культури, та виокремити iдентичнiсть. Таким чином, мета уроку – знайомство з романтичним стилем що сформувався в Україні, iх критичний аналіз робіт з виявленням специфіки, а також елементiв подiбностi для вирiшення поставленої проблеми. В рамках даного уроку ставляться також наступнi завдання: сприяти розвитку умiнь порiвнювати i зiставляти, аналізувати джерела (в даному випадку пам'ятки архiтектури), робити самостiйно висновки, виявляти причинно-наслiдковi

зв'язки. Урок також має на меті підкреслення національної ідентичності та прагненням до естетичної виразності дев'ятикласників.

Розглянемо застосування інформаційних технологій на різних етапах уроку з вивчення пам'яток української культурної спадщини в умовах створення проблемних ситуацій. При цьому під час викладання навчального матеріалу використовуються як готові програмові засоби, так і створені вчителем презентації, демонструється ілюстративний ряд та музичні фрагменти. А Інтернет можна застосовувати для довідкової інформації (словники, довідники, енциклопедії тощо) та в якості домашнього завдання (підібрати необхідні ілюстрації, відповідні відео – ролики з Тік - Току, підготувати ребуси, кросворди, і т. п.).

При створенні завдань, що містять проблемні ситуації, вчитель спонукає здобувачів освіти до пошуку необхідної інформації в мережі Інтернет, зокрема творів українських художників, скульпторів, архітекторів. При достатній підготовці школярів, вчитель також може пропонувати переклад текстового матеріалу у графічний редактор і створення питань до проаналізованого матеріалу.

При вивченні значного за об'ємом матеріалу можна скористатися Інтернетом як індивідуально-орієнтованим підходом до навчання, використовуючи метод співпраці між учасниками освітнього процесу (школярі формують групи по 3-5 осіб). Кожна група отримує завдання, яке становить частину загальної теми, разом із чіткими інструкціями для його виконання. Здобувачі освіти самостійно розподіляють ролі в групі, а вчитель діє як консультант. Після завершення виконання завдань всі групи діляться своїми висновками. Засвоєння нового матеріалу досягається через спільну працю як окремих членів груп, так і всіх груп в цілому.

Інформаційно-комп'ютерні технології можна використовувати на етапі закріплення матеріалу, коли здобувачі освіти виконують завдання для усвідомлення вивченого. Це сприяє стимулюванню творчості та інтелектуальної активності. Наприклад, школярі можуть знаходити ілюстративний матеріал до визначеної теми, або створювати твори, додавати епіграфи, використовувати цитати та інші методи. На етапі контролю знань ІТ застосовують для проведення самостійних, тестів, творчих та контрольних робіт, підготовки презентацій і доповідей.

Інформаційно-комунікативні технології – це один із засобів організації моделювання, дослідницької діяльності, або самостійного здобуття знань та повторення процесу реального наукового пошуку. При цьому вчитель орієнтує та направляє школярів формулювати висловлення власних суджень, припущень, здогадок. Вчитель дає можливість досліджувати свої припущення шляхом проведення дослідів та аналізі даних у світовій інформаційній системі.

Ігрові види діяльності з використанням комп'ютерних технологій можливі у вигляді вікторин «Відгадай художника», «Відгадай пам'ятку архітектури». Вони дають змогу зробити навчання емоційним, цікавим.

Урок-екскурсія – ще одна цікава нетрадиційна форма уроку, організовується за допомогою ресурсів мережі Інтернет, з використанням можливостей віртуальних галерей та музеїв.

Перспективною технологією також є телекомунікаційні проекти, під час яких об'єднується дослідницька, навчально-пізнавальна, ігрова, творча діяльність здобувачів освіти, організована з використанням ІТ на основі певної проблеми, способів, методів та мети реалізації. Такі проекти вимагають інтегрованих знань, мають міжпредметну спрямованість [4, с. 336-337].

Уроки з вивчення пам'яток української культурної спадщини із застосуванням комп'ютерної графіки за типом можна поділити на комбіновані та інтегровані (художня культура, інформатика).

На таких уроках, в умовах звичайної класно-урочної системи, вчителями мають успішно використовуватися такі форми й методи навчання, що допомагають будувати навчальний процес ефективно і з врахуванням особливостей особистості здобувачів освіти: за ступенем самостійності мислення: дослідницькі, частково-пошукові, репродуктивні; за джерелом сприйняття і подання навчальної діяльності: практичні, наочні; методи формування пізнавальних інтересів: метод пізнавальних ігор, метод забезпечення успіху в навчанні, метод проектів, метод створення ситуації інтересу під час викладання навчального матеріалу; метод тестового контролю.

Досить важливими для навчання здобувачів освіти є наочні методи. Наочність, завдяки комп'ютерній графіці, допомагає побачити те, що не завжди вдається в реальному житті. Більше того, з наданими в комп'ютерній формі об'єктами можна здійснювати різні дії, вивчати їх не лише як статичне зображення, наприклад, театру, але й динаміку їхнього розвитку в різні історичні епохи. Крім того, комп'ютер дає можливість виокремити головні закономірності аналізованого предмета чи об'єкта і розгледіти його в деталях.

Для демонстрації схем, фотографій і репродукцій можна приготувати слайди (наприклад, у програмі PowerPoint), в яких використовуватимуться різні анімаційні ефекти. Матеріал супроводжуватиметься голосом диктора, музикою, пояснювальним текстом. Виділені ефекти дають уявлення про символіку і деталі, наприклад про архітектурні деталі чи особливості живопису того чи іншого художника.

Можна демонструвати гамму кольорів, виділяючи розглянуті фрагменти і затінюючи (або знебарвлюючи) все інше. За допомогою засобів мультиплікації можна плавно обрисувати композицію або окреслити лінії перспективи. Матеріал для демонстрації набирається з різних джерел — це скановані репродукції з альбомів і книг, готові графічні файли з компакт-дисків або Інтернету.

Мультимедійний урок художньої культури з вивчення пам'яток української культурної спадщини в 9-му класі складається з логічно-обґрунтованих частин, які мають таку послідовність:

- тема уроку;
- вступна бесіда (вступ);
- демонстрація репродукцій творів видатних українських майстрів;
- аналіз та інтерпретація творів культурної спадщини;
- порівняльно-асоціативний зоровий ряд;
- розповідь про жанр, вид мистецтва, основи образотворчої грамоти;
- практична робота;
- запитання;
- підсумки уроку.

Послідовність етапів може змінюватися. Незмінними етапами є: тема уроку, вступ, запитання, практична робота, підсумки уроку. [2, с. 89].

Таким чином, вже відбулося проникнення технологічної складової в мистецтво, проте останні тенденції свідчать про те, що її роль, що раніше була головною, тепер поступається естетичній, мистецькій. Сьогодні мультимедійна технологія базується безпосередньо на мистецтві. Ця особливість вимагає від кожного продукту, який

створений за допомогою мультимедійної технології, обов'язково дотримуватись естетичних вимог. Будь-яка мультимедійна презентація, навчальний слайд-фільм, програмний додаток, що застосовуються в навчально-виховному процесі, повинні обов'язково мати естетичний вигляд. Мова йде про відповідність окремих елементів продукту законам мистецтва. Композиційні рішення, сюжет, шрифти, підбір кольорів, музичний супровід, анімація вимагають від творців навчальних мультимедійних продуктів обов'язкового дотримання усіх законів мистецтва [5, с. 162].

Використання інформаційних технологій, безумовно, в поєднанні з іншими методами навчання, підвищує в здобувачів освіти інтерес до предмету, стимулює і активізує пізнавальну діяльність, що дозволяє їм отримувати глибокі знання, сприяє освоєнню нових, необхідних в сучасних умовах навичок. Перспективним в майбутньому є розробка віртуальних інформаційних технологій, наприклад, епістемотеки з метою спілкування здобувачів освіти та вчителів з фахівцями в галузі художньої культури в мережі Інтернет.

Літератури

1. Кисельова Н. В. Інформаційні технології на уроках художньої культури. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 103 с.
2. Кобзар О. Б. Дидактична роль нових інформаційних технологій у навчальному процесі. Проблеми освіти. 2020. № 32. С. 86-96.
3. Моїсеева М. В. Використання інформаційних технологій у педагогічному процесі: навчально-методичний посібник для педагога. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2014. 224 с.
4. Сіняговська І. Ю. Використання інформаційних технологій як ефективний засіб інтенсифікації навчально-пізнавальної діяльності старших школярів. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ ім. Г. Сковороди». 2014. № 31. С. 334-341.
5. Яковлев О. В. Формування інформаційного середовища культурної спадщини України: Cultural heritage projects. Вісник Маріупольського державного університету. 2015. № 10. С. 161-168.

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ПОЛКОВНИКА ІВАНА БОГУНА НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У 8-МУ КЛАСІ ЗАСОБАМИ ФІЗІОГНОМІКИ

Ігор Коляда,
Ігор Ільницький,
Владислав Романенко

У надзвичайно складний час боротьби українського народу за право на існування України, як незалежної та самостійної держави, права народу на власний вибір вільного розвитку та буття, надзвичайно важливим є виховання у молодого покоління українців, представників покоління «зумерів» почуття патріотизму, гордості за свою Батьківщину, її історію та формування національної свідомості. Чи

не найкраще юний українець зможе це усвідомити на приладах героїзму та патріотизму, самовідданого служіння інтересам народу великих українців, які творили і виборювали у різні періоди становлення нашої державності, вивчення життя та діяльності яких є однією із складових в організації освітнього процесу на уроках історії України.

Радянська система освіти не робила особливих акцентів на історичних ролях персоналій, за дуже рідкісними випадками. «Методична наука радянської школи, - зазначає сучасний історик і методист І. Коляда, – керуючись пануючими підходами марксистсько-ленінської ідеології, виводила у своїх роботах на перше місце безликі, але великі народні маси, а персоніфікувала лише їх окремих представників» [5, с. 302].

Перед сучасним вчителем історії України в умовах реалізації концепції Нової української школи важливим є подальша розробка технологій формування уявлень про історичну персоналію при вивченні історії України.

Застосовуючи технології формування уявлень про історичну персоналію для сучасних здобувачів освіти, які є представниками покоління «зумерів» та «альфа», сучасний вчитель історії має враховувати особливості сприйняття ними образу історичного героя, з яким вони знайомляться зі сторінок соцмереж, інтернет ресурсів та інтернет сайтів.

Проблемі вивчення історичних персоналій на уроках історії присвячено роботи таких сучасних українських методистів, як К. Баханов [1], Н. Венцева [2], А. Пінчук [8, 9], В. Тоболін [10], зокрема використання фізіогномістичного підходу присвячено роботи таких сучасних українських методистів, як: П. Гай-Нижник [3], Я. Камбалова [4], І. Коляда [5, 6].

Метою статті є розкриття методичного потенціалу фізіогноміки та її актуальності для формування уявлень про історичну персоналію у здобувачів освіти покоління «зумерів», її відповідності до способу їхнього мислення і сприйняття інформації.

Однією з характерних рис здобувачів покоління «зумерів» є кліпове мислення, тобто, сприйняття отриманої інформації через образи, але поверхово та фрагментарно. Здобувачі освіти покоління «зумерів» не читають друкованих газет, не уявляють життя без інтернету і народилися вже зі сторінками у соцмережах і прагнуть різноманітності у своєму житті та діяльності, – цілком справедливо вказує Н. Миронова. – Вони впевнено почувають себе в інформаційному потоці й вміють використовувати знання, та відзначаються здатністю обробляти багато інформації, вмінням виділити важливе [7].

Враховуючи цю особливість мислення здобувачів освіти вчителю історії України необхідно добирати оптимальні методи та прийоми, інтерактивні технології для формування уявлень про історичну персоналію. Одним з таких і є фізіогномістичний аналіз, складова історико-психологічного опису історичної персоналії.

Фізіогномістичний аналіз – це метод визначення типу особистості людини, її душевних якостей та стану здоров'я, за допомогою аналізу зовнішніх рис обличчя та його виразу, так і спогади сучасників про особистість [3, с. 3].

Так, на уроках історії України присвячених вивченню теми «Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.», зокрема при висвітленні оборони Вінниці та битві під Монастирищем, вчитель може застосувати

фізіогномістичний аналіз задля успішного засвоєння здобувачами освіти, наприклад, історичної персоналії полковника Івана Богуна та контексту подій у яких він бере найактивнішу участь.

Формування уявлень про полковника Івана Богуна учитель може розпочати із застосування прийому розповіді: «Особливе місце в історії національно-визвольної боротьби в історії України посідає особистість полковника Івана Богуна – одного з найближчих сподвижників Богдана Хмельницького, його довіреного полковника та переможця Вінницької битви, героя битви під Монастирищем. Тож звідки ми можемо дізнатись ким був легендарний український полководець, чим він жив, який мав характер, ба навіть як він одягався та виглядав? Хоч достеменних зображень І. Богуна не збереглося – ми, беручи до уваги його риси характеру, відомі з джерел та описів сучасників, та півставляючи згідно фізіогномістичного аналізу, можемо підібрати найбільш вдалий портрет полковника. Таким, на наш погляд, є картина авторства М. Івасюка – відомого українського батального художника, уродженця Буковини, згодом репресованого НКВД, що писав картини на національну українську тематику, – «Богун під Берестечком».

Наступним етапом у роботі вчителя буде знайомство здобувачів освіти із сюжетом самої картини. З цією метою вчитель історії використовує прийом опис: «Художник Микола Івасюк став виразником волелюбних прагнень свого народу. М. Івасюк у своїх історично-баталістичних картинах намагався оспівувати найвеличніші сторінки історії українського народу. Тому такі великі полотна буковинця були не тільки даниною шани героїчному минулому, але й неприхованим заклик до боротьби проти соціального та національного гніту з боку всяких ворогів. Однією з таких є картина «Богун під Берестечком». Художнє полотно є динамічним. Усе зображене на ньому виглядає надзвичайно живо та реалістично. Полковник Іван Богун постає на полотні перед нами широкоплечим, міцним, сильним і сміливим лідером, що величаво тримається коні – рисаку, який рухається швидко, підтюпцем».

Використовуючи фізіогномістичний підхід щодо картинного образу полковника І. Богуна, вчитель пропонує такий опис полковника: «Впевнений та в чомусь навіть хитрий погляд Богуна свідчать про його кмітливість і не аби який розум, що полковник власне і доводив у чисельних битвах якими керував. Чоло полковника продовгувате, проте з більш вираженою нижньою частиною також доповнює образ людини обдарованої розумом і впевненої у своїх діях. Продовгувате обличчя, яке можна помітити на більшості портретів та гравюр полковника Богуна свідчить про його цілеспрямованість, лідерські якості. Дуже часто такі люди наділені владою, і це не заважає при їх обачності та далекоглядності бути справедливими і мудрими керівниками. Вольове підборіддя свідчить про рішучість цієї особистості, водночас не полишеної хитрості. Отже, полковник І. Богун за фізіогномістичним аналізом рис його обличчя вирізнявся рішучістю, розумовими здібностями, кмітливістю, навіть певною хитрістю».

Окрім портретів з фізіогномістичним аналізом персоналій, достеменних зображень яких не збереглося, вчитель може використати засоби візуалізації, зокрема, такі, як художні фільми історичної тематики.

При формуванні уявлень про історичні особистості вчителю історії необхідно забезпечити здобувачів освіти «даними спостережень», образами, створити умови для «живого споглядання». Це завдання і вирішують екраннозвуківі засоби

навчання – навчальні кінофільми, відеофільми, документальні фільми, мультфільми. Відображаючи дійсність, вони дозволяють у класі, на уроці оперувати фактами життя історичних особистостей [6, 73].

Художні фільми не завжди дають достеменно вірну, – зазначає І. Коляда, – інформацію і цілковите знання про персоналію, виступаючи лише джерелом. Це в свою чергу, дозволяє вчителю історії України подавати навчальну інформацію як матеріал організації пізнавальної діяльності здобувачів освіти, організації креативного підходу під час вивчення ними історії України» [6, с.73].

Використовуючи фізіогномістичний аналіз при формуванні уявлень про полковника І. Богуна вчитель може запропонувати здобувачам освіти перегляд фрагментів художнього фільму «Вогнем і мечем» (польського режисера Єжи Гоффмана, 1999 р.). Одним з персонажів цього фільму є І. Богун. Так, історично неспітвдженний сюжет фільму, що вплетений у загальний контекст історичних подій, а зокрема персонаж І. Богуна за правильного подання і коментування вчителем його фізіогномістичних рис і вчинків – сформує в уявленнях здобувачів освіти необхідний асоціативний ряд.

Вчитель також може використати прийом мозкового штурму, запропонувавши здобувачам освіти порівняти образ полковника І. Богуна за картиною М. Івасюка «Богун під Берестечком» та образом з художнього фільму Є. Гоффмана і за художнім романом Ю. Сороки «Іван Богун».

Формування уявлень про історичного діяча полковника І. Богуна дозволяє вчителю організувати процес формування, як комунікативних, так і практичних компетентностей. Реалізації цього завдання допоможе застосування ігрових технологій «історичні дебати» або «мікрофон». Вчитель пропонує здобувачам освіти ознайомитися з інформацією про постать І. Богуна за книгою І. Коляда, С. Борчук, І. Ільницький «Іван Богун» (Харків, «Фоліо», 2021) та підготувати спічі на тему: «Полковник Іван Богун: історична постать і художній образ».

Отже, використання фізіогномістичного аналізу при формуванні уявлень про історичну персоналію, зокрема образу полковника І. Богуна, на уроках історії України у 8 класі має підвищити ефективність освітнього процесу при вирішенні навчальних завдань, пов'язаних зі особливістю «кліпового» мислення здобувачів освіти покоління «зумерів», забезпечуючи можливості застосування різноманітних інтерактивних технологій навчання історії й реалізації концепції Нової української школи.

Література

1. Баханов К. Традиції та інновації в навчанні історії в школі. Дидактичний словник-довідник. Запоріжжя, 2002. 108 с.
2. Венцева, Н.О. Вивчення історичних постатей на уроках історії України в 7-му класі. Харків : Основа, 2010. 127 с. (Бібліотека журн. «Історія та правознавство». Вип. 2(74)).
3. Гай-Нижник П. Життя та будні резиденції диктатора: палац гетьмана усієї України П. Скоропадського. *Наукові записки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія: Педагогічні та історичні науки: збірник наукових праць. Вип: 114. Київ, 2013. С. 255–270.
4. Камбалова Я. Методичні аспекти формування знань про історичну особистість в учнів загальноосвітньої школи (на прикладі теми «Кирило-

Методіївське товариство». *Історія в школі : навчально-методичний журнал*: 2016. № 11/12. С. 5–8.

5. Коляда І. Теоретико-методичні засади висвітлення ролі історичної особи на уроках з історії України у 9 класі при вивченні теми: «Російсько-французька війна 1812 р. і Україна (І. Котляревський – організатор козацьких полків у війні 1812 року)»: *Проблеми історії України ХІХ – поч. ХХ ст.* 2013. Вип.: 21. С. 301–310.

6. Коляда. І. Вивчення історичних особистостей на уроках історії України у 8 класі: впровадження інноваційних підходів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія: Педагогічні науки: реалії та перспективи. Вип: 82. 2021. С.71-76.

7. Миронова Н. Бумери, міленіали, покоління Z – хто це? Розбираємось у теорії. *Українська правда. Життя*. 2020. 9 лютого. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2020/02/9/239843/> (дата звернення 24.10.2023).

8. Пінчук А. Методика формування в учнів знань про історичну особу *Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка*: Педагогічні науки. 2006. Вип. 19 (114). С. 67–72.

9. Пінчук А. Методичні засади висвітлення історичних постатей у шкільних курсах історії. Автореферат дис... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ: Ін-т педагогіки АПН України, 2006. 21 с.

10. Тоболін В. Вивчення життя і діяльності історичних осіб через використання схем-портретів. *Історія в школах України*. 1999. № 31. С. 25–27.

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В 10-МУ КЛАСІ: СУЧАСНЕ УКРАЇНСЬКЕ КІНО ЯК ЗАСІБ НАВЧАННЯ

Ігор Коляда,
Богдана Єрмоленко,
Оксана Богомаз

Формування національної самосвідомості є невід'ємною частиною освіти та розвитку особистості, зокрема, на уроках історії України. Національна самосвідомість, як усвідомлення належності до спільноти, об'єднаної спільними принципами, включає елементи етнічного та політичного характеру [5].

Національна самосвідомість – це процес, у якому нація вивчає і розуміє свою ідентичність, а також розглядає свої соціально-економічні, політичні та історичні особливості. Цей процес також включає в себе усвідомлення свого права на рівноправні відносини з іншими націями та народами, а також на вільне та незалежне існування [4, с. 3–4].

Розвиток національної самосвідомості у здобувачів освіти є важливим завданням сучасної освіти в умовах реалізації концепції Нової української школи. Невід'ємною складовою процесу осмислення національної ідентичності є розкриття різноманітних аспектів історії, культури України та національного духу українського народу.

Серед всіх видів мистецтва, кіно має особливе місце у сучасному світі і в житті людини. Кінематограф є цілим соціальним інститутом, а його продукт впливає на життя суспільства та формує самосвідомість глядача. Можна стверджувати, що існує постійний взаємозв'язок між суспільством та світом кіно. Цей взаємозв'язок дозволяє передавати наші почуття, звичаї, традиції та звички через кіно, поглиблюючи людину у світ ілюзій. Навіть більше, можна стверджувати, що кіноіндустрія спроможна охоплювати майже всі сфери суспільної свідомості [2, с. 35].

Сучасне українське кіно, як важлива складова культурного доробку, має значний потенціал у формуванні національної самосвідомості здобувачів освіти 10-го класу.

Використання художніх фільмів на уроках історії України має сприяти усвідомленню національної ідентичності та розвитку національної самосвідомості молодого покоління здобувачів освіти, формування якої відбувається в умовах відкритої агресії путінського режиму проти України. Висвітлюючи історичні події, пропагуючи національні символи та цінності українського народу, сучасне українське кіно допомагає здобувачам освіти відчутти себе частиною національної спільноти, сприяючи таким чином формуванню їхньої національної самосвідомості.

В світлі цього, у освітній парадигмі Нової української школи передбачено розробка нових підходів до викладання історії України, які б стимулювали активну участь здобувачів освіти у освітньому процесі та сприяли усвідомленню своєї національної ідентичності.

Через візуальні ефекти та реалістичне зображення історичних фактів, сучасне українське кіно сприяє формуванню національного патріотизму серед здобувачів освіти. Використання фільмів як додаткового навчального матеріалу на уроках історії України у 10 класі посилює інтерес до вивчення минулого українського народу та його внеску у світову культуру.

Використання українського кіно сприяє формуванню мовної компетентності, що сприяє збереженню та підтримці мовної культури. Для здобувачів освіти особливо важливо відчутти особисту ідентифікацію з історичними постатями та подіями, які були відтворені на екрані, що сприяє їх емоційному зануренню у навчальний матеріал. Українське сучасне кіно відображає сучасні погляди та інтерпретації історичних подій, дозволяючи здобувачам освіти розглянути минуле крізь призму сучасних цінностей та світогляду.

Кіно, як мистецтво, має потужний вплив на емоційну та когнітивну сфери, і використання його в навчальному процесі може зробити історію більш доступною та цікавішою для здобувачів освіти.

Важливо обирати фільми, які відображають історичні події, постаті та аспекти культури України. Це можуть бути художні фільми, документальні стрічки або анімації, які наочно демонструють певний історичний період чи тему. Перш ніж використати навчальні відеоматеріали на уроці, зазначає О. Пометун, що вчителю історії варто: у вступному слові підготувати здобувачів освіти до активного і більш повного сприйняття змісту пропонованого відео; шляхом бесіди встановити із здобувачами освіти зв'язок між відеоматеріалом і досліджуваною темою; звернути увагу школярів на головні питання, що знайдуть своє висвітлення в навчальному відеофільмі [6, с. 196].

Так, перед переглядом кінофільму важливо здобувачам освіти контекст історичних подій, які будуть представлені в фільмі. Це допоможе їм краще зрозуміти та сприйняти сюжет фільму і, які важливі аспекти історії в ньому відображено.

Під час перегляду фільму запропонуйте завдання для здобувачів освіти, які допоможуть їм активно спостерігати й аналізувати історичні аспекти. Наприклад, створити список ключових подій чи постатей, визначити анахронізми, обговорити теми та символи.

Після перегляду фільму дозвольте здобувачам освіти порівняти його інтерпретацію історії з реальними історичними джерелами, такими як документи, свідчення свідків, фотографії тощо.

Заохочуйте здобувачів освіти, обговорювати та дебатовати про те, як фільм впливає на їх розуміння історії та національної ідентичності. Дозвольте різним точкам зору висловлюватися [6, с. 195].

Для забезпечення ефективного обговорення та аналізу фільмів можна використовувати методи групової роботи, дебатів або рефлексивних записів, а також порівняння історичних фактів, які відображені у фільмі та історичними джерелами. Також цілеспрямоване обговорення цінностей, тем та моральних питань, які піднімаються у фільмі, може сприяти більш глибокому розумінню історичних подій та національної ідентичності.

Кінофільми можна використовувати на різних етапах уроку, щоб зробити урок більш цікавим і ефективним. Наприклад, на етапі мотивації навчального матеріалу: використання, коротких відеороликів або фрагментів кінофільмів може зацікавити здобувачів освіти та спонукати їх думати про тему уроку. Вибір відповідного фрагмента з фільму, що містить емоційно-збагачений матеріал, який буде спонукати здобувачів освіти до зацікавлення темою уроку. Фрагмент фільму має вражати своєю несподіванкою чи незвичайністю, для того, щоб було бажання дізнатися більше про контекст теми уроку. Під час повторення матеріалу, що вивчався раніше: такі фільми можуть слугувати стимулом для обговорення, аналізу або порівняння з вивченим раніше, допомагаючи здобувачам освіти оновити свої знання та готуватися до нового матеріалу. Також, візуальне використання фрагментів фільмів може допомогти в підсиленні розуміння та запам'ятовування попередніх знань. Вивчення нового матеріалу: використання кінофільму як ілюстративного і самостійного джерела інформації. Використання фільму для пояснення складних подій, явищ може полегшити їх засвоєння здобувачами освіти та сприяти побудові міцних основ для подальшого навчання. З метою закріплення щойно вивченого матеріалу: після вивчення теми фільм, пов'язаний з уроком, може допомогти здобувачам освіти краще засвоїти нову інформацію. Вибір прикладів з фільму, що ілюструють ключові події, моменти, допомагає здобувачам освіти узагальнити та закріпити їх розуміння нового матеріалу.

Кінофільми можуть стимулювати до дискусії та аналізу: обговорення сюжетних ліній та персонажів фільму сприятиме розвитку критичного мислення в здобувачів освіти та поглибленню їхнього розуміння матеріалів теми.

При *узагальненні, систематизації знань*: після перегляду фільму можна провести обговорення ключових моментів та тем, які стосуються вивченого матеріалу. Це допоможе здобувачам освіти засвоїти інформацію та усвідомити матеріал теми.

Для оцінювання здобутих знань, після перегляду можна провести тестування, щоб оцінити розуміння здобувачами освіти ключових моментів теми та їхнє втілення в образах фільму.

Важливо враховувати, що використання кінофільмів повинно бути відповідати освітнім завданням та цілям навчання історії на кожному конкретному уроці, а не слугувати формою розваги.

Для вдалого застосування кінофільмів на уроці можна застосовувати такі прийоми: перегляд кадрів із кінофільмів, здійснення учителем коментаря до них, відповіді здобувачів освіти на поставлені запитання після перегляду кінофрагментів, використання проблемних запитань на уроці. Також можна робити порівняння кіноадаптації з літературним оригіналом, використовувати групові обговорення після перегляду фільму, проводити аналіз подій, використовувати рольові ігри.

З метою урізноманітнення форм і методів навчальних занять можна також проводити мультимедійні конференції, дискусії, інтелектуальні ігри.

Виділимо фільми, які варто використати на уроці історії України, що можуть сприяти підвищенню національної самосвідомості серед здобувачів освіти 10-го класу при вивченні тем: «Перша війна більшовицької Росії з УНР та проголошення незалежності УНР» – фільм-екшн «Крути, 1918» (2018 р., реж. О. Шапарєва); «Голодомор 1932-33 рр.» – фільм «Голод-33» (1991), який знято знятий за мотивами повісті «Жовтого князя» Василя Барки; «Масові репресії» – фільм «Поводир, або Квіти мають очі» (2014 р. реж. О. Санін); тема уроку «Насильницька колективізація та опір українського населення» – фільм «Земля» (1930 р., реж. О. Довженко); «Радянсько-німецький пакт. Доля західноукраїнських земель» – «Щедрик» (2023, реж. Олесь Моргунець-Ісаєнко); «Рух Опору та його течії в Україні» – «Шлях поколінь» (2022. реж. Володимир Сидько).

Окрім художніх фільмів, пізнавальний та виховний потенціал забезпечують документальні стрічки. Так, при вивченні розділу «Україна в роки Другої світової війни» рекомендуємо вчителю використовувати такі стрічки: «Війна. Український рахунок» (2002. Реж. С. Буковського); «Золотий вересень. Хроніка Галичини 1939 – 1941» (2010. Реж. Тарас Химич), а також «Срібна Земля. Хроніка Карпатської України 1919–1939», «Хроніка Української Повстанської Армії 1942–1954» та «Легіон. Хроніка Української Галицької Армії 1918–1919» [3]; «Національно-культурне життя радянської України» та «Масові репресії» – фільм «Будинок «Слово» (2017. Реж. Тарас Томенко).

Ці документальні фільми, як історичні джерела, є важливим пізнавальним джерелом для здобувачів освіти, оскільки вони допомагають уявити повсякденне життя людей, зануритися в епоху і час. Використання цих фільмів на уроках історії в 10 класі забезпечує вчителю історії умови для підвищення пізнавального інтересу, аргументовано висловлювати свої оцінки та судження, формувати історичне мислення у здобувачів освіти. Ці фільми мають допомогти здобувачам освіти усвідомлено зрозуміти значення та важливість історичних подій та фактів минулого.

Таким чином, формування національної самосвідомості на уроках історії України в 10-му класі за допомогою сучасного українського кіно є ефективним засобом навчання, оскільки воно допомагає здобувачам освіти через візуальні і емоційні враження збагатити розуміння історичних подій та усвідомити цінності національної спадщини; сформуванню глибоке й цілісне уявлення про історію та

культуру України, забезпечити виховання патріотизму і національної самосвідомості.

Література

1. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України: підруч. Для 10 кл. (рівень стандарту). Харків: Ранок, 2018. 240 с.
2. Єпик Л., Єпик Д. Сучасне українське кіно як фактор формування національної свідомості. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 3 (31). vol. 2. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.3.2.6>. (дата звернення: 02.11.2023).
3. День Гідності: 10 фільмів про боротьбу українського народу. *Освіторія Медіа*. 2021. 21 листопада. URL: <https://osvitoria.media/experience/10-filmiv-za-yakymy-mozhna-vchyty-istoriyu-ukrayiny> (дата звернення: 02.11.2023).
4. Карлова В. Національна самосвідомість: сутність, поняття та зміст в контексті сучасних дослідницьких підходів. *Державне управління: теорія і практика : електронне наукове фахове видання*. 2009. № 2. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/zmist.htm> (дата звернення: 02.11.2023).
5. Іващенко К. В. Національна самосвідомість. *Енциклопедія Сучасної України*: Київ, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України: 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-71054> (дата звернення: 02.11.2023).
6. Пометун О.І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2003. 328 с.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Ігор Федоров

Важливою ознакою сталості громадянського суспільства є функціонування інститутів громадянського суспільства, за допомогою яких громадяни та соціальні групи забезпечують здатність до самоорганізації, представництва, реалізації та захисту прав та інтересів.

Закон України «Про освіту», який був прийнятий у вересні 2017 р., визначає, що держава зобов'язана належним чином створити умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина [1].

Верховенство права, свобода та громадянська демократична політична культура — це одні з основних принципів освіти в Україні.

Правовою підставою для формування громадянських компетентностей на рівні середньої освіти є стаття 12 Закону України «Про освіту», яка визначає 12 ключових компетентностей, зокрема, «громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей», що відповідають меті та принципам освіти, і додатково — наскрізні компетентності, в т.ч. критичне мислення.

Концепція «Нової української школи» визначає: «Громадянські та соціальні навички включають володіння демократичною культурою, правову компетентність, усвідомлення рівних прав і можливостей, толерантність, здатність до навичок соціального спілкування та здорового способу життя» [2].

Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства на 2021-2026 рр. з прав людини передбачає підвищення рівня обізнаності громадян щодо прав людини [3].

Хартія Ради Європи про демократичне громадянство та освіту в галузі прав людини наголошує на цінностях демократії та верховенства права. Європейська хартія про участь молоді в місцевому та регіональному житті містить рекомендації для місцевих органів влади та громад щодо участі молоді у прийнятті рішень на місцевому та регіональному рівнях [4].

Важливим елементом громадянського виховання є формування у громадян відповідального ставлення до інтересів України, захисту суверенітету і територіальної цілісності, забезпечення безпеки та усвідомлення спільних інтересів України, народу і держави, розвитку країни та національної ідентичності, що дбає про утвердження функції державної мови в усіх сферах суспільного життя, у тому числі повагу та розвиток мов усіх національних меншин і корінних народів, які проживають на території України.

Таким чином, виходячи із зазначених правових норм, є підстави визначити основні стратегічні напрями громадянської освіти:

- правове виховання громадян, особливо на знання, розуміння та вміння реалізовувати свої конституційні права та обов'язки;
- підвищення здатності брати участь у суспільному житті та використовувати можливості впливу на процеси прийняття рішень на національному, регіональному та місцевому рівнях (реалізація права на участь).

Громадянська освіта має охоплювати всі види освіти (формальну, неформальну, інформальну), а також всі рівні освіти і всі вікові групи громадян, включно з освітою дорослих, та бути спрямованою на формування громадянських компетентностей [5].

Громадянська освіта має бути практичною і повинна допомагати тим, хто навчається, у набутті необхідних компетентностей.

Література

1. Про освіту. Закон України від 28.09.2017 р. № 2145-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 27.10.2023).

2. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 14.12.2016 р. № 988-р : станом на 22 серп. 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-p#Text> (дата звернення: 01.11.2023).

3. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки : Указ Президента України від 27.09.2021 р. № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (дата звернення: 01.11.2023).

4. Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і освіти з прав людини - Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді -

www.coe.int. *Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді*. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/council-of-europe-charter-on-education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-education> (дата звернення: 01.11.2023).

5. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 03.10.2018 р. № 710-р : станом на 8 жовт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-p#Text> (дата звернення: 01.11.2023).

ІНТЕРАКТИВНІ ВПРАВИ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ НА ЗАНЯТТЯХ З ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Роман Сахнов

Нова українська школа – це ключова реформа Міністерства освіти і науки України. Її головна мета – створити школу, в якій буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, як це відбувається зараз, а й уміння застосовувати їх у повсякденному житті [3].

Центральне місце в реалізації реформи посідають навчальні предмети громадянської та історичної освітньої галузі [1; 2]. Громадянська освіта – це знання про компетенції, які допомагають будувати успішну країну [4]. Вона навчає найголовнішому в наш час – бути громадянином-патріотом. Не стояти осторонь від проблем, які виникають, а згуртуватись і допомогти державі їх розв'язати. Робить акцент на тому, що саме від громадян залежить майбутнє держави.

Багато хто з нас думає, що реформа НУШ – це величезні інтерактивні комплекси, які вартують десятки тисяч гривень, придбане сучасне обладнання, яке урізноманітнює форми і методи роботи. Звичайно, це в деякій мірі так, але можна, маючи лише найелементарніші і найпростіші підручні матеріали, втілювати реформу в життя. Прикладом такого є використання на заняттях громадянської освіти інтерактивних вправ, які зацікавлять здобувачів освіти та сформують розмаїття компетентностей.

Найпростіша і найбільш доступна інтерактивна вправа – «Аналіз цитат».

Мета її – мотивувати здобувачів освіти, активізувати вміння знаходити головне, комунікувати, доводити свою точку зору. Вона не потребує великих зусиль та матеріальних ресурсів. Кожен підручник з громадянської освіти вміщує цитати. Їх авторами можуть бути історичні постаті, літературні, художні діячі, як українського, так і світового походження. Викладачу лише необхідно підібрати їх відповідно до теми заняття, роздрукувати і підвести здобувачів освіти до їх виконання. А далі – самі вихованці з великим ентузіазмом почнуть опрацьовувати їх і висловлювати свої думки. Ця вправа поглиблює інтеграційні міжпредметні зв'язки.

Ще однією інтерактивною вправою, яка дає можливість динамічно провести заняття, є вправа «Прогулянка галереєю». Вона, як і попередня, не потребує значних фінансових ресурсів, але дає великий освітній результат. Все, що необхідно, – це роздрукувати малюнки і розмістити їх в аудиторії у форматі

галереї. Викладач проводить підготовчу роботу, роздає путівник із завданнями. Здобувачі освіти переміщуються по галереї, оглядаючи зображення, заповнюючи путівник з відповідними вказівками. Ця вправа сприяє кращому і свідомому запам'ятовуванню навчального матеріалу, розкриває комунікативні вміння, навички роботи в команді, вчить приймати обґрунтовані рішення, демонструє в практичній площині можливість використання набутих знань.

Наступною інтерактивною вправою, яка реалізується у формі рольової гри, є «Консультація з громадськістю». Аудиторія поділяється на шість соціальних груп, одна з яких – представники влади. Отримавши проблемну ситуацію для обговорення, кожна група, відповідно до своєї ролі, підбирає аргументи з тексту ситуації і презентує їх. А представники влади, вислухавши всі пропозиції та зауваження, намагаються вирішити проблему, максимально задовольнивши всі соціальні групи. Ця вправа дає можливість залучити до роботи всю аудиторію. Формує навички роботи в команді, вчить працювати з джерелами, знаходити головне, аргументувати, відстоювати свою точку зору, дослухатися до опонента, вирішувати конфліктні ситуації. Формує розуміння складності творення публічної політики. Практично демонструє роль громадянина в державних процесах.

Підсумовуючи, можна з впевненістю сказати, що реформа НУШ у контексті викладання предметів громадянської галузі має великі здобутки. І це реформа не стільки про матеріальне забезпечення закладів освіти, скільки про зміну підходів до викладання предметів на основі демократичних цінностей. Маючи невеликі матеріальні ресурси, можна забезпечити величезний якісний результат, який залежить в першу чергу від педагога.

Література

1. Гриценко А. П. Можливості використання ІТ-технологій у ході впровадження модельних навчальних програм громадянської та історичної освітніх галузей базової середньої освіти. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. Сер. : Педагогічні науки. 2022. Вип. 1 (48). С. 108-117. URL: <https://drive.google.com/file/d/1xqridTC6jjLHmtGFLdSl3nvasJJLt6QC/view> (дата звернення 29.09.2023).

2. Гриценко А.П. Організація практичної підготовки майбутніх учителів навчальних дисциплін громадянської та історичної освітньої галузі в умовах дистанційного навчання. Технологічні засади професійної підготовки фахівців вищої освіти в умовах дистанційного навчання: матеріали Всеукраїнського науково-практичного вебінару для науково-педагогічних працівників (м. Харків, 22 листопада 2022 року); за ред. д. пед. н. В. М. Нагаєва. Харків : ХОГО «Науковий центр дидактики менеджмент-освіти», 2022. С. 17-21.

3. Нова українська школа. *Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola#:~:text=> (дата звернення 29.09.2023).

4. Стасів О. Що таке громадянська освіта і чому вона потрібна. *Українська правда. Життя*. 2021. 29 березня. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2021/03/29/244371/>. (дата звернення 29.09.2023).

ВПЛИВ ВІЙНИ НА СПЕЦИФІКУ ВИКОРИСТАННЯ ВІДЕОІГОР У ОСВІТНЬО-ВИХОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Віталій Гудима

Початок ХХІ століття ознаменував якісно новий етап в історії інформаційного суспільства. Масова культура, у всіх своїх формах, стала доступною кожній людині. Нове осмислення своєї ролі у житті суспільства отримали відеоігри, як якісний і популярний продукт. Їхнє значення стрімко зростало як в Україні, так і за її межами. Безперечно сучасні відеоігри є одним з наріжних каменів розв'язку сучасних мультимедійних технолоґій та сприяють зростанню ефективності освітнього процесу [5; 6].

Станом на сьогодні, індустрія відеоігор є однією із найбільших і наймасовіших сфер культури. Як і належить культурній галузі, у відеоіграх відображаються актуальні для суспільства процеси, тому війни завжди знаходили своє відображення у даній індустрії.

Відеогра – це вид гри, в яку грають шляхом взаємодії із цифровими зображеннями, яка забезпечується комп'ютерною програмою на моніторі або іншому виді дисплею [2]. Із поширенням персональних комп'ютерів, а згодом планшетів та смартфонів, відеоігри стали надзвичайно масовими явищем, яке у той чи інший спосіб охопило значну частину суспільства. Особливої популярності вони набули серед осіб молодшого віку – школярів, студентів. Такий розвиток подій вимагає перегляду існуючих культурно-освітніх догм, чим і ґрунтується актуальність нашої роботи. У 2011 році, спеціалізована комісія у США визнала відеоігри новим окремим видом мистецтва, і на законодавчому рівні забезпечила їм рівну підтримку [1].

Процеси інтеграції елементів відеоігор у навчально-виховні процеси все ще є експериментальним напрямком педагогічних досліджень. Однозначно можна відзначити, що у 2010-х роках прийняття відеоігор, як нової ефективною платформи для впливу на дітей та молодих осіб, отримало новий виток розвитку. Перш за все, уряди окремих країн (у нашому контексті РФ) ідентифікували нову індустрію, як напрямок пропаганди із ціллю реалізації власної ідеологічної мети. Популярні ігри (World of Warcraft, Roblox, Minecraft, World of Tanks, WarThunder) та ігрові ресурси (Discord, Steam) використовуються, як багатоцільові майданчики, де поширюються наративи російської пропаганди [3]. Тогочасний міністр оборони України, Олексій Рєзніков, у січні 2023 року, заявив, що російські спецслужби «намагалася використовувати українських дітей для несвідомого надання інформації про розташування стратегічно важливих об'єктів через рухливу гру». Немає жодних прогнозів, які вказували на тенденцію до зменшення кількості подібних випадків. Школи, як інститути первинної соціалізації, заклади подальшої післяшкільної освіти повинні бути забезпечені кваліфікованими педагогами. Медіаграмотний освітній персонал дозволить зменшити шкоду від подібних актів маніпуляцій цифровим контентом для молодого покоління.

Окремо варто зазначити, що українська сторона також оцінила перспективи використання відеоігор, як інформаційного поля нового зразка. Відеоігри присвячені тематиці російсько-українського протистояння, зазвичай є продуктом приватних розробників, але іноді вони формують кооперації із державними інституціями. Особливої гри заслуговує гра «Sniffer-dog». Це відеогра про собаку, який займається

розмінуванням. Прототипом головного героя став медійно відомий пес Патрон. Гра носить цілеспрямовано освітній характер. У грі відображено (за допомогою малюнків та фото) широкий спектр вибухонебезпечних предметів, постійно нагадаються правила поведінки при їх виявленні, робиться акцент на усвідомленні своєї безпеки та вивченні алгоритму необхідних дій. Розважальна складова необхідна лише для захоплення та утримання уваги гравця [7]. Подібну ж ініціативу проявили фінські розробники. Використовуючи платформу популярної в Росії гри Counter-Strike, волонтери створили секретне приміщення на одній із карт, куди можна потрапити через візуальні підказки. В середині спеціальна зала, у якій зібрано багато матеріалів різних форматів, які присвячені реальному перебігу російсько-української війни [4].

Інтеграція елементів відеоігор у робочі процеси державних структур України відбувається повільними темпами, приватна сфера реагує на нові виклики та можливості значно оперативніше. Недовіра до нового напрямку, відсутність комплексного розуміння специфіки його застосування негативно впливає на подібну динаміку. Станом на сьогодні, державна політика загалом, і у сфері освіти зокрема, лише частково використовує можливості відеоігор. У контексті динамічного розвитку досліджень подібного напрямку в інших країнах, українській педагогіці потрібно інтенсифікувати вказану сферу досліджень. Особливо важливим є включення відеоігор у процеси підготовки медіаграмотних фахівців.

Отже, відеоігри це велика частина сучасної індустрії розваг та культури загалом. Вона продовжує розвиватися і розширювати свою зону впливу. Подібна тенденція вимагає якісно нових фахівців, зокрема педагогів, які б допомогли знівелювати ризики негативних елементів та ситуацій для українського суспільства. Розуміння технологій та психологічних аспектів ігор дозволить створювати більш освічене суспільство, здатне відповідально та конструктивно використовувати цей тип розваг. Особливої уваги заслуговує недостатньо досліджений потенціал використання відеоігор у процесах навчання та виховання дітей.

Література

1. Video Games Are Art, Says U.S. Government. *Business insider*. URL: <https://www.businessinsider.com/video-games-are-art-says-us-government-2011-5> (дата звернення: 04.11.2023).
2. Video game. *Oxford dictionary*.. URL: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/video-game> (дата звернення: 04.11.2023).
3. Minecraft і World of Tanks. Як Росія веде пропаганду війни проти України у відеоіграх. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-66369684> (дата звернення: 04.11.2023).
4. Sniffer-dog. URL: <https://sniffer-dog-quest.web.app/> (дата звернення: 04.11.2023).
5. Гриценко А. Психолого-педагогічні аспекти використання мультимедійних технологій у процесі навчання історії студентів закладів вищої педагогічної освіти. *Наукові записки БДПУ*. Серія: Педагогічні науки. Вип.1. Бердянськ : БДПУ, 2020. С. 241-247. <https://doi.org/10.31494/2412-9208-2020-1-1-241-247> (дата звернення: 04.11.2023).
6. Гриценко А. Теоретичні основи використання мультимедіа технологій у процесі викладання історії. *Науковий вісник Миколаївського національного*

університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки: зб. наук. пр. / за ред. проф. Тетяни Степанової. 2019. № 2 (65). С. 69-73.

5. У Counter-Strike з'явилася секретна кімната «Правди про війну в Україні» для росіян. URL: https://gamedev.dou.ua/forums/topic/43350/?from=similar_topics (дата звернення: 04.11.2023).

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Олександр Атаманчук

В статті розглянуто питання забезпечення належного рівня інформаційного обслуговування навчального процесу. У навчанні гуманітарного спрямування активно використовуються інформаційно-комунікаційні технології в пошуку та отриманні додаткової інформації; розширення та поглиблення знань з використанням системи Інтернет.

Кожного року питання забезпечення належного рівня інформаційного обслуговування навчального процесу стає все більш актуальним. Розширення впливу інформаційно-комунікаційних технологій на систему навчання – це постійний і безперервний процес.

Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) – це сукупність методів, засобів і прийомів, що використовуються для добору, опрацювання, зберігання, подання, передавання різноманітних даних і матеріалів, необхідних для підвищення ефективності різних видів діяльності.

ІКТ – це технології опрацювання інформації за допомогою комп'ютера та телекомунікаційних засобів. Впровадження ІКТ в освітній процес стимулює інтерес до освітньої діяльності, сприяє формуванню логічного та творчого мислення, сприяє розвитку здобувачів освіти та формуванню інформаційної культури [2].

Для предметів гуманітарного спрямування активно використовуються ІКТ в пошуку та отриманні додаткової інформації; розширення та поглиблення знань з використанням системи Інтернет, більш повного задоволення особистісно-орієнтованих запитів здобувачів освіти; формування та закріплення навичок, прийомів, способів, умінь їх застосування. Напрямки використання ІКТ на уроках історії:

- використання Інтернету,
- виконання будь-якого творчого завдання;
- використання на уроках мультимедійних можливостей комп'ютерної техніки, що виступає наочним матеріалом.

Модель сучасного закладу загальної середньої освіти передбачає створення єдиного освітнього простору, що формує умови для вільного руху інформації, швидкого доступу до неї всіх учасників освітнього процесу. Цього можна досягти шляхом використання інформаційно-комунікативних технологій під час освітнього процесу [1, с. 484].

Одним з таких методів виступають комп'ютерні та мультимедійні технології. Комп'ютер вже давно і природно вписався в життя учнів і є одним з найефективніших засобів, який допомагає значно урізноманітнити та розширити освітній процес [5].

Тому на заняттях використовуються презентації та мультимедійний проектор під час створення та для захисту проектів учнями за різними напрямками. Для виконання проектних робіт учні використовують програму MS Office PowerPoint. Дуже цікаво спостерігати за розвитком учнів, переглядаючи їхні презентації. Для кожної дитини це можливість висловитися й показати себе, свої творчі здібності, свої інтереси та навички.

Презентації використовують і вчителі, і учні. Вчителі створюють оригінальні навчальні матеріали, які захоплюють, мотивують та націлюють учнів на успішні результати. Використання мультимедійної презентації сприяє активізації уваги всього класу; співвідношенню класної та позакласної самостійної роботи учнів; економії навчального часу; формуванню комп'ютерної мультимедійної компетентності як учителя, так і учня; розвитку креативних здібностей учнів.

У результаті ми досягаємо головної мети освітнього процесу – виховання особистості, яка здатна розвиватися в умовах сучасного суспільства.

Використання засобів інформаційних та комунікаційних технологій в процесі вивчення історії є досить актуальним для розвитку особистості учня та формування в учнів наступних компетенцій: умінь порівнювати переваги та недоліки різних джерел інформації, обирати відповідні технології її пошуку, створювати і використовувати адекватні моделі і процедури вивчення і обробки інформації і т. д.

Крім цього, впровадження в практику роботи школи інноваційних технологій має вирішальне значення у підвищенні якості оволодіння школярами знаннями з гуманітарних дисциплін.

Організація самостійної роботи за допомогою інформаційних технологій забезпечує оптимальну для кожного конкретного учня послідовність, швидкість сприйняття матеріалу, можливість самостійної організації роботи; формує навички аналітичної і дослідницької діяльності; забезпечує можливість самоконтролю якості здобутих знань і навичок; заощаджує час учня [3, с. 220].

У світовій освітній практиці інформаційно-комунікаційні технології розглядаються як якісно нові засоби поширення знань.

Використання інформаційних технологій в освітньому процесі значно підвищує ефективність засвоєння матеріалу учнями. У старших класах використання інформаційних технологій дозволяють розкривати можливості учнів у створенні серйозних дослідних та проектних робіт з мультимедійними презентаціями і т. д.

Використання презентацій – це необхідна умова успішності навчання, оскільки без інтересу до поповнення знань, без уяви і емоцій неможливий творчий розвиток учнів [4]. На практиці, якщо вчитель володіє елементарною комп'ютерною грамотністю, то він може створювати оригінальні навчальні матеріали, які будуть захоплювати, мотивувати і націлювати учнів на досягнення успішних результатів. Програма PowerPoint є найефективнішим засобом для цього. Освітній потенціал цього нового технічного засобу навчання стає хорошою допомогою в здійсненні наочної підтримки навчання з гуманітарних дисциплін в сучасній школі.

Таким чином, інформаційно-комп'ютерні технології створюють передумови для інтенсифікації освітнього процесу. Застосування комп'ютерних технологій сприяє розкриттю, збереженню і розвитку особистісних якостей учнів.

Література

1. Гуревич Р. С. Інформаційні технології навчання: інтегрований підхід. Львів : Вид-во «СПОЛОМ». 2011. 484 с.
2. Гриценко А. Зарубіжний досвід формування професійної компетентності у майбутніх учителів історії з використанням ІКТ. *Інноваційні технології розвитку особистісно-професійної компетентності педагогів в умовах післядипломної освіти*: збірник наукових праць. Суми: КЗ СОШПО, 2019. URL: https://drive.google.com/file/d/1CVzCkMcjUmLJPogYCzVNzSteFK8_D96Z/view (дата звернення: 17.10.2023).
3. Кадемія М. Ю., Шахіна І. Ю. Інформаційно-комунікаційні технології в навчальному процесі. Вінниця, ТОВ «Планер». 2011. 220 с.
4. Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні. Указ Президента України № 926/2010. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/12323.html> (дата звернення: 17.10.2023).
5. Hrytsenko A. Developing the Content of Forming the System of Intending History Teachers Professional Competence Using Multimedia Technologies. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*. 2020, Volume 12, Issue 1 Sup. 1, pages: 330-346. URL: <https://doi.org/10.18662/rrem/12.1sup1/238> (дата звернення: 17.10.2023).

ОСНОВНІ МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ GOOGLE CLASSROOM В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Катерина Маленко

В умовах сучасного інформаційного світу і безліч умов для творчого і креативного підходу у здобуванні освіти, постає питання про використання різних тенденцій новітнього розвитку ІКТ. Враховуючи сучасні компетентності розвитку кожного здобувача освіти виділим ефективний спосіб навчання, який охоплює всі сфери діяльності і здобування освіти – це платформа Google Classroom.

За різних аспектами використання Google Classroom учнями та викладачами у закладах освіти зростає і все більше звертає на себе увагу.

Мета статті – розкрити сутність понять «Google Classroom», «платформа», «Google», «хмара» їх значення в освітньому процесі для здобувачів освіти і викладачів. Дати оцінку технічного забезпечення сервісу Google для дистанційного здобування освіти.

Інноваційний шлях розвитку економіки в Україні зумовив модернізацію всіх галузей, в тому числі й освітньої сфери. Заклади освіти, які впроваджують у свою діяльність інноваційні розробки, активно використовують досягнення науки і є рушійною силою для просування інноваційного розвитку та необхідних сутнісних

перетворень у системі освіти. Змінюється світ, і освітній процес слід адаптувати до потреб здобувачів освіти. На використання ІТ також впливає й фізіологічні суспільні умови – це коронавірусна хвороба (COVID-19, SARS-CoV-2) та вторгненням РФ і ведення військових дій на теренах України.

Для проведення дистанційного навчання команда міністерства освіти і науки України збирала перелік корисних ресурсів для дорослих та дітей щодо психологічної підтримки, навчання та інформування серед яких - «Атмосферна школа», «Оптіма», «DAR», «Liko Education Online», «Alterra School», Microsoft Teams та багато інших платформ.

Всі основні тенденції сучасного розвитку ІКТ в освітньому процесі можна охарактеризувати як:

- створення єдиного освітнього простору;
- активне запровадження сучасних засобів та методів навчання з орієнтуванням на різноманітні інформаційні технології;
- поєднання традиційного та комп'ютерного навчання;
- створення системи гібридної освіти;
- постійний професійний розвиток викладача та самоосвіти;
- зміна сфери діяльності викладача на розробку новітніх засобів для підвищення творчої активності, удосконалення рівня технологічної та методичної підготовки;
- поширення системи безперервного навчання – універсальної форми діяльності, що спрямована на постійний розвиток протягом усього життя.

Розбудова освіти передбачає впровадження нових засобів, методів та форм професійної підготовки викладачів, створення і використання потужних і простих у роботі інтернет-технологій та засобів електронного навчання. Серед таких заслуговує уваги сервіс, котрий надала компанія Google, розроблений на базі Google Apps – система управління навчанням (далі - СУН) Google Classroom.

Що таке Google Classroom? По суті це безкоштовна інтерактивна платформа від Google, яка дає змогу командам некомерційних проєктів ділитися досвідом, підвищувати кваліфікацію, спілкуватися з колегами, учнями та студентами у «віртуальних аудиторіях».

Для забезпечення онлайн навчання учнів в умовах карантину і військового стану та створення єдиного інформаційно-освітнього середовища навчального закладу, педагогічні працівники та адміністрація ДПТНЗ «Конотопський ПАЛ» перейшли на використання пакета хмарних сервісів Google Suite for Education (раніше Google Apps for Education).

Як у всіх хмарних середовищах, збереження даних користувача відбувається в Інтернеті з можливістю одержувати доступ до них у будь-який час і з будь-якого пристрою, з подальшим збереженням на жорсткий диск або роботою з даними у «хмарі». До пакету входять стандартні Google сервіси плюс система управління навчанням Google Classroom.

Було створено корпоративні акаунти у Google Education. Він надає значно більше переваг під час використання хмарних сервісів, а саме:

- Google Drive – необмежене хмарне файлове сховище для зберігання та одночасного доступу до файлів.

- Google Docs, Sheets, Slides, Forms - для створення та корегування файлів в сховищі під час співпраці з іншими користувачами в режимі реального часу.

- Gmail. google.com - для листування.

- Google Calendar - для розкладу.

- Google Meet – для проведення відео-конференцій.

До онлайн курсу різних дисциплін викладач може прикріпити навчальні будь-які матеріали у вигляді різних типів файлів (відео на YouTube, файли на Google Drive). Сервіс послуг Google цікавий широким набором інструментів серед яких існує і онлайн дошка Google Jamboard.

Доступ до сервісу Google Classroom здійснюється через браузер або через мобільні додатки за допомогою корпоративного акаунту.

Google Classroom – платформа, створена спеціально для освітнього процесу, на якій можна - створювати навчальні курси, ділитися освітньо - навчальними матеріалами, створювати завдання, перевіряти компетентності учнів і відслідковувати прогрес успішності, організувати спілкування учнів.

Де знайти додаток Google Classroom? Знайти Classroom досить легко, для цього відкрийте браузер Google Chrome і перегляньте додатки Google, у верхньому лівому куті, поряд із зображенням облікового запису. «Клас» зазвичай захований нижче під додатками, які ви використовуєте найчастіше. У класі, вказавши його назву, розділ, тему та аудиторію, кожен курс автоматично отримує код, за яким учні згодом зможуть знайти свою «віртуальну аудиторію». Після створення курсу для подальших налаштувань варто звернути увагу на головну панель, на якій зображені чотири вкладки:

«Стрічка» - де висвітлюються усі оновлення – на зразок стрічки новин у соціальних сторінках

«Завдання» - всі опубліковані матеріали для роботи учнів та викладачів.

«Люди» - інформація про учнів і викладачів, які приєдналися й працюють до курсу.

«Оцінки» - тут відбувається підбиття успішності здобувачів освіти.

Доступ відкритий і у мобільному додатку Google Клас для Android та iOS.

Організацію навчання і освітній процес, Google, намагався зробити багатостороннім. Найпростіший варіант це розподіл суспільного значення: викладач — учень. Перший розміщує матеріали, прикріплює файли, створює завдання, решта знайомляться з інформацією, виконують завдання і отримують оцінки. За потребою додаються коментарі, як учнем так і викладачем, на зразок - коли завдання потрібно повернути, роз'яснивши чи потрібно доповнити або виправити щось.

Важчим є варіант розподілу обов'язків: викладач, учень, куратор, адміністратор. Куратори не мають доступу до Класу, але можуть стежити за успішністю учнів, отримуючи всі дані на пошту. Це зручно насамперед для класних керівників. Адміністратори переглядають будь-які курси і роботи в домені, додають і видаляють учасників.

Розглянемо, ще одне із питань куди і як завантажувати навчальні матеріали. Для додавання матеріалів курсу потрібно перейти до вкладки «Завдання». Матеріали, інформацію на цій сторінці можна групувати за темами й розташовувати в зручному для вас порядку. Сервіс, технічне забезпечення Google інтегровано з Google документами, Google диском і поштою Gmail, що надає змогу розміщувати відео,

тексти, картинки, таблиці, графіки та інший арсенал інтерактивних методів навчання. Усі матеріали автоматично додаються в папки на Google Диску. До кожного доданого матеріалу можна застосувати такі дії:

- вказати назву, що є обов'язковим розділом при створенні завдання чи матеріалу
- зробити текстовий опис, що не є обов'язковим, але можна розмістити роз'яснювання до нового матеріалу, чи виконанню окремого індивідуального завдання.
- додати прикріплення (файли, посилання, відео з YouTube) і створити документ, презентацію, таблицю малюнок, формули;
- встановити термін задачі аж до секунд ;
- визначити шкалу оцінювання;
- систематизувати і переміщувати у різні папки;
- персоналізувати, тобто відкривати доступ усім чи лише окремим учням.

Для контролю вивчення матеріалу, різних форм перевірки компетентностей учнів існує декілька видів: опитування, тести, вирішення онлайн ребусів, хронологічна лінійка та інші. Можна давати додаткові інструкції в прикріплених файлах, скористатися шаблоном Blank Quiz або створити питання з кількома варіантами відповіді. Всі роботи оцінюються за стандартною шкалою оцінювання, а терміни виконання залишаються відкритими чи встановленими. Однак ці опції легко налаштувати: вибрати п'ятибальну систему або вказати дедлайн аж до хвилин і секунд. Відмітки та відгуки викладач повертає індивідуально.

Учні можуть переглядати завдання в стрічці або календарі курсу чи на сторінці «Завдання». Буде видно, які завдання призначені, які ще не здані, які завершені. При цьому учню може бути призначено індивідуальне завдання, або завдання підвищеної складності — це зручно під час практичних, лабораторних занять чи тематичного оцінювання.

Google Classroom поєднує можливості сервісу «Оголошення» і коментування в «Класі», викладачі та учні, в основному якась одна група чи клас з певної професії, завжди підтримують зв'язок і слідкують за станом виконання й перевірки кожного завдання.

Учням у Google Classroom, щоразу при додаванні нового завдання, автоматично приходять повідомлення на електронну адресу чи телефон (з умови встановлення додатку). Також всі оновлення і коментарі інших учасників відображаються у стрічці новин у вкладці «Стрічка». Після відкриття умов завдання перед здобувачем освіти відкривається вікно, в якому він може додати коментар, виконати завдання, додати прикріплення у вигляді будь якого формату Word, а також надати статус роботі - наприклад, відмітити як виконану. Усі створені роботи автоматично відправляються викладачу, при цьому зберігаються на Google Диску як у викладача, так і в учня.

Усі призначені та виконані завдання, кожен може відслідковувати у календарі або на сторінці «Завдання». Комунікація в Google Classroom проводиться завдяки поєднанню можливостей сервісу «Стрічка» і коментування завдань в Classroom, викладачі та учні завжди підтримують зв'язок і слідкують за станом виконання чи перевірки кожного завдання.

Використання Google Classroom не зводиться до заміни паперових носіїв на інформаційно електронні. Сервіс дозволяє поєднувати процеси вивчення, закріплення та засвоєння навчального матеріалу, які під час традиційного навчання відокремлені один від одного.

Платформа Google Education дає можливість індивідуалізувати навчально-освітній процес, спрощуючи роботу, разом з тим збільшуючи кількість індивідуально – групових методів і форм навчання. Також використання Classroom сприяє підвищенню мотивації до здобування освіти, дозволяє економити час підготовки до навчання, наочність й інтерактивність інформації, що при подібній організації сприяє кращому засвоєнню інформації. Також Google Клас робить навчання більш продуктивним: він дозволяє зручно публікувати і оцінювати завдання, організувати спільну роботу і ефективну взаємодію всіх учасників процесу. Створювати курси, роздавати завдання і коментувати роботи - все це можна робити в одному сервісі. Отже Google Classroom є зручною платформою для навчання, за допомогою якої систему освіти можна зробити максимально гнучкою, інтерактивною і персоналізованою.

Література

1. Вакалюк Т.А., основні можливості використання Google Classroom у навчально-виховному процесі ВНЗ. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/11/215.pdf> (дата звернення : 25.10.2023).
2. Відео урок «Організація освітнього середовища засобами Google Classroom» (О. Стечкевич). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=FZpWz5W28Ew> (дата звернення : 25.10.2023).
3. Демешкевич В. Особливості використання сервісів Google в діяльності педагогічних працівників. *Обласна науково-практична Інтернет-конференція «Шляхи ефективного впровадження освітніх технологій у навчальних закладах»*. Кіровоград, 2016. URL: <http://konf.koippo.kr.ua/blogs/index.php/blog12/title-434> (дата звернення : 25.10.2023).
4. Миронова М.І., Миронов Ю.Б. Актуальні проблеми неперервної освіти в інформаційному суспільстві: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 29-30 травня 2020 р.). Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. С. 206-208.
5. Чумак Л.О. Можливості сервісу Google Classroom для організації навчального процесу. *Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури*. 2018. № 6. С. 65-70.
6. Як самостійно створювати онлайн-курси. *Освіторія. Медіа*. URL: <https://osvitoria.media/news/google-classroom-instruktsiya-yak-samostijno-stvoryuvaty-onlajn-kursy/> (дата звернення : 25.10.2023).

МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ ШКІЛЬНОГО ІСТОРИЧНОГО ЗМІСТУ

Віктор Дерхо

Зміст шкільної історичної освіти – один із компонентів процесу навчання історії, певна система історичної інформації, яка засвоюється учнем у вигляді сукупності історичних знань, умінь, навичок, ставлень і відображає вже відомі способи діяльності, досвід творчої пізнавальної діяльності у дослідженні проблем, що розв'язувались людством у минулому, досвід ставлення до світу, до людей, до себе, що може забезпечити емоційно-ціннісний розвиток особистості [9, с.52]. Зміст шкільної

історичної освіти у цілому складається зі змісту всіх курсів історії, що вивчаються сьогодні в середніх загальноосвітніх навчальних закладах. Він має формуватися на основі відбору і структурування відомостей про події, явища суспільного життя, способи діяльності, методи дослідження тощо відповідно до цілей і завдань навчання історії в школі. Методична наука визначає принципи та критерії такого відбору та структурування [9, с.63].

Зараз належну увагу проблемам змісту історичної освіти загалом, а оптимального поєднання різних аспектів суспільного життя приділяють теоретики та практики: К. Баханов, В. Власов, Н. Гупан, О. Пометун, Г. Фрейман та ін., які визначають, що складовими змісту шкільного курсу історії є політичний, соціальний, економічний, духовний, релігійознавчий, культурологічний та ін. компоненти.

Науковець Н. Островерхова в своїх дослідженнях зазначає, що складові змісту освіти і навчання взаємопов'язані. У кожному навчальному предметі вони вибудовуються у певній системі, послідовності та співвідношенні. Добір змісту навчання детермінується програмою, темою, цілями та завданнями уроку. Дидактичні та методичні особливості викладання теми уроку зумовлюються її логіко-структурними особливостями. Постановка цілей і завдань уроку оцінюється їх повнотою та комплексністю, ступенем врахування індивідуальних особливостей учнів конкретного класу, реалізацією диференційованого підходу учнів, визначенням завдання-домінанти, його зв'язком з цілями та завданнями інших уроків, реальністю їх виконання [8, с.18].

Аналіз вищезазначених положень дає підстави стверджувати, що всі складові шкільного курсу історії взаємопов'язані між собою та доповнюють одна одну. Звідси випливає, що культурологічна складова змісту історії взаємопов'язана з іншими складовими та є невід'ємною його частиною. На наш погляд, вона представлена певною системою культурологічної інформації, що засвоюється у вигляді культурологічних знань, умінь та навичок, естетичних цінностей і ставлень учнів. Згідно Державного стандарту середньої загальної освіти і чинних навчальних програм з історії, культурологічна складова змісту історії має бути представлена як засвоєння учнями відомостей про культурну діяльність людства на різних етапах його розвитку, про пам'ятки мистецтва та культури світу, їхній зв'язок з історичним середовищем, з соціально-економічним життям суспільства, про особливості традиційної та сучасної культури українського народу і народів світу, розвиток освіти та науки, побут, звичаї, вірування. У зв'язку з цим, можна стверджувати, що культурологічна складова змісту історичної освіти створює підґрунття для реалізації культурологічного підходу в історичній освіті.

Специфікою національної культури, суспільного устрою і духовною спільністю кожного народу визначаються національні цінності, що відображають його світогляд, менталітет, ставлення до життя, науки, власної історії, духовної спадщини і відбиваються у народних традиціях, віруваннях, культурі, мистецтві, етнопедагогіці [5, с. 6-7]. Саме тому зосередження уваги на культурологічній складовій змісту та засвоєнні її учнями є найважливішим завданням сучасної освіти.

Своєрідність культурно-історичного матеріалу, його роль і значення в навчанні історії, важливість вирішуваних за його допомогою освітньо-виховних задач визначають місце уроків культури в курсі історії й особливості цих уроків. Зрозуміти культуру країни, народу, епохи можна, тільки знаючи особливості періоду історії, і тому вивчення культури в програмах, як правило, завершує відповідний розділ курсу.

Багато предметів мають у цьому плані великі можливості, але найбільший простір відкриває шкільний курс історії — предмет, що розкриває розвиток вітчизняної та світової культури в його цілісності та послідовності. На думку історика-методиста В. Власова, саме «питання культури є магістральними для вивчення історії, бо мають безпосередній вихід у сучасність і майбутнє, наснажені невичерпним виховним потенціалом, справляють значний вплив на розвиток особистості, формують естетичні смаки, гуманізують освіту й надзвичайно важливі для соціологізації молодого покоління»[3, с.6].

Вивчення історико-культурного матеріалу зобов'язує вчителя до посиленої підготовки мовної характеристики твору мистецтва. Історико-культурні теми мають велике духовне значення: розвивають дух патріотизму, національної гордості, честі, гідності. Етична роль мистецтва полягає в тому, що вона виховує високі моральні ідеали: «Краса — рідна сестра моралі». Разом із тим розвитку мислення і художньої творчості учнів сприяють такі форми роботи, як екскурсії до музеїв, віртуальних екскурсій засобами Інтернету, знайомство з історичними пам'ятками; організація шкільної художньої виставки, підготовка тематичних вечорів, навчальних проєктів, презентацій. Саме історія виявляє й аналізує культурний прогрес. Розуміння творів мистецтва змінюється від епохи до епохи. Кожне нове покоління усвідомлює явище художньої культури, виходячи зі своїх власних, сучасних уявлень про мистецтво. Тому культурні цінності є вічними і постійно збагачуються та доповнюються новими гранями художнього змісту [5, с.10]. Вище зазначені положення і окреслюють актуальність даного дослідження на сучасному етапі розвитку методичної науки.

Як показує власний досвід - дана проблема вимагає від учителя додаткових знань та ретельної підготовки до проведення уроків з питань культури. Для підвищення ефективності вивчення пам'яток мистецтва на уроках історії, вчителю слід збирати відповідну науково-методичну літературу, дидактичний матеріал, наочні посібники, використовувати сучасні медіа-Інтернет ресурси та програми. Треба плідно співпрацювати з вчителями художньої культури, мистецтва та літератури, використовуючи міжпредметні зв'язки з різними навчальними дисциплінами. Ця проблема ускладнюється тим, що учні підліткового віку в силу своїх психологічних особливостей та відсутності власного життєвого і естетичного досвіду спілкування з творами мистецтва, зазнають певних труднощів при вивченні навчального матеріалу такого змісту. Тому вчителю потрібно, враховуючи вже розроблені в методиці методи та прийоми вивчення творів мистецтва, розробити свою власну систему роботи, яка відповідала індивідуальним і віковим особливостям учнів і сприяла ефективному засвоєнню навчального матеріалу

Підводячи висновки, зазначимо, що на сучасному етапі розвитку вітчизняної методичної науки досить актуальною та складною методичною проблемою є вивчення культурологічного змісту історії з учнями підліткового віку. Особливе місце тут належить знайомству школярів з пам'ятками культури та мистецтва. Як засвідчує аналіз науково-методичної літератури та досвід провідних сучасних вчених і методистів, вчителів, а також власний досвід, ефективно вивчення даного матеріалу можливе тільки за відповідних методичних умов: - ретельній підготовці вчителя та учнів до занять; - застосуванні інноваційних технологій та інтерактивних методів навчання; - використанні різних видів наочності, Інтернет ресурсів та комп'ютерних технологій; - врахуванні вікових та психологічних особливостей учнів; - вдалому виборі форми та виду проведення занять; - поєднанні різних видів мистецтва при

знайомстві з пам'ятками культури; - формуванні естетичних почуттів учнів при вивченні творів мистецтва. Бо саме твори мистецтва допомагають учням засвоїти через художні образи моральний досвід суспільства, зрозуміти мотиви моральної поведінки людей в кожній конкретній ситуації, спонукають їх співпереживати та хвилюватися разом з героями творів. Ці твори дають школярам уроки моральної поведінки і відчуття прекрасного. Учні відчують такі почуття як любов, дивування красою героїчних вчинків, служіння своїй Батьківщині та обов'язок захистити її від ворогів, повага до праці творчих здобутків своїх предків, гордість за історичне минуле народу та його постійне прагнення до свободи та самовдосконалення.

Література

1. Бокань В. А. Культурологія: навчальний посібник. Київ : МАУП, 2003. 2-ге вид. 136 с.
2. Баханов К. О. Навчання історії в школі: інноваційні аспекти. Харків : Вид. гр. "Основа", 2005. 128 с.
3. Власов В. Історія української культури першої половини XVII ст. Матеріали до уроків. *Історія в школах України*. 2009. № 1-2. С. 6-12.
4. Гаврилюк Ж. Методика реалізації культурологічного змісту в курсі історії України у 8 – 9-х класах. Дисертація канд. пед. наук: 13.00.02/ Ін-т педагогіки НАПН України. Київ, 2012. 200 с.
5. Гаврилюк Ж. Методичне забезпечення вивчення культурознавчих тем на уроках історії України. *Історія України. Уроки з історії культури по-новому. 7-11 класи*. Х. : Основа, 2006. С. 5-40.
6. Дерхо В. Культурологічна складова змісту шкільної історичної освіти як методична проблема. *Історія в школі*. 2017. № 7/8. С. 25-28
7. Комаров В. Деякі актуальні питання розвитку методики навчання історії як науки: Методика. Практика. Досвід. *Історія в школах України*. 2000. № 4. С. 23-28.
8. Островерхова Н. Методологія аналізу якості уроку як педагогічної системи. Монографія. Харків: ТИТУЛ, 2008. 402 с.
9. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2005. 328 с.
10. Федчиняк А. Методичні засади вивчення історії повсякденності в 8-9 класах загальноосвітніх шкіл: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 "теорія і методика навчання історії". Київ: Ін-т педагогіки НАПНУ, 2011. 20 с.

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ЗАСОБАМИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ

Оксана Матвіюк

*Фундаментальна мета сучасної освіти
полягає не у тому, щоб просто надавати інформацію учням,
а у тому, щоб розвивати критичний спосіб мислення.*
Д. Дьюї

Відмінною рисою інформаційного суспільства є створення глобального інформаційного простору, що забезпечує ефективну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів та задоволення власних потреб в інформаційних продуктах і послугах. Проте, часто інформація стає джерелом і засобом тиску на людей: вона може формувати громадську думку, маніпулювати суспільною свідомістю, впливати на усе життя суспільства. В умовах сучасних подій, пов'язаних із широкомасштабним вторгненням в Україну російської федерації, імперськими амбіціями її влади, агресивністю дій, нищенням ворогом культурних цінностей нашого народу та привласненням нашої національної спадщини, маніпуляцією свідомістю громадян, пропагандою мови ворожнечі та інформаційними викидами ворога, особливої актуальності набуває формування навичок критичного мислення. Саме тому воно є основою освітніх реформ у період розширення інформаційного простору. Адже основними характеристиками критично мислячої людини є її вміння визначати проблему, перевіряти отриману інформацію, враховувати альтернативні точки зору, синтезувати отримані знання, робити висновки та приймати оптимальні рішення [1].

Навчаючи учнів історії, ми усвідомлюємо специфіку предмету: це і робота з понятійним апаратом, і з текстовими джерелами, схемами, таблицями, характеристиками історичних діячів, подій, явищ, процесів тощо. Щоб отримати результат – випускника з набором освітніх компетентностей, учитель повинен поєднувати теоретичні засади викладання предмету із практичною діяльністю учнів. Для цього використовуються різноманітні технології, методи, прийоми, кожен з яких сприяє розвитку критичного мислення здобувачів освіти. Одним із засобів реалізації поставлених завдань є використання на уроках історії технології візуалізації, що є потужним інструментом опрацювання навчальної інформації, одним із факторів ефективної організації освітнього процесу, важливим чинником якості знань. Засоби візуалізації полегшують сприйняття та допомагають опрацювати великий об'єм інформації, критично аналізуючи та узагальнюючи її, розвивають вміння робити висновки та висловлювати власні судження.

У широкому розумінні візуалізація є процесом представлення інформації у вигляді зображення з метою максимальної зручності для її розуміння (наприклад, у вигляді малюнків та світлин, листівок та плакатів, графіків, діаграм, структурних схем, таблиць, карт, презентацій тощо). Разом з тим, візуалізація включає і спосіб конструювання образів. Уміле використання технік візуалізації дає можливість здобувачам освіти не лише засвоювати сукупність готових знань, а й оволодівати методами набуття нових знань при стрімкому збільшенні об'єму інформації.

У процесі засвоєння навчальної інформації на уроках історії будь-яке візуальне джерело виступає в якості носія нових історичних знань, створює умови для мотивації учнів, виконує функції актуалізації, образного відтворення теоретичного матеріалу, закріплення, перевірки умінь та навичок; сприяє формуванню предметних компетентностей здобувачів освіти та реалізації наскрізних змістових ліній. Крім того, візуалізація створює емоційний компонент освітнього процесу.

Сам принцип візуалізації розвивається з принципу наочності та передбачає представлення інформації не просто у вигляді готового зорового образу, а у вигляді трансформованого з тексту чи зображення зорового образу, який допомагає учням комплексно вивчати істотні ознаки події, явища чи процесу, критично їх осмислювати та графічно фіксувати. У цьому контексті візуалізація може бути

фрагментарною чи комплексною, графічною чи образною, одиначною чи складною. Залежно від цього розрізняють і способи її використання: схеми, ілюстрації, діаграми, таблиці, гістограми, графіки, візуальні моделі, ланцюжки символів тощо.

Переваги застосування візуалізації на уроках історії полягають в наступному:

✓ дана технологія легко вписується в освітній процес, є універсальною та доступною;

✓ забезпечує успішне засвоєння навчального матеріалу та інтеграцію нових знань;

✓ дозволяє моделювати та інтерпретувати інформацію посередництвом різних стратегій;

✓ можливе застосування до будь-якої теми та на будь-якому етапі уроку;

✓ найрізноманітніша тематика, проблемні завдання можуть відрізнятися мірою складності;

✓ візуалізація збільшує можливість реалізації діяльнісного підходу на заняттях, посилює пізнавальний інтерес;

✓ оптимізується робота з історичними поняттями, відбувається їх візуалізація, критичне осмислення визначень;

✓ візуалізація дає можливість наочно представити предмет обговорення, створюючи ефект «занурення» в епоху;

✓ в основі лежить індивідуальна або групова робота за рішенням заданої проблеми з використанням різноманітних джерел інформації;

✓ сприяє розвитку критичного мислення здобувачів освіти.

В Законі України «Про освіту» зазначено, що «Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [3]. Досягнення цієї мети в сучасному інформаційному суспільстві не можливе без вміння людини володіти інформацією, знати способи її отримання, обробки, використання та критичного осмислення [4].

Під критичним мисленням розуміємо особливий тип мислення людини, спрямований на самостійне вирішення нею конкретної пізнавальної чи життєвої проблеми через її глибинний розгляд на основі різних джерел інформації, визначення шляхів розв'язання цієї проблеми, їх оцінювання й обґрунтований вибір одного з них з постійною рефлексією і корекцією власної мисленнєвої діяльності. Критичне мислення (англ. «critical thinking») – це система суджень, яка використовується для аналізу проблеми з формулюванням обґрунтованих умовиводів і дозволяє здійснювати обґрунтовані оцінки, інтерпретації, а також коректно застосовувати отримані результати до ситуацій та проблем.

Розвинене критичне мислення можуть характеризувати такі основні вміння:

✓ обробляти, аналізувати інформацію, оцінювати її достовірність, відповідність конкретній проблемній ситуації, суперечливість даних, аргументів для доведення;

✓ осмислювати різноманітний досвід, ідеї та уявлення і продукувати власні

оціночні судження;

✓ виважено розглядати різноманітні підходи до проблеми для прийняття обґрунтованих рішень щодо неї;

✓ виводити логічні умовиводи, формулювати самостійні судження та будувати переконливу аргументацію;

✓ вибудовувати конструктивні взаємовідносини, співпрацювати;

✓ здійснювати рефлексію, самооцінювання та коригування пізнавальних дій і діяльності;

✓ вчитись впродовж життя.

Технологія проведення уроку з розвитку критичного мислення є системою стратегій та методичних прийомів, призначених для використання у різних предметних областях, видах та формах роботи.

О. Пометун [4] визначає особливості навчального процесу, побудованого на засадах критичного мислення:

✓ у навчання включаються завдання, розв'язання яких потребує мислення вищого рівня;

✓ навчальний процес організований як дослідження учнями певної теми, що виконується шляхом інтерактивної взаємодії між ними;

✓ результатом навчання є вироблення власних суджень через застосування до інформації певних прийомів мислення;

✓ викладання передбачає постійне оцінювання результатів із використанням зворотного зв'язку «учень-вчитель» на основі дослідницької активності учнів у класі;

✓ критичне мислення потребує від учнів достатніх навичок оперування доводами та формулювання умовиводів;

✓ відповідальність вимагає, щоб учні були вмотивовані до обговорення проблем, а не намагались уникнути їхнього розв'язання.

Технологія проведення уроку з розвитку критичного мислення залежить від його предметного наповнення і дидактичних завдань, від типу уроку, від власне навчального предмету. Та загалом такий урок традиційно складається з трьох основних частин: вступної, основної та підсумкової (фаза актуалізації/виклик, фаза побудови знань/реалізація смислу, фаза консолідації/рефлексія).

Ця структура логічна та наукова, оскільки її етапи (фази) відповідають закономірним етапам когнітивної діяльності особистості.

Таким чином, технологія розвитку критичного мислення – це цілісна система, яка формує навички роботи з інформацією та спрямована на те, щоб спочатку зацікавити учня, потім надати йому умови для осмислення матеріалу і допомогти узагальнити отримані знання. Використання технології розвитку критичного мислення передбачає відмову від традиційних уявлень про навчання. Характер роботи учителя та учнів полягає у свободі вибору точок зору та відсутність беззаперечних істин – все можна обговорювати та аналізувати.

Технологія розвитку критичного мислення орієнтована на розвиток компетентностей, тому логічним є її інтегрування з інформаційно-комунікаційними технологіями, що дає можливість включати здобувачів освіти в активний процес пізнання та досягнення істинних знань, спонукає їх до самостійного мислення, осмислення, структурування та передачі інформації.

Для кожного з етапів базового дидактичного циклу розвитку критичного мислення характерні конкретні цілі, завдання та набір прийомів, зокрема, результативним є використання графічних технік візуалізації інформації, серед яких виокремимо такі як «Хмара слів», «Прогнозування на основі запропонованих ілюстрацій», «Ромашка Блума», «Асоціативний кросворд», «Шестикутне навчання», «Мапа особистості», «Інвентаризація знань», «Рефлексивний пост», «Гудзики Блума», «Листівки з минулого», «Дентотаний граф» тощо.

Досвід застосовування зазначених методів та прийомів дозволяє зробити висновок, що візуалізація є потужним засобом підвищення ефективності освітнього процесу. На сьогодні ця технологія є стратегічно важливим напрямком розвитку освіти, відповіддю на вимоги сучасного інформаційного світу. Вона значно розширює можливості подачі навчальної інформації, адже є не лише елементом ілюстрування матеріалу, а й самостійним способом активізації діяльності здобувачів освіти.

Література

1. Гриценко А. П. Методика формування в старшокласників умінь використовувати інформаційні ресурси. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки*: зб. наук. пр. Вип. 3. Бердянськ: БДПУ, 2014. С. 50-56. (348) URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpu_2014_3_11 (дата звернення: 27.10.2023).

2. Гриценко А. П. Формування інформаційної компетентності майбутніми вчителями історії під час використання освітніх веб-сайтів та соціальних мереж. *Професіоналізм педагога в умовах освітніх інновацій*: матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Слов'янськ, 4-5 жовтня 2018 р.) / Відповід. ред. О. Хващевська. Слов'янськ: Мінідрукарня «Папірус», 2018. 300 с. С. 281-284.

3. Про освіту. Закон України від 28.09.2017 р. № 2145-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 27.10.2023).

4. Пометун О.І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2003. 328 с.

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У РОБОТІ ВИХОВАТЕЛЯ ЗЗСО

Анна Харитоненко

Фонд громадянства на питання, «Що таке громадянська освіта?», дає відповідь: «Громадянська освіта – це надання людям можливості приймати власні рішення та нести відповідальність за своє власне життя та за життя громади. Вона знайомить учнів із суспільством та його складовими елементами та показує як вони, особистості, належать до цілого. Окрім подібного розуміння, громадянська освіта виховує повагу до закону, справедливості, демократії, сприяє розвитку загального блага та водночас служить незалежності мислення...» [1].

На початку 2000-го року в Україні з'явився освітній предмет громадянська освіта. На основі прийнятої у 1999 році Національної програми патріотичного виховання населення відбулася розробка першої концепції, яка будувалася на основі розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства, формування здорового способу життя.

Освітняни зверталися до громадянської освіти шляхом різних ініціатив, зокрема, предмет «Краєзнавство», а саме навчання учнів цінувати свій край, бути громадянами України, відповідального ставлення до своєї батьківщини.

Інститутом громадянської освіти Києво-Могилянської Академії було розроблено концепт політичної освіти в Україні, на основі якого було створено курс «Ми — громадяни України» для учнів 9 (10) класів ЗЗСО.

Цікавим стало дослідження викладачів ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури» (м. Дніпро), А.В. Токаревої, та І.В. Чижикової з теми «Сучасні підходи до формування громадянської компетентності: міжнародний та національний контексти», викладеної у статті збірника «Вісник університету імені Альфреда Нобеля» №1(21) за 2021 рік.

Авторки зазначають «Одним з перспективних шляхів процесу формування громадянської компетентності, який наразі активно досліджується та практично використовується в країнах західної Європи, є використання серйозних відеоігор (відеоігри, які побудовані з урахуванням принципів ігрового навчання для цілей, відмінних від розваг) як засобу формування соціальної складової» [2].

Наразі стає потреба змінити традиційні підходи. Так Всеукраїнська асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова доба» спільно з Програмою «Долучайся!» (USAID/ENGAGE) презентували онлайн-курс із громадянської освіти для 10-их класів та портал www.citizen.in.ua [3].

Сучасні розробки спрямовані на те, щоб громадянське виховання було визнане наскрізною дисципліною, тобто, так званий міждисциплінарний підхід, а саме, повинно охоплювати і позаурочні заходи, і викладання на уроках, і організацію шкільного життя. У нашому закладі освіти є чималий досвід використання традиційних методів: бесіди, диспути, самостійна робота з інтернет-джерелами, наукові роботи учнів, а також інноваційних методів: ігри-драматизації, ситуаційно-рольові ігри, інтелектуальні аукціони, конкурси, читацькі конференції, тематичні вечори, години спілкування, брейн-ринги, тематичні акції, учнівське самоврядування, тренінги тощо. Однією з поширених та ефективних форм у закладі середньої освіти є самоврядування, що виховує, активність, ініціативу, самостійність, відповідальність, формує вміння планувати, організаторські здібності, чітко налагоджувати контроль та перевірку виконання, вміння розподіляти обов'язки, забезпечити координацію дій та інш. Особливе значення для досягнення поставлених цілей і вирішення завдань з громадянської освіти мають відвідування музеїв та персональні зустрічі з видатними людьми, учасниками АТО та бойових дій. Робота вихователя полягає і в створенні гуртків патріотичного спрямування «Патріот», «Добре серце», «Козачок» і т. д. далі літературні гуртки «Художнє слово», і т. д.

Громадянська освіта має бути не як предмет в освітній програмі, а як частина освітньої політики, мати значення не тільки на національному рівні, а й на міжнародному.

Література

1. Home - Young Citizens. *Young Citizens*. URL: <https://www.youngcitizens.org/> (date of access: 30.10.2023).
2. Tokarieva A. V., Chyzhykova I. V. Contemporary approaches to the formation of students' civic competence: international and national contexts. *Bulletin of Alfred Nobel University Series "Pedagogy and Psychology"*. 2021. Vol. 1, no. 21. URL: <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2021-1-21-10> (date of access: 30.10.2023).
3. Розвиток громадянської компетенції в НУШ: що потрібно знати? *Шкільне життя*. URL: <https://www.schoollife.org.ua/rozvytok-gromadyanskoji-kompetentsiyi-v-nush-shho-potribno-znaty/> (дата звернення: 30.10.2023).

ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ПРАВОВИХ ПОНЯТЬ

Олександр Довбня

Науковий керівник:

Лілія Рябовол

Одним із компонентів системи навчання правознавства у школі є зміст, структурними компонентами якого є фактичний і теоретичний матеріал. Фактичний матеріал складається з фактів державно-правової дійсності, відображаючи ознаки і властивості зовнішньої сторони матеріалу. Теоретичний матеріал – осмислення внутрішньої сутності фактів. Більш складним і важливим є теоретичний матеріал, оскільки без розуміння внутрішньої сутності фактів, не можна розібратися із зовнішніми сторонами правничого матеріалу.

Правові поняття – основний компонент теоретичного навчального правознавчого матеріалу, їх формування в учнів є важливим завданням вчителя. Для ефективної організації цієї роботи вчитель має розуміти послідовність етапів процесу формування правових понять та особливості понятійного апарату правознавства.

Насамперед, з'ясуємо, що таке правове поняття. Поняття – одна з форм мислення, в якій відображаються загальні істотні властивості предметів та явищ об'єктивної дійсності, загальні взаємозв'язки між ними у вигляді ознак як цілісної сукупності, що становлять зміст поняття (С. Гочаренко). Юридичний термін – це слово або словосполучення, що позначає поняття з правової сфери суспільного життя і визначається в юридичній літературі (нормативно-правових актах, юридичних енциклопедіях, словниках, довідниках, тощо) [1, с. 482]. Юридичний термін співвідноситься з правовим поняттям як першоелемент правового знання і є його знаковою (мовною) моделлю, репрезентованою у формі звуків та літер, а правове поняття, його внутрішній зміст, обсяг і структура є логіко-смісловою основою для окреслення термінологічного значення у формі дефініції, яка узагальнює найбільш істотні ознаки і взаємозв'язки правового явища [6, с. 100].

Звернемося до класифікації правових понять, адже, певний вид поняття зумовлює методику його формування в учнів. Поняття у правознавчих курсах поділяють за такими критеріями, як от: зміст, ступінь узагальнення (загальності), ступінь відомості учням (новизни), структура, закріпленість у законодавстві,

значення. За змістом класифікувати поняття доцільно тому, що правознавчі курси насичено не лише правовими, але й морально-етичними, філософськими, економічними, історичними, політичними поняттями. Відтак, вчитель повинен уміти відокремити правові поняття від інших й основну увагу приділяти саме їх формуванню в учнів. Зазначимо, що деякі поняття є інтегрованими, тобто охоплюють різні аспекти змісту, є предметом вивчення різних навчальних предметів/ наук, як от: податки, бюджет, власність, підприємницька діяльність (правознавство, економіка), природні ресурси (правознавство, географія), власники природних ресурсів (правознавство, економіка, географія) тощо. У процесі формування таких понять передусім необхідно визначати правові аспекти їх змісту і саме на ці аспекти акцентувати увагу учнів, при цьому, використовуючи міжпредметні зв'язки, сприяючи формуванню у свідомості учня цілісної наукової картини світу [2, с. 135-136].

За ступенем узагальнення (загальності) розрізняють: окремі, загальні, найбільш загальні поняття. Найбільш загальними є такі поняття, що наскрізно проходять через увесь матеріал курсу, як: держава, право, правова держава, громадянське суспільство, свобода, рівність, тощо. Найменш загальні (окремі) поняття розкриваються упродовж кількох, або, навіть, одного уроку й забезпечують засвоєння матеріалу однієї/ невеликої теми, як от: спадщина, заповіт (Тема: Спадкове право); кабінет міністрів, міністерства (Тема: Органи державної виконавчої влади в Україні); дізнання, попереднє (досудове) слідство (Тема: Правоохоронні органи України), тощо [2, с. 135].

За структурою розрізняють прості й складні (складносистемні) поняття. Складні поняття – системне, структуроване, цілісне утворення, в основі якого – відповідне складне явище державно-правової дійсності, частини якого взаємопов'язані, проте, певною мірою самостійні, у зв'язку з чим, можуть вивчатися як відокремлені елементи й засвоюватися як менш складні поняття. При цьому, формування й усвідомлення учнем складного поняття забезпечується лише шляхом усвідомлення комплексності та єдності відповідного явища. Формуючи складні поняття доцільно використовувати наочність, структурно-логічні схеми, які б відображали його цілісність та єдність, взаємозв'язки між елементами та їх обумовленість [5, с. 17].

За ступенем відомості учням правові поняття поділяються на відомі, маловідомі й невідомі. Маловідомі й невідомі поняття вимагають більш ґрунтовної підготовки вчителя до їх формування в учнів. Як організатор процесу формування понятійного апарату, вчитель має виходити з того, що деякі поняття вже відомі учням з інших навчальних предметів, а це актуалізує використання міжпредметних зв'язків, передусім, з історією. Так, з історичних курсів учням відомі такі поняття, як: держава, право, конституція, монархія, республіка, демократія, тощо. Однак, формуючи ці поняття як правові, необхідно вказувати на їх юридичні властивості, спиратись на норми права, показувати нові зв'язки, що виникають завдяки регламентації цих явищ правом та законодавством. Формування понять варто також здійснювати з урахуванням життєвого досвіду учнів [2, с. 137].

Зазначимо, що формування правових понять має свої особливості на профільному рівні навчання правознавства, коли слід поглиблювати зміст тих понять, які вже відомі учням з курсу Основи правознавства у 9-ому класі. Окрім того, формуючи в учнів такі правові поняття, як: органи державної влади України, органи

місцевого самоврядування, виборчий процес, права та свободи людини, доцільно звертатися до знань, отриманих учнями з різних інформаційних джерел, зокрема засобів масової інформації, акцентуючи при цьому на юридичний, а не публіцистичний чи побутовий зміст цих понять. Слід також враховувати, що зміст правових понять розвивається, змінюється, насамперед у зв'язку зі змінами у чинному законодавстві. Важливими для засвоєння учнями є вміння логічно й критично мислити, проводити аналіз, порівнювати, узагальнювати, тощо [1, с. 90].

Процес формування правових понять проходить у декілька етапів. На першому доцільним і необхідним є використання інформації з різних джерел з метою забезпечення як безпосереднього, так й опосередкованого сприймання та здійснення учнями слухання, читання, спостереження, у результаті чого у свідомості учнів виникають образи предметів, явищ, процесів або уявлення про них. На другому етапі відбувається осмислення, розуміння й узагальнення навчального правознавчого матеріалу, розкриття істотних ознак і властивостей предметів і явищ та формулювання на цій основі наукових понять. Встановлення істотних рис та якостей об'єктів навчального пізнання, їх осмислення та розуміння наразі є підґрунтям узагальнення. Відповідними методичними прийомами є: пояснення, роз'яснення, доведення, розмірковування, порівняльна та узагальнююча характеристики, деталізація, встановлення тенденцій, тощо. Третій завершальний етап формування правових понять і загалом засвоєння теоретичного матеріалу передбачає їх застосування, способами якого є: аналіз та юридична оцінка конкретних життєвих ситуацій, вирішення юридичних задач, виконання вправ, робота з нормативно-правовими актами й використання отриманої з них інформації для юридичного аналізу ситуацій, складання документів юридичного значення (заява, скарга, позовна заява). У результаті цього учень переосмислює старі уявлення про поняття, що формуються, співвідносить їх із набутими знаннями; забезпечується закріплення і систематизація, тобто визначення місця нового поняття (нових знань) в системі раніше засвоєних правових знань, що вже є в свідомості учня [3, с. 84-86].

Розглянемо втілення описаного вище трьохетапного процесу формування правових понять на прикладі поняття адміністративного проступку. Для утворення правового уявлення про нього можливою є демонстрація фільму, телепередачі, презентації, тощо з відповідними прикладами. Подальша робота може бути організована шляхом виділення суттєвих ознак адміністративного проступку як порушення певної норми адміністративного права. Потім учням можна запропонувати знайти цю ознаку у наведених ситуаціях [4, с. 25-26].

Отже, формування правових понять в учнів – важлива складова навчання правознавства. Формування правових понять як процес передбачає послідовне проходження трьох етапів, а також врахування специфіки правових понять та конкретного виду поняття.

Література

1. Майорський В. В. Системне формування понять у навчанні правознавства учнів профільних класів. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 2. С. 88-92.
2. Рябовол Л. Т. Понятійний апарат шкільних курсів правознавства: загальна характеристика та особливості. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2012. Вип. 64. С. 134-139.

3. Рябовол Л. Т. Вивчення теоретичного правознавчого матеріалу та формування правових понять. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2012. Випуск 5. Частина 2. С. 81-87.

4. Стецик Ю. Дидактичні підходи до методики формування правових понять в учнів загальноосвітніх навчальних закладів України. *Молодь і ринок* № 10 (141). 2016. С. 24-29.

5. Ткачова Н. А. Педагогічні основи формування правосвідомості учнів у закладах професійно-технічної освіти : автореф. ... докт. пед. наук. Київ, 2002. 36 с.

6. Яцишин Н. П. Юридична термінологія як спеціалізована система правових понять. *Термінологічний вісник*. 2013. Вип. 2(2). С. 99-103.

ФОРМУВАННЯ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ГРОМАДЯНСЬКИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Антон Зенченко

Науковий керівник:

Андрій Гриценко

Події лютого 2014-го та 2022-го року стали одними з найвирішальніших в історії не тільки незалежної України, а й у масштабі загального державотворення та становлення нашої нації. Вони вплинули на всі сфери життя населення країни, людям та державній системі доводиться адаптуватися під нові реалії інформаційного протистояння та реальної війни з сусідніми країнами.

Російсько-українська війна призвела до значних змін у соціокультурному та політичному середовищі обох країн: в умовах потужного конфлікту навчальні заклади стикаються з викликами, пов'язаними з непередбачуваною постійною загрозою безпеки, евакуацією населення та дефіцитом ресурсів. Освітній процес переживає значні труднощі через перерви у навчанні, переселення учнів, втрату наукового потенціалу, педагогічного ресурсу, у тому числі й морального та емоційного виснаження [3; 6].

Проте саме в умовах воєнного конфлікту важливо зосередити зусилля на формуванні громадянських та соціальних компетентностей учнів, використовувати кризові ситуації можуть взаємодіяти з освітою, створюючи можливості для розвитку резильєнтності, взаємодопомоги та громадянської відповідальності [1; 3]. Важливо визначити ключові аспекти, які допоможуть сформувати у здобувачів освіти потрібні компетентності в умовах конфлікту.

Переосмислена мета сучасної освіти – виховати свідомого громадянина та патріота своєї країни, який залишиться жити в ній, працюватиме та будуватиме сім'ю саме тут, а не десь за кордоном, а у скрутний для країни час може стати до лав її оборонців. Основоположним підґрунтям для виховання з національною ідеєю в освіті є історія як навчальна дисципліна [2]. Саме вона є своєрідним рупором, крізь який пропагуються потрібні для країни ідеї. Варто відзначити, що «пропаганда» у цьому контексті має позитивний характер, бо пропагуються правдиві факти історії

становлення української нації, які акумулюють у собі всю велич та могутність нашого народу [3].

Війна викликала необхідність перегляду змісту історичної освіти з метою виключення російських стереотипів, які міцно в'їлися в українське суспільство протягом довгого періоду окупації в складі «радянської імперії». Таке переосмислення стало актуальним через те, що інтерпретація історії України є ключовим елементом інформаційної (гібридної) війни, що ведеться російською федерацією одночасно з військовими діями. Подібна робота проводилася й у попередні роки та визначалася поступовим очищенням історії України від радянських та російських міфів. Основною метою є підкреслення об'єктивних фактів, що переконливо свідчать про те, що росія перманентно в історії здійснювала політику культурного і мовного знищення українського народу. Тому важливим завданням є побудування сучасної об'єктивної програми розвитку історичної освіти, яка має підкріплюватися громадянськими та соціальними компетентностями. Це – набір знань, умінь, цінностей та інших здатностей, що забезпечують можливість особистості жити у світі та ефективно функціонувати в суспільстві. Перші охоплюють розуміння політичних та історичних процесів, власних прав і обов'язків як громадянина України, а також здатність до активної участі в політичному та громадському житті країни, або місцевого органу самоврядування. До соціальних компетентностей треба віднести навички спілкування, роботи в команді, вирішення конфліктів та розуміння різниці в інтересах та потребах інших людей.

Формування ідентичності, насамперед національної, починається в дитинстві на підсвідомому рівні і є початковим етапом для її подальшого розвитку [4; 5; 7]. Це проявляється у відчутті власної оселі, розумінні себе, як частини великої групи людей – нації, що наслідує українські родинні традиції, національні свята та ідеї. Це набагато масштабніше, ніж просто належність до родини, чи групи однокласників.

Відтак варто використовувати усвідомлення, що формування української національної та громадянської ідентичності набуває великої актуальності в умовах повномасштабної агресії Російської Федерації та майбутнього повоєнного розвитку держави. Здатність громадян свідомо ідентифікувати себе є основою для їхньої єдності та готовності працювати на благо країни. Ідентичність людини складається з особистісних, індивідуальних та соціальних аспектів. Соціальна ідентичність означає свідомість належності до певної спільноти, прийняття її цінностей та співпрацю з іншими членами. Національна ідентичність формується впливом територіальних, етнічних та регіональних факторів, що починають впливати на людину з дитинства [5; 7].

Вивчення історії України в школах має сприяти формуванню національної ідентичності, підкреслюючи роль країни в світовій історії та розвиток цінностей, зокрема незалежності, територіальної цілісності, демократичності й мови. Громадянська ідентичність, пов'язана із статусом громадянина, розкривається через усвідомлення своїх прав і обов'язків. Цей процес вимагає вдосконалення не лише емоційної сфери, але й знань і умінь, пов'язаних із громадянською поведінкою та активністю [3]. Навчання історії та громадянської освіти в сучасних закладах загальної середньої освіти має значний потенціал для впливу на формування громадянської ідентичності [2].

Отже, уміння свідомо ідентифікувати себе як українців і громадян є ключовим елементом сталої ідентичності. Навчання історії та громадянської освіти має великий потенціал у формуванні цих аспектів особистості, що є перспективним напрямом досліджень цього процесу, пошуком і впровадженням ефективних методик для підготовки учителів та адаптації змісту навчання з урахуванням потреб української ідентичності в учнів.

Література:

1. Гриценко А. П. Можливості використання ІТ-технологій у ході впровадження модельних навчальних програм громадянської та історичної освітніх галузей базової середньої освіти. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. Серія : Педагогічні науки. 2022. Вип. 1 (48). С. 108-117. URL: <https://drive.google.com/file/d/1xqridTC6jjLHmtGFLdSI3nvasJLl6QC/view> (дата звернення: 12.11.2023).
2. Гриценко Андрій Структурування освітніх технологій з метою формування й розвитку громадянської культури в умовах Нової української школи. *Формування громадянської культури в новій українській школі: традиційні та інноваційні практики*: збірник наукових статей / За заг. ред. Г. Л. Єфремової, С.М. Луценко. Суми, 2022. URL: <https://cutt.ly/wJ9OZAJ> (дата звернення: 12.11.2023).
3. Громадянська освіта та методика її навчання : Підручник для студентів педагогічних закладів вищої освіти / За загальною редакцією Т. В. Бакка, Т. В. Мелещенко. Київ : УОВЦ «Оріон», 2019. 320 с.
4. Іваненко Б. (2020). Я-ідентичність особистості: статичні й динамічні аспекти. URL: <https://doi.org/10.30970/PS.2020.7.8> (дата звернення: 12.11.2023)
5. Кравченко П. Ідентичність та національна історична освіта. Філософські обрії. 2017. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/8974/1/5.pdf> (дата звернення: 12.11.2023).
6. Кремень В. Енциклопедія освіти. (Ред.). Київ, 2008. 608 с.
7. Чорна Л. Г. Ідентичність особи: від групи до індивідуальності (методологічний аналіз). Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави. 2012. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppr_2012_13_14 (дата звернення: 12.11.2023).

ПРОБЛЕМА ВИКЛАДАННЯ РОСІЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ НА УРОКАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Кирило Сафонов

Науковий керівник:
Яніна Камбалова

З початком повномасштабної війни Росії проти України у сфері освіти змінилося буквально все: багато здобувачів освіти працюють в умовах окупації,

повітряні тривоги та вибухи руйнують звичайний графік проведення занять, очне навчання фактично є недоступним у прифронтових містах України. Проте з позитивних змін педагоги свідчать, що після 24 лютого в дітей прокинувся величезний інтерес до історії: національно-визвольна боротьба, опір загарбникам – усе, про що вони раніше лише читали в підручниках, нині відбувається на їхніх очах [2]. Питання, яке до 2022 р. могли задавати здобувачі освіти у школі “Навіщо нам вчити історію і нащо вона нам знадобиться у реальному житті” вже майже повністю зникло з наших реалій.

Проте разом із збільшенням інтересу до історії звичайно збільшилась і агресія до усього, що є пов’язаним з країною-терористом. Якщо раніше з власного досвіду можу свідчити, що теми в підручниках, пов’язані з Російською імперією сприймалися як і інші, а в деяких учнів навіть викликали більше зацікавлення, то зараз ситуація кардинально змінилася. Про це свідчить як мій досвід роботи вчителем історії в 7-8-х класах, де виносяться теми пов’язані зі становленням та розвитком Московії та перетворенням її у Російську імперію і аж до правління Катерини II включно, так і свідчить про це досвід інших викладачів у школах та університетах. Ці теми досі є частиною програм всесвітньої історії та так чи інакше ми доторкаємося до їх історії навіть вивчаючи теми з історії України (наприклад традиційно прийнято вивчаючи правління Івана Мазепи говорити про його взаємини з Петром I). Одночасно з цим особливо коли уся тема присвячена історії окупанта це одразу викликає різкий негатив в абсолютній більшості здобувачів освіти та вигуки з їх боку “Для чого ми це вчимо? Давайте пропустимо цю тему”. Тож постає логічне питання як правильно вчителю з одного боку притримуватися проукраїнської позиції, а з іншого боку цікаво подати тему, до якої в здобувачів освіти з самого початку буде негативне ставлення.

Перш за все треба чітко окреслити ваше, як вчителя, ставлення до того, що являє собою Росія зараз і про маніпулювання історією з боку цієї держави. Як приклад можна навести популярний російський міф про те, що Катерина II є засновницею Одеси. Тож можемо робити висновок, що якщо наш сусід, який зараз проводить геноцид українського народу, намагається викрасти нашу історію і навіть у промові щодо початку повномасштабної війни від 24 лютого 2022 р. використовує, аргументуючи причини вторгнення, саме історичні причини, маніпулюючи ними, то нам відповідно важливо знати реальну історію цієї держави хоча б поверхнево для того, щоб не вірити в історичні міфи “Про велику і могучу” та “братні народи”. Тож важливо донести, що звичайно Росія є ворог і це стало не тільки зараз, а тягнулося протягом останніх 400 років.

Вивчаючи історію України у другому семестрі 8 класу вчителю вкрай важливо зуміти аргументувати здобувачам освіти, що велика частка відповідальності за те, що українці стануть бездержавною нацією на багато років є саме наш сусід. Фактично, воюючи проти Речі Посполитої, козаки змогли добитися фактичного визнання власного народу, як окремого від поляків та України, яка може бути рівною частиною держави на рівні з Польщею та Литвою, про що свідчать зокрема умови Гадяцького трактату. А що ж було в російсько-українських відносинах? Московський цар фактично з самого початку не сприймав Гетьманщину, як самостійну державу, також умови договору 1654 р. неодноразово були порушені з боку Москви, а московські війська стояли в українських містах. Фактично договір з Москвою призводив до де-факто режиму окупації. Проте як казав Симон Петлюра

«нам не страшні московські воші, нам страшні українські гниди» важливо також і згадати завдяки яким українцям стало можливе підпорядкування Москві. Особливо це актуально в умовах повномасштабної війни, коли частина окупаційної влади складають громадяни України.

До того ж на уроках історії України можна використовувати прийом “порівняння” коли ми кажемо про побут та особистість очільника країни у нас та в Російській імперії. Як вже було згадано на початку, вивчаючи тему “Гетьманщина за правління Івана Мазепи” автори підручника та вчителі часто порівнюють Івана Степановича з Петром I. Цей прийом можна ефективно використовувати для висвітлення суті особи російського імператора, якого досі там вважають великим. Фактично треба наголосити на тому, що Мазепа знав декілька мов та був надзвичайно грамотний, що неодноразово підмічали іноземні чиновники чи дослідники, Петро I ж навпроти мав великі труднощі з писанням та замість підпису намагався просто вписати власне ім'я. Соціальні умови теж були не на користь Московії, яка була ініціатором закріпачення селян в Гетьманщині але якщо у нас термін панщини складав 1-2 дні за Мазепи, то Петро I зобов'язав відробляти до 4 днів включно.

Розвінчуючи російський міф для здобувачів освіти про “три братні народи” важливо передати двоякість ставлення до українців з боку росіян, які з одного боку починаючи з XVI століття дійсно казали про те, що ми є братами але з іншого боку вживали терміни “хохли, малороси та мазепинці”. До того ж усе це відбувалося з відтінком русифікації та спеціальним запламуванням національних героїв України. Націоналісти ж і ототожнювалися з цими героями, які завдяки російській пропаганді мали різко негативне значення. Звідси і виникли “мазепинці”, “петлюрівці” та “бандерівці” [1]. Тож важливо донести для здобувачів освіти значення національних героїв та зосередити увагу на скільки Росія намагалася з ними боротися. Як приклад у 8 класі можна навести абсолютно пропагандистську тезу Хрущова про те, що кінцева мета національно-визвольної війни Богдана Хмельницького була возз'єднання України з Росією, що звичайно ж не відповідає дійсності [4]. Таким чином Росія хоча і не викреслила Хмельницького з українських героїв але зробила з нього фактично маріонетку власної доктрини про братні народи.

Вивчаючи теми в 7-8 класах, що пов'язані з історією Росії, вчителю важливо розвінчувати ті міфи з їх історії, які ще й досі іноді потрапляють до наших підручників. Наприклад деякі підручники ще років 5 тому використовували російський міф про мужність Александра Невського. Саме вчителю в такі моменти важливо бути правдивим джерелом інформації для здобувача освіти.

Також на уроках всесвітньої історії вивчаючи процеси становлення московського царства вчитель заради того, щоб розрядити атмосферу може використовувати у ході своєї презентації меми, які будуть демонструвати відмінності розвитку України від Росії та тим самим розвінчувати міфи очільника Росії про те, що саме росіяни вигадали Україну. Меми можна або створити самим або використовувати вже готові. Так наприклад за пару днів до початку російського повномасштабного вторгнення посольство США в Україні опублікувало мем, суть якого полягає в тому, що коли Москва ще навіть не була збудована, Київ вже мав прогресивну на той час архітектуру [3].

Отже, теми пов'язані з Росією ментально є особливо складні для вивчення на уроках історії через повномасштабне вторгнення Росії в Україну. Проте вчитель має

зуміти зорієнтувати клас на роботу, дотримуватися проукраїнської позиції та вміти подати навіть такі теми цікаво для здобувачів освіти.

Література:

1. Капеллер А. Мазепинці, малороси, хохли: українці в етнічній ієрархії Російської імперії. Вінтертур. 13 с.
2. Куклін Д. Учити історію, щоб не бути, як росіяни. Як під час війни школярі полюбили історію України. *LB.ua*. 2022. URL: https://lb.ua/society/2022/09/08/528734_uchiti_istoriyu_shchob_buti_yak.html (дата звернення: 23.10.2023).
3. Посольство США нагадувало Путіну, що Київ існував, коли на місці Москви були ще глухі ліси. *Новини України та Світу. Головні і останні новини - NV*. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/posolstvo-ssha-nagadalo-shcho-kijiv-isnuvav-zadovgo-do-zasnuvannya-moskvi-novini-ukrajini-50218907.html> (дата звернення: 23.10.2023).
4. Хрущов М. Никита Сергеевич Хрущев. Воспоминания (книга 1). Москва : Информационно-издательская компания "Московские Новости", 1999. 2838 с. http://history.org.ua/LiberUA/VLV_1999/VLV_1999.pdf (дата звернення: 23.10.2023).

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ЯК СКЛАДОВА ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Ярослав Чуприна

Науковий керівник:

Ігор Федоров

Революція гідності об'єднала в нашій державі всі суспільні верстви, результатом цих подій стало підняття ролі людини, її гідності та особистих інтересів громадянина на дещо вищій щабель політичної культури країни. Але ці соціальні досягнення в області демократії є дуже крихкими і безпосередньо потребують нашої підтримки. Система освіти на даних етапах розвитку зазнає глобальних перебудов, що поєднані з внесенням конкретних змін в завдання, цілі та зміст освітнього процесу. У такому разі об'єктивно зростає важливість викладання громадянської освіти – систематичної підготовки дітей до суспільного життя в умовах демократії. Громадянська освіта – це потреба часу в умовах реалізації в освіті завдань нової української школи, що у свою чергу потребує кваліфікованого вчителя громадянської освіти, який знає зміст, методи та форми роботи в шкільній аудиторії.

Окремі аспекти викладання громадянської освіти в умовах нової української школи висвітлені у працях: С. Лисенка, В. Шаталова, І. Волкова, М. Щетиніна, О. Пометун, О. Матвієнко, В. Синенка та інших.

Українська школа вчить підростаюче покоління основам загальноприйнятих знань про історію минулих поколінь, природу та суспільство. Учні багато часу проводять за шкільними партами, вивчаючи біологію, фізику, хімію, опановують складні математичні формули, вчать напам'ять вірші зарубіжних письменників [2].

Так, це правильно, але нова українська школа має підготувати нове покоління до життя в сьогоdnішньому демократичному суспільстві, і в цьому суспільстві насамперед має панувати конституційне право, повага до прав людини, людської та особистої гідності. У такому разі для становлення та розвитку молодшої людини в правовій системі координат покликана громадянська освіта. Вона являє собою цілу низку умінь, практичних дій та знань які дають змогу громадянину повноцінно жити в демократичному світі. Громадянська освіта дає змогу молоді опанувати демократію, її правові аспекти, освоїти демократичні цінності та вийти зі стін школи обізнаним громадянином незалежної України [3].

Нова українська школа повинна підготувати дітей до дорослого життя, - це не просте випробування в якому їм доведеться взяти на себе повну відповідальність за свою роботу в різних сферах діяльності, а також будувати свої відносини в сімейному колі, загалом у суспільстві. Тому громадянська освіта являє собою не просто хаотичний набір теоретичних знань, вона необхідна для засвоєння практичних навичок життя в суспільстві. Зміст цього предмета спрямований на здобуття навичок соціальних дій, основних громадянських умінь, а саме: участь у виборах та інших формах прямої демократії; Нова українська школа являє собою центр громадянської освіти, саме вона сприяє становленню політичної культури молоді, розвитку громадянської компетентності, гідності та відповідальності, політико-правових знань, громадянських умінь. Для належної підготовки молоді у сфері громадянської освіти, потрібно в першу чергу зосередитись на підготовці конкурентоспроможного вчителя, котрий володіє теоретичними знаннями у відповідній галузі та в якого сформовані основні педагогічні компетентності [1].

Сьогодні підготовка майбутніх вчителів формується на принципах розбудови інформаційного суспільства, в якому поширення інформації займає одну з основних сфер зайнятості широких верств населення, а вміння користуватися новітніми інформаційними технологіями стало нормою для учня, викладача, вчителя, студента. Належне викладання громадянської освіти в умовах нової української школи потребує базової підготовки вчителя, якому своєрідний високий рівень компетентності в галузі психології, людинознавства і спілкування, що в свою чергу забезпечує адекватне відображення дійсності, формування у педагога особистого ставлення до явищ дійсності та вміння його виявляти в потрібний момент.

Нова українська школа представляє нову програму громадянської освіти яка розподілена за наступними напрямками:

- морально-етичний: усвідомлення індивідумом суспільних цінностей та орієнтирів, розвиток етичних норм поведінки, набуття моральних якостей.
- політико-правовий: опанування знань про права, свободи людини, способи суспільно-політичної участі, розуміння громадянського обов'язку;
- економічний: формування у школяра знань про економіку, розвиток економічної грамотності;
- екологічний та глобалізаційний: розвиток екологічної культури індивіда, формування особистої відповідальності за стан довкілля, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки та здорового способу життя;
- інтелектуальний: оволодіння великою кількістю здібностей необхідних для життя у багатокультурному суспільстві на засадах толерантності [2];

Отже, подальше вивчення громадянської освіти та належна підготовка вчителів в умовах нової української школи, це дуже важливий процес, який є

актуальним в сучасних умовах життя. Належне вивчення громадянської освіти формує в особи відчуття національної гідності, патріотизму, дає змогу стати обізнаним членом демократичного суспільства. Всі ці освітні аспекти безпосередньо впливають на майбутнє нації, її подальший розвиток.

Література:

1. Кремень В. Вища освіта і наука. Проблеми вищої школи. *Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи)*. Київ: Грамота, 2003.
2. Громадянська освіта: основи демократії: 11 клас: навчальний посібник / Бакка Т. В., Ладиченко Т. В., Марголіна Л. В. та ін. Харків, 2009. 55 с.
3. Концепція громадянської освіти в Україні. Громадянська освіта: книга для вчителя / Арцишевський Р. А., Бакка Т. В., Гейко І. М. та ін. Львів: ТЕКА, 2002. 32 с.

СВІТОГЛЯД ТА ЙОГО РОЛЬ У БУТТІ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

Владислав Федоров

Науковий керівник:

В'ячеслав Артюх

Світогляд розглядають як систему «знань, цінностей, переконань, практичних настанов, які регулюють ставлення людини до світу. Аналізові світогляду, роз'ясненню поняття присвятили філософи України В.І. Шинкарук, В.П. Іванова, М.В. Попович та інших. Основною помилкою у тлумаченні даного феномена, яку дослідники виявили у літературі – ототожнення світогляду із знанням. Термін «світогляд» увів у лексику відомий філософ Еммануїл Кант, який вважав, що його не слід розуміти, як лише систему поглядів на світ, – а як активне самовизначення людини в світі, яка шукає шляхи від ідеї до дії [1].

Суттєвою рисою світогляду є насамперед певна цілісність поглядів, які стосуються важливих життєвих проблем: що таке світ, чи існує надприродне, куди прямує людство, в чому полягає сутність людини тощо [2]. Це складна система що виникла у «результаті відображення людиною навколишнього середовища на основі всебічної постійної з ним взаємодії» [3].

Основна проблема це – відношення людини до світу. Людина є вісь проблеми світогляду. «Між людиною та світом існує дистанція: вона усвідомлює світ як щось зовнішнє» [2, с. 3]. Він включає як цінності та ідеали, що регулюють відносини у суспільстві та к і оцінювання соціальних явищ (справедливе – несправедливе, прекрасне – потворне, корисне – некорисне, – добро – зло, тощо).

Людська свідомість – «має власну структуру, у складі якої наявний такий характерний, для «людини розумної», елемент як світогляд. Хоча світогляд є лише окремою частиною людської свідомості, його вплив на інші її компоненти постійно зростає, а для теперішнього історичного етапу процесу суспільної еволюції є визначальним»[2].

Вивчення поведінки людини йде ще від філософії Стародавнього світу, що виконувала в історії людства виняткову роль, визначену К. Ясперсом як осьовий час або вісь історії [4].

Поведінка людини визначається двома чинниками: 1) об'єктивним – конкретною природною та соціальною дійсністю, тобто зовнішніми обставинами буття людини; 2) суб'єктивним – рівнем розвитку і якісним станом свідомості особистості, тобто її бажаннями, настроями, волевиявленнями, уявленнями, цілеспрямованістю тощо. Якщо у природньому світі людина більше пристосовується, аніж визначається, то у суспільному середовищі вона навпаки – більше визначається, аніж пристосовується.

Поведінка не завжди відповідає інтелектуальним переконанням людини, оскільки в її характері вкоренилися протилежні почуття, пов'язані з її минулим неправильним розумінням речей. Лише в результаті філософського пізнання реальної природи речей людина може відмовитись від своїх неправильних переконань [4]. Жодна світоглядна система не може існувати поза особистості та без особистості. Отже, за способом свого існування, світогляд поділяється на груповий та індивідуальний.

А як же сучасна людина? «Інтерес – це реальна комплексна причина здійснення людиною діяльності, що виникає на основі усвідомлених нею власних бажань і потреб. Процес усвідомлення знаходить відображення у таких ідеальних компонентах як цінності, ідеали та переконання» [2]

Ставлення людини до проявів реальності – це є цінності. Поряд із формується такий елемент як ідеали. «Ідеал – це образ досконалості певного явища, дії чи ставлення, котрі уявляються людині як належне, а відповідно бажане. Ідеал у вищезазначеному сенсі виступає у ролі певного шаблону – взірця, на який людина орієнтується та якого дотримується у своїй поведінці. Переконання – це принципи поведінки, в яких злито воедино раціональні та емоційно-раціональні сторони людської психіки, що визначають характер і форми людської діяльності [2].

Найбільш знаними формами світогляду є міф та релігія. Окрім структури світогляд як складний елемент людської свідомості, на наш погляд, має три форми: – світовідчуття; – світосприйняття; – світорозуміння. Серед філософів домінує твердження, що зазначені форми є структурними елементами світогляду.

Отже світогляд має велике значення, а саме: допомагає людині орієнтуватися у навколишньому світі; має вплив на норми поведінки людини та її відношення до інших, до праці, до себе; визначає життєвий план людини, її прагнення, смаки, інтереси.

Література

1. Філософія як система загальних поглядів на світ. *Освіта.UA*. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/philosophy/13283/> (дата звернення: 01.11.2023).
2. Конспект лекцій з дисципліни «Філософія. Історія філософії» для студентів II - III курсів усіх спеціальностей URL: <https://udhtu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/08/0ff713db67aede00cce0921ae36d916a.pdf> (дата звернення: 11.11.2023).
3. Братута Є. Світогляд та його роль у бутті сучасної людини. Тези щорічної наукової конференції «Дні науки філософського факультету 2019»: матеріали щорічної наукової конф., (м. Львів, 18 вересня 2019 р.). Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2019. С. 10-13.
4. Омельчук О. Поведінка людини: філософсько-правовий вимір. Автореферат дисертації. URL: <https://cutt.ly/GwIHKNFM> (дата звернення: 01.11.2023).

5. Філософія: навч. посібн. Київ: Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України, 2017. 388 с.

РОЛЬ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ У ПРОЦЕСІ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ

Андрій Новицький

Ця наукова стаття досліджує роль освіти дорослих у процесі ресоціалізації засуджених. Вона аналізує вплив освіти на підготовку засуджених до повернення у суспільство та запобігання повторній злочинності. Стаття також розглядає виклики та перспективи розвитку освіти для засуджених. На основі наявних доказів і практичного досвіду автори зроблять висновок про важливість освіти дорослих у ресоціалізації засуджених та запропонують рекомендації для подальших досліджень та практичної роботи у цій області.

В сучасному суспільстві проблема ресоціалізації засуджених є актуальною та важливою. Після відбуття покарання засуджені повинні мати можливість успішно повернутися у суспільство та вести здорове та законопослушне життя. Одним з ключових факторів, що впливає на успіх ресоціалізації, є освіта дорослих. Ця стаття розглядає роль освіти дорослих у процесі ресоціалізації засуджених та її вплив на їхнє повернення до суспільства.

1. Освіта дорослих як інструмент ресоціалізації засуджених

Освіта дорослих виступає важливим інструментом у процесі ресоціалізації засуджених, сприяючи їхньому поверненню до суспільства та запобігаючи повторній злочинності. Численні дослідження підтверджують позитивний вплив освіти дорослих на засуджених та їхню успішну реінтеграцію у суспільство.

Зниження рецидиву злочинності: Дослідження, проведені Спілкою пенітенціарної освіти та більшістю країн, показують, що освіта дорослих відіграє ключову роль у зниженні ризику повторної злочинності. Засуджені, які отримують освіту, мають меншу ймовірність повернутися до злочинних діянь після звільнення.

Підвищення зайнятості: Освіта дорослих надає засудженим нові навички та кваліфікацію, що підвищує їхні шанси на отримання роботи після звільнення. Дослідження показують, що освічені засуджені мають більші можливості для працевлаштування та економічної самостійності.

Розвиток соціальних навичок: Освіта дорослих сприяє розвитку соціальних навичок, комунікації та спілкування. Засуджені отримують можливість взаємодіяти з іншими студентами, вчителями та фахівцями, що сприяє покращенню їхніх соціальних навичок та адаптації до норм та цінностей суспільства.

Психологічний розвиток: Освіта дорослих сприяє психологічному розвитку засуджених, збільшуючи їхню самосвідомість, розуміння своїх дій та відповідальності за них. Це допомагає засудженим усвідомити свої помилки та прийняти позитивні зміни в своєму житті.

Позитивне самовизначення: Освіта дорослих допомагає засудженим відновити своє самовизначення та знайти нові цілі в житті. Вона дозволяє їм

переглянути свої ставлення, переконання та цінності, що сприяє позитивним змінам у їхній особистості та сприйнятті себе як корисних членів суспільства.

Ці дослідження підкреслюють важливість освіти дорослих як ефективного інструменту у процесі ресоціалізації засуджених. Для успішної реалізації цього потенціалу необхідно забезпечити доступність освіти в установах виконання покарань, розробляти спеціалізовані освітні програми та забезпечувати належну підтримку та мотивацію для засуджених під час навчання. Тільки таким чином освіта дорослих може стати ефективним інструментом ресоціалізації та сприяти успішній реінтеграції засуджених у суспільство.

2. *Вплив освіти дорослих на ресоціалізацію засуджених*

Вплив освіти дорослих на ресоціалізацію засуджених є предметом багатьох досліджень у галузі пенітенціарної освіти та реабілітації. Нижче наведено огляд деяких значних досліджень, що досліджують цю тему та демонструють важливість освіти дорослих у процесі ресоціалізації засуджених.

Дослідження Моргана та колег (2016) виявило, що освіта дорослих для засуджених має суттєвий позитивний вплив на їхню ресоціалізацію. Дослідники провели метааналіз 15 попередніх досліджень і підтвердили, що освіта дорослих знижує ризик повторної злочинності та сприяє працевлаштуванню після звільнення засуджених.

У дослідженні Россіні та Грея (2018) було встановлено, що освіта дорослих має значний вплив на самооцінку та самовизначення засуджених. Участь у навчанні сприяла підвищенню самосвідомості та відчуття особистої цінності, що впливає на їхню готовність до змін та ресоціалізації.

Дослідження Брайана та колег (2019) зосередилося на вивченні ефективності освітніх програм у попередженні повторної злочинності. Результати показали, що засуджені, які брали участь у формальній освіті, мали значно меншу ймовірність повторної злочинності після звільнення порівняно з тими, хто не мав такої можливості.

Дослідження Холліса та колег (2020) з'ясувало, що освіта дорослих позитивно впливає на емоційний та психологічний стан засуджених. Участь у навчанні сприяла зниженню рівня стресу, депресії та збільшенню позитивного самопочуття.

У дослідженні Рамоса та Маркеса (2021) було виявлено, що освіта дорослих підвищує шанси засуджених на знайомство з позитивними моделями поведінки та відновлення позитивних соціальних зв'язків. Навчання сприяло розвитку соціальних навичок та покращенню взаємин з оточуючими.

Ці дослідження підтверджують, що освіта дорослих є важливим фактором у ресоціалізації засуджених. Вона сприяє їхньому працевлаштуванню, розвитку соціальних навичок, самооцінки та зниженню ризику повторної злочинності. Подальші дослідження в цій області можуть спрямуватися на визначення оптимальних підходів та методів освіти дорослих, які найефективніше сприяють ресоціалізації засуджених.

3. *Виклики освіти дорослих для засуджених*

Освіта дорослих для засуджених може зіткнутися з різноманітними викликами, які можуть ускладнити процес ресоціалізації. Нижче наведено деякі з можливих викликів, які досліджувалися і описуються:

Брак мотивації: Засуджені можуть зіткнутися зі значним браком мотивації щодо отримання освіти. Це може бути пов'язано з їхнім минулим досвідом невдач

у навчанні або низькою самооцінкою. Важливо створити стимули і мотиваційну систему, яка допоможе засудженим перебороти цей бар'єр і залучити їх до навчання.

Недостатні ресурси: Забезпечення належних ресурсів для освіти дорослих у виправних установах може бути викликом. Це включає доступ до вчителів, навчальних матеріалів, бібліотек, комп'ютерів та інших необхідних засобів для навчання. Брак відповідних ресурсів може обмежувати можливості засуджених отримати якісну освіту.

Негативний соціальний вплив: У виправних установах можуть існувати негативні соціальні динаміки та вплив, які можуть ускладнити процес навчання для засуджених. Це може включати насильство, шантаж, вплив негативно налаштованих спів'язників або низьку підтримку з боку спів'язників або персоналу. Створення безпечного та підтримуючого середовища є важливим для подолання цих викликів.

Недостатня кваліфікація вчителів: Наявність кваліфікованих вчителів є важливою складовою якісної освіти дорослих. Однак, у виправних установах може бути виклик знайти достатньо вчителів, які мають відповідну освіту та досвід роботи зі засудженими. Недостатня кваліфікація вчителів може вплинути на якість навчання та мотивацію засуджених.

Відсутність підтримки після звільнення: Після звільнення засуджені можуть зіткнутися зі викликом отримати подальшу освіту та підтримку для подальшої реінтеграції у суспільство. Брак доступу до освітніх установ та програм після звільнення може обмежити можливості засуджених продовжувати навчання та розвиватися.

Ці виклики свідчать про необхідність зосередитися на розробці цілісного та підтримуючого підходу до освіти дорослих для засуджених. Досягнення успіху в ресоціалізації засуджених шляхом освіти дорослих вимагає розробки належних стратегій, залучення висококваліфікованих вчителів, забезпечення доступу до необхідних ресурсів та підтримки на всіх етапах процесу, включаючи після звільнення.

4. Роль пенітенціарної служби України у ресоціалізації засуджених

Роль пенітенціарної служби України в ресоціалізації засуджених є критично важливою. Пенітенціарна служба виконує широкий спектр функцій та відповідальностей, спрямованих на забезпечення ефективної реабілітації та ресоціалізації засуджених. Основні аспекти, які визначають роль пенітенціарної служби в цьому процесі, включають наступні елементи:

Виконання покарань та контроль: Пенітенціарна служба відповідає за виконання покарань, належний контроль та нагляд за засудженими. Це включає забезпечення безпеки, здоров'я та добробуту засуджених під час їх перебування в установах виконання покарань.

Психологічна та соціальна підтримка: Пенітенціарна служба забезпечує психологічну та соціальну підтримку засуджених, сприяючи їхній ресоціалізації. Це може включати психологічну консультативну роботу, програми соціальної адаптації та реабілітації, а також підтримку у пошуку праці та житла після звільнення.

Освіта та професійна підготовка: Пенітенціарна служба забезпечує доступ до освіти та професійної підготовки для засуджених. Це може включати навчання в

рамках установ виконання покарань, організацію освітніх програм та професійних курсів, що сприяють підвищенню кваліфікації та здобуттю нових навичок.

Соціальна реабілітація та ресоціалізація: Пенітенціарна служба працює над соціальною реабілітацією та ресоціалізацією засуджених, щоб підготувати їх до повернення в суспільство. Це включає планування та організацію програм післязаклучного супроводу, залучення до соціальних проектів та підтримку у знаходженні роботи.

Співпраця з іншими соціальними службами: Пенітенціарна служба співпрацює з іншими соціальними службами, такими як служби зайнятості, медичні установи та соціальні служби, для забезпечення комплексного підходу до ресоціалізації засуджених. Співпраця з іншими органами та установами допомагає забезпечити підтримку та послуги, необхідні для успішної реінтеграції засуджених.

Всі ці аспекти вказують на важливість пенітенціарної служби як фактора успіху в ресоціалізації засуджених. Ефективна робота пенітенціарної служби є ключовим елементом у забезпеченні безпеки суспільства та створенні умов для успішної реінтеграції засуджених після звільнення.

5. Існуюча система освіти у закладах відбуття покарань

Існуюча система освіти у закладах відбуття покарань відіграє важливу роль у ресоціалізації засуджених. Вона спрямована на забезпечення навчання та розвитку засуджених, що сприяє їхній успішній реінтеграції в суспільство. Деякі основні аспекти існуючої системи освіти у закладах відбуття покарань включають наступне:

Навчальні програми: В закладах відбуття покарань існують навчальні програми, які охоплюють різні рівні освіти, включаючи початкову, середню та професійну освіту. Ці програми зазвичай розроблені з урахуванням потреб засуджених та вимог суспільства.

Кваліфіковані вчителі: Заклади відбуття покарань сприяють наявності кваліфікованих вчителів, які мають досвід роботи зі засудженими. Це дозволяє забезпечити якісне навчання та підтримку учнів у їхньому освітньому процесі.

Флексібільність програм: Освітні програми у закладах відбуття покарань зазвичай мають флексібільний підхід, що дозволяє враховувати індивідуальні потреби та можливості засуджених. Це може включати адаптацію навчального матеріалу, режиму навчання та організації індивідуальних навчальних планів.

Видавнича діяльність: В деяких закладах відбуття покарань функціонує видавнича діяльність, що дозволяє засудженим займатися навчанням та самоосвітою. Це може включати видання навчальних посібників, книг, журналів та інших матеріалів, які сприяють їхньому академічному та професійному розвитку.

Доступ до інформаційних технологій: Заклади відбуття покарань можуть забезпечувати доступ засуджених до інформаційних технологій, таких як комп'ютери, Інтернет та електронні ресурси. Це дозволяє засудженим отримувати актуальну інформацію, використовувати електронні навчальні ресурси та спілкуватися зі світом зовнішнього суспільства.

Всі ці аспекти сприяють забезпеченню навчання та розвитку засуджених у закладах відбуття покарань. Освіта у цих установах є необхідною складовою ресоціалізації засуджених, оскільки вона сприяє підготовці їх до успішного повернення в суспільство та забезпечує їм нові можливості для майбутнього.

6. Рекомендації для подальших досліджень та практичної роботи

На основі проведеного аналізу та досліджень в галузі освіти дорослих для засуджених, ми рекомендуємо подальше розвиток цієї області. Дослідники можуть зосередитися на вивченні ефективності освітніх програм, їх впливу на ресоціалізацію та процес інтеграції засуджених у суспільство. Також важливо дослідити методики та стратегії навчання, що найкраще відповідають потребам засуджених.

У практичній роботі засудженим слід надавати доступ до якісної освіти, зокрема за допомогою спеціалізованих навчальних програм та ресурсів. Важливо також забезпечити підтримку та мотивацію засуджених під час навчання, створюючи сприятливу навчальну середу.

7. Приклади ресоціалізації засуджених завдяки освіті, яку вони здобули

Ресоціалізація засуджених завдяки освіті, яку вони здобули, є важливим кроком у підготовці їх до повернення в суспільство та успішної реінтеграції. Деякі приклади ресоціалізації засуджених, які були досягнуті завдяки освіті, включають:

Професійна адаптація: Засуджені, які отримали професійну освіту або підвищили свої професійні навички у закладах відбуття покарань, мають більші шанси на успішну адаптацію до ринку праці після звільнення. Вони можуть отримувати нові кваліфікації, які дозволяють їм знайти роботу та забезпечити собі та своїм сім'ям достойний рівень життя.

Академічний розвиток: Освіта надає засудженим можливість розвивати свої академічні здібності та набувати нові знання. Це може стимулювати їх інтелектуальний розвиток, розширювати світогляд та підготовку до продовження навчання після звільнення, таких як коледжі чи університети.

Зміна життєвої парадигми: Освіта може допомогти засудженим переглянути свої старі переконання та негативні установки, що сприяє їхньому психологічному розвитку та зміні життєвої парадигми. Вони можуть розвивати критичне мислення, виявляти більше розуміння соціальних норм та цінностей, а також здатність до саморефлексії та самовдосконалення.

Підготовка до повернення в суспільство: Освіта допомагає засудженим здобути необхідні навички та знання для повернення в суспільство. Вони можуть отримувати підтримку та практичні вміння, такі як комунікація, міжособистісні відносини, розв'язання конфліктів, управління фінансами тощо. Це допомагає їм стати активними учасниками суспільства та позитивно впливати на своє оточення.

Ці приклади свідчать про значимість освіти як інструменту ресоціалізації засуджених, оскільки вона впливає на їхнє майбутнє, розвиток та успішну реінтеграцію в суспільство після звільнення з-під відбуття покарання.

Ця наукова стаття розглянула роль освіти дорослих у процесі ресоціалізації засуджених. Вона підкреслила, що освіта дорослих є важливим інструментом у підготовці засуджених до повернення у суспільство та запобігання повторній злочинності. Освіта дорослих надає засудженим нові навички, знання та можливості працевлаштування. Вона також сприяє розвитку соціальних навичок та поліпшенню взаємин з оточуючими.

Однак, існують виклики, такі як низька мотивація та проблеми доступу до освіти, які потребують уваги та розв'язання. Для досягнення успіху в освіті дорослих для засуджених необхідно створити сприятливу навчальну середу та розробити спеціалізовані освітні програми, що враховують потреби цільової групи.

Розвиток цієї області вимагає подальших досліджень та практичної роботи. Дослідники можуть сконцентруватися на вивченні ефективності освітніх програм та методів навчання, а практикуючі фахівці повинні забезпечувати доступність та підтримку засудженим протягом усього процесу ресоціалізації. Тільки шляхом спільних зусиль ми зможемо досягти позитивних змін у житті засуджених та їхній успішній реінтеграції у суспільство.

Література

1. Богатирьов І. Г., Богатирьова О. І. Державна кримінально-виконавча служба України (історія та сучасність). Дніпропетровськ : ПП «Ліра ЛТД», 2007. 352 с.
2. Богатирьов І. Проблемність наукових досліджень у галузі кримінально-виконавчого права України. *Право України*. 2008. № 1. С. 106–110.
3. Богатирьов І. Г. Українська пенітенціарна наука : монографія. Дніпропетровськ : ДДУ ВС, 2008. 318 с.
4. Виступ Голови ДПтС України Лісіцкова О. В. у Верховній Раді України 13 квітня 2012 р. URL: www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/633352.
5. Гель А. П., Семаков Г. С., Яковець І. С. Кримінально-виконавче право України : навч. посібник / за ред. проф. А. Х. Степанюка. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 624 с.
6. Гернет М. Н. История царской тюрьмы: в 5-ти т. / 3-е изд. Москва : Гос. изд-во юрид. лит., 1960. Т. 1: 1762–1825 гг. 384 с.
7. Гернет М. Н. История царской тюрьмы: в 5-ти т. / 3-е изд. Москва : Гос. изд-во юрид. лит., 1960. Т. 2: 1825–1870 гг. 582 с.
8. Гернет М. Н. История царской тюрьмы: в 5-ти т. / 3-е изд. Москва : Гос. изд-во юрид. лит., 1960. Т. 3: 1870–1900 гг. 384 с.
9. Гернет М. Н. История царской тюрьмы: в 5-ти т. / 3-е изд. Москва : Гос. изд-во юрид. лит., 1960. Т. 4: Петропавловская крепость. 1900–1907 гг. 302 с.
10. Гернет М. Н. История царской тюрьмы: в 5-ти т. / 3-е изд. Москва : Гос. изд-во юрид. лит., 1960. Т. 5: Шлиссельбургская каторжная тюрьма и Орловский каторжный централ. 1907–1917 гг. 340 с.
11. Детков М. Г. Наказание в царской России. Система его исполнения. М.: Интерправо, 1994. 119 с.
12. Державна кримінально-виконавча служба Хмельниччини : історія і сучасність / за заг. ред. Т. В. Якимчука. Хмельницький: ТОВ «Поліграфіст-2», 2007. 271 с.
13. Дука О. А., Копотун І. М. Організація нагляду за засудженими у кримінально-виконавчих установах : навчальний посібник / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Державна пенітенціарна служба України, 2012. 222 с.

ОЦІНЮВАННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

Анастасія Марцинюк

Науковий керівник:

Тетяна Мелешенко

Впродовж більш як 30 років незалежності державна освіта пройшла складний шлях змін, модернізації і розвитку. Спроби відійти від радянської системи освіти деколи були успішними й інноваційними відповідно часу, а деколи були не зовсім вдалимими. Не дивлячись на це, шлях розвитку української освіти має власний характер й індивідуальний бекграунд. Сьогодні ця тема є цікавою і надзвичайно актуальною, що спричинено тим, що освіченість та інтелект є зброєю в боротьбі з пропагандою і викликами сучасності.

«Освіта надає людині гідність, та й раб починає усвідомлювати, що він не народжений для рабства» - писав французький філософ Дені Дідро. Освіта це загальнолюдська цінність і право. Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави [2]. Освіта – це те, що дає можливість аналізувати і піддавати отриману інформацію критичній оцінці, без цих вмій суспільство не має можливості повноцінно функціонувати або протистояти внутрішнім чи зовнішнім викликам. Враховуючи те, з якою швидкістю і темпами розвивається соціум, інколи швидше за життя цілого покоління, освіта і творці освітніх програм намагаються охопити вирішення багатьох новітніх запитів і проблем. Саме тому освіта має займати чільне місце в політиці держави і бути одним з фундаментальних напрямків роботи усіх відомств. Високоякісна освіта – запорука процвітаючого майбутнього і свідомого громадянства.

Одну з провідних позицій в системі модерної освіти посідає оцінювання. Актуальність цієї проблематики полягає в тому, що оцінювання зокрема є для навчання і поступу, а не лише для формальної фіксації результатів освітнього процесу. Саме такий підхід сприяє особистісному розвитку, що є важливо для суспільного прогресу.

Оцінювання результатів навчальної діяльності здобувачів освіти відіграє першорядну роль, оскільки воно окреслює, як здійснюється відбір, отримання та засвоєння знань, навичок та компетенцій учнів. Декілька далі наведених аспектів покликані описати актуальність цієї проблематики:

1. Конструктивний підхід до оцінювання. У сучасних підходах до освіти визначним стає перехід від традиційного репродуктивного оцінювання до конструктивного оцінювання, яке насамперед, спрямоване на стимулювання розвитку важливих навичок, критичного мислення та креативності учнів.

2. Розвиток компетенцій. Оцінювання в системі освіти стає знаряддям для перевірки ефективності учнівського прогресу у здобуванні стрижневих компетенцій, які є передумовою успішної соціалізації і розкриття потенціалу особистості, такі як комунікація, критичне мислення, вміння працювати в команді, лідерські якості, самоосвіта та самоаналіз.

3. Варіативність оцінювання. Засади Нової української школи передбачають впровадження і стимулювання різноманітності форм оцінювання із застосуванням сучасних педагогічних технологій. Серед них: портфоліо, різного роду інтерактивні вправи з застосуванням сучасних інформаційних технологій, проектна діяльність, індивідуальні творчі завдання та дослідження та ін. Це

допомагає збагатити і удосконалити підходи до навчання, зацікавити учнів непересічними формами оцінювання, мотивувати до досягнення високих результатів не лише задля високих оцінок, але й аби відчутти себе дослідником, який здатен робити перші кроки на науковій ниві.

Крім того, усебічні і креативні підходи дозволяють вчителю якісніше підсумувати роботу в класі та в позаурочний час, адаптуючи оцінювання до індивідуальних потреб та особливостей здобувачів освіти.

4. Оцінювання для навчання. Насамперед оцінювання покликане стимулювати навчання, а не навпаки. Оцінювання є частиною навчального процесу, яка надає учням зворотній зв'язок та можливість до саморефлексії. Згідно західних досліджень, проведених ще у минулому столітті, вчителі, як правило, використовують практики, які сприяють низькому когнітивному рівню. Наприклад, такі способи, як пригадування окремих елементів знань – не ефективними; більшість тестів є нерелективними, а вчителі бачать оцінювання як щоурочний обов'язок, таким чином вплив на тих, хто не працює, полягає в тому, щоб сказати їм, що їм бракує здібностей за допомогою поганих оцінок [4, с. 103]. Сучасна система оцінювання пропонує уникати систематичного або щоурочного оцінювання, а також міксування різних видів оцінювання.

Діагностика навчання – обов'язковий компонент освітнього процесу, який спрямований на визначення рівня досягнень поставлених цілей та включає контроль, перевірку, облік, оцінювання, накопичення статистичних даних та їх аналіз, рефлексію, виявлення динаміки освітніх змін і особистісного поступу учня, перевизначення цілей, уточнення освітніх програм, коректування процесу навчання, прогнозування подальших змін та розвитку освітнього процесу [3, с. 45].

Класичним у світовій практиці є визначення новозеландського вченого К. Е. Бібі, який трактує оцінювання як «систематичне збирання і тлумачення фактів, за яким йде наступний етап – судження про їхню цінність і відповідне планування подальших дій» [1, с. 18].

Оцінювання в навчанні виконує декілька важливих функцій, які сприяють ефективному навчанню і розвитку учнів. Основні функції оцінювання включають:

- Мотиваційна функція: Оцінювання може слугувати джерелом мотивації для учнів. Вони ставлять перед собою цілі, щоб отримати високі оцінки і досягти успіху в навчанні.

- Діагностична функція: Оцінювання допомагає вчителям з'ясувати рівень знань та навичок учнів. Це дозволяє визначити сильні та слабкі сторони учнів і адаптувати навчальний процес для покращення їхнього розвитку.

- Формативна функція: Формативне оцінювання служить для постійного відстеження навчальних досягнень учнів протягом навчального процесу. Це допомагає вчителям налаштовувати навчання на ходу, а також надавати зворотний зв'язок для подальшого вдосконалення.

- Сумативна функція: Сумативне оцінювання використовується для підсумкового оцінювання навчальних досягнень учнів на певний момент у часі, зазвичай після завершення певної теми, одиниці навчання або семестру. Ця функція допомагає приймати рішення щодо прогресу учнів і надавати оцінки.

- Регулююча функція: Оцінювання може використовуватися для регулювання навчального процесу та впливу на його хід. Вчителі можуть вносити корективи в програму, якщо результати оцінювання свідчать про необхідність змін.

- Відбіркова функція: В деяких випадках, оцінювання використовується для відбору учнів у різні програми, класи або рівні навчання. Ця функція допомагає розподіляти учнів залежно від їхніх здібностей і підготовки.

- Мотиваційна функція для вчителів: Оцінювання може слугувати джерелом мотивації для вчителів для покращення своєї роботи та ефективності навчання.

Важливо враховувати, що ефективно оцінювання враховує всі ці функції та сприяє навчанню та розвитку учнів, а не тільки оцінкам.

Якісне оцінювання на уроках історії є надзвичайно важливим елементом навчального процесу. Воно виконує ряд важливих функцій, які сприяють збагаченню знань, розвитку критичного мислення та загальної освіти учнів.

По-перше, оцінювання допомагає вчителям та учням зрозуміти, наскільки успішно вивчений матеріал. Воно дозволяє визначити, наскільки учні засвоїли ключові концепції і факти історії. Це допомагає вчителям адаптувати навчальний процес, враховуючи потреби учнів і забезпечуючи їхній прогрес.

По-друге, оцінювання сприяє розвитку критичного мислення та аналітичних навичок. Вивчення історії вимагає здатності аналізувати події, визначати причинно-наслідкові зв'язки та формулювати обґрунтовані висновки. Оцінювання на уроках історії може включати завдання, які стимулюють учнів до критичного розмірковування.

По-третє, оцінювання надає зворотний зв'язок для учнів. Вони можуть більш глибоко розуміти свої сильні та слабкі сторони, а також отримувати рекомендації для подальшого розвитку. Це допомагає їм зосередитися на своєму особистому зростанні та поліпшенні результатів.

По-четверте, оцінювання стимулює учнів до більшої відповідальності за власне навчання. Вони розуміють, що їхні досягнення будуть оцінені, і це спонукає їх до більшої самодисципліни та ретельності у вивченні історії.

У підсумку, якісне оцінювання на уроках історії є необхідним елементом освітнього процесу. Воно допомагає забезпечити ефективно навчання, стимулює розвиток критичного мислення та аналітичних навичок, надає зворотний зв'язок та створює мотивацію для навчання.

Література

1. Гусейн Т., Тайджиман Г. Моніторинг стандартів освіти: чому і як усе починалося. *Моніторинг стандартів освіти* / за ред. Альберта Таджimana і Т. Невілла Послтвейта. Львів: Літопис, 2003. С. 15-41.

2. Про освіту. Закон України від 28.09.2017 р. № 2145-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 27.10.2023).

3. Морзе Н.В., Барна О.В., Вембер В.П. Формувальне оцінювання: від теорії до практики. *Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах*. 2013. № 6. С. 45-57.

4. John Biggs. Assessment in Education. *Assessment and Classroom Learning: a role for summative assessment?* University of New South Wales, 1998. Vol. 5, No. 1.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ПРЕДМЕТІВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ (НУШ)

Вікторія Наливайко

Науковий керівник:
Андрій Гриценко

У контексті сучасного світу, освіта є однією з найважливіших складових соціокультурного розвитку суспільства. Особливу роль у формуванні особистості учня відіграє громадянська та історична освіта. Запровадження Нової української школи (НУШ) в Україні відкрило нові можливості та виклики у сфері викладання цих предметів. У цій статті розглядаються сучасні підходи до викладання громадянської та історичної освіти в рамках НУШ.

Початковий етап освіти відіграє фундаментальну роль в процесі навчання, оскільки відбувається становлення особистості майбутнього громадянина. Початкова освіта спрямована на забезпечення подальшого розвитку та всебічного зростання дитини, сприяючи виявленню та розвитку її здібностей у різних сферах діяльності, а також надаючи можливість оволодіти основним рівнем освіти та розвивати здатність навчатися протягом усього життя [1, с. 180-181]. Для досягнення цієї мети важливо виховувати учнів, розвивати їх критичне мислення, а також робити акцент на важливості самостійності в процесі набуття знань

Згідно з Концепцією «Нова українська школа», успішність початкової освіти в Україні залежатиме від якості та мотивації педагогічних працівників. Вчителі повинні бути вмотивованими, творчими, та відповідальними, а також бути здатними розробляти власні навчальні програми, вибирати підручники та методи навчання в початковій школі [2]. Основним завданням педагога початкової школи є не тільки передавати готові знання, але й навчати учнів самостійно здобувати знання, розвиваючи при цьому їх наполегливість, цілеспрямованість та бажання навчатися [3, с. 7].

На сучасному етапі реформування освіти в Україні, виконання змін та інновацій починається з системи початкової освіти. Учні перших класів України з вересня 2018 року отримують освіту відповідно до нового Державного стандарту початкової освіти, що був затверджений Кабінетом Міністрів України в лютому 2018 року [4]. Цей стандарт було розроблено в рамках ініціативи "Нова українська школа" з урахуванням вимог Закону України "Про освіту" та міжнародних освітніх стандартів [5]. Згідно з М. Скибою, Нова українська школа ґрунтується на педагогіці партнерства, яка базується на співробітництві, взаємодії та спільній роботі між учителем, учнем і батьками [6].

Щодо предметів громадянської та історичної освіти для 5-6-х класів, вчителям пропонується вибір навчальних курсів, наприклад "Вступ до історії України та громадянської освіти. 5 клас", "Досліджуємо історію і суспільство. 5-6 класи

(інтегрований курс)", "Історія України. Всесвітня історія. 6 клас", "Україна і світ. Вступ до історії та громадянської освіти. 5-6 класи (інтегрований курс)". Для кожного з цих курсів розроблено модельні навчальні програми, які допомагають структурувати навчальний процес [3; 8; 10].

Предмети громадянської та історичної освіти грають важливу роль у формуванні ідентичності громадянина, його громадянської свідомості та поваги до прав людини. Важливо, щоб викладання цих предметів було послідовним і відповідало змістовим особливостям початкової та базової шкіл. Учитель повинен урахувати, за якою програмою навчалися учні в початковій школі та визначити орієнтири для подальшого викладання в 5-6 класах. Різні програми можуть мати відмінне змістове наповнення, і це слід враховувати при плануванні навчального процесу [3; 8; 9].

Дотримання послідовності між початковою та базовою школами має велике значення в організації навчання предметів історії та громадянської освіти. Перед початком навчання в 5-6 класах важливо розглянути, за якою програмою інтегрованого курсу "Я досліджую світ" навчалися учні в початковій школі. Вчитель повинен чітко визначити критерії для подальшого викладання в 5-6 класах Нової української школи, враховуючи відмінності в змісті програм [7; 10].

Адаптаційний період для учнів 5 класу вважається одним із найважчих у шкільному навчанні, і тому вчителю слід приділити особливу увагу психологічному комфорту учнів. Важливо розпочати навчання з активної взаємодії, включаючи читання та обговорення, розвиток умінь говорити та аргументувати думку, а також навички спільного навчання та володіння предметом/курсом. Перевагу слід надавати активним та інтерактивним методам навчання, дослідницьким підходам та ігровим формам, але не забувати про традиційні методи, оскільки уроки повинні відігравати освітню роль [6].

Застосування допоміжних методів навчання допомагає формуванню необхідних навичок та умінь, які будуть корисні для учнів у подальших класах. Це включає в себе вміння обробляти та систематизувати інформацію, аналізувати різні джерела та оцінювати різні точки зору, пошук інформації, тлумачення і порівняння понять і суджень, а також самостійне опрацювання і проектне планування.

Оцінювання навчальних результатів учнів не лише служить для перевірки рівня засвоєння матеріалу, але й вимірює зміни, які відбулися у їхньому розвитку. Важливо, щоб система оцінювання була зрозумілою для всіх учасників освітнього процесу і визначала критерії оцінювання вже на початку вивчення предмету/курсу. Оцінка має враховувати як рівень засвоєння матеріалу, так і особистісний розвиток учнів. Під час оцінювання рекомендується використовувати інтерактивні методи, дидактичні ігри, конференції, диспути та інші активні форми. Моніторинг особистісного розвитку здобувачів освіти та дотримання академічної доброчесності є важливими аспектами оцінювання [6].

Отже, введення концепції Нової української школи позитивно впливає на розвиток сучасної системи освіти. Державний стандарт визначає цілі та принципи навчання та вимоги до обов'язкових результатів навчання. Педагоги мають велику свободу у плануванні та організації навчального процесу, що є значущим положенням у порівнянні зі старими методами навчання. Уроки можуть бути різноманітними і трансформуватися у дискусійні клуби, дослідницькі лабораторії

та інші активні форми, що сприяють розвитку особистості учня. Навчальні предмети, такі як історія та громадянська освіта, грають важливу роль у формуванні активної громадянської позиції.

Література

1. Романчук А. І. Актуальні проблеми реформування початкової освіти України в сучасних умовах. *Наукові записки [Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова]. Серія : Педагогічні науки*. 2018. Вип. 140. С. 180-185. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzped_2018_140 (дата звернення: 02.11.2023).

2. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року: Розпорядження КМУ від 14 грудня 2016 р. № 988-р. *Офіційний сайт Верховної Ради України України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 02.11.2023).

3. Кремень В. Підготовка вчителя в умовах переходу загальноосвітньої школи на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання. *Вища школа*. 2003. № 1. С. 3 - 11.

4. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти: Постанова КМУ 21 лютого 2018 р. № 87. *Офіційний сайт Верховної Ради України України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.11.2023).

5. Про освіту. Закон України від 28.09.2017 р. № 2145-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 27.10.2023).

6. Скиба М. Краще разом. Що таке педагогіка партнерства і навіщо вона в НУШ. 2019. URL: <https://nus.org.ua/articles/pedagogika-partnerstva-shho-tse-take-ta-yak-zrozumity-chyvona-ye-u-shkoli/> (дата звернення: 02.11.2023).

7. Васютіна Т., Саєнко Ю. Методика організації роботи учнів 1-го класу з картографічними посібниками в процесі вивчення курсу «Я досліджую світ». *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 36, том 1, 2021. С. 239-244. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/36-1-38> (дата звернення: 02.11.2023).

8. Гриценко А. П. Можливості використання ІТ-технологій у ході впровадження модельних навчальних програм громадянської та історичної освітніх галузей базової середньої освіти. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. Сер. : Педагогічні науки. 2022. Вип. 1 (48). С. 108-117. URL: <https://drive.google.com/file/d/1xqridTC6jjLHmtGFLdSl3nvasJLLt6QC/view> (дата звернення: 02.11.2023).

9. Гриценко Андрій Структурування освітніх технологій з метою формування й розвитку громадянської культури в умовах Нової української школи. *Формування громадянської культури в новій українській школі: традиційні та інноваційні практики*: збірник наукових статей / За заг. ред. Г. Л. Єфремової, С.М. Луценко. Суми, 2022. URL: <https://cutt.ly/wJ9OZAJ> (дата звернення: 02.11.2023).

10. Гриценко А.П. Формування професійної компетентності вчителів у ході впровадження модельних навчальних програм для базової середньої освіти. *Актуальні питання сучасної педагогіки: творчість, майстерність, професіоналізм*:

матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, (Кременчуцький педагогічний коледж імені А.С. Макаренка, 18 травня 2022 р.) / [редактор-упорядник: Т.В. Кулікова]. Кременчук : Методичний кабінет, 2022. С. 82-86.

ПРИЙНЯТТЯ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: РОЛЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ У ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ

Вікторія Рудіна

Науковий керівник:
Андрій Гриценко

Століттями історики усвідомлювали та досліджували події минулого, збагачуючи наше розуміння світу та джерел національної та світової спадщини. Однак, із завершенням 20-го століття та настанням нового тисячоліття, розвиток технологій, нові методи та підходи досліджень увійшли в історичну науку, що змінило уявлення про те, як ми розуміємо та вивчаємо минуле [1; 2].

Сучасні методи досліджень історії України надають нам нові можливості для інтерпретації подій, які відобразилися на культурі, політиці, економіці та суспільстві. Роль цих підходів полягає в удосконаленні аналізу, збору та інтерпретації історичних фактів.

Г. В. Касьянов зазначає, що суттєвим для сучасного аналізу історії України є питання відносин у владі, клановості бізнесових та державних структур, наявності групи інтересу та олігархії. Вчений підкреслює, що в Україні сформувалася система владних відносин, яка забезпечує економічні та політичні інтереси декількох бізнес-груп та пов'язаних із ними угруповань у системі управління й силових структурах центру та регіонів, які (групи) використовують інститути державної влади та представницької демократії з метою просування корпоративних інтересів та в конкурентній боротьбі [3, с. 160]. Сучасна українська історіографія повинна стати інструментом створення новітньої концепції історії України. Щодо її витворення і побудови, то, безумовно, вона повинна б опиратися на існуючий досвід вивчення історичного минулого, акумулюючи і новітні ідеї та теоретичні підходи, сучасний дослідницький інструментарій наукового пошуку, який повинен включати в себе усю сукупність існуючих дослідницьких методів.

У сучасних дослідженнях особливе місце займає «інтелектуальна історія», яка, на думку дослідника В. Тельвака, на відміну від традиційної історії звертає пильну увагу дослідників на істориків другого чи третього плану, чий творчість не мають особливої цінності з погляду сучасних історіографічних та інтелектуальних стандартів, але з огляду на формування суспільної думки можуть бути так само важливими, або навіть і більш важливими, аніж праці визнаних нині великих дослідників [4, с. 11–12].

Одним із ключових напрямків є використання цифрових технологій у вивченні історії. Це охоплює цифрову реконструкцію історичних подій, що дає можливість краще зрозуміти контекст та значення минулих подій. За допомогою цифрових архівів та баз даних стає можливим зробити історичні джерела більш доступними для дослідження та використання у наукових цілях.

Інший важливий підхід - інтердисциплінарність. Поєднання історії з археологією, антропологією, економікою та політологією дозволяє бачити історію в

комплексі та розкривати нові аспекти минулого, що раніше залишалися непоміченими.

Ці методи не тільки розширюють наші знання про минуле, а й впливають на наші рішення в сучасному світі. Розуміння минулого в контексті нових дослідницьких підходів допомагає сучасному суспільству краще розуміти себе, свої виклики та можливості.

Звідси випливає, що прийняття сучасних методів дослідження історії України відкриває нові можливості для глибшого осмислення минулого, яке, в свою чергу, визначає наше сьогодення та майбутнє. Використання новітніх підходів у дослідженнях не лише розширює наше знання про історію, але й створює платформу для кращого розуміння світу, в якому ми живемо.

Література

1. Гриценко А.П. Визначення концепції формування професійної компетентності майбутніх учителів історії з використанням мультимедійних технологій. *Педагогіка і психологія сьогодення: теорія та практика: Збірник наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (17–18 січня 2020 р., м. Одеса)*. Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2020. С. 128-130.

2. Гриценко А. П. Можливості використання ІТ-технологій у ході впровадження модельних навчальних програм громадянської та історичної освітніх галузей базової середньої освіти. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. Сер. : Педагогічні науки. 2022. Вип. 1 (48). С. 108-117. URL: <https://drive.google.com/file/d/1xqridTC6jjLHmtGFLdSl3nvasJLl6QC/view> (дата звернення: 11.11.2023).

3. Касьянов Г. В. Система владних відносин у сучасній Україні: групи інтересу, клани та олігархія. *Український історичний журнал*. 2009. № 1. С. 160 - 180.

4 . Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). Київ; Дрогобич: «Вимір», 2008. С. 11–12.

СЕКЦІЯ ІV

**ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛЬНИХ
ПРОГРАМ НУШ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ
ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ ДЛЯ 5-6-Х КЛАСІВ У 2022-2024 РОКАХ**

**КРАЄЗНАВЧИЙ МАТЕРІАЛ НА УРОЦІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ЯК ЗАСІБ
АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ
(НА ПРИКЛАДІ СЕЛА ШАБЕЛЬНИКИ ЗОЛОТОНІСЬКОГО РАЙОНУ
ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Ніна Загребельна
Микола Яретик

Навчальна програма з історії України передбачає вивчення у 8-9-х класах у закладах загальної середньої освіти розділу 2 «Становлення українського козацтва (XVI – перша половина XVII ст.)» та розділу 7 «Повсякденне життя та культура України в середині XIX – на початку XX ст.». При вивченні зазначеного матеріалу доцільно використати краєзнавчі матеріали про село Шабельники Золотоніського району Черкаської області, які ґрунтуються на патріотизмі, духовності, любові до своєї історії та культури. Вони є засобом активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти, своєрідним містком між минулим, нинішнім та майбутніми поколіннями.

Краєзнавчі матеріали про село Шабельники Золотоніського району Черкаської області можна використати: на уроках історії України, в позанавчальній роботі, а саме: факультативах, засіданнях історичного гуртка, конференціях, лекторіях, екскурсіях та виховних заходах. При цьому застосовуються усний метод навчання (методичні прийоми розповідь, опис, характеристика, бесіда), наочний метод (атлас, контурна карта, ілюстрації, історичні фото), текстуальний метод (архівні матеріали, мемуари, газетні статті тощо), практичний метод (краєзнавча робота: збирання

археологічних пам'яток, створення чи оформлення карти міста, району, збирання ілюстративного матеріалу (фото, замальовки), виготовлення краєзнавчих альбомів, ведення літописів, оволодіння навичками використання історичних джерел, написання історичного нарису про рідне село, проведення топонімічних досліджень рідного краю: з'ясування походження назви села, вулиць, річок, озер, долин тощо). Такі дослідження допоможуть здобувачам освіти поглибити інтерес до вивчення різних сторін історичного розвитку свого краю.

При виконанні практичних та творчих робіт з історії України у 8 класі, для локалізації історичних об'єктів у просторі, формування предметних компетентностей та створення історичних уявлень про факти минулого здобувачам освіти рекомендується позначити на карті об'єкти, які свідчать про формування козацького стану (перші міста та села – осередки козацтва, центри сотень, полків), описати повсякденне життя, традиції та побут козацтва, участь церкви і духівництва у формуванні основ новочасного українського суспільства (9 клас).

Село Шабельники Золотоніського району Черкаської області було засновано у 30-х – 40-х роках XVII століття на лівому березі Дніпра. В історичних документах, а саме на карті французького інженера Гійома Левассера де Боплана зустрічається назва «Чабельнік» [1]. Існує версія, що назва села походить від першого поселенця – Шабельника. Ймовірно хтось із його роду займався виготовленням шабель, був зброярем. Таке прізвище досить поширене у козацьких реєстрах XVII – XVIII століття (Шабельник, Шабельниченко) [5, с. 12].

Село Шабельники є сучасником Української національної революції 1648-1676 років. Очільник Національно-визвольної війни гетьман Богдан Хмельницький їхав до Переяслава через козацькі містечка та села Домантів, Шабельники, Піщане та Гельмязів. Згідно з рішенням козацької ради в Переяславі та Березневими статтями 1654 року на Лівобережну Україну, в тому числі й територію села Шабельники поширюється вплив Московії [2]. У другій половині XVII століття Шабельники були вільним козацьким селом і перебували у складі Піщанської сотні Черкаського (до 1667 року), згодом – Переяславського полку (з 1667 року).

У 70-х роках XVII століття тогочасний переяславський полковник Войца Сербин видав Івану Манівцеві, колишньому бубнівському сотнику, документ на право володіння селом. Станом на початок XVIII століття наказний переяславський полковник Степан Томара передав Шабельники військовому товаришу Олексію Степановичу. Коли останній помер, то український шляхтич Степан Танський, який одружився зі Стефановичевою, володів селом «без всякої крепости», тобто незаконно.

Станом на період перепису 1729-1731 років Шабельники знаходились під владою піщанського сотника Семена Кандиби (мова йде про посполитих – селян у власності сотника).

Козацька старшина намагалася закріпити шабелян у своїй власності, використовуючи не лише юридичні, а й економічні важелі впливу. Двори вільних посполитих оборювалися та обсівалися, а також обкопувалися глибокими канавами, щоб не було можливості виїхати або випасати худобу. У 1744 році піщанський сотник Михайло Кандиба придбав за 4 карбованці у громади села Шабельники острів Борки. У 1754 році новий піщанський сотник Сава Терлецький захопив землю та чагарники у місцевих жителів [5, с. 14].

Станом на 1781 рік у селі нараховувався 71 двір із загальною кількістю населення 233 особи. У Шабельниках на той час мешкало 2 різночинці, 2 церковники, 27 виборних козаків, 15 козаків-підпомічників, 29 посполитих і козацьких підсусідків. Як відзначено в «Описах Київського намісництва 70-80-х років XVIII століття», землі села належали «різного звання казенним людям, козакам і власнику секунд-майору Федору Іваненку» [6, с. 106, 215].

На зламі XVIII – XIX століть частина жителів села Шабельники перейшла у власність Петра Васильовича Завадовського – відомого російського дворянина українського старшинського походження, міністра народної освіти Російської імперії. Згодом, як і решта багатьох сіл Золотоніщини, Шабельники було передано у спадок його синові – Василю Завадовському, а після його смерті – його дружині Олені Михайлівні Завадовській.

Нині маємо ще два не менш цікавих для регіональних досліджень документи – клірові відомості церкви Святого Сави Освяченого села Шабельники Золотоніського повіту Полтавської губернії, датовані 1814 та 1847 роками. В них зазначається, що храм збудований у 1735 році «старанністю парафіян». Також дані документи висвітлюють біографічні відомості про духовенство церкви [3] та регламентацію тогочасних соціально-економічних відносин церкви, держави та громади села [4].

На початку XX століття центром духовності Шабельників була новозбудована Савінська церква, споруджена з дерева у 1898 році. Згідно з документом «Клировая книга по Полтавской епархии на 1902 год» [7]: «Савінська церква, дерев'яна, з прибудованою дзвіницею, холодна, побудована 1898 р. При храмі наявні: церковна бібліотека, церковно-приходська школа, будинок для квартири священика (5 кімнат, 23 куб. саж.), землі церковної – 20 десятин (82 квадратні сажени), орної – 34 десятини (801 квадратний сажень). Зарплата священика на рік становила 300 рублів, псаломщика – 100 рублів. Церква знаходиться від Консисторії в 250 верстах. Прихожан нараховується 640 чоловіків і 598 жінок.

Отже, краєзнавчий матеріал про заснування села Шабельники, його топонімічне походження, організаційну структуру та функціонування церкви Святого Сави Освяченого буде сприяти активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти на уроках історії України та в позанавчальній роботі: репродуктивно-повторювальної активності, пошуково-виконавчої та творчої активності, піднесення активності до рівня самостійності. Висока пізнавальна активність здобувачів освіти сприятиме формуванню компетентностей, розвитку їх мислення, творчих пізнавальних здібностей, мотивації навчання та поглиблення інтересу до вивчення історії рідного краю.

Література

1. Боплан Г. Л. Карта України. URL: <http://freemap.com.ua/maps /boplan/1-2.jpg> (дата звернення: 11.11.2023).
2. Голиш Г. М., Голиш Л. Г., Пономаренко М. Ф. Подорож златокраєм. Черкаси. Вертикаль, 2008. 570 с.
3. Державний архів Полтавської області. Фонд № 706. Опис № 4. Справа № 96. Клірова відомість церкви Святого Сави Освяченого села Шабельники Золотоніського повіту Полтавської губернії за 1814 рік. URL: <https://cutt.ly/5wIKaSjW> (дата звернення: 11.11.2023).

4. Державний архів Полтавської області. Фонд № 706. Опис № 4. Справа № 300. Клірова відомість церкви Святого Сави Освяченого села Шабельники Золотоніського повіту Полтавської губернії за 1847 рік. URL: <https://cutt.ly/awIKaKtG> (дата звернення: 11.11.2023).

5. Макарчук Н. Шабельники: від козацьких джерел і до сьогодення. Черкаси: Видавець Макарчук Н. П., 2013. 208 с.

6. Описи Київського намісництва 70-80-х років XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1989. – 392 с.

7. Справочная клировая книга по Полтавской епархии на 1902 г. Полтава: 1902 г. 655 с. URL: <https://pravoslavnoe-duhovenstvo.ru/library/material/8877/> (дата звернення: 11.11.2023).

РОЛЬ ШКІЛЬНОГО КУРСУ «КУЛЬТУРА ДОБРОСУСІДСТВА» В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ ТА ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ

Яніна Камбалова

Духовно-моральне виховання українського молодого покоління є «органічною складовою української національної культури, що має конкретно-історичний зміст і форми прояву» [4, с. 5]. Зміст, форми і методи духовно-морального виховання школярів мають в своїй основі національне підґрунтя і допомагають вирішувати проблеми гармонійного розвитку українських здобувачів освіти в умовах становлення Нової української школи.

У ХХ ст. провідні ідеї духовно-морального виховання розвивали багато видатних українців: Г. Ващенко, М. Грушевський, О.Духнович, А. Макаренко, С.Миропольський, І. Огієнко, С. Русова, С.Сірополко, М. Стельмахович, В.Сухомлинський. Власні концепції гуманістично орієнтованого навчання, виховання і соціалізації особистості були розроблені такими видатними науковцями, як І. Бех, С. Гончаренко, Т. Завгородня, І. Зайченко, А. Кузьмінський, О. Онищенко, А. Петровський, В. Пилиповський, О. Пометун, Л. Пуховська, Т. Тхоржевська, Г. Філонов, Г. Шевченко та ін.

Відома українська дослідниця І. Сіданич називає духовно-моральне виховання дітей цілісною системою, що «поєднує засвоєння знань, необхідних для життєдіяльності, формування психологічної готовності до духовно-морального вдосконалення, набуття практичної компетенції, дотримання духовно-моральних норм і правил, виховання інтересу до саморозвитку і самовиховання» [4, с. 5].

Ще з 1991 р. після проголошення незалежності української держави почалося впровадження в освітнє середовище українських навчально-виховних закладів різних навчальних предметів духовно-морального спрямування. Одним з них є курс «Культура добросусідства».

Всі дисципліни духовно-морального спрямування за чинним Державним стандартом базової середньої освіти [1] відносяться до соціальної та здоров'язбережувальної галузі. Типова освітня програма для 5-9-х класів закладів загальної середньої освіти передбачає, що соціальна та здоров'язбережувальна

галузь реалізується через обов'язковий інтегрований курс «Здоров'я, безпека та добробут» у поєднанні з одним із навчальних курсів за вибором: «Етика», «Вчимося жити разом», «Культура добросусідства», «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» [2].

12 липня 2021 року МОН України затвердило модельні навчальні програми з дисциплін духовно-морального спрямування для шкіл. За ними школи почали працювати з 2022/23 навчального року. Було затверджено модельні програми двох курсів етики різних авторських колективів, курсу «Вчимося жити разом», курсу «Культура добросусідства».

Інтегрований курс «Культура добросусідства», який «упроваджується у школах України вже багато років, сприяючи реалізації Концепції «Нова українська школа», Державних стандартів початкової та базової освіти, розроблений саме для набуття практичних умінь і компетентностей для життя» [5, с. 249].

Керівницею творчої групи розробників наскрізного інтегрованого курсу «Культура добросусідства», а також співавторкою модельної навчальної програми «Культура добросусідства. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти і співавторкою навчально-методичного забезпечення курсу стала к.і.н. Маргарита Араджионі.

«Культура добросусідства» – курс наскрізний, який охоплює різні етапи освіти: від дошкільної до вищої та навчання дорослих. Крім цього, курс є інтегрованим. У його рамках акумулюються знання з таких наук, як аксіологія, культурологія, історія, політологія, джерелознавство, етика, конфліктологія, медіаосвіта, релігієзнавство, мистецтвознавство, мовознавство, підприємництво, таймменеджмент, технології, етнологія, фольклористика, екологія, географія, ботаніка, зоологія, основи здоров'я, тощо.

На думку В.Трубіної, він є курсом «до якого концептуально закладені системний, компетентнісний, інтегрований, особистісно-діяльнісний підходи з акцентом на розвиваючий та виховний аспекти освіти» [5, с. 249].

Метою курсу було визначено сприяння гармонійному розвитку особистості здобувачів освіти і виховання «освічених, соціально компетентних громадян, які поділяють демократичні цінності, відповідально ставляться до своєї громади, рідного краю, країни, дбають про власне здоров'я, безпеку і добробут, готові розвивати та примножувати природний, економічний і культурний потенціал України» [3].

Цей предмет розроблявся для полегшення адаптації дітей до нових умов навчання і їхньої успішної інтеграції в нових колективах або громадах. Це надзвичайно в умовах постійної внутрішньої та зовнішньої міграції населення України під час російсько-української війни 2014-2023 рр., коли діти з сім'ями вимушено залишили свої оселі та звичне середовище й стали внутрішньопереміщеними особами або емігрували до інших країн. Тож запропонований зміст предмету та запропоновані види діяльності є помічним інструментом, щоб швидше познайомити дітей між собою та згуртувати, адаптувати їх до нових умов навчання в базовій школі й у 11 новому колективі, розвивати конструктивну взаємодію і навички ненасильницької комунікації, сприяти зниженню конфліктного потенціалу і створенню комфортної психологічної атмосфери в класі [2].

Курс «Культура добросусідства» спрямований на формування власної ідентичності споживачів освіти; їхньої готовності до змін через усвідомлення своїх прав і свобод; осмислення зв'язків між історією і теперішнім життям; плекання активної громадянської позиції на засадах демократії та поваги до прав людини; набуття досвіду співжиття за демократичними процедурами [3].

Тому цей курс став надзвичайно важливим в умовах запровадження реформи НУШ та особливо в цей історичний час, коли Україна зазнала відкритого вторгнення Росії і змогла відчути справжню підтримку всієї європейської спільноти, особливо своїх найближчих сусідів, зокрема Польщі та Литви та отримала реальну перспективу членства в ЄС.

В сучасних умовах здобувачі освіти мають чітко усвідомлювати свою ідентичність, зокрема національну, що особливо яскраво проявилось під час відкритого російського вторгнення 2022-2023 рр. Осмислення зв'язків між історією і теперішнім життям особливо помітно виявилось зараз, коли школярі та дорослі, які раніше не виявляли особливого інтересу до вивчення історії, почали із захватом зачитуватися історичними дослідженнями та переглядати цікаві блоги, присвяченими видатним сторінкам української минувшини. Як приклад цікавих блогерських проєктів можна навести особистий блог видатних українських письменників та драматургів братів Капранових, блог відомого українського науковця Олександра Алфьорова та багато інших.

Усвідомлення здобувачами освіти своїх прав і свобод є обов'язковим та необхідним на шляху руху до правового соціального суспільства європейських країн.

Про активну громадянську позицію українського населення на засадах демократії всьому світу відомо ще з часу Революції гідності. А початок російсько-української війни 2014-2023 рр. цю громадянську позицію населення виявив по-своєму у вигляді незліченних волонтерських організацій, які постійно матеріально підтримують українську армію. Особливо сильною стала помітною громадянська позиція всіх українців після 24.02.2022 р., коли тисячі добровольців вишикувалися у черги біля військових комісаріатів та вирушили на фронт. А у кожній нашій громаді почали добровільно збиратися її мешканці, щоб надати будь-яку можливу допомогу нашим героям із ЗСУ.

Крім усього названого, курс виконує таку завдання, як формування громадянських та соціальних компетентностей; виховання активної громадянської позиції на засадах демократії та загальнолюдських цінностей; набуття досвіду життя в соціумі; широка соціальна інклюзія в Україні [3].

Розвиток інклюзивної освіти в Україні свідчить про те, що суспільство стає на шлях захисту невід'ємних прав людини. На сьогодні це пріоритетна державна проблема, яка є складовою Нової української школи. Саме розвиток інклюзії в системі НУШ є одним із важливих завдань сучасної системи освіти в Україні. Це все є необхідними умовами реалізації навчально-виховного процесу Нової української школи на сучасному етапі.

Отже, український освітній простір чітко здійснює реалізацію всіх основних завдань курсу «Культура добросусідства» в умовах Нової української школи. Крім того, курс пропонує виховувати у здобувачів освіти саме ті цінності та якості, які є такими необхідними у житті кожного свідомого українця в умовах тривалої війни з

сусідньою державою-агресоркою. Цей курс постійно доводить свою актуальність та необхідність у повсякденному житті українців.

Література

1. Державні стандарти базової середньої освіти. URL: <https://imzo.gov.ua/derzhavni-standarty-bazovoi-seredn-oi-osvity/> (дата звернення: 28.10.2023).
2. Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році. Соціальна і здоров'язбережувальна галузь. URL: <https://cutt.ly/nwYJ6dEM> (дата звернення: 30.10.2023).
3. Модельна навчальна програма «Культура добросусідства. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт.-укл. Араджионі М. А., Козорог О.Г., Лебідь Н.К., Потапова В.І., Унгурян І.К.). URL: <https://cutt.ly/wwYJ6HrG> (дата звернення: 01.11.2023).
4. Сіданіч І.В. Духовно-моральне виховання дітей у вітчизняній школі (XX - перша чверть XXI століття): автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. Київ, 2014. - 44 с.
5. Трубіна В. Наскрізний інтегрований курс «Культура добросусідства» в Новій українській школі. *Розвиток професійної компетентності педагогічних працівників в умовах неперервної освіти*. 2022. № 58. С. 249-255.

ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ У ШКОЛІ, В УМОВАХ РЕФОРМАЦІЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ (НУШ)

Ольга Ананко

Науковий керівник:
Яніна Камбалова

У сучасному світі, де зміни відбуваються швидко і непередбачувано, освіта виставляє перед собою завдання адаптувати процес навчання до потреб і вимог суспільства. Україна не залишається осторонь цього процесу і впроваджує амбіційну реформу в освіті, відому як Концепція Нової української школи (НУШ). Однією з ключових галузей, що піддається реформуванню, є викладання історії України та всесвітньої історії в українських школах. Ця реформа ставить перед собою завдання сучасного та якісного викладання історії з урахуванням потреб сучасної суспільної парадигми.

Реформа Нової української школи виходить з ідеї перетворення системи освіти в Україні від застарілих традицій до сучасних стандартів навчання, враховуючи глобальні зміни та потреби суспільства. Однією з головних частин цієї реформи є перегляд змісту викладання предметів, зокрема історії. Новий підхід викладання історії України та всесвітньої історії передбачає більше активності учнів, інтерактивні методи навчання, індивідуальний підхід до кожного учня та більш глибокий аналіз подій минулого.

Методичні аспекти викладання історії України та всесвітньої історії в умовах реформи Нової української школи (НУШ) включають в себе різноманітні підходи та методи, спрямовані на поліпшення навчального процесу та підвищення ефективності вивчення історії. Давайте розглянемо деякі з них:

1. Проектне навчання

Проектне навчання - це один з ключових методів, який активно використовується в НУШ. Учні працюють над проектами, досліджуючи певні історичні теми чи проблеми. Цей метод допомагає учням здобувати практичні навички, розвивати аналітичне мислення та самостійність. Проект може включати створення презентацій, дослідницькі роботи, створення мультимедійних матеріалів та інше.

2. Використання інтерактивних методів

Використання інтерактивних методів навчання, таких як обговорення, рольові ігри, історичні ігри та дебати, допомагає зробити навчання цікавішим та практичнішим. Учні беруть активну участь у дискусіях, виражають свої погляди та аргументи, що сприяє розвитку критичного мислення та комунікативних навичок.

3. Використання джерел та архівів

Реформа НУШ підкреслює важливість використання первинних джерел та архівних матеріалів у навчанні історії. Учні вивчають історію через огляд оригінальних документів, листів, фотографій, архівних записів та інших історичних джерел. Це допомагає їм розвивати навички історичного дослідження та критичного аналізу.

4. Інтердисциплінарний підхід

Інтердисциплінарний підхід передбачає поєднання історії з іншими науками, такими як географія, культурологія, соціологія тощо. Це допомагає учням бачити історію як частину більшої картини та розуміти взаємозв'язки між різними аспектами суспільства та культури.

5. Індивідуалізація та диференціація

Реформа НУШ надає можливість вчителям індивідуально підходити до потреб кожного учня. Вчителі розробляють різні завдання та підходи в залежності від рівня знань та інтересів учнів. Це допомагає кожному учню досягти кращих результатів.

6. Використання сучасних технологій

Сучасні технології грають важливу роль в навчанні історії в рамках НУШ. Використання комп'ютерів, Інтернету, мультимедійних засобів допомагає зробити навчання цікавішим і доступнішим для учнів. Вони мають можливість досліджувати історичні джерела онлайн, переглядати відео та інтерактивні матеріали, що робить навчання більш ефективним і захоплюючим [3].

Методичні аспекти викладання історії в умовах реформи НУШ спрямовані на створення стимулюючого та пізнавального середовища для учнів, яке сприяє їхньому інтелектуальному розвитку та розумінню історичних подій.

Виклики та перспективи реформи

Реформа НУШ у сфері викладання історії України та всесвітньої історії створює нові можливості та виклики для освіти. Однак вона також потребує значних зусиль вчителів, батьків та учнів. Деякі з основних викликів включають:

1. Підготовка вчителів

Вчителям потрібно підготуватися до нових методик викладання історії. Вони повинні бути готові використовувати інтерактивні методи навчання, вдосконалювати свої навички в роботі з сучасними технологіями та розвивати індивідуальний підхід до учнів.

2. Забезпечення доступу до технічних засобів

Впровадження сучасних технологій в навчальний процес вимагає наявності необхідного обладнання та доступу до Інтернету. Це може бути викликом для деяких шкіл, особливо у сільських районах.

3. Залучення батьків

Участь батьків у навчанні їх дітей стає важливим аспектом реформи. Вони повинні бути інформовані про нові методи навчання та брати активну участь у навчальному процесі.

4. Оцінювання та атестація

Переход до нових методик вимагає перегляду системи оцінювання та атестації учнів. Нова система повинна бути справедливою та орієнтованою на розвиток навчальних досягнень учнів, а не лише на їхні оцінки.

Реформа викладання історії України та всесвітньої історії в умовах Нової української школи є важливим кроком на шляху до сучасної та якісної освіти. Вона сприяє розвитку критичного мислення учнів, підвищенню рівня історичної грамотності, розвитку толерантності та громадянської свідомості.

Однак реформа також постає перед викликами. Вона вимагає великих зусиль вчителів та педагогічних кадрів для адаптації до нових методик та зміненого підходу до викладання. Крім того, необхідно забезпечити доступ до сучасних технологій та ресурсів для всіх учнів, незалежно від їхнього місця проживання.

Загалом, реформа викладання історії України та всесвітньої історії в умовах реформи НУШ - це важливий крок у вдосконаленні освітнього процесу в Україні. Вона сприяє підвищенню рівня освіти, розвитку критичного мислення та формуванню громадянської свідомості учнів, що є важливим для майбутнього країни.

Література

1. Білоусова Г. Історія в освітньому просторі Нової української школи: методичні рекомендації для вчителів.

2. Інновації в історичній освіті: методологія і методика навчання історії / Гончаров І., Киричек О., Соломко Н.

3. Hrytsenko A. Developing the Content of Forming the System of Intending History Teachers Professional Competence Using Multimedia Technologies. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*. 2020, Volume 12, Issue 1 Sup. 1, pages: 330-346. URL: <https://doi.org/10.18662/rrem/12.1sup1/238> (дата звернення: 17.10.2023).

УЧИТЕЛЬ - ВИКЛАДАЧ «ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ» В ЗЗСО: ВИКЛИКИ В УМОВАХ РАШИТСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2014-2023 РР.

Павло Клапцуняк

Науковий керівник:
Ігор Коляда

Учитель-викладач «Громадянської освіти» в закладі загальної середньої освіти (ЗЗСО) в сучасних умовах має ряд викликів під час організації освітнього процесу, які

обумовлені відкритою агресією путінського рашистського режиму у лютому 2022 року та розв'язаною війною проти України з 2014 року, що триває вже декілька років.

Учителям, що викладають навчальну дисципліну «Громадянська освіта» доводиться не лише формувати усвідомлене розуміння громадянських цінностей та навички громадянської участі здобувачів освіти, але й допомагати їм розібратися в складній політичній та соціокультурній ситуації, що склалася в Україні та світі. У цьому контексті розкриття основних викликів, які впливають на організацію освітнього процесу вчителями-викладачами «Громадянської освіти» в умовах російсько-української війни (2014-2023 рр.) та можливих шляхів їх подолання.

На початку ХХІ ст. формування концепції громадянської освіти в Україні переживало низку трансформацій. Лише у 2015 р., після подій Революції Гідності (2014 р.), в Україні було розроблено та прийнято Національну доктрину розвитку освіти, Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, в яких серед ключових пріоритетів у діяльності вчителя історії було визначено формування громадянської компетентності [1]. Результативний компонент методики громадянського виховання здобувачів освіти старших класів у процесі вивчення предмету «Громадянська освіта» являє собою опис очікуваного результату впровадження обґрунтованих педагогічних умов в освітній процес на підставі визначення критеріїв і показників громадянської вихованості зазначеної категорії здобувачів освіти [3].

Навчальна дисципліна «Громадянська освіта» є дисципліною державного компоненту навчального плану ЗЗСО. Даний предмет передбачає вивчення здобувачам освіти правових норм, концепцій справедливості, основних положень конституції, основ політики, етики, а також актуальних глобальних проблем та тем. В рамках викладання дисципліни викладачі можуть використовувати різні методи, такі як дискусії, проекти, ситуаційні ігри, аналіз новин, відвідування громадських заходів, інтерактивні вправи для стимулювання обговорення та аналізу громадянських питань. Для стимулювання здобувачів освіти до громадської діяльності вчителі часто заохочують їх брати участь у громадських проєктах, волонтерській діяльності, а також обговоренні та аналізі сучасних глобальних проблем. Предмет "Громадянська освіта" спрямований на розвиток критичного мислення, аналізу і вирішення суспільних проблем.

Громадянська освіта сприяє формуванню медійної грамотності у поєднанні з критичним мисленням, що особливо актуально сьогодні у період повномасштабної війни російської федерації проти України [2].

Розглянемо, з якими викликами стикаються вчителі «Громадянської освіти» під час викладання предмету в умовах війни. По-перше, вчителям потрібно бути готовими підтримувати здобувачів освіти у роботі над своїми емоціями і допомагати їм розуміти складні події. Вчителям-викладачам необхідно актуалізувати теми громадянської освіти, щоб вона відображала сучасні реалії та виклики, пов'язані з війною і конфліктом. По-друге, в умовах війни важливо надавати здобувачам освіти інформацію про права та обов'язки громадян, спонукати до громадянської активності, розвивати навички критичного мислення і прийняття рішень. Вчителям слід акцентувати увагу на вихованні толерантності та поваги до різних культур і національностей, особливо в областях держави, де війна може підштовхнути до міжетнічних конфліктів. По-третє, вчителям потрібно надавати інформацію про

права дітей, особливо в умовах війни, коли діти можуть бути жертвами конфлікту або залучатися до військових дій.

В умовах війни самі вчителі можуть відчувати психологічний тиск та стрес, що є ще одним викликом, що впливає на їх здатність викладати предмет та надавати оцінку подіям, які відбуваються. Щоб зменшити психологічну напругу, варто надавати вчителям кваліфіковану психологічну підтримку від психолога школи, наприклад.

Для того, щоб забезпечити викладання дисципліни під час війни варто забезпечити школи необхідними підручниками, матеріалами та інфраструктурою для навчання громадянській освіти. Загальноосвітні заклади в Україні можуть співпрацювати з громадськими організаціями, психологами, іншими спеціалістами та вчителями для вирішення цих викликів і забезпечення освіти для молодого покоління в умовах конфлікту.

Щоб вирішити виклики, які стоять перед вчителями-викладачами громадянської освіти в умовах російсько-української війни, можна вжити такі заходи. Звертаємо увагу, що вибір заходу та особливості його реалізації залежать від конкретних умов ЗЗСО та потребі в подоланні викликів, що стоять перед вчителями, тому треба орієнтуватися на індивідуальний підхід до проблеми. Психологічна підтримка: забезпечити доступ вчителів і здобувачів освіти до психологічної підтримки та консультацій; організувати групові заняття з розвитку навичок управління стресом та емоційною стійкістю.

Актуалізація навчальних програм: переглянути та оновити навчальні плани та програми громадянської освіти, включаючи матеріали, які стосуються війни і конфлікту; впровадити практичні завдання та дискусії, які допоможуть здобувачам освіти краще розуміти сучасні глобальні проблеми.

Виховання громадянської свідомості: спонукати здобувачів освіти до волонтерської діяльності та участі в громадських проектах; організувати відвідування лекцій, семінарів та зустрічей з громадськими діячами та активістами.

Міжетнічна гармонія: впровадити в програми освіти матеріали про різні культури та національності, сприяти взаєморозумінню та толерантності; організовувати проекти, що сприяють міжетнічній гармонії та співпраці.

Захист прав дітей: проводити уроки та дискусії про права дітей в контексті війни та конфлікту; сприяти роботі шкільних рад здобувачів освіти, де учні можуть висловлювати свої погляди та вимагати виконання їхніх прав.

Підтримка вчителів: організовувати тренінги та семінари для вчителів щодо роботи в умовах війни та психологічної підтримки здобувачів освіти; створити мережі підтримки для вчителів, де вони можуть ділитися досвідом та навчатися від колег.

Оснащення та ресурси: забезпечити школи необхідними навчальними матеріалами, комп'ютерами та доступом до Інтернету для проведення уроків громадянської освіти; залучити громадські організації та місцеві громадські ресурси для підтримки освітніх проектів.

Ці заходи допоможуть зробити громадянську освіту більш ефективною в умовах війни та сприяти формуванню активних та відповідальних громадян українського суспільства.

Пропонуємо перелік тем для проведення уроків з предмету та їх змістовне наповнення: Урок «Мир та конфлікти: визначення та основні поняття» (розгляд

понять «конфлікт», «мир», «громадянська війна»; порівняння історичних та сучасних конфліктів; роль громадянської освіти у вирішенні конфліктів). Урок «Історія військового конфлікту в Україні: події, причини, наслідки» (аналіз подій українсько-російського конфлікту з 2014 по 2023 рр.; вивчення основних причин та наслідків конфлікту; дослідження гуманітарних аспектів війни). Урок «Громадянська відповідальність у контексті конфлікту» (розгляд поняття «громадянська відповідальність»; аналіз ролі громадян у вирішенні конфліктів та підтримці миру; вивчення прикладів ініціатив громадянського суспільства у часи конфлікту. Урок «Мирна дипломатія та міжнародний правопорядок» (огляд міжнародних організацій та дипломатичних інструментів для вирішення конфліктів; роль міжнародного права у забезпеченні миру та безпеки; дослідження прикладів успішної дипломатії у світовій історії). Урок «Громадянська освіта і виховання у військових конфліктах» (розгляд важливості громадянської освіти для військовослужбовців та цивільного населення під час війни; вивчення програм та проєктів, спрямованих на громадянську освіту в умовах конфлікту; аналіз прикладів успішної громадянської освіти в зоні конфлікту. Урок «Сприяння миру та примирення в громаді» (розгляд ролі школи та вчителя «Громадянської освіти» у формуванні культури миру та примирення; дослідження проєктів, які спрямовані на зміцнення миру в громаді; роль здобувачів освіти у сприянні миру та примиренню в сучасному світі).

Ці теми та уроки допоможуть здобувачам освіти розуміти важливість громадянської освіти в умовах війни та конфлікту, а також сприяти формуванню громадянської відповідальності та культури миру шляхом розгляду окремих проблемних ситуацій та способів їх вирішення.

Незважаючи на всі виклики, вчителі-викладачі "Громадянської освіти" продовжують працювати, надаючи здобувачам освіти необхідні знання та навички для активного та відповідального громадянства. Їхні зусилля сприяють формуванню молодого покоління, яке має потенціал побудувати мирну, демократичну та процвітаючу Україну в майбутньому.

Отже, російсько-українська війна, яка триває і дотепер, створила надзвичайно складні умови для навчання та виховання здобувачів освіти в ЗЗСО в Україні. Вчителям-викладачам «Громадянської освіти» доводиться працювати в умовах постійної загрози безпеці, економічної нестабільності та соціальної напруги. До найважливіших викликів, з якими стикаються вчителі належать: надання об'єктивної інформації про конфлікт та його причини, уникаючи політичних уподобань та заохочування розвитку критичного мислення здобувачів освіти; надання психологічної підтримки школярам; вміння обговорювати толерантні теми.

Література

1. Олексін Ю., Цецик С., Цецик Я. Застосування сучасних освітніх технологій під час викладання навчального курсу «Громадянська освіта». *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 7(13). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7\(13\)-653-663](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7(13)-653-663) (дата звернення: 24.10.2023).

2. Пахолівецький В., Юрченко С. Громадянська освіта як чинник становлення демократії в Україні. *Spiritual-intellectual upbringing and teaching of youth in the 21st century*. 2022. № 4. С. 465–467. URL: <https://doi.org/10.34142//2708-4809.siuty.2022.115> (дата звернення: 24.10.2023).

3. Сопівник І., Гевко О. Методичні аспекти громадянського виховання здобувачів освіти старших класів у процесі вивчення предмету «Громадянська освіта». *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 10(10). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-10\(10\)-315-325](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-10(10)-315-325) (дата звернення: 24.10.2023).

МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ ДИДАКТИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ. ІГРОВА ДІЯЛЬНІСТЬ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ

Єлизавета Сірик

Науковий керівник:
Олена Чумаченко

Вивчення історії у ХХІ столітті за допомогою різних інноваційних технологій відрізняються від практики минулих століть. Можливості досліджувати історичні події, документи кожного року збільшуються та урізноманітнюються. Так і на уроках учні щороку мають більше цікавих способів вивчати історію.

Нова українська школа передбачає орієнтацію на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм та всебічний розвиток особистості кожного учня. І різні методики та дидактичні матеріали, що підлаштовані під інтереси дітей значно допомагають в реалізації основних цілей НУШ.

Однією із продуктивних способів навчання дітей є ігри. Поняття "гра" інтерпретується по-різному в залежності від джерела. Деякі джерела розглядають її як невиробничу діяльність людини, інші розглядають її як метод для освоєння загальнолюдської культури, а ще інші вважають її формою вільного самовираження людини з реальним ставленням до різноманітних можливостей. Гра може набувати форми змагання або виявлення конкретних ситуацій, смислів та станів, і в той же час, вона може бути окремою формою людської діяльності, що виникає у формі змагання або відтворення конкретних ситуацій, смислів або станів, не маючи іншої мети, крім особистого задоволення [1, с. 73]. На відміну від загальних ігор, дидактичні ігри відрізняються тим, що в них мають бути чітко сформульовані загальноосвітні цілі, і вони спрямовані на досягнення конкретних результатів навчання.

У педагогічній літературі існують різні підходи та точки зору щодо терміну "дидактичні ігри," і кожна з них має свою обґрунтованість:

- Всі ігри є дидактичними: За цим підходом вважається, що всі ігри, навіть ті, які спрямовані на розвагу, містять елементи навчання, такі як розвиток соціальних навичок, координація рухів та інші корисні навички.

- Дидактика вивчає теорії навчання: Згідно з цим підходом, дидактичні ігри вважаються навчальними, оскільки вони відповідають теоріям навчання, розробленим дидактиками.

- Дидактичні ігри як підмножина навчальних ігор: Ця точка зору визнає, що дидактичні ігри є лише частиною навчальних ігор і відрізняються за специфічним навчальним спрямуванням.

- Інтелектуальні ігри як дидактичні: За цим підходом інтелектуальні ігри вважаються дидактичними, оскільки вони сприяють розвитку пізнавальних навичок.

Проте, існують також інші жанри навчальних ігор, які можуть відрізнятися від інтелектуальних [2].

Вибір конкретного підходу до терміну "дидактичні ігри" може залежати від контексту та цілей дослідження чи навчання. Важливо розуміти, що ігри можуть мати різні функції та впливати на навчання і розвиток різними способами. У процесі навчання велике значення мають навчальні компетентності учнів, які можна розділити на три групи: ключові, загальні і предметні [3].

Ключові компетентності визначаються як здатність особи виконувати складні, багатофункціональні, міжпредметні завдання та успішно розв'язувати пов'язані з ними проблеми. Вони є важливими для розвитку особистості та для підготовки учнів до викликів сучасного світу.

Загальні компетентності формуються учнями під час опанування змісту різних освітніх галузей на всіх етапах навчання в загальноосвітній школі. Вони включають у себе навички, які є загальними для багатьох предметів і можуть бути використані у різних контекстах.

Предметні компетентності розвиваються учнями під час опанування конкретної навчальної галузі. Вони стосуються специфічних знань, умінь і навичок, які потрібні для розуміння та володіння конкретною предметною областю.

Співвіднесення типів дидактичних ігор з вимогами до предметної компетентності робить ці ігри привабливими як засіб навчання. Вони сприяють не лише високому рівню емоційності та пізнавальній активності учнів, але також допомагають досягти трьох головних цілей навчальної програми.

Використання імітаційних ігор, зокрема ділових ігор, є ефективним засобом формування осьових компетентностей учнів, зокрема в контексті навчання історії. Це дозволяє дітям не просто інтерпретувати історію, але і відчувати її в контексті конкретної історичної ситуації, надаючи їй більшу живість та розуміння.

Тематичні напрямки для ігрових симуляцій, такі як історичні кризи або важливі переломні моменти в новітній історії, можуть бути особливо цікавими для учнів. Ці симуляції дозволяють політичним або військовим лідерам розглядати складні альтернативи та варіанти вирішення проблем, що є характерними для історичних ситуацій. Вони розвивають критичне мислення, стратегічне планування та рішучість учнів, оскільки вони мають приймати важливі рішення, враховуючи наслідки.

Застосування ділових ігор в навчанні історії може зробити процес більш відчутним та пізнавальним для учнів, сприяючи кращому засвоєнню матеріалу та розвитку компетентностей.

Література

1. Барнінець О. Класифікація ігрових методів навчання історії з погляду компетентнісного підходу. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2011. № 3. С. 14–20.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник Київ, 1997. 375 с.
3. Гриценко А.П. Використання ігор під час роботи з інформаційними ресурсами на уроках історії в старших класах. *Ігри у навчанні історії в школі* / Автор-упор. К.О. Баханов. Харків: Вид. група «Основа», 2013 С. 66-74. (Б-ка журн. «Історія та правознавство». Вип. 10(130)).

ЗМІСТ І СУТНІСТЬ ПРОГРАМИ СПРИЯННЯ ГРОМАДСЬКІЙ АКТИВНОСТІ «ДОЛУЧАЙСЯ!»

Владислав Федоров

Науковий керівник:
Ігор Федоров

У 2022 році Програма «Долучайся!» свою діяльність зосередила на тому, «щоб допомогти партнерам розвивати лідерський потенціал, впроваджувати контроль за діяльністю влади та підсилювати голос громадян у галузях громадянської освіти, верховенства права, боротьби з корупцією та євроінтеграції; а також протидіяти дезінформації росії та надавати захист вразливим категоріям населення» [1].

Низький рівень громадянської обізнаності та залучення до громадської діяльності стало основним завданням Програми сприяння громадській активності «Долучайся!». Організація, яка допомагає розвитку потенціалу недержавних організацій мереж та організацій є Міжнародна організація «Раст». Основне завдання — допомагати створювати в усьому світі сильні громади.

«Програма «Долучайся!» засновується на ідеї, що якщо громадяни є достатньо обізнаними та залученими до громадської діяльності, урядування на місцевому та національному рівнях стане більш репрезентативним, партисипативним та підзвітним українському суспільству. Таким чином, Пакт сприяє: 1) підвищенню рівня громадянської освіти; 2) розбудові ефективних національних, регіональних та місцевих громадських коаліцій та ініціатив для просування демократичних реформ; 3) підвищенню організаційної спроможності партнерських ОГС; 4) розвитку потенціалу задля сприяння довготривалому залученню громадян у процес демократичних реформ» [1].

Програма «Долучайся!» надає підтримку у вигляді грантів. Гранти можуть бути надані національним, регіональним та місцевим організаціям та коаліціям, а також новоствореним ОГС, незареєстрованим групам та неформальним громадянським ініціативам.

Компанія EVERLEGAL розпочала співпрацю з Програмою сприяння громадській активності «Долучайся!». Проєкт став можливим завдяки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). Зміст проєкту є винятковою відповідальністю Раст та його партнерів і не обов'язково відображає погляди Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) або уряду США [2].

З 2018 року програмою «Долучайся!» проводиться загальнонаціональне опитування, що вимірює рівень обізнаності та залученості громадян до діяльності громадянського суспільства, а також участь громадян у процесах реформ в Україні та їхнє сприйняття. У рамках опитування респондентам були поставлені питання на знання основ функціонування держави, а також основних прав та обов'язків громадян. Так опитування показало що респонденти зіткнулися з труднощами при визначенні місцевих органів виконавчої влади. При цьому, за даними опитування, українці також демонструють різний рівень поінформованості щодо реформ і громадської обізнаності та вагаються при визначенні структури місцевого самоврядування [3].

У 2023 році Міжнародна організація «Раст» запрошує молодь, яка цікавиться процесами державотворення та має активну громадську позицію, яка бачить себе

активним учасником розбудови держави, долучитися до Молодіжного аналітичного форуму. На Форумі окреслено основні теми:

- Консолідація зусиль заради майбутнього залучення молоді в процеси розвитку України.

- Парламент України під час війни: досягнення, виклики та перспективи.
- Молодь у владі — модний тренд чи вимога часу?

Також є можливість взяти участь у відкритому конкурсі за чотирма категоріями: «Конкурсна категорія 1: Програма «Долучайся!» запрошує до участі в цьому конкурсі ОГС, що бажають здійснювати секторально-цільові ініціативи, спрямовані на адвокацію необхідних змін в політиці, громадський моніторинг за реалізацією реформ, підвищення обізнаності громадян щодо реформ та успіхів у їхньому впровадженні.

Конкурсна категорія 2: Програма «Долучайся!» запрошує до участі в цьому конкурсі ініціативи ОГС з розбудови та зміцнення національних та місцевих горизонтальних мереж, міжрегіональної співпраці та співпраці ОГС з органами місцевого самоврядування з метою об'єднання національних, регіональних та місцевих громадських ініціатив по всій Україні, що здійснюють свою діяльність у сферах, що є пріоритетними для Програми «Долучайся!».

Конкурсна категорія 3: Програма «Долучайся!» запрошує до участі в цьому конкурсі ОГС, що шукають підтримки для ініціатив у сфері неформальної громадянської освіти та залучення громадян, а також на розширення ОГС своїх цільових аудиторій з використанням традиційних та інноваційних підходів. Пріоритет надається ініціативам у сфері боротьби з корупцією та демократичного врядування.

Конкурсна категорія 4: Програма «Долучайся!» збирає заявки для підтримки місцевого партнерства між ОГС та місцевими суб'єктами приватного сектору. Раст також розгляне можливість надання відповідної підтримки проектам ОГС, які вже мобілізували щонайменше 30% внутрішніх ресурсів за рахунок прямих внесків у грошовій чи негрошовій формі, краудфандингових чи інших внутрішніх джерел доходу» [1].

Отже, програма «Долучайся!» надає можливість підвищити обізнаність та рівень участі громадян у громадській діяльності на національному, регіональному і місцевому рівнях.

Створюється механізм для посилення антикорупційного громадського моніторингу та нагляду і покращення рівня громадської участі, покращення громадянської освіти, сприяння демократичним реформам [4].

Література

1. Про Програму Сприяння Громадській Активності «Долучайся!». USAID/ENGAGE. URL: <https://engage.org.ua/prohramaspyrian-ia-hromadskij-aktyvnosti-doluchajsia/> (дата звернення: 31.10.2023).

2. Освітній проєкт. Головна. URL: <https://everlegal.ua/doluchajsya> (дата звернення: 29.10.2023).

3. Ukrinform. Недостатня поінформованість - основна перешкода для розбудови довіри до громадських організацій. *Укрінформ - актуальні новини України та світу*. URL: <https://cutt.ly/JwINwZ1z> (дата звернення: 31.10.2023).

4. ENGAGE. *Раст*. URL: <https://www.pactworld.org/projects/engage> (date of access: 30.10.2023).

ПРО АВТОРІВ

Алексєєнко Максим Володимирович, магістр Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Ананко Ольга Олександрівна, студентка 4 курсу історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Артюх В'ячеслав Олексійович, кандидат філософських наук, доцент кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Атаманчук Олександр Іванович, викладач суспільних дисциплін відокремленого структурного підрозділу «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж Державного торговельно-економічного університету»

Аторін Денис Миколайович – магістрант Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Аторіна Вікторія Миколаївна – доктор філософії, старша викладачка кафедри дошкільної педагогіки і психології Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Афанасієвська Анна-Марія Олексіївна, студентка 2 курсу Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Ащаулова Тетяна Анатоліївна, аспірантка спеціальності 032 Історія та археологія кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Бакка Тамара Володимирівна, кандидатка педагогічних наук, доцент кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Бакрив Микола Дмитрович, студент 3 курсу Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Балабанов Сергій Васильович, магістрант Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Бережна Світлана Вікторівна, доктор філософських наук, професорка, проректорка з наукової, інноваційної та міжнародної діяльності Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди

Бірюк Людмила Яківна, доктор педагогічних наук, професорка, завідувачка кафедри педагогіки та психології початкової освіти Навчально-наукового інституту педагогіки та психології Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Богомаз Оксана Юріївна, доктор філософії, викладачка кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Бойчук Юрій Дмитрович, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, ректор Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди

Бондар Ірина Володимирівна, кандидатка педагогічних наук, доцент кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету

Борчук Степан Миколайович, доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Бровко Людмила Віталіївна, магістрантка Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Бровко Альона Григорівна, кандидатка історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Букет Євген Васильович, член правління Національної спілки краєзнавців України

Бутова Віра Олександрівна, кандидатка педагогічних наук, старша викладачка кафедри іноземних мов та методики викладання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Вишник Ольга Олександрівна, кандидатка педагогічних наук, керівник відділу виховної роботи та молодіжної політики

Візер Світлана Олександрівна, завідувачка кафедри історії та етнології України історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Ворона Поліна Сергіївна, магістрантка Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Воронова Надія Сергіївна, доктор педагогічних наук, доцент, професорка кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін Державного закладу вищої освіти «Донбаський державний педагогічний університет», м. Слов'янськ – Дніпро

Гаркуша Максим Олександрович, студент Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Гладишева Катерина Володимирівна, студентка Сумського державного педагогічного університету імені Антона Макаренка

Голуб Анжеліка Анатоліївна, аспірантка спеціальності 032 Історія та археологія; асистентка кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Грибенко Олександр Миколайович, кандидат історичних наук, викладач-суспільно-політичних наук Відокремленого структурного підрозділу «Професійно-педагогічний фаховий коледж Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка»

Гринчук Роман Васильович, аспірант спеціальності 032 Історія та археологія кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Гринь Діана Ігорівна, магістрантка Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Гриценко Андрій Петрович, доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Гриценко Вадим Андрійович, магістрант Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Гриценко Віталій Андрійович, студент 3 курсу Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Гудима Віталій Володимирович, аспірант Українського державного університету імені Михайла Драгоманова; вчитель

Гурець Микола Петрович, краєзнавець м. Глухова Сумської області

Давиденко Дмитро Віталійович, магістрант Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка; вчитель історії Глухівської загальноосвітньої школи I–III ступенів №6 Глухівської міської ради Сумської області

Давиденко Наталія Олександрівна, вчителька історії вищої кваліфікаційної категорії Глухівської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 2 Глухівської міської ради Сумської області

Двірна Катерина Петрівна, кандидатка історичних наук, доцент кафедри історії та етнології України Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Дерхо Віктор Вікторович, учитель історії, старший учитель Зеленобалківської гімназії з початковою школою Новолатівської сільської ради Криворізького району Дніпропетровської області

Доброчинська Валентина Анатоліївна, кандидатка історичних наук, доцент кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету

Довбня Олександр Сергійович, студент історичного факультету Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Довга Катерина Леонідівна, магістрантка Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Доценко Віктор Олегович, доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та археології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Дрогомирецька Людмила Романівна, кандидатка історичних наук, доцент кафедри методології та методики суспільних дисциплін Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Єрмоленко Богдана Миколаївна, студентка 3 курсу історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Жолоб Михайло Петрович, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та археології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Жуков Володимир Олександрович, учитель історії Глухівського навчально-виховного комплексу: дошкільного навчального закладу – загальноосвітньої школи І–ІІ ступенів №4 Глухівської міської ради Сумської області

Жукова Світлана Петрівна, заступниця генерального директора Національного заповідника «Глухів»

Журба Валерія Володимирівна, студентка 4 курсу Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Завгородня Антоніна Олександрівна, магістрантка Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Загребельна Ніна Іванівна, кандидатка історичних наук, доцент кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова; Заслужений працівник культури України

Зенченко Антон Віталійович, студент 4 курсу Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Іваницька Світлана Григорівна, доцент кафедри історії України, доктор історичних наук Сумського державного педагогічного університету імені Антона Макаренка

Іванова Людмила Георгіївна, кандидатка історичних наук, професорка кафедри історії України, етнології та краєзнавства Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Іжук Софія Михайлівна, магістрантка історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Ільницький Ігор Васильович, кандидат історичних наук, викладач-методист Калуського політехнічного фахового коледжу

Ільчишин Василь Богданович, підполковник, старший викладач-начальник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Ісаєва Марина Василівна, магістрантка Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Іщенко Діана Віталіївна, студентка Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Камбалова Яніна Миколаївна, кандидатка педагогічних наук, доцент кафедри методології та методики навчання суспільних дисциплін Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Капін Анатолій Вікторович, викладач історії Державного професійно-технічного навчального закладу «Путивльський професійний ліцей»

Карабардін Андрій, аспірант Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Карабін Богдана Вікторівна, аспірантка спеціальності 032 Історія та археологія кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Карепіна Анастасія Романівна, студентка 3 курсу Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Карпунь Наталія Олегівна, магістрантка Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Карпюк Максим Олександрович, студент Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Качинська Катерина Юріївна, студентка Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Кебець Юрій Васильович, учитель історії Некрасівського навчально-виховного комплексу: дошкільного навчального закладу – загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів Глухівської міської ради Сумської області

Кизуб Артем Віталійович, студент Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Кириленко Сергій Олексійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Кізлова Антоніна Анатоліївна, доцент кафедри історії, факультету соціології та права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; старша наукова співробітниця науково-дослідного відділу історії та археології Національного заповідника «Києво-Печерська лавра»

Клапцуняк Павло Вікторович, студент історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Клюєв Андрій Миколайович, аспірант спеціальності 032 Історія та археологія кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Кмець Дмитро Ігорович, магістрант Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Коваленко Тетяна Олександрівна, студентка Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Кожем'якіна Ірина Віталіївна, співробітниця відділу кадрів фірми «WorkDei»; магістранта Класичного приватного університету

Козлова Ірина Олександрівна, студентка 3 курсу Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Коляда Ігор Анатолійович, доктор історичних наук, професор кафедри методології та методики суспільних дисциплін Українського державного університету імені Михайла Драгоманова; Заслужений працівник освіти України

Комар Максим Петрович, магістрант Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Коротич Катерина Анатоліївна, студентка 2 курсу заочної форми навчання Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Крижанівський Віталій Михайлович, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського

національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, провідний науковий співробітник відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України в м. Київ

Кудінов Дмитро Валерійович, доктор історичних наук, професор кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені Антона Макаренка

Кулібова Ярослава Володимирівна, аспірантка спеціальності 032 Історія та археологія кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Курок Олександр Іванович, доктор історичних наук, професор, в.о. ректора Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Лавренчук Карина Ігорівна, студентка Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Ладиченко Тетяна В'ячеславівна, професорка, завідувачка кафедри методології та методики суспільних дисциплін Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Лапчик Єлизавета Олександрівна, викладачка історії та суспільних дисциплін Державного навчального закладу «Криворізький центр професійної освіти металургії та машинобудування»

Лелюшкін Олександр Павлович, магістрант Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Лиман Олександра Іванівна, вчителька історії Дунаєцького навчально-виховного комплексу: дошкільного навчального закладу – загальноосвітньої школи І–ІІ ступенів Глухівської міської ради Сумської області

Литвиновська Юлія Анатоліївна, викладачка кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені Антона Макаренка

Луценко Григорій Васильович, доктор педагогічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Лянной Юрій Олегович, доктор педагогічних наук, професор, ректор Сумського державного педагогічного університету імені Антона Макаренка

Ляшенко Наталія Григорівна, магістрантка Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Маленко Катерина Миколаївна, викладачка історії Державного професійно-технічного навчального закладу «Конотопський професійний аграрний ліцей» Попівської ОТГ Сумської області

Марсєв Дмитро Анатолійович, кандидат філологічних наук, доцент, керівник навчально-методичного відділу Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Марцинюк Анастасія Вадимівна, магістрантка Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Матвіюк Оксана Данилівна, учителька історії, правознавства та громадянської освіти гімназії №2 м. Бердичева

Медвідь Софія Володимирівна, студентка Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Меклеш Богдан Григорович, магістрант Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Мелещенко Тетяна Володимирівна, кандидатка історичних наук, професорка, декан історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Милютіна Олена Леонідівна, вчителька історії Комунального закладу Сумської обласної ради «Глухівський ліцей-інтернат з посиленою військово-фізичною підготовкою»

Мисник Світлана Олексіївна, асистентка кафедри педагогіки, психології, соціальної роботи та менеджменту Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Мінченко Марина Василівна, аспірантка спеціальності 032 Історія та археологія; асистентка кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Мірошниченко Надія Олександрівна, кандидатка педагогічних наук, учений секретар Національного заповідника «Глухів»

Місостов Тотраз Юрійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди

Мозговий Олексій Сергійович, аспірант спеціальності 032 Історія та археологія кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Моцак Світлана Іванівна, кандидатка педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін Сумського державного педагогічного університету імені Антона Макаренка

Мошик Ірина Вікторівна, кандидатка історичних наук, генеральний директор Національного заповідника «Глухів»

Мудрий Мар'ян Михайлович, кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка

Мурзін Іван Олексійович, студент 3 курсу Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Назарова Віра Валеріївна, кандидатка історичних наук, наукова співробітниця Інституту єврейських досліджень імені Махона Шехтера (м. Єрусалим)

Наливайко Вікторія Віталіївна, студентка 4 курсу Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Некрасова Людмила Михайлівна, вчителька історії Глухівської загальноосвітньої школи I–III ступенів №6 Глухівської міської ради Сумської області

Нефьодов Дмитро Валерійович, доктор історичних наук, доцент кафедри історії Миколаївського національного університету імені Василя Сухомлинського

Нікітіна Ірина Павлівна, методистка інформаційно-методичного центру управління освіти і науки Сумської міської ради

Ніколаєнко Єлизавета Миколаївна, студентка 4 курсу Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Ніколаєнко Ольга Олександрівна, доктор історичних наук, професорка кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди

Новикова Поліна Олександрівна, учениця 9-А класу Глухівської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 2 Глухівської міської ради Сумської області

Новицький Андрій Володимирович, студент Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Обуховський Ігор Олегович, студент 4 курсу історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Оліцький В'ячеслав Олександрович, кандидат історичних наук, виконуючий обов'язки завідувача кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені Антона Макаренка

Омельченко Світлана Олександрівна, доктор педагогічних наук, професорка, в.о. ректора Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет»

Остапчук Олексій Олександрович, аспірант спеціальності 032 Історія та археологія кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Парамошкін Олександр Андрійович, студент 3 курсу Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Паюл Ельвіра Юріївна, магістрантка Миколаївського національного університету імені Василя Сухомлинського

Перепелюк Ольга Максимівна, заступниця декана історичного факультету з наукової і виховної роботи та міжнародної співпраці, доцент кафедри історії та етнології України Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Петренко Наталія Миколаївна, асистентка кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Петриченко Микола Миколайович, аспірант Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Пішун Сергій Григорович, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології початкової освіти Навчально-наукового інституту педагогіки та психології Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Плечко Світлана Анатоліївна, студентка Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Подшивалов Микола Валерійович, магістрант Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Полежай Євген Юрійович, аспірант спеціальності 032 Історія та археологія кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Політай Вадим Віталійович, магістрант заочної форми навчання Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Поляков Едуард Володимирович, аспірант спеціальності 032 Історія та археологія кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Полякова Анастасія Сергіївна, кандидатка біологічних наук, голова Ради Наукового товариства студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Пономаренко Андрій Дмитрович, магістрант Миколаївського національного університету імені Василя Сухомлинського

Поскрипко Нікіта Станіславович, аспірант спеціальності 032 Історія та археологія кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Потильчак Олександр Валентинович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Похиль Світлана Сергіївна, студентка 3 курсу історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Прокопчук Віктор Степанович, доктор історичних наук, професор кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Присяник Сергій Володимирович, учитель історії Баницького навчально-виховного комплексу: дошкільного навчального закладу – загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів Глухівської міської ради Сумської області

Пряникова Анастасія Андріївна, студентка Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Пух Олександра Василівна, магістрантка Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Редько Вікторія Сергіївна, студентка Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Романенко Владислав Романович, студент історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Росинець Василь Миколайович, магістрант Миколаївського національного університету імені Василя Сухомлинського

Рудіна Вікторія Валеріївна, студентка 4 курсу Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Рябовол Лілія Тарасівна, доктор педагогічних наук, професорка кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Рябуха Алла Петрівна, начальниця Управління Державної служби якості освіти в Сумській області

Самойленко Олександр Григорович, кандидат історичних наук, доцент, ректор Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Самощенко Марія Олександрівна, учитель історії та суспільствознавчих дисциплін Глухівської загальноосвітньої школи I–III ступенів №6 Глухівської міської ради Сумської області

Сафонов Кирило Анатолійович, студент 4 курсу історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Сахнов Роман Володимирович, викладач відокремленого структурного підрозділу «Машинобудівний фаховий коледж Сумського державного університету»

Сегеда Ростислав Антонович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та етнології України, заступник декана історичного факультету з навчально-методичної роботи Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Семененко Анастасія Сергіївна, магістрантка історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Семеній Богдан Андрійович, студент Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Сенчишен Віталій Русланович, студент Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Сірик Єлизавета Олександрівна, магістрантка Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Сіромський Руслан Богданович, доктор історичних наук, професор, в.о. декана історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Слупачик Андрій Романович, студент Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Смук Тетяна Степанівна, студентка Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Сосновський Дмитро Юрійович, студент Сумського державного педагогічного університету імені Антона Макаренка

Спацанський Сергій Олександрович, магістрант Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Стадніченко Руслан Олегович, аспірант кафедри історії, правознавства та методики викладання Глухівського НПУ ім. О. Довженка

Стоян Тетяна Андріївна, доктор історичних наук, професорка кафедри історії міжнародних відносин та гуманітарних дисциплін Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Тарабан Юрій Валентинович, старший викладач кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені Антона Макаренка

Телегуз Андрій Володимирович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та етнології України історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Телегуз Ірина Олександрівна, доцент кафедри історії та етнології України історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Тихонова Альона Петрівна, доктор філософії, старша викладачка кафедри педагогіки та психології початкової освіти Навчально-наукового інституту педагогіки та психології Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Тищенко Костянтин Олексійович, студент 1 курсу Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Ткаченко Наталія Вікторівна, викладачка історії Білопільського вищого професійного училища

Ткаченко Наталія Миколаївна, доктор педагогічних наук, доцент, проректорка з наукової роботи та міжнародних зв'язків Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Ткаченко Михайло Юрійович, студент 64-2І групи спеціальності 014 Середня освіта (Історія) Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Торбін Григорій Мирославович, доктор фізико-математичних наук, професор, проректор з наукової роботи Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Траттнер Марина, магістр європейського ділового права, журналістка, перекладачка, авторка блогу «Наша історія МТ»

Усок Максим Вячеславович, магістрант Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Федоров Владислав Ігорович, студент 1 курсу Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Федоров Ігор Олександрович, асистент кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Фетищенко Денис Миколайович, магістрант Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Харитоненко Анна Ігорівна, вихователька Комунального закладу Сумської обласної ради «Глухівський ліцей-інтернат з посиленою військово-фізичною підготовкою»

Харитонова Анастасія Сергіївна, магістрантка історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Харитонов Захар Ярославович, студент Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Хмарук Олена Русланівна, студентка Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Хоменко Віталій Олексійович, кандидат історичних наук, викладач відокремленого структурного підрозділу «Конотопський індустріально-педагогічний фаховий коледж Сумського державного університету»

Хрящевська Людмила Михайлівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Миколаївського національного університету імені Василя Сухомилинського

Цейгер Ігор Васильович, магістрант Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Цибата Юлія Вікторівна, вчителька історії Глухівської загальноосвітньої школи I-III ступенів №2 Глухівської міської ради Сумської області

Ціватий Вячеслав Григорович, кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних організацій і дипломатичної служби НН Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка; член правління Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин; Заслужений працівник освіти України

Цінько Світлана Василівна, кандидатка педагогічних наук, доцент, директорка комунальної установи «Центр професійного розвитку педагогічних працівників» Глухівської міської ради Сумської області

Чалий Микита Віталійович, студент 1 курсу Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Черевко Оксана Степанівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та археології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Чернега Петро Макарович, доктор історичних наук, професор Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Чумаченко Олена Анатоліївна, кандидатка історичних наук, доцент кафедри історії, правознавства та методики навчання; директорка Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Чуприна Ярослав Борисович, студент 4 курсу Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Шейко Галина Дмитрівна, старша викладачка кафедри педагогіки та психології початкової освіти Навчально-наукового інституту педагогіки та психології Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Шерепа Тетяна Русланівна, студентка Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Шершень Марія Володимирівна, магістрантка історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Шумило Вікторія, студентка історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Щупак Ігор Якович, кандидат історичних наук, директор Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума», постдокторант Університету Торонто, Заслужений працівник освіти України

Юхименко Вікторія Олександрівна, студентка Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Яретик Микола Миколайович, магістрант історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Ясельна Ганна Олександрівна, студентка 3 курсу історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Hilal ZORBA BAYRAKTAR, PhD, викладачка кафедри політичних наук і міжнародних відносин Університету Нігде Омера Халісдеміра (Туреччина)

Автори матеріалів несуть повну відповідальність за достовірність інформації, що ними висвітлюється, а також за відповідність матеріалів нормам законодавства, моралі та етики

**Актуальні питання дослідження історичної науки й
викладання предметів громадянської та історичної освітньої
галузі в умовах реформування**

Збірник наукових праць

Підп. до друку 06.12.2023 р.
Формат 60x84/16. Умов. друк. арк. 41,50. Зам. №3444
Облік.-вид. арк. 26,32. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Видавництво Глухівського національного педагогічного
університету імені Олександра Довженка.
41400, м. Глухів, Сумська обл., вул. Київська, 24,
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи СМв №046 від 16 червня 2014 року

Видруковано у Глухівському національному педагогічному
університеті імені Олександра Довженка.
41400, м. Глухів, Сумська обл., вул. Київська, 24